EX LIBRIS LIMUWIAE·
A-107
AMORE·MORE·ORE·RE·FIRMANTUR·AMICITIAE·
Nº 2017
LIT.

ש. ל. ציטראָן.

דריי
ליטעראַרישע דורות

זכרונות

וועגן יידישע שריפטשטעלער.

Korp! Limuvia № 2017 Tartus

צווייטע אויפלאַגע.

ערשטער באַנד.

פאַרלאַג ש. שרעבערק
ווילנע
1922

TARTU

צו די לעזער.

ס׳איז דא ערגיץ געטעס א ווערטל: „ווער דען דיכטער וויל פערשטעהען, מוס אינ׳ס דיכטערס לאנד געהען״. די כונה דערפון איז, אז כדי ארייגצודרינגען ווי געהעריג אין דעם קינסטלערישן מהות פון דעם דיכטער, כדי תופס צו זיין די פולע באדייטונג פון זיין שעפערישער קראפט, כדי צו האבן א ריכטיגן באגריף פון די אינעווייניגסטע כחות, וועלכע האבן אים געטריבן צו זיין דיכטערישן בארוף, — אויף דעם איז ניט גענוג צו האבן בלויז געלייענט, דאס, וואס ער האט אנגעשריבן און צו זיין באהאוונט אין זיינע ווערק. דערצו מוז מען נאך אויך גענוי קענען לערנען די סביבה, אין וועלכער דער דיכטער האט געלעבט און געשאפן; דערצו מוז מען נאך אויך גענוי קענען לערנען דעם בענגשנ=קרייז, אין וועלכן דער דיכטער האט זיך באוועגט, און וועלכער האט אויף אים אין א געוויסער מאס ־אוואוסטזיניג צי אומבאוואוסטזיניג, אין דער דער צי אין יענער היגזיכט, געווירקט.

ביי די אומות העולם, וועלכע אינטערעסירן זיך ניט בלויז מיט דער ליטעראטור, נאר אויך מיט אירע שעפער, ווערט שוין פון גאנץ לאנג באטראכט די פון מיר אויבנציטירטע געטעס מימרה אלס אקסיאמע, אלס גרויסער אמת. ביי זיי ווערן געשריבן איינצעלנע מאנאגראפיעס און גאנצע ביכער ניט אליין וועגן ספרים נאר אויך וועגן זייערע מחברים. דערצו ווערן ביי זיי אויס־גענוצט פארשיידענע ביאגראפישע און מעמאאריסטישע מאטעריאלן, דורך וועלכע עס ווערט אלזייטיג באלויכטן די פערזענליכקייט פונ׳ם מחבר, און צוגלייך מיט דעם אויך אויסגעפארשט די גייסטיגע דינאמישע קרעפטן, די טרייב=פעדערן פון זיינע קינסטלערישע שאפונגען. די דאזיגע מאטעריאלן ווערן זארגזאם געקליבן און צוגעגרייט אפריהער פאר׳ן ביאגראף, און שוין דערנאך פאר דעם ליטעראטור=היסטאריקער.

ביי אונז שטייט נאך לעת עתה די זאך גאנץ אנדערש. מיר באזיצן וועלכע ס׳איז ביכער וועגן דער ליטעראטור, מיר האבן קריטישע אפהאנדלונגען, אויך גאנצע ווערק, וועגן ספרים פון די און פון יענע חשוב׳ע שריפטשטעלער; עס זיינען אבער ביי אונז ניטא קיין ווערק, און אפילו קיין גרעסערע מאנאגראפיעס, וועגן די עצם שרייבער, די באשעפער פון אונזער ליטעראטור. נאך מער: מיר האבן אפילו ניט קיין אויספירליכע, אויסשעפענדיגע ביאגראפיעס פון אונזערע גרעסטע און באדייטענדסטע פאלקס=שרייבער ווי אבראמאוויטש, פרץ, שלום עליכם א. א. דאס וואס מיר פארמאגן ביי היינטיגן טאג אויף דעם געביט, איז נאך זעהער ארים און מיזערנע, און קען אין קיין הינזיכט ניט דינען אלס וועלכער ניט איז שטיצ=פונקט פאר דעם קומעדיגן ליטעראטור=פארשער.

און ווען דער דאָזיגער געביט פֿון היסטאָרישער ליטעראַטור=פֿאָרשונג איז נאָך ביי אונז אַ קרקע בתולה, אַן אומבאַארבעטעס פֿעלד, איז עס נאָר מער ניט ווי צוליב מאַנגל אין מאַטעריאַל, צוליב אָרימקייט אין ידיעות און פּרטים וועגן דאָס לעבן פֿון אונזערע שרייבער, וועגן זייערע פֿאַרשיידענע איבערלעבענישן, מאַטעריעלע און גייסטיגע. עס פֿעלט ביי אונז יענער אינטערעס, וועלכן מיר זעהן ביי לייטן, צו קלייבן און צו זאַמלען זכרונות וועגן גרויסע שרייבער, און צו פֿאַרצייכענען די געשפּרעכן, וועלכע ס׳איז אויסגעקומען מיט זיי צו האָבן איבער פֿאַרשיידענע ענינים און פֿאַרשיידענע אומשטאַנדן. עס ווערט ביי אונז ניט גענומען אין אַכט, אַז די זכרונות מיט די שמועסן קענען אמאָל זיין די איינציגע שליסלען צו דער קריטיש=פּסיכאָלאָגישער ערפֿאָרשונג פֿון דעם צו פֿון יענעם באַדייטנדן און עפּאָכעמאַכנדן שריפֿטשטעלער, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דעם גאַנצן אַנטוויקלונגס גאַנג פֿון דער יידישער ליטעראַטור.

מיט דער איצטיגער פֿאַרעפֿענטליכונג פֿון מיינע עראינערונגען מאַך איך, אויב כ׳האָב קיין טעות ניט, דעם ערשטן פּרוב אויף דעם מעמאָאַריסטישן געביט אין דער יידישער ליטעראַטור. מיינע עראינערונגען נעמען אַרום אַן ערך צוואַנציג פֿון די גרעסטע און וויכטיגסטע יידישע שריפֿטשטעלער, וואָס דאָס רוב פֿון זיי האָבן געהאַט אַ באַדייטונג ניט בלויז פֿאַר זייער צייט. דער גרעסטער טייל פֿון די געשעהענישן, וועלכע איך גיב דאָ איבער, האָב איך אַליין בייגעוואוינט, און די איבעריגע זיינען מיר איבערגעגעבן געוואָרן פֿון די ריכטיגסטע מקורים, אויף וועלכע כ׳האָב מיך גאַנץ זיכער געקאָנט פֿאַרלאָזן. דאָס רוב פֿון מיינע זכרונות, באַזונדערס די דאַטן פֿון די פֿאַקטן און די שמועסן, זיינען ביי מיר פֿון תּמיד אָן געווען פֿאַרצייכנט אין מיינע נאָטיץ=ביכלאַך; דאָס איבעריגע האָט מיר משלים געווען מיין זכּרון, וועלכער האָט מיר נאָך ביז אַהער קיינמאָל ניט פֿאַרפֿירט...

ווען ס׳איז פֿון די לעזער קען זיין, אפֿשר, דאַכטן, אַז דער צי יענער פּרט פֿון מיינע זכרונות איז פֿאַר דער ברייטער עפֿענטליכקייט ניט אַזוי אינטערעסאַנט. לויט מיין מיינונג אָבער קען אַמאָל אויך דער קלענסטער, און אין פֿלוג אומבאַדייטנדער פֿאַקט, מוסיף זיין דעם ביאָגראַף אָדער דעם ליטעראַטור=קריטיקער אַ גאַנץ נייעם און שאַרף בולט׳ן שטריך צו דער כאַראַקטעריסטיק און דער מענשליך=מאָראַלישער פֿיזיאָנאָמיע פֿון׳ם באַטרעפֿנדן שריפֿטשטעלער.

דאָס איז ביי מיר געווען דער איינציגער קריטעריום ביי׳ם צוזאַמענשטעלן און פֿאַרעפֿנטליכן פֿון די דאָזיגע זכרונות.

דער מחבר.

ווילנע, סוף מערץ, 1920.

אײזיק מאיר דיק.

(געבאָרן—1807; געשטאָרבן—1893).

זעהר פרי בין איך אַ לעזער געוואָרן. נאָך קײן גאַנצע פינף יאָר נים אַלט געוועזן, ערשט אָקאָרשט=וואָס אָנגעהויבן צו לערנען חומש, האָב איך שוין מיט גרויס חשק געלײענט יידישע מעשה=ביכלאַך. דעם דאָזיגן חשק האָב איך איבערגענומען פון מײן מוטער, וועלכע איז געווען אַ גרויסע ליבהאָבערין פון געדרוקטע מעשיות׳לאַך, און תמיד, ווען זי האָט נאָר געהאַט אַ פרײע מינוט, פלעגט זי ניט אַרויסלאָזן פון האַנט דאָס יידיש ביכל. אין די לאַנגע ווינטער=נעכט, און באַזונדערס פרײטאָג נאָך וועטשערע, פלעגן זיך בײ אונז אין שטוב צונויפקלײבן די שכנות פון הויף, און די מאַמע פלעגט פאַר זײ פאָרלײענען פאַרשײדענע מעשיות. פון מײן פריסטער יוגנד געדענק איך מיך אַלס אײנער פון אירע שטענדיגע און אויפמערקזאַמסטע צוהערערס. די מעשיות האָבן אויף מיר געמאַכט אַזאַ טיפן אײנדרוק, דאָס פון· אײנמאָל הערן האָב איך זײ שוין געקענט כמעט אויף אויסווײניג, און אויף מאָרגן, בײם דאַוונען אין בית=המדרש, האָב איך זײ איבערדערצײלט מײנע חברים. אַז איך בין אַ ביסל עלטער געוואָרן, געווען שוין אַ ײנגל פון אַ יאָר 8—7, זײנען אָפט פאָרגעקומען אַזעלכע פאַלן, ווען מײן מוטער האָט צוליב אַ וועלכע ס׳איז סבה ניט געקענט פאָרלײענען, און איך האָב פאַרטראָטן איר שטעל. איך דערמאָן מיך, אַז די ווײבערשע אוידיסאָריע פלעגט זיך מיר צורײסן לויבענדיג, און נים אײנמאָל זיך משתדל געווען בײ מײן מוטער, דאָס זי זאָל מיר לאָזן פאָרלײענען. ס׳איז געקומען אַזוי ווײט, דאָס כ׳בין געוואָרן מײן מאַמעס אַ רעכטער קאָנקורענט. מיט וואָס האָט דאָס מײן לײענען אַזוי נושא חן געווען בײ אונזערע שכנות,—דאָס האָב איך שוין הײנט פאַרגעסן. מעגליך איז, אַז כ׳האָב אויסגענומען בײ די ווײבער מיט דעם, וואָס בעת מײן מוטערס שטײגער איז געווען פאָרצולײענען פאַר זײ וואָס פאַר אַ ביכל ס׳האָט זיך איר נאָר געמאַכט, האָב איך פאַר זײ

כסדר פאָרגעלייענט נאָר די וויציגע מעשה׳לאַך פון אייזיק מאיר דיק, וועלכער איז אין יענער צייט זייער פּאָפּולער געווען צווישן די ברייטסטע יידישע שיכטן אין דער ליטע. ביי מיר איז שוין געווען ווי אַ חוק: יעדן פריי־טאָג נאָך האַלבן טאָג, צוריקגייענדיג פון חדר, אַריינצוגיין צו יודל דעם פּאַקנ־טרעגער און נעמען ביי אים פאַר אַ קאָפּיקע ניך־געלט דיקס אַ מעשהלע, וועל־כע איך פלעג אים היטן אָפּטראָגן בחזרה זונטאָג גאַנץ פרי גייענדיג אין חדר. אַז עס פלעגט זיך טרעפן אַמאָל אַ פרייטאָג, ווען דיקס מעשה׳לאַך זיינען אויס־געכאַפּט געוואָרן פון אַנדערע, פריערדיגע בעלנים־לעזער, און איך האָב עס שוין ניט געקענט מער קריגן, איז ביי אונזערע שכנות יענעם פרייטאָג־צו־נאַכס פאַרשטערט געוואָרן זייער גאַנצער „עונג־שבת”. אַזוי, געדענק איך, פלעגן זיי זאָגן.

אַ הייסער חסיד פון דיקס מעשה־ביכלאַך בין איך פאַרבליבן אויך נאָכ־דעם, ווי כ׳בין שוין אַרויס פון די קינדערשע יאָרן; איך האָב זיי ניט אויפגעהערט צו לייענען אפילו אין דער צייט, ווען איך בין געוואָרן אַ העברעאישער לעזער. צווישן אַ ווערק פון מאַפּו׳ן און אַ ווערק פון סמאָלענסקינען, פלעג איך גאַנץ אָפּט כאַפּן איבערלייענען אַ נייע ערציילונג פון דיק׳ן, און כ׳מוז מודה זיין, אַז כאָטש כ׳האָב מיך דענסטמאָל, אונטער דעם איינפלוס פון די דאַמאָלסט־דיגע משכיל׳שע טעאָריעס, באַצויגן צו דער יידישער שפּראַך מיט אַ גאַנץ קנאַפּער סימפּאַטיע, האָב איך דאָך דיקס ווערק געלייענט מיט דעם גרעסטן אינטערעס, און ווי נאָר כ׳פלעג זיך דערוויסן, אַז ער האָט אָפּגעדרוקט עפּעס וואָס נייעס, האָב איך עס באַלד געזוכט צו באַקומען און איבערצולייענען.

און אין אַ געוויסער צייט אַרום, בעת כ׳האָב מיר שוין געהאַט מיינע עטליכע געציילטע ליבלינגס־שריפטשטעלער, וואָס מיר האָט זיך זעהר געלוסט צו קענען זיי פּערזענליך, — און אַלע העברעאישע, געוויינליך, — איז צווישן זיי געווען אויך אייזיק מאיר דיק.

און אויב בנוגע מיינע „אויסדערוויילטע” העברעאישע שרייבער האָב איך מיך אין יעדערן פון זיי געוואָלט באַקאַנען מיט דעם גרויסן מליץ, מיט דעם וואָרט־קינסטלער, מיט דעם סטיל־ווירטואָז, פאַר וועלכע איך האָב זיי געהאַלטן לויט מיינע דאַמאָלסדיגע באַגריפן, — האָב איך אין דיקן געגאַרט צו זעהן דעם יידישן וועלט־חכם מיט דעם פערלדיגן מויל, וואָס אַלץ באַגרייפט ער און אַלץ נעמט ער דורך מיט אַזאַ מין וואונדערבאַרער פּקחות, מיט אַזאַ אייזערנער לאָגיק.

אין מיין טאָג־ביכל האָב איך געהאַט אַריינגעטראָגן וועגן דיקן די פאָלגנ־דע מיינונג:

„עס טרעפט, אַז איך פרעג זיך: אין וואָס, אייגענטליך, באַשטייט דיקס טאַלאַנט? צו וועלכער קאַטעגאָריע נאָוועליסטן קענען מיר אים צורעכענען לויט די היינטיגע, מאָדערנע באַגריפן? — איז מיר אויף דעם שווערליך צו געפינען אַן ענטפער. פון קונסט שטייט דיק גאַנץ ווייט, קיין פסיכאָלאָג איז ער בוודאי ובוודאי ניט; פאַר דאָס אַלגעמיין־מענשליכע האָט ער ניט קיין זין, אין די

טיפּעניש פּוּנ׳ם יחיד׳ס נשמה מיט אירע אינעווייניגסטע איבערלעבענישן דרינגט ער ניט אַרײַן; פאַר׳ן יחיד׳ס פאַרבאָרגענע יסורים האָט ער ניט קיין אויג, און פאַר זײַן שטילן קרעכץ, האָט ער ניט קיין געהער; די געהיימניספולע שפּראַך פון דער נאַטור הייבט ער לגמרי ניט אָן צו פאַרשטיין, און דעם סוד־לשון פונ׳ם וועלט־אַל קען ער לחלוטין ניט. אין זײַנע ערציילונגען איז דיק העכט טענדענציעזר די הויפּט־ראָל שפּילט ביי אים די אידייע; דער קינסטלערישער אמת איז ביי אים נאָר אַ טפל; דעם דינעם, עדעלן שטריך קען זײַן פּענזל ניט, די פאַרבן גייען ביי אים תמיד אַרויס מגושמ׳דיג גראָב.

„איז דיק אַ פאָטאָגראַף? יאָ, אַ שטיקל. צייטנווייס ווייזט ער זיך אַרויס פאַר אַ גאַנץ פיינעם באָאָבאַכטער; אָפט דוכט זיך אָפּ, אַז דאָס און יענץ בילד איז ביי אים גענומען פון דער נאַטור, אַז דאָס און יענץ בילד אָטעמט מיט אמת, מיט לעבן. אָבער, בכלל, איז זײַן קאַמערא־אָבסקורא שוין צו פינסטערלאַך, און דעריבער קומט ביי אים אַלץ אַרויס אַביסל צו שווארצליך. ביי אים איז דער עיקר ניט די ערציילונג גופא, נאָר דער מוסר, וואָס עס דאַרף פון איר אַרויסגיין, און וועלכן ער לייגט אַרײַן דעם לעזער אין מויל אַרײַן.

„גיכער פאַר אַלץ לאָזן זיך דיקס ערציילונגען באַצייכענען אַלס אַ מין פּובליציסטיק אין בילדער. דער פּובליציסטישע עלעמענט וועגט אין זיי אַריבער דעם מאָלעריש־קינסטלערישן. זײַן פּובליציסטיק איז אָבער ניט קיין טרוקענע. פון דער נאַטור איז דיק מער רעדנער ווי פּובליציסט. אַ באַזונדער טאַלאַנט האָט דיק צו דעם, וואָס די פראַנצויזן רופן עס אָן „קויזעריע“ — פּלוידעריי. אין זײַנע דערציילונגען ווייזט זיך דיק אַרויס אַלס זעהר אינטערעסאַנטער און אָנגענעמער פּלוידערער. ער פאַרשטייט צו פּלוידערן וועגן די פאַרשיידנסטע ענינים אינהאַלטספול, באַלערנדיג און מיט געשמאַק. זײַנע פּלוידערייען זײַנען אָפט פאַרווירצט, פאַרבשׂמים׳ט מיט אַ גאַנץ פיינעם הומאָר, און אָפט מיט אַ זעהר בייסענדיגער סאַטירע. ביי דיקן זײַנען דאָ ערציילונגען, וואָס זײַנען אינ־גאַנצן געבויט אויף אַנעקדאָטן און אויף פאָלקסטימליכע וויצן. ביי דיקן זײַנען דאָ ערציילונגען, וואָס זייער גאַנצער צוועק איז רעכט מאַכן שווערע שטעלן אין מדרש און אין תלמוד, אויף וועלכע די גרעסטע וועלט־לומדים האָבן זיך צומאַטערט און צובראָכן די מחות יאָרן־לאַנג. און ס׳איז צו באַוואונדערן צוקוקנדיג זיך ווי אַ לעבענס־בילד, און ניט דווקא קיין גאַנצעס בילד, נאָר אַ שטיקל פון אים, אַ שטריך, טייטשט אײַן גאַנץ לייכט און זעהר צוטרעפנדיג די פאַר־פּלאָנטערסטע קאַזואיסטישע ווערטלאַך פון אונזערע תלמודיסטן. דיק איז אַ גרויסער בעל־הסבר, אַן אויסגעצייכנטער פּאָפּולאַריזאַטאָר, וועגן דעם טיפסטן ענין פאַרשטייט ער צו ריידן אין דער גרינגסטער, פאַרשטענדליכסטער פאָרם, און לייכט צופּאַסנדיג זיך צו די באַגריפן פון זײַן זעהר אומאַנטוויקעלטער לעזער־פּובליק. אין דיקס דערציילונגען געפינען מיר אײַנגעפלאָכטן שיינע באַטראַכ־טונגען וועגן ענינים פון נאַטור־וויסנשאַפט, געאָגראַפיע און געשיכטע, און וועגן

אַלץ רעדט ער זיך גאַנץ רוהיג, געלאַסן, און מאַכט דעם איינדרוק פון אַ גוטן, אַלטן פריינד, וועלכער דערציילט יינגערע מענשן דאָס, וואָס ער ווייס, וואָס ער האָט געזעהן אָדער געהערט, און אַמאָל אויך געלייענט אין אַן אַנדער שפּראַך."

„באַזונדערע פאַרדינסטן האָט דיק אויפן געביט פון דער פאָלקס-רעטעניש און פונם פאָלקס-חידוש. אין דעם פּרט איז ביי אונז דיק אַן אוניקום, אַ חד בדרא. מיט די רעטענישן און מיט די וויצן באַנוצט זיך דיק צו פאַרשיידענע צוועקן. אַמאָל דינען זיי אים אַלס כּלי-זין קעגן נאַרישע פאַרשימלטע מנהגים, וועגן וועלכע ער געפינט פאַר זיך געפערליך צו ריידן מיטן פולן מויל און באריכות; אַמאָל קעמפט ער דורך זיי מיט פאַרשיידענע זיטנפעלערן, אָדער קעגן דעם געשמאַקלאָזן אומגאַנג מיט מענשן. ביי דיקן זיינען דאָ אויך אַזעלכע וויצן, אין וועלכע עס גיסט זיך אויס די גאַנצע ערביטערונג און גאַל, וואָס ער, דער יידישער משכּיל, טראָגט אין זיין צעפלאָגט און פאַרוואונדט יידיש האַרץ אויף זיין צייט און אויף זיין סביבה".

און ווי איך האָב שוין געזאָגט האָט זיך מיר פון מיין פריסטער יוגנט אָן זעהר און זעהר געוואָלט באַקאָנען מיט דעם דאָזיגן יידישן שרייבער—דער ערשטער, דורך וועלכן איך בין אַ לעזער געוואָרן—וואָס פאַרמאָגט אַזאַ גרויסן אוצר פון פּקחות, און מיט וועלכן עס דאַרף זיין אַזוי שיין און אַזוי אינטערע-סאַנט זיך דורכצושמועסן...

די ערשטע געלעגנהייט דערצו האָב איך געהאַט אָנהייב ווינטער אין יאָר 1879. דאָס איז געווען קורץ נאָכדעם, ווי כ'האָב מיך אָנגעהויבן צו דרוקן אין די העברעאישע בלעטער, און האָב מיך מכין געווען אַליין אַריינצוגיין אין דער ליטעראַטור.

I.

דער ערשטער אײַנדרוק. — די פײַנדליכע באַציהונג פון די אַמאָליגע ווילנער און זײַטאָמירער מדפּיסים צו די העברעאישע השכּלה-ביכלאַך. — בראַנפן און השכּלה. — דיק אַלס מיטאַרבעטער פון „קול-לעם". — וואָס אַ רעדאַקטאָר בײַ ײדן קען. — דיק און מענדעלי מוכר-ספרים. — דיקס אַ כּתב-יד איבערגעדרוקט אויף אַ פרעמדן נאָמען. — צי קען אַ מחבר זײַן אַ עם-הארץ? — דער שול-הויף אַלס די בעסטע ײדישע צײַטונג. — דיק מיט אליקים צונזערן גיבן זיך אײַנער דעם אַנדערן כּיבוד.

אַריינגעפירט דעם ערשטן מאָל צו אייזיק מאיר דיקן האָט מיך דער באַוואוס-טער בדחן אליקום צונזער, וועלכער האָט דאַמאָלס געוואוינט אין מינסק, און איז געווען מיינער אַ בן-עיר און אַ גוטער באַקאַנטער. טרעפנדיג זיך מיט צונזערן אין ווילנע, האָב איך אים געבעטן, אַז ער זאָל מיר באַקאַנט מאַכן מיט דיקן, און ער האָט מיין בקשה באַלד ממלא געווען.

דיק האָט דאַמאָלס באַוואוינט אין גרויס=סטעפּאַן=גאַס צוויי ניט קיין גרויסע צימערן מיט אַ קיך, אַפילו אָרעמליך מעבלירט, אָבער ציכטיג און זויבער אין אַלע ווינקעלאַך. מ׳האָט גלייך דערקענט, אַז ס׳איז דאָ פאַראַן אַ בעל-הבית׳טע, וואָס קוקט אויף דער ריינקייט פון שטוב מיט אַ באַזונדער אויג.

בשעת מיר זיינען אַריין אין שטוב, האָבן מיר געפונען דיקן זיצנדיג אין אַ סאַמעטענע יאַרמלקע איבער אַ גרויסן „מדרש=תנחומא“. דיק איז שוין דאַן געווען העכער פון אַ בן=שבעים, אינגאַנצן גרא, כאָטש מיט די פולע האָר אויפן קאָפּ. אויף זיין פנים איז געווען אויסגעגאָסן אַ מין נעימותדיקייט, וואָס פאַנגט דאָס האַרץ פונם ערשטן אויגנבליק. איך געדענק, אַז איך האָב מיך בשעת מעשה דערמאָנט אָן מיין ערשטער באַגעגעניש מיט אַ צווייטן גרויסן ווילנער זקן, מיט דעם העברעאישן דיכטער א ד ם ה כ ה ן ל ע ב נ ס אָ ן, וועלכער האָט אויף מיר דורך זיין אויסזעהן געמאַכט זעהר אַ שווערן, און מ׳קען זאָגן, אַן אָפּשטויסנדיגן איינדרוק.

צונזער, וועלכער איז ביזן יאָר 1870 געווען אַ ווילנער תושב, האָט זיך מיט דיקן גוט געקענט פון לאַנג אָן. מיך האָט ער פאָרגעשטעלט דיקן מיט די פאָלגנדע ווערטער:

— אַ מינסקער יונגערמאַן, וואָס הויבט ערשט אָן צו ווערן אַ שרייבער.

— אַ לשון=קודשדיגער, געוויינליך — האָט דיק געזאָגט מיט אַ שמייכל — י י ד י ש לאָזט מען שוין פאַר מיר מיט אייך, ר׳ אליקום.

— איר האָט דאָך עפּעס אַמאָל אויך אָנגעשריבן עטליכע לשון=קודשדיגע ספרים, האָב איך מיך אָנגערופן.

אויף דעם האָט דיק געענטפערט:

— ניט קיין ספרים האָב איך אָנגעשריבן, נאָר ע ק ס ע ל א ך, קליינינקע ע ק ס ע ל א ך. ספרים הייסן: אַ „כוזרי“, אַן „עקידה“, אַ „מאור=עינים“ וכדומה; מ י י נ ע לשון=קודשדיגע חבורים זיינען בלויז „שׁוָרים“=ל א ך...

דאָ האָבן מיר ערשט פאַרשטאַנען וואָס ער האָט געמיינט מיט זיינע „עקסעלאַך“.

דאָס געשפּרעך איז דערפון אַריבער וועגן דרוקן און אַרויסגעבן העברעאישע ווערק. דיק האָט דערציילט זעהר אינטערעסאַנטע פאַקטן מכח די געברענטע ליידן, וואָס די ליטווישע מחברים פון די העברעאישע השכלה=ביכלאַך פלעגן אין די פערציגער און פופציגער יאָרן האָבן אויסצושטיין פון די צוויי דרוקן, דער ווילנער און דער זשיטאָמירער, וואָס זייערע בעלי=בתים, העכסט פאַנאַטישע לייט, האָבן באַטראַכט אַלע לשון=קודשדיגע ווערק פאַר אפּיקורסישע זאַכן, און האָבן זיי בשום אופן ניט געוואָלט דרוקן. ס׳איז אַמאָל געווען אַ מעשה, אַז איינער אַ מחבר האָט געסטראַשעט דעם זשיטאָמירער דרוקער, דאָס ער וועט אים צווינגען דורך דער מאַכט צו דרוקן זיין ספר, און דער דערשראָקענער מדפיס האָט געכאַפּט און אויסגעקויפט זיך ביי אים פאַר אַ שיינער מטבע. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דאָר רוב מחברים פלעגן מוזן

דרוקן זייערע ספרים אין וואַרשע אָדער אין קעניגסבערג און ווערן דערפון בדיל=הדל.

— כ'האָב שוין אמאָל אָנגעמערקט—האָט דיק פאָרענדיגט זיין ערציי= לונג—אז אלע אונזערע יידעלאַך זאָלן לעבן. טאָמער ווערט טייערער אקציז פון בראַנפן, זיינען זיי באַלד אויף דעם מרעיש עולם און צוקערן, ממש, ווילטן און לויפן זיך קלאָגן פאר דער רעגירונג, און טאָמער האָבן מיר אַזעלכע מדפיסים, וואָס ווילן ניט וויסן פון השכלה און דרוקן קיין זאַך ניט אויסער סדורים מיט ש״ס׳ן, א״ז וועגן דעם קלאָגט זיך גאָר קיינער ניט; עס זאָל דאָס גאָר זיין זייער לעצטע באָבעס דאגה. אַ שיין פאָלק זיינען מיר געוואָרן! בראַנפן י אָ, און קיין השכלה=ספרל נ י ט...

נאָך אַ קליינער פויזע האָט דיק אַ זאָג געטאָן:

— מחשבותן, ר׳ אליקום, מיר זייגען דאָך שכנים...

— א י ך מיט אייך שכנים? ווי אַזוי?—האָט אים צונזער געפרעגט—אפשר אַמאָל?ן

— שכנים היינט, היינט; אין—בית=מדרש...

— אין בית=מדרש? א י ר אין ווילנער און א י ך אין מינסקער?

— כ'האָב אַ קליינעם טעות געהאַט; כ'האָב געוואָלט זאָגן: שכנים אין פ אָ= ל י ש...

ניט צונזער און ניט איך האָבן פאַרשטאַנען וואָס דיק וויל דאָ דערמיט זאָגן, און האָבן אים אָנגעקוקט העכסט פאַרוואונדערט.

—וואָס איז אַקאָרשט אַ פאָליש?—האָט דיק געזאָגט און האָט זיך דערביי זיס צושמייכלט—אַ פאָליש איז אַן אָרט האַלב גאַס און האַלב שטוב, און אין ד ע ם אָרט שטייען מענשן און טוען, דאַכט זיך, א י י ן זאַך: שאָקלען זיך. אָבער דערביי טוט איינער אַ געשריי „הודו״ און דער צווייטער ענטפערט אים „יהי כבוד״, און דער דריטער קנאַקט „אָז ישיר״ און דער פערטער פאַרט גאָר אַרויס מיטן לאַנגן „והוא רחום״, און אַזוי טומלט זיך און רעש'ט זיך און איינער הערט ניט דעם אַנדערן, און איך, אייזיק מאיר דיק, טאַקע ווי איך זאָג אייך: א-י-י-ז-י-ק מ-א-י-ר ד-י-ק און ניט אמ״ד, מיט אייך, ר׳ אליקום צונזער, שטייען אינמיטן און שאָקלען זיך אויך בצבור...

מיר האָבן נאָך אַלץ ניט געקענט פאַרשטיין וואָס דיק איז דאָ אויסן. אליקום האָט אין אים אויסגעגלאָצט אַ פּאָר גרויסע אויגן, און איך אויך דאָס גלייכן.

—גאַט איז מיט אייך, ר׳ אליקום!—האָט דיק אויסגערופן—וואָס פאַר= שטייט איר דאָ ניט? מיר שאָקלען זיך, אפשר, ניט ביידע עם כל הנערים אין ראַדקינזאָנס „ק ו ל = ל ע ם״?

דאָ האָט זיך אונז ערשט אויפגעקלערט די רעטעניש.

„ק ו ל = ל ע ם״—דאָס איז דער נאָמען פון אַ יידישעס וואָכנבלאַט, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין די מיטעלע 70=ער יאָרן אין קעניגסבערג אונטער דער

רעדאַקציע פון מיכאל לוי ראַדקינזאָן, אַ מענש, וועלכער האָט געשמיט אין זיין צייט ניט פאַר קיין גאַנץ ליכטיגע פּערזענליכקייט. דאָס איז געווען אַ מאַן, אמת אַן ענערגישער, אָבער מיט ווייניג וויסן און מיט קרעמערשע אידעאַלן, און דאָך האָט ער פאַרשטאַנען צוצוציהען צו זיינע ביידע בלעטער (ער האָט אַרויסגעגעבן צוויי מאָל אין דער וואָך אויך דעם העברעאישן בלאַט „הקול") אייניגע פון די בעסטע העברעאישע און יידישע שריפטשטעלער פון יענער צייט, און צווישן זיי אויך דיק און אליקום צונזער.

— ווי עס ווייזט אויס—האָט צונזער געזאָגט—זייט איר, ר' אייזיק מאיר, ניט אַזוי שטאַרק צופרידן מיט דעם „קול לעם"?

— עס הייסט ניט צופרידן?—האָט דיק געענטפערט אין אַן ערנסטן טאָן—איך וואָלט עוקר מן השרש געווען דאָס בלאַט מיט זיין רעדאַקטאָר צוזאַמען!

— וואָס האָט איר צו זיי?—האָט אים אליקום געפרעגט.

— סטייטש, וואָס האָב איך צו זיי?—האָט דיק אויסגעשריען—קודם כל האָב איך צו אים, צום רעדאַקטאָר. אַ מענש פאָרט אַראָפּ אין ווילנע, טוט מיר אָן כבוד און גייט צו מיר אַריין און בעט מיר, כ'זאָל אים געבן אַ זאַך פאַר זיין צייטונג; וואָס—מאַכט אים ניט אויס, אַבי געבן; און שכר—וויפל איר ווילט אַליין, ער דינגט זיך גאָר ניט. האָב איך גראָד אין מיין שופלאָדל געהאַט אַ פאַרטיגע געשיכטע באַארבעט נאָך דעם פראַנצויזישן אָריגינאַל, „די שטאָט-מיידל העלענקע" האָט זי געהייסן, און האָב זי אים דערלאַנגט באַלד אויפן אָרט מיט די דאָזיגע ווערטער: פאַניע רעדאַקטאָר; מילא, שכר ווי שכר, דאָס איז שוין אייער זאַך; אין ערגסטן פאַל בין איך מרוצה, אַז איר זאָלט מיר געבן דאָס, וואָס אייער בעל-דבר, צעדערבוים, האָט מיר געגעבן פאַר אַלע מיינע זאַכן אין זיין „קול מבשר": אַ צעטל אויף „לכשירחיב". איך גיב אייך אָבער אָפּ אין אייערע הענט מיין „העלענקען", נאָר „ברחל בתך הקטנה", לאָז די גרויסע", אַז מיין נאָמען זאָל אויף איר ניט געדאַכט ווערן, נאָר פּראָסט „אמ"ד". האָט מיר ראַדקינזאָן בשעת מעשה אַ פרעג געטאָן: „איר שעמט זיך דאָס אַזוי מיט מיין „קול לעם"? אין מיינע בלעטער אַרבעטן דאָך די גדולי סופרי-הדור! וועמען געפינט איר ביי מיר ניט? אַ „ליליענבלום, אַ יהלל, אַ ד"ר קאַמינער, אַ איו"ב ממינסק און נאָך און נאָך אַזעלכע גרויסע". אויף דעם האָב איך אים געענטפערט: יאָ, גאַנץ ריכטיג; איך זע טאַקי אין אייערע בלעטער אַ סך פון אונזערע „חכמים ונבונים", און וואָס זאָל איך מיך דאָ לייקענען? אַזאַ איינער ווי איך, אייזיק מאיר דיק, איז אפשר, באמת, געגן יעדערן פון אייערע מיטאַרבעטער כקליפת-השום. אָבער וואָס זאָל איך טאָן, און וואָס קען איך טאָן, אַז אַזוי איז שוין מיין שטייגער פון צענדליגער יאָרן. נעמט, אדרבה, חכט אין מיינע צוויי הונדערט ביכלאַך, וואָס איך האָב ביז היינטיגן טאָג אַרויסגעגעבן, אויב איר וועט כאָטש אויף איינעם פון זיי געפינען מיין נאָמען, נאָר אַלץ: אמ"ד און אמ"ד. ס'איז שוין אַזוי מיין מנהג מקדמת דנא, און איצ-

טער אויף דער עלטער וויל איך אים ניט ברעכן.—אָט אַזוי האָב איך מיט ראַדקינזאָנען אַריינגעטענהט, און דער סוף איז געווען, אַז ער האָט מיר מבטיח געווען אָנצורופן מיך אונטער מיין ערציילונג: „א מ ״ ד״ לויט מיין פאַרלאַנג.

— היינט שטעלט אייך פאָר מיין פאַרדרוס—האָט אונז דיק ווייטער דערציילט,—און אין זיין קול האָט אָפּגעקלונגען אַ באַזונדער נערוועאישקייט—אַז איך גיי אין אַ פּאָר וואָכן אַרום צופעליג אַריין צו ר׳ מתתיהו שטראַשון און געפין ליגנדיג ביי אים אויפן טיש דעם לעצטן נומער „קול לעם״ מיט דעם ערשטן קאַפּיטל פון מיין „העלענקען״, און אונטן איז געחתמעט מיט גרויסע אותיות: א. מ. דיק! אַ צוקאָכטער בין איך געוואָרן. סטייטש, אַזאַ נבלה, אַזאַ נבלה! כ׳האָב מיך אַוועקגעזעצט און אָנגעשריבן דעם ר׳ מיכאל לוין אַ בריוול און האָב אים, ווי מ׳זאָגט, גוט אויסגעשייגעצט פאַר ניט האַלטן קיין וואָרט און האָב אים באַפוילן תיכף אויפצוהערן דרוקן מיין ערציילונג. ער האָט מיר אָבער געהערט ווי דעם קאָטער, און האָט זיך ווייטער געדרוקט די ערציילונג כסדר וואָך פאַר וואָך און אַלץ מיט דער גרויסער חתימה: „א. מ. דיק״. איך האָב אים געגומען פאַרוואַרפן מיט בריוו, און אין איטליכן פון זיי בין איך געוואָרן אַלץ מער דרייסטער און מער אָפּגעשעמטער און האָב אים אַרויסגעזאָגט אָט דאָס, וואָס ביי מיר האָט אויפגעקאָכט אויפן האַרצן. ס׳האָט אָבער ניט געהאָלפן. ר׳ מיכאל לוי, ווי ניט אים מיינט מען דאָס, האָט זיך געטאָן זיין זאַך און ווייטער געדרוקט מיין ערציילונג. אָט בין איך זיך אַמאָל מישב און פרוב אַריינגיין צו זיין שווער. בוודאי האָט איר פון אים געהערט—ווי הערט מען דאָס ניט פון אַ רעדאַקטאָרס אַ שווער?—מיכל ציפקין האָט ער גע-הייסן, געווען כל ימיו אַ חלפן און געהאַלטן אַ געלט-קאַנטאָר אויף דייטשע גאַס. צו דעם מיכל ציפקין בין איך אין אַ שיינעם פרימאָרגן אַריין, און האָב אים דערציילט דעם גאַנצן ספור-המעשה און אויסגעלאָזן פאַר אים כל חמתו אויף זיין איידים דעם רעדאַקטאָר און געבעטן, אַז ער זאָל אויף אים גוזר זיין מיט דער גזירה פון כיבוד שווער און שוויגער, ער זאָל תיכף-ומיד אויפהערן צו דרוקן די ווייטערדיגע קאַפּיטלאַך פון „העלענקען״. מיכל ציפקין האָט מיר אויסגעהערט גאַנץ רוהיג און האָט מיר דערנאָך אָפּגעענטפערט: „ווען איך וואָלט נאָר געוואוסט, אַז מיינע גזירות וועלן אויף אים ווירקן, וואָלט איך אויף אים דאַן גוזר געווען פיל אַנדערע זאַכן, און, האָט מיר קיין פאַראיבל ניט, נאָך אפשר פיל בילכערע פון אייער אינטערעס״. האָב איך ציפקינען געפרעגט: וואָס קען שוין זיין בילכער ווי אויסמוסרן אַן איידים, אַז ער זאָל ניט זיין קיין יונ-גאַטש? דאָ האָט מיך ציפקין אָפּגעפירט אָן אַ זייט און איינגעראַמט מיר אין אויער: „נאָר אייך, ר׳ אייזיק-מאיר, פאַרטרוי איך דעם סוד; וואָלט איך נאָר געקענט גוזר זיין אויף מיין איידים, וואָלט איך אויף אים די ערשטע זאַך גוזר געווען וואָס וויניגער צו שלאָגן מיין טאָכטער, און וואָס מער צו געבן איר אויף ברויט״... הערנדיג, אַז איך האָב דאָ צו טאָן מיט אַ רעדאַקטאָר בישראל, יוצא גיט דער ווייב דעם קלאַפּ, האָב איך שוין מער וועגן מיין ענין ניט גע-

פּרובט ריידן, און האָב מיך מכין געווען אַוועקצוגיין. שטייענדיג שוין בײַם טיר, גיט צו מיר מיכל ציפּקין אַ זאָג: „פּרובט, זייט מוחל, גייט אַריין אין צווייטן צימער; דאָרטן זיצט אַ יונגערמאַן, זיין פאַמיליע איז קאַפּלאַן*), און איז דער הויפּט=אַגענט פאַר גאַנץ רוסלאַנד פון „הקול" מיטן „קול לעם". דער קאַפּלאַן האָט גראָד אַ שטיקל ווירקונג אויף מיין איידים; דערציילט אים די מעשה, אפשר וועט ער אייך אין דעם עפּעס קענען העלפן". כ׳בין תיכף אַריין צום יונגנמאַן אין צימער, האָב אים איבערגעגעבן מהחל ועד כלה דעם גאַנצן ענין, און געבעטן אים זעהן פּועלן ביי ראַדקינזאָנען, אַז ער זאָל אויפהערן צו דרוקן מיין „העלענקען". און אָט דאָ הויבט זיך ערשט אָן די רעכטע געדיכטע פון דער געשיכטע. וואָס אַ יידישער רעדאַקטאָר, וועלכער שלאָגט אַ ווייב, ניט קען?!...

דיק איז אויף איין אויגנבליק אַנטשוויגן געוואָרן, און זיך תיכף צוריקגעקערט צו זיין ערציילונג:

— נאָכדעם ווי דער יונגערמענש, דער קאַפּלאַן, האָט געהערט פון וואָס דאָ האַנדלט זיך, איז ער עפּעס, ווי ס׳האָט מיר דאַן אויסגעוויזן, אַ ביסל צומישט געוואָרן. אויף אַ ווײַלע האָט ער זיך פאַרקלערט—האָט זיך, אַפּנים, מישב געווען וואָס צו זאָגן—און צום סוף געענטפערט: „קודם כל דאַרף איך אייך בעטן טויזנטער מאָל מחילה". איר מיר?—האָב איך אים איבערגעשלאָגן די רייד שטאַרק ערשטוינט—ווי אַזוי און פאַרוואָס?—„ווייל איך אייער סכסוך מיט ראַדקינזאָנען טראָג איך אויך אַ שטיקל שולד",—איז געווען דעם יונגנמאַנס תשובה. פרעג איך אים: איר? ווי קומט דאָס?—האָט ער מיר גענומען דערציילן אַזאַ ספּור=המעשה: „ס׳איז שוין אָנדערטהאַלבן יאָר אַן ערך ווי ראַדקינזאָנס געשעפטן זיינען זעהר שלעכט. ביידע בלעטער האָבן אַ קליינע צאָל אַבאָנענטן, וועלכע דעקן ניט אפילו אַ העלפט פון די הוצאות. דער דעפיציט וואַקסט פון טאָג צו טאָג, און אַזוי אַרום ווען זיך די צייטונגען מוזן פאַרמאַכן. אָט איז ראַדקינזאָן געפאַלן אויף אַ פאַל צוצוציען דעם באַוואוסטן מענדעלי מוכר ספרים אַלס צווייטן רעדאַקטאָר פון זיינע ביידע בלעטער, כדי צו הויבן דורך דעם זייער טיראַזש. דער ענין האָט זיך אים אײַנגעגעבן. אַבראַמאָוויץ, וועלכער האָט זיך געפונען אין זעהר אַ טרויעריגן מאַטעריעלן מצב, האָט אויף דעם מסכים געווען. ער איז זיך שוין מיט ראַדקינזאָנען צונויפגעפאָרן קיין קיעוו, וואו זיי האָבן זיך געדאַרפט אָפּשרייבן, און מ׳האָט שוין וועגן דעם מודיע געווען אין די צייטונגען. מיט אַמאָל האָט אָבער אַבראַמאָוויץ חרטה געקראָגן אויפן שידוך. מ׳זאָגט, אַז לייט האָבן פאַר אים אָנגערעדט אויף ראַדקינזאָנען. וואָס טוט ראַדקינזאָן? ער האָט גענומען אָנוואַרפן אַ כחד אויף אַבראַמאָוויצן, אַז טאָמער גייט

*) דער דאָזיגער יונגערמאַן איז דאָס אליעזר קאַפּלאַן, וועלכער איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן אין די ציוניסטיש-נאַציאָנאַליסטישע קרייזן אַלס הויפּט-גרינדער און פירער פונם העברעאישן ביכער-פאַרלאַג „אַחיאסף" און אַלס באַדײַטנדער עסקן אויפן געביט פון דעם יידישן אויפלעבונגס געדאַנק.

ער מיט אים ניט אַריין אין געשעפט, האָט ער שוין אַנדערע שריפטשטעלער,
און אויך גרויסע מפורסמים, וועלכע זיינען קאַפּאַבל אַ ליאַדע טאָג אַריינצו=
טרעטן אַלס צווייטע רעדאַקטאָרן אין זיינע ציַיטונגען. ווי מיר שיינט, זייט
איר אויך איינער פון יענע מפורסמים, מיט וועלכע ראַדקינזאָן האָט דאָס גע=
סטראַשעט אַבראַמאָוויצן. אַ ראיה דערצו האָב איך פון דעם, וואָס ראַדקינזאָן
האָט מיר די לעצטע צייט שוין עטליכע מאָל געבעטן צו באַזוכן אייך און אײַ=
בערצורײַדן מיט אייך וועגן דעם דאָזיגן ענין. עס קען גרייַלאַך זיין, אַז דאָס
איז אויך געווען די סבה פון דעם, וואָס ראַדקינזאָן האָט עובר געווען אויף
זיין וואָרט און האָט אונטערגעשריבן אונטער אייער ערציילונג אין „קול=לעם"
אייער גאַנצן נאָמען, כדי די וועלט זאָל זעהן, און דער עיקר אַבראַמאָוויץ, אַז
איר זייט זיינער אַ מיטאַרבעטער. איך בין אָבער צו אייך ניט געגאַנגען, ווייל
איך האָב געוואוסט, אַז ס'וועט דערפון גאָרנישט גיט אַרויסקומען, און האָב
אייך אומזיסט ניט געוואָלט דרייען דעם קאָפּ". אַזוי האָט מיר דערציילט דער
יונגערמאַן. וואָס זאָגט איר פאָרט, ר' אליקום, צו דעם אייַנפאַל פון אונזער
רעדאַקטאָר צו באַנוצן זיך מיט מיין נאָמען, כדי צו כאַפּן אַבראַמאָוויצן אויף
דער ווענטקע?

איך געדענק, אַז אליקום האָט געפּרובט פאַרטיידיגן ראַדקינזאָנען און
האָט געזאָגט:

— אַלץ צוליב דער ביטערער פּרנסה; אַ רעדאַקטאָר, און אפילו פון
צוויי צייטונגען, דאַרף אויך עסן.

דאָ האָט זיך דיק אַ כאַפּ געטאָן מיט אַן אויסגעשריי:

— פּרנסה, זאָגט איר? לאָז ער גיין האַקן האָלץ, לאָז ער גיין טראָגן
וואַסער, לאָז ער זיך ערגעץ שטעלן פאַר אַ משרת? נישקשה, ער האָט נאָך גע=
נוג כח, איז אַ יוד אַ גבר... ווי קומט אַזעלכער צו זיין אַ רעדאַקטאָר? אַ מענש
אַ רוצח, וואָס ממית'ט דער ווייב און גיט איר ניט עסן, ווי קומט ער צו זיין
אַ מורה=דרך? ווי קומט אַ זוינער אונז צו לערנען שטאַט, מענשליכקייט? ביי
וועלכער אומה ולשון קען דאָס גאָר זיין געמאָלט?

— דאָס איז נאָך אָבער ניט גאָר—האָט דיק פאַר־ענדיגט—דער סוף איז
געווען, אַז קומענדיג אַהיים האָב איך מיך תיכּף אַוועקגעזעצט און אָנגעשריבן
צוויי בריוו: איינער צו ר' מיכאל לוי'ן און דעם צווייטן צו אַבראַמאָוויצן.
ר' מיכאל לוי'ן האָב איך געשריבן, אַז ראשית דאַנק איך אים אָפּ פאַרן גרויסן
כבוד, וואָס ער וויל מיר אָנטאָן; והשנית בין איך אים מודיע, אַז מיר איז גאַנץ
בענוג מיין פּופּציגיאָריגע קרוין פון אַ „סופר סתם", און צו טיילן זיך מיט
אים זיין רעדאַקטאָרן=קרוין האָב איך קיין שום תשוקה ניט; והשלישית, ערלויב
איך ניט אויף קיין פאַל צו מאַכן מיין נאָמען פאַר אַ האַנט=טוך, מיט וועלכן
ידים טמאות—אַזוי האָב איך אים געשריבן מפורש: ידים טמאות!—זאָלן
זיך אָפּווישן; און והרביעית, פאָדער איך פון אים, אַז ער זאָל מיר מער אין
דעם רייסטער פון זיינע מיטאַרבעטער ניט אַריינשטעלן. און אַבראַמאָוויצן האָב

איך געשריבן, אַז אַ ייד אַ זקן פון אַ בן־שבעים ווי איך בין, וואָס שטייט שוין מיט איין פוס פון יענער זייט, קען מיט דער אַנדער פוס קיינעם ניט שטיין אין וועג, און בכן האָט ער פאַר מיין קאָנקורענץ גאָרנישט וואָס מורא צו האָבן. נאָר בדרך חברשער פריינדשאַפט גיב איך אים אַן עצה, ער זאָל זיך למען־השם ולמען־השם מיטן שאַרלאַטאַן ניט פאַרדרייען, וואָרום סוף כל סוף וועט ער פון אים גוט ניט אָפּשניידן. אינטערעסאַנט איז אַבראַמאָוויצעס תשובה. „דער מזל פון אַ יידישן שרייבער — אַזוי האָט מיר אַבראַמאָוויץ געענטפערט — איז פאַרט ניט קיין קלייניגקייט. ניט באַשערט געווען מיר צו דאַרפן איבערחזרן יעדן טאָג דעם ביטערן אויסגעשריי: „אוי לי, שנתתי מפתי לעם הארץ!"...*)

אַבראַמאָוויצעס לעצטע פראַזע האָט געגעבן אונזער געשפרעך אַ נייע ווענדונג. מיר האָבן זיך פונאַנדערגערעדט וועגן דעם, צי איז ראַדקינזאָן באמת אַן עם־הארץ. צונזער האָט געטענהט, אַז דער מחבר פון אַזעלכע ספרים ווי: „ספורי־צדיקים", „תולדות בעלי־שם־טוב" און „תולדות עמודי־חב"ד" קען בשום אופן ניט זיין קיין עם־הארץ. איך האָב אונטערגעהאַלטן צונזערס מיינונג, און וועלנדיג דערביי אַרויסווייזן מיין בקיאות האָב איך דערמאָנט, אַז ראַדקינזאָן האָט פאַרפאַסט אויך אַזעלכע ספרים ווי „שו"ת אבן מיגאש" און „פרדס הגדול וספר האורה לרש"י". דיק האָט דאָ אַרויסגעזאָגט גאָר אַן אַנדער מיינונג:

— פון ראַדקינזאָנס ספרים — אַזוי האָט דיק געזאָגט — איז נאָך אַלץ גאָר קיין ראיה ניט, אַז ער איז ניט קיין עם־הארץ. ביי אונז יידן קען מען אָנשרייבן כאָטש טויזנט ספרים, און זיין פונדעסטוועגן אַן עם־הארץ שבעמי־ארצים. און פאַרוואָס זאָל דאָס, אייגענטליך, אַ מחבר ניט קענען זיין קיין עם־הארץ? וואָר לאָזט עס אים ניט? דאָס פּאַפּיר? דער טינט־און־פעדער? דער דרוק? איר וועט, אפשר וועלן אָפּלייקענען, אַז ביי אונז זיינען דאָ מחברים, וואָס היגקען אויף עברי? און, בכלל, דאַרפט איר וויסן, אַז אַזאַ אַבראַמאָוויץ זאָגט „עם־הארץ" איז — „עם־הארץ", כאָטש גיי און שריי: חי וקים! כ'וויל מיר דאָ אָבער ניט אריינלאָזן אין חקירות וועגן ראַדקינזאָנס עם־הארצות'קייט. זאָגן וועל איך אייך נאָר איין זאַך: אין געשמאַקלאָזיגקייט, אין אומעסטעטישקייט, איז ראַדקינזאָן ממש אַ פענאָמען. אָט וועל איך אייך ווייטער דערציילן אַ מעשה, וואָס עס האָט פּאַסירט מיר אַליין מיט דעמזעלביגן ראַדקינזאָנען, און אַלץ צוליב דעמזעלביגן „קול־לעם".

— די מעשה איז אַזוי געווען — האָט דיק אָנגעהויבן —: איר ווייסט דאָך, מן הסתם, אַז איך האָב אַמאָל האָלט צו זאָגן אַ וויץ, אַן אַנעקדאָט, אַ גלייכווערטל. עס איז דאָך קיין תכלית ניט תמיד צו זיין נאָר אַ מאָראַליסט, אַ מוסר־זאָגער, אַ מגיד מישרים. געגוג זיינען אונזערע יידן פאַרזאָגט, פאַרכמאַרעט אין גאַס, פאַרוואָס זאָלן זיי זיך דאָס אַמאָל ניט פאַרגינען קיין שמייכל, קיין

---

*) אַ באַקאַנטער ווערטל פון אַ געוויסן תלמודיסטן. און באַטייט אין יידיש: „ווי איז מיר, וואָס כ'האָב געגעבן פון מיין ברויט צו אַן עם־הארץ".

געזונטן געלעכטער? איר ווייסט, אז מ׳האָט שוין ביי אונז כמעט ווי פאַרגעסן לאַכן; לאַכן דאַרף בלויז איוואַן, אָדער סטאַש, און ר׳ ישראל דאַרף נאָר טאָן איין זאַך און קרעכצן. איך וויל אָבער, אז אונזער ר׳ ישראל זאָל זיך אויך אויסלערנען לאַכן, אָט טראַג איך אים אָפּט אונטער אַ מאָל אַ בינטל וויצן, אַ מאָל אַ פּעקל אַנעקדאָטן און אַלערליי מילתא דבדיחותא בכלל, און — יידן לאַכן, און אַז אַ יידלאַכט, דאַרפט איר וויסן איז דאָס ניט אַ געלעכטער גלאַט אין דער וועלט אַריין, איז דאָס ניט קיין חוצפּה׳דיגער גוי׳אישער געלעכטער: האַ! האַ! האַ! און יוצא, נאָר אַ געלעכטער מיט אַ פּשט׳ל, מיט אַ שטיק תורה. איך זאָג דאָס אייך אַנטקעגן דעם, וואָס תמיד בין איך געווען אָפּגעלייגט אויף קליינע וויצן. אָט האָב איך צוריק מיט אַ יאָר צוואַנציג, און אפשר מיט די גאַנצע דרייסיג, פאַרפאַסט אַ קליין וויצן־ביכעלע, וועלכן כ׳האָב געגעבן אַ נאָמען: „דער דריילינג“. דאָס ביכל איז אַ מין רשימה פון ווערטלאַך, וועלכע הויבן זיך אַלע אָן מיטן ציפער „דריי“. למשל: „דריי רייסן פון זיך די הויט: א) ווער עס האָט פאַרגעסן אָן עירוב־תבשילין צו מאַכן; ב) ווער עס האָט פאַר־געסן ביי׳ם כּריך אַ גרעסערן מקח צו בעטן; ג) אַ קרעציגער קלויזניק“. אָדער אַ צווייטן משל: דריי זאַכן בעט אַ ייד מיט העזה: א) אַ שמעק טאַבאַק; ב) אַ שטיקל זייף אין מרחץ; ג) דעם לולב צום אתרוג־בענטשן“. און נאָט אייך שוין אַ דריטן ביישפּיל: „צו דריי שדים העלפט ניט קיין מזוזה: א) צו אַ ווייב אַ מרשעת; ב) צו אַ בעל־דרשן מיט אַ כּתב; ג) צו אַ שלעכטן מלוה מיט אַ וועקסל“ א. אַ. וו. א. אַ. וו.

— מיר דאַכט — האָט זיך צונזער אָפּגערופן — אַז כ׳האָב דאָס דאָ ניט לאַנג ערגיץ געזעהן געדרוקט.

— וואָס הייסט אייך דאַכט? — האָב איך אַ זאָג געטאָן — דאָס איז דאָך געווען ערשט מיט עטליכע וואָכן צוריק אין קול־לעם“?

— איילט זיך נאָר ניט; וואָס האָבן דאָס יידן אַזוי קיין צייט ניט? — האָט אויף דעם דיק געענטפערט — מיר וועלן נאָך צו דעם אויך קומען. כ׳האָב אָנגעשריבן מיין „דריילינג“, בין ניט איבעריג־וואָס געווען פון אים קאָנטעט, און האָב אים אַוועקגעלייגט אָן אַ זייט, אָט לאָז זיך וואַלגערן; ס׳וועט קומען זיין „יבוא יומו“, און האָב אַזוי אָן דעם דאָזיגן כּתב־יד מיט דער צייט אינגאַנצן פאַרגעסן. דאַרף זיך טרעפן, אַז מיט אַ געוויסער צייט צוריק איז מיר אַריינגע־פאַלן אין האַנט אַ נומער „קול לעם“, און איך געפין אין אים מיין פאַרלעגענע סחורה מיט אַ שנוי השם; ניט קיין „דריילינג“ הייסט עס שוין, נאָר „די דריי זאַכן“, און געחתמעט אויף דעם איז עפּיס איינער מיט אַ ראשי־תיבות יז״ע. כ׳האָב מיר געגומען ברעכן דעם מח, ווער קען דאָס זיין דער דאָזיגער יז״ע, און ווי אַזוי קומט אַזוינער צו מיין מיט אַ סך יאָר צוריק אָנגעשריבענעם כּתב־יד? און האָב דאָס בשום אופן ניט געקאָנט פאַרשטיין. נעם איך און שרייב אַוועק אַ בריוול צו ר׳ מיכאל לוי, און פאָדער פון אים אָן ערקלערונג. ענט־פערט ער מיר ניט, ווי זיין שטייגער איז. די זאַך איז מיר טרשט אויפגעקלערט

KORPORATSIOON LIMUVIA TARTU

געוואָרן אין אַ וואָכן דריי אַרום דורך אַ הודעה, וואָס אייער מינסקער נפך *) — דער איז דאָס דער יז״נ—האָט אָפּגעדרוקט אין „קול לעם". אין דער הודעה זאָגט ער, אַז דער מחבר פון ״די דריי זאכן״ איז ניט ע ר, יז״נ, ווי ס׳איז געוועזן בטעות געדרוקט אין „קול לעם", נאָר אַן אַנדערער, איינער אַ „D. L." און דוקא אין לאַטיינישע אותיות, און אַז דער דאָזיגער D. L. איז ניט קיין פּשוטער בשר־ודם, ווי איך מיט אייך, נאָר אַ מענש מיט אַ גרויסן פּעקל אויסערגעוויינליכע מעלות: ערשטנס, האָט ער מיט סך יאָר צוריק געשטריטן מיט דער פינסטערניש, צווייטנס, איז ער געוועזן אַ פאָרשטייער פון ראַבינער־שול, דריטנס, האָט ער געדרוקט אַ העברעאישעס ווערק, און פערטענס, וועט אינגיכן אין „קול לעם" זיין געדרוקט זיינער אַ זשאַרגאַנישער חבור. לויט ד י סימנים, און באַזונדערס די ערשטע דריי, האָב איך תיכּף פאַרשטאַנען, אַז דער דאָזיגער לאַטיינישער D. L. איז דער באַוואוסטער, מיט זיבן יאָר צוריק פאַרשטאָרבענער מינסקער משכיל ר׳ ד ו ד ל ו ר י א, דער מחבר פון „עומר בשדה". מיט דעם דאָזיגן דוד לוריא האָב איך מיך גוט געקאָנט פון כּמה יאָרן, און תמיד ווען ער פלעגט נאָר קומען קיין ווילנע, פלעגט ער מיך באַזוכן. מיין מח האָט אָבער ניט געקענט תופס זיין, ווי אַזוי איז ער געקומען צו מיין „דריילינג", אדער, ווי אַזוי איז מיין „דריילינג" געקומען צו אים? סיידן, אַז איך האָב אים אַמאָל געגעבן מיין ווערקל אויף דורכצולייענען, און ער האָט גענומען און האָט עס איבערגעשריבן ביי זיך לזכרון ניט פאַרצייכענענדיג דערביי מ י י ן נאָמען, און אַ גוטער פריינד ווי אייער יז״נ, האָט עס איצטער געפונען צווישן זיינע כתבים, און האָט מיט דעם מזכה את הרבים געווען. איך געדענק דאָס אבער ניט. נאָר ניט דאָס איז דאָ נאָך דער עיקר. דער עיקר איז, אַז אין מיין „דריילינג", ווי ער איז געדרוקט אין „קול לעם", האָב איך געפונען פיל פ ר ע מ ד ע טפּשות און גבול־פּה, באופן, אַז מ׳דאַרף רויט ווערן פאַר בושה, און ס׳איז, ממש, אַ חרפה דאָס בלאַט אין האַנט צו נעמען. וועמעס האַנט עס שטעקט אין דעם,—ווייס איך ניט. דוד לוריא׳ס—געוויס ניט; דאָס איז געוועזן אַ מענש מיט זייער אַ הויך אַנטוויקלטן עסטעטישן געשמאַק, און דערצו נאָך אַ גרויסער ערליכער מאַן. זאָל דאָס זיין אַ „נ פ ך" פון אייער מינסקער נפך,*) דער מביא לבית הדפוס? — גלויבט זיך מיר עפּיס אויך ניט; גיכער איז דאָס אַ שטיקל אַרבעט פון דעם אָדון הרעדאַקטאָר בכבודו ובעצמו. אַזוי האָב איך דאַמאָלס געטראַכט, און ס׳איז ביי מיר געבליבן צו מאַכן אַ גרויסן שווייג, כּדי ניט פונאַנדערצורייען די בלאָטע. איך האָב זיך נאָר געקליבן אויסצובטל׳ען אַלע מיינע חלומות צו ר׳ מיכאל לויס קאָפּ פאַר זיינע ציינישע הוספות. ווייסט איר דאָך אָבער, מסתמא,

---

*) דאָס איז דער באַקאַנטער כלל־טוער י ה ו ד ה ז א ב נ פ ך, דער דאַמאָלדיקער מינסקער קאָרעספּאָנדענט פון „קול לעם".

*) אַ קאַלאַמבור אויפן סמך פון דעם באַוואוסטן תלמודישן אויסדרוק „הוסיף נופך משלו", וואָס עס הייסט אין יידיש: צולייגן פון אייגענעם פּערל"...

די מימרא פון אונזערע חז״ל: ״זכה — מלאכתי נעשית ע״י אחרים״, אזא זכות, אז אַנדערע זאָלן פאַר מיר אַרבעטן, האָב איך אויך געהאַט. איידער איך האָב נאָך באַוויזן אַריינצושרייבן מיין בריוו צום רעדאַקטאָר, ערשט אין ״קול לעם״ גופא האָט זיך אָפּגעדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענציע פון פּאַריז, עפּיס פון איינעם אַ בן-נץ*), און דער דאָזיגער פּאַריזער יונגער שפּאַרבערל**) שטעקט אַריין זיינע שפּיציגע נעגל אין ר׳ מיכאל לוין, סטייטש, ווי קומט ער דאָס צו באַשמוצן זיין בלאַט מיט אַזעלכע גראָבע וויצען? דערביי פאַרגעסט אויך ניט דערזעלביגער בן-נץ צו זאָגן תהלות ותשבחות בנוגע דעם עֶצם ווערקל פונ׳ם לאַטייניש .D. L. בקיצור כל הקיצורים: ביי מיר קומט אויס, אז אַ רעדאַקטאָר מיט אַזאַ געשמאַק ווי ראַדקינזאָנס, איז נאָך טויזנט מאָל ערגער פון אַ רעדאַקטאָר אָן עם-הארץ.

פון דעם איז אונזער שמועס אַריבער צו יידישע רעדאַקטאָרן און יידישע צייטונגען בכלל.

— אַז ס׳וואָלט זיך נאָר געוועגדט אָן מיר — האָט דיק געזאָגט — וואָלט איך מבטל געמאַכט אַ ל ע אונזערע צייטונגען. צו וואָס דאַרף מען דאָס? צו וואָס די איבעריג הוצאות מיט דעם גאַנצן טומל? יידן האָבן שוין א י י ן צייטונג, און אַ ג ר ו י ס ע צייטונג, און מער דאַרפן זיי ניט.

— וועלכע צייטונג מיינט איר דאָס? — האָב איך נייגעריג געפרעגט.

— דעם ש ו ל-ה ו י ף! — האָט דיק געענטפערט — דאָ קענט איר קריגן צו יעדער צייט צייטונגס-מאַטעריאַל מכל המינים: ווילט איר פּאָליטיקע — איז פּאָ-ליטיקע, ווילט איר נייס — איז נייס, ווילט איר קריטיק — האָט איר קריטיק, און גאַנץ שאַרף געפעפערטע, אַז מ׳קען, פּשוט, ניט איינשטיין פאַר ביטערקייט... ווילט איר אַ מעשהלע, אַ מימרה׳צקע — אַלץ, אַלץ געפינט איר דאָ, און ניט אַלט-געבאַקן און פאַרשימלט, נאָר ממקור ראשון, אָט ערשט פון אויוון...

מיר האָבן זיך צולאַכט.

אין אַ ווײַלע אַרום רופט זיך אָפּ אליקום:

— זאָגט מיר נאָר, כ׳בעט אייך, ר׳ אייזיק-מאיר, איר ווייסט דאָך, גע-וויס, אַז איטליכע צייטונג האָט אַ בריוו-קאַסטן, דורך וועלכע זי ענטפערט אירע לעזער, און אויך אַנדערע פּערזאָנען אויף זייערע פאַרשיידענע אַנפרא-געס. און בוודאי איז אייך באַקאַנט אויך דאָס, אַז יעטווידער צייטונג רופט אָן איר בריוו-קאַסטן מיט אַן אַנדער נאָמען. דער ״מגיד״, למשל, רופט עס: ״תשובה כללית״, אין ״הצפירה״ הייסט עס ״שאלות ותשובות״, אין ״מליץ״ — ״תבת-נח״ א. אז. וו. ווי קען הייסן אָט דער דאָזיגער בריוו-קאַסטן אין אייער צייטונג ״שול-הויף״?

---

*) דער דאַמאָלסדיגער פּסעוודאָנים פון דעם היינטיגן באַוואוסטן יידיש-סאָציאַליסטישן דיכטער און שריפטשטעלער מ אָ ר י ץ ו ו י נ ט ש ע ו ו ס ק י, וועלכן די פּרייסישע רעגירונג האָט אין יענעם יאָר אַרויסגעטריבן פון קעניגסבערג. אין פּאַריז האָט ער זיך דאַן געפונען אויף זיין רייזע קיין ענגלאַנד.

**) נץ הייסט אין העברעאיש אַ שפּאַרבער (אַ באַוואוסטער מין רויב-פויגל).

— ז ע ל י ג ־ ב ע ר! — האָט דיק תּיכּף אויסגעשאָסן.

מיר האָבן אים אָנגעקוקט העכסט פאַרוואונדערט.

וואָס קוקט איר מיר אַזוי אָן? — האָט אונז דיק געפרעגט גאַנץ אויפגעלייגט — וואָס, אייגנטליך, ענטפערט מען אין די דאָזיגע בריוו־קאַסטנס? מען ענטפערט: אייך ווילט זיך, קינדערלאַך, זײַן שרייבער, — גייט און לערנט זיך פריער אויס! און זעליג־בער דער שמש שרייט ער דען ניט, ווען ער דערזעהט אַ יינגל אַ פּוסט־שאַק איבערן שול־הויף: „שקצים, אין חדר אַריין!?...

אַ פּאָר שעה אָן ערך האָב איך דאַן מיט צונזערן פאַרבראַכט בײַ דיקן. די גאַנצע צייט האָט דיק ניט אויפגעהערט צו רעדן, איז אַריבערגעפלויגן פון ענין צו ענין, און רעדענדיג האָבן זיך אין זײַן מויל צוזאַמענגעפלאָכטן טיפער ערנסט מיט לייכטן וויץ, גאַנץ אָריגינעלע געדאַנקען מיט איראָנישע באַמערקונגען, וועלכע זיינען פון אים אַרויסגעזאָגט געוואָרן דאָ מיט געלאַסנהייט און דאָ מיט פּאַטאָס.

בשעת מיר האָבן שוין געהאַלטן בײַם אַוועקגיין, האָט זיך דיק אָפּגערופן צו צונזערן:

— היות ווי איר זייט בײַ אונז אין ווילנע אַ גאַנץ זעלטענער גאַסט, און ניט יעדעס מאָל גייט איר אַריין צו מיר, בכן וואָלט איך אייך פאָרגעלייגט, מיר זאָלן זיך מכבד זײַן איינער דעם אַנדערן מיט כּבוד: איך אייך מיט מײַנע אַ פּאָר פּירושים אויף שווערע שטיקלאַך מדרש, און איר — פון די נייס, מיט וועלכע גאָט האָט אייך פאַר דער לעצטער צייט געלייטזעליגט אין אײַער פאַך.

און כך הוה.

דיק האָט אונז דערקלערט עטליכע פון זײַנע „שפּאָגל־נײַע אײַנפאַלן” — אַזוי האָט ער זיך דאַמאָלס אויסגעדריקט — אין מדרש, און אליקום האָט געזונגען זײַן נײַע ליד, וועלכע ער האָט אָקאָרשט־וואָס פאַרפאַסט. דאָ איז געווען: „דער א י ז ב אָ ר ש ט ש י ק”.

II.

איך אלס מגיה פון מײַן ערשטן ספר. — מײַן פּחד פאַר די נרײַזן. — די שנעפּסעלאַך. — דיקס אָן ערקלערונג וועגן דעם ענין גרײַזן. — לאַטישע מסירת-נפש פאַר אַ רגש. — אדם הכּהן לעבנזאָן עסט שיר ניט אויף דעם בעל-מגיה פאַר זײַן זונס שירים-ביכל. — אַ פאַרלשון-קודשדינטעס גויאיש וואָרט. — ווי דער משורר שלמה זלמן זאַלקינד פלעגט רעדן מיט זײַן שטוב-שיקסע.

אַ צווייטן מאָל האָב איך מיך צוזאַמענגעטראָפן מיט דיקן אינמיטן ווינטער 1884, ווען כ'בין געקומען פון מינסק קיין ווילנע דרוקן מײַן העברעאישע איבערזעצונג פון ד"ר פּינסקערס „אויטאָ־עמאַנציפּאַציאָן”: „א ם א י ן א נ י ל י, מ י ל י”

מיין איבערזעצונג, וועלכע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די ווילנער חובבי-ציון, האָט זיך געדרוקט ביי ראָמען (דאַמאָלס האָט זיך ראָמס דרוק געפונען אויף זשמודסקע געסל). איך האָב אַליין געהאַלטן די הגהה פון מיין ספר, און צוליב דעם פלעג איך אַלע טאָג קומען אויף אַ פּאָר שעה אין דרוק אַריין. דאָרטן פלעג איך מיר זיצן און טאָן מיין ארבעט אויף אַן אויבערשטיבל, וועלכע איז פון לכתחלה אָן געווען אָפּגעגעבן פאַר די עטליכע מגיהים, וואָס האָבן געהאַט באַשעפטיגונג אין ראָמס דרוקעריי.

דאָס איז געווען די ערשטע הגהה, וואָס איך האָב געמאַכט אין מיין לעבן, און האָב, ממש, ניט געוואוסט מיט וואָס מ'עסט דאָס. בעת דער זעצער האָט מיר דערלאַנגט די ערשטע זייטל פון מיין ספר, און זי איז געווען דורכאויס אנגעשאָטן מיט גרייזן, איז מיר, ממש, פינסטער געוואָרן אין די אויגן, ווייל איך האָב געמיינט, אַז ווי איך זאָל מיך ניט קליגן, מוז שוין אַזוי די זייטל פאַרבלייבן מיט אַלע פעלער לעולם ועד. בעת איך האַלט אַזוי דאָס בלעטל און בין שטאַרק צומישט און צוטומלט און ווייס ניט, וואָס מ'הויבט דאָ אָן צו טאָן, שטייט זיך לעבן מיר דער זעצער, אַ קורצער און אַ בייכיגער יידל פון אַ יאָר פופציג אָן ערך, און ברומט זיך אונטער דער נאָז: „נעמט זיך אָקאָרשט פאַר דער פען; איר וועט געבן אויף אַ שנעפּסל, וועט שוין אַלץ רעכט ווערן".

דערהערנדיג די ווערטער בין איך ווי ביי געבאָרן געוואָרן. זאָל נאָר אויסגיין צו די עטליכע קאָפּיקעס, אַרט מיר שוין ניט, און טראַכטנדיג אַזוי נעם איך און כאַפּ אַרויס פון קעשענע אַ זילבערנע מטבע, שפּאַר עס אים אין האַנט אַריין און זאָג דערביי: אָט האָט איר אייך אויף עטליכע שנעפּסלאַך, אָבער זעהט, כ'בעט אייך, לאָזט ניט איבער קיין גרייזן.

דער יידל האָט, אפּנים, געמיינט, אַז ער האָט אין מיר דערטאַפּט אַן עושר, און האָט מיר כסדר גענומען מעלקן. ביי יעדער זייטל, וואָס ער האָט מיר דערלאַנגט, האָט ער ביי מיר ניט אויפגעהערט צו בעטן אויף שנעפּסלאַך. סילא, כל-זמן איך האָב געקענט, האָב איך געגעבן; ס'האָט אָבער ניט געוואָלט נעמען קיין סוף: וואו אַ זייטל איז זי אויסגעטונקט, עפּעס ווי אויף צו להכעיס, אין לויטער גרייזן, און דער זעצער שרייט אַלץ: הב! הב!

איינמאָל זיץ איך מיר אַזוי אויפן שאַלקע און גריבל זיך אין די קאָרעקטן און קלער ווי ווערט מען שוין ערלייזט פון די גרייזן מיטן זעצער, ערשט עס עפנט זיך אויף די טיר, און עס גייט אַריין דער אַלטער אייזיק-מאיר דיק, וועלכער איז פאַר די לעצטע 5 יאָר פיל גראָער געוואָרן. דערזעענדיג מיך פון ווייטן האָט ער מיך תיכף דערקענט, איז צו מיר צוגעגאַנגען, האָט מיר אָפּגעגעבן אַ ברייטן „שלום עליכם", און געפרעגט:

— וואָס מאַכט אַ ייד אַ שרייבער?

מיר האָבן זיך פונאַנדערגערעדט. די ערשטען זאַך האָב איך פאַר אים אויסגעגאָסן מיין שווער ביטער האַרץ אויפן זעצער.

— רעכט אויף אייך! זייט ניט קיין פּריץ! — האָט דיק אויסגערופן —, קומט

אַ באַקאַנטער ייִד קיין ווילנע דרוקן אַ ספר, דאַרף ער קודם כּל אַרײַן צו אמ״ד׳ן מישב זײַן זיך מיט אים ווי און וואָס. כ׳וואָלט אײַך שוין אויסגעלערנט ווי ניט צו זײַן קיין „פרײַער״. מיר אַלײן האָט דאָס אָפּגעקאָסט״געָנוג רבי־געלט. איך אין אַייערע יאָרן האָב אויך געמיינט, אַז ווען עס בלײַבט אַ גרײַז, און ווער רעט נאָך צוויי, אין אַ בלעטל, איז שוין גאָר געעקט די וועלט, און מיר האָט זיך אויך אַמאָל געדוכט, אַזוי ווי אײַך הײַנט, אַז שומר ומציל זײַן פון גרײַזן קען נאָר די אײגענע אויג, און אויף פרעמדע קען מען זיך ניט פאַרלאָזן. אָט האָב איך אַ שטיק יוגנט פאַרבראַכט אויף הגהה, מגיה געווען אַלײן מײַנע ביכלאַך, און געגעבן לאַפּקע הײַנט דעם זעצער, און מאָרגן יענעם זעצער. די האָבן מיר, פּראָסט, די בלוט אויסגעזויגן, און ווייסט איר וואָס כ׳וועל אײַך זאָגן? צו גרײַזן דאַרף מען אויך האָבן מזל. וועלכע מיני גרײַזן, למשל, קען דאָס אַ זעצער מאַכן אין אַזאַ ספר׳ל ווי אײַערן? אָדער פאַרבײַטן אַן „עיין״ אויף אַן „אלף״ צי פאַרקערט, אָדער אַ „קוף״ אויף אַ „כּף״ צי פאַרקערט. טאָ וואָס איז דאָ פאַר אַזאַ בייז? אײַך צום שידוך וועט דאָס געוויס ניט שאַטן, טאָמער וואָס ווען, וועל איך פאַר אײַך קאַווירן, אַז איר קענט גוט אויסלייגן לשון־קדש, און פאַר דעם עולם־גולם זאָל אײַך ניט אַרן; ער וועט דאָס אויך אַראָפּשלינגען, און קײנעם וועט דערפון ניט געקרימט ווערן קיין האָר. גלויבט מיר, אַז איך האָב אַמאָל אַלײן געזעהן מיט מײַנע אויגן אין אַ ראש השנה׳דיגן מחזור געדרוקט מיט גרויסע קידוש־לבנה־אותיות „הַלָּמֶך״ אָנשטאָט „הַמֶּלֶך״, און איך בין אײַך עָרֵב, אַז דעם חזן האָט זיך דערפון ניט געשטעלט אין האַלז. און „יַבֶּבָה״ אָנשטאָט „יַכֶּבָה״ האָט איר קײנמאָל אין אַ סידור ניט געזעהן? איך האָב דאָס יע געזעהן, און ניט אײנמאָל. בכן האָט איר זיך ניט וואָס אָפּצועסן דאָס האַרץ, און דאַרפט זיך צו פיל אויף שנעפּסלאַך ניט לאָזן קאָסטן. מיט מיר האָט עפּעס גאָר וואָס אַנדערס פּאַסירט. בײַ מיר האָט מען געמאַכט די גרײַזן גראָד אין די ענגע ערטער; איר ווייסט דאָך ווי דער גוי זאָגט: „דאָרטן וואו ס׳איז שמאָל—דאָרט רײַסט זיך״. בײַ מיר זײַנען געווען די גרײַזן דווקא אויפֿן ערשטן שער־בלאַט, און דווקא אין מײַן נאָמען: ניט „אמ״ד״, ווי עס בעדאַרף צו זײַן, נאָר „אַמאַד״ און „אמאד״ און „אַמאַד״, און גיי טו זיי עפּעס. איך, אײַזיק מאיר דיק, דער מאַנסביל בין גאָר מיט אַמאָל פון העלער הויט געוואָרן אַמאַד! ווי געפעלט דאָס אײַך? טאָמער האָב איך אַ נאָמען געגעבן אַן ערציילונג „חײַצ׳יקל אַלײן״, קום איך און געפין אָפּגעדרוקט אויפֿן שער: „חײַצ׳יקל אַ בײן״, צי אַ שטײן, איך געדיינק שוין ניט, און נאָך און נאָך אַזעלכע מאוס׳דיגע פעלער, און אַלץ דווקא אין סאַמע אויבנאָן, אין רעכטן שפּיץ. איך האָב געמיינט כ׳עס מיך אויף אַ לעבעדיגן. כ׳בין דענסמאָל אויך געווען אַזאַ רויער מחבר ווי איר זײַט הײַנט, און דערצו נאָך אַ גרויסער תמים. אָט האָט זיך בײַ מיר אויך אָנגעפאַנגען אַ סדרה מיט שנעפּסלאַך; מיט אַ יאָר דרײַסיג־פערציג צוריק האָט דער הבחור הזעצער אײַך ניט פיינט געהאַט קיין ביסל בראַנפן. איצט באַרעכנט: פאַר אַ וועקל פלעג איך בסך־הכל קריגן געצאָלט פון צוויי ביז דרײַ רובל, הײַנט גיי

נעם און גיב נאָך דערפון אויס אויף שנעפּסלאַך! כ׳האָב געזעהן, אַז ס׳איז שלעכט, בין איך אַמאָל אַרויפגעלאָפן צו דער דרוקערקע, צו דבורה׳ן, און האָב גענומען ליאַרעמען און מאַכן קולות: סטייטש, וואָס האָט מען צו מיר? כ׳וועל דאָך אַזוי בלייבן אָן אַ העמד! האָט מיר די „אשת־לפּידות״*) געענט־פערט: „ווער איז אייך שולדיג, אַז איר זייט אַ ייד אַ פּחדן און נאָך אַ נדיב־לב דערצו? ווי פאַלט דאָס גאָר אייך איין צו מיינען, אַז אָן אייערע ביר־געלט וואָלטן מיר אַרויסגעלאָזן אייערע ווערק מיט גרייזן? דאָס איז דאָך עפּיס אונזער סחורה! הערט זיי אויף צו געבן, און—אַ סוף, און זייט זיכער, אַז זיי אַליין וועלן שוין ביי אייך אויך מער ניט בעטן". און אַז דבורה האָט געזאָגט—איז געווען געזאָגט. ווייסט איר? די קרענק פון די שנעפּסלאַך האָט עפּיס אָפּגענומען ווי מיט די הענט. אָט פאָלגט מיר, יונגער מחבר, טוט אַזוי ווי איך: קומט דער בחור־הזעצער און הויבט אייך אָן צו דרייען אַ מוח מיט די שנעפּסלאַך, זאָגט אים, אַז איר לויפט שוין צו דבורה׳ן, און לויפט טאַקע באמת, און סאַמער שיים איר זיך צו ריידן מיט אַן אשה, נעם איך דאָס אויף מיר.

— אַז איך האַלט שוין ביי דער סדרה „גרייזן"—האָט זיך דיק אין אַ קליינער ווײַלע אַרום צוריקגעקערט צו דערזעלביגער טעמע—מוז איך אייך טרייסטן און זאָגן, אַז אין דעם פּרט האָבן לייט, און גרעסערע פאַר אונז ביידן, איבערגעליטן פיל מער פון מיר מיט אייך. בשעת דער אַלטער משורר בערל מיכאַלישקער**) האָט געדרוקט, און אויך דאָ ביי ראָמען, זיין „שירי שפת קדש", האָט אים וויפיל מאָל שיר די פּאָפּלעקסיע ניט אָנגע־כאַפּט פון גרויס עגמת־נפש איבער די גרייזן, וועלכע ער פלעגט געפינען אין די הגהה־בלעטער. און, איר דאַרפט וויסן, אַז ביי אים האָט געהייסן אַ גרייז „פֶּרֶךְ" אָנשטאָט „פֶּרֶךְ", „הֶבֶל" אָנשטאָט „הֶבֶל", „פּרוּ" אָנשטאָט „פְּרוּ". דאָס איז דאָך געווען אויסער וואָס אַ ייד אַ משורר, אויך אַ ייד אַ גרויסער בעל־מדקדק, וואָס פלעגט זיך פאַר אַ דגש ממש מוסר נפש זיין. פלעגט זיך אים אַמאָל חלומ׳ען, אַז מ׳האָט אין זיינעם אַ שיר אין דעם צי אין יענעם וואָרט ניט אַריינגעשטעלט קיין דגש, האָט ער שוין אַ גאַנצע נאַכט ניט געקענט צומאַכן מיט אַן אויג און פלעגט אויף מאָרגן, קוים טאָג דערלעבט, קומען צו לויפן אין דרוק ניט טויט ניט לעבעדיג. אָט דאָ, אויף דער שאַלקע, וואו מיר געפינען זיך איצטער, האָב איך אַמאָל—אָ, דאָס איז שוין געווען גאַנץ לאַנג—בייגעוואוינט אַזאַ מין סצענע: איך שטיי מיר אַזוי און שמועס מיט די מגיהים, ערשט מיט אַמאָל רייסט זיך אויף די טיר און עס לויפט אַריין אַ פּאַרסאָפּעטער און מיט אַ פּנים אָנגעצונדן ווי אַ פייער בעריל מיכאַלישקער, און ניט זאָגנדיג קיין „גוט־מאָרגן" און ניט באַערנדיג קיינעם פון אונז מיט אַ בליק, וואַרפט ער זיך גלייך אַרויף אויף איינעם פון די מגיהים מיט אַ ליאַרים און אַ געפּילדער: „וואָס האָט איר דאָס

---

*) אַ געוויסער תנ״ך־עפּיטעט בנוגע דער נביאה׳טע דבורה.

*) דער באַוואוסטער העברעאישער דיכטער אד״ם הכהן לעבענזאָן.

געהאַט צו מײַן מיכינקען? וואָס לאָזט איר אים ניט אײַנליגן רוהיג אין קבר? ווי אַזוי טוט מען דאָס אָפּ אַזאַ אַקט? ווי גיט מען דאָס ניט אַכטונג? וואו זײַנען דאָס אײַערע אויגן?" און ווײַטער אַזוי אין דעמזעלביגן נוסח. דער בעל־מגיה, וואָס אַזעלכע אָנפאַלענישן מצד לעבעדזאָגנען זײַנען שוין פאַר אים ניט געוועזן קיין נײַס און האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ האַנדלט זיך נאָר וועגן אַ וועלכן ס'איז גרײַז, האָט זיך אים געלאָזן גוט אויסשרײַען, און נאָכדעם אים גאַנץ געלאַסן געפרעגט: „זאָגט שוין, ר' בער, וואָס האָט איר דאָ ווײַטער אַזוינס געפונען?" אויף דעם האָט אים לעבנזאָן געענטפערט נאָך אַלץ מיט אַ שטאַרקן בײַזער: „וואָס האָב איך געפונען, פרעגט איר? כ'האָב געפונען אַ ווילדע עם־הארצות; אָט נעמט און זעהט! און רעדענדיג האָט ער אַרויסגענומען פון בוזים־קעשענע אַ הגהה־בלעטל און האָט עס אונטערגעטראָגן ניט דעם מגיה, נאָר מיר, און האָט געזאָגט: „אָט פסקנט איר אדרבה, ר' אײַזיק־מאיר, אַז מײַן מיכינקע ליגט אַ יונגער אין דער ערד, דאַרף מען זיך שוין דעריבער אַזוי באַרבאַריש באַציען צו זײַן פּאָעטישער ירושה?" איך האָב אַרײַנגעקוקט אין בלעטל און האָב דערזעהן, אַז דער גאַנצער שטורים האָט זיך דאָ אַרויסגערופן צוליב דעם, וואָס אין אַ געוויסן אות איז ניט געוועזן קיין דגש, און מײַנט איר זשע, אפשר, אַז דאָס אומגליקליכע וואָרט, אין וועלכן עס האָט געפעלט דער דגש, איז געוועזן אַ לשון־קודשדיגעס, אַ תנ"ך־וואָרט? אָדער, אפשר, פון תלמוד צי פון מדרש? האָט איר אַ טעות; דאָס איז געוועזן אַ ריין גוי'איש וואָרט. וואונדערט איר זיך דאָך: ערשטנס, ווי קומט אַ גוי'איש וואָרט אין אַ לשון־קודשדיגן שיר, און צווייטנס, ווי שטעלט מען אַרײַן אַ דגש אין אַזאַ מין וואָרט? טאָ הערט זשע. פריער מוזט איר אָבער וויסן, אַז דאָ האָט זיך גערעדט ניט וועגן אַ ספר פון בערלען אַליין, נאָר וועגן דאָס ווערק „כנור בת ציון" פון זײַן פאַרשטאָרבענעם זון מיכה יוסף. אין דעם דאָזיגן ספר געפינט זיך אַ שיר, וועלכער הייסט „חג האביב", און אין דאָזיגן „חג האביב" איז דאָ אַ ווערטל „הַגַּז",*) און מײַנען מײַנט דערמיט דער מחבר, פשוט, אָט דעם געוויינליכן גאַז, וואָס ברענט, וואָס לײַכט. ווי איר זעט: אַ וואָרט ניט ישעיה'ס און ניט ירמיה'ס, נאָר עפּיס פון אַ דײַטש. האָט אָבער דער משורר דאָס ווערטל פאַרלשון־קדש'ט און אַרײַנגעשטעלט אין גימל אַ דגש ווי דער דין איז: נאָך אַ הא־הידיעה. דאַרף זיך פאַסירן, אַז אי דער זעצער אי דער מגיה האָבן גראָד אָט דעם דגש פאַרזעהן, און דער אַלטער בערל האָט אין דעם באַטראַכט ניט בלויז אַ פאַרברעך קעגן חכמת־הדקדוק, נאָר אויך אַ גרויסע באַליידיגונג בכבוד־המת. אָט איז ער געקומען און געמאַכט דעם גרויסן „ויצעקו", און וואָלט איך אים דאַמאָלסט ניט באַרוהיגט, וואָלט ער, אפשר, דעם מגיה אויפגעגעסן אויף אַן אָרט. אַזוי צוקאָכט איז ער געוועזן.

— און אַז ס'איז שוין אײַנמאָל געקומען צו רעד וועגן דעם ענין

*) דער פערז הייסט: „וכבר אור הַגַּז ברחובות זרוח".

דגושים — האָט דיק פאַרענדיגט — מוז איך אייך אויך דערציילן וועגן נאָך איינעם אַ ווילנער לשון־קדשדיגן משורר, שלמה זלמן זאַלקינד האָט ער געהייסן, אפשר האָט איר פון אים געהערט, דער מחבר פון „קול שלמה”. דער דאָזיגער משורר איז אַזוי כל ימיו פעדאַנטיש־פּאַרזיכטיג געווען ניט צו געברויכן דעם דגש נאָך די אותיות אהו”י, אַז ער האָט דאָס אָפּגעהיט אפילו בעתן רעדן מיט זיין שטוב־שיקסע. אַזוי, למשל, פלעגט ער איר זאָגן: „קופי פּאַפּיראָסי!” אָדער: „דאַי בוטילקו” וכדומה.

מיך האָט דאַמאָלסט אַ ביסל שאָקירט דער האַלב־איראָנישער טאָן, מיט וועלכן דיק האָט גערעדט וועגן גרייזן בכלל און וועגן דגושים בפרט, און האָב אים אַ פרעג געטאָן:

— האַלט איר, הייסט עס, אַז ס׳איז רעכט אַ ספר מיט גרייזן, און אַז אָן דגושים וואו מ׳דאַרף זיי, און וואו מ׳מוז זיי האָבן, מאַכט אייך ניט אויס?

אויף דעם האָט ער מיר געענטפערט:

— גאָט באַהיט! גאָט באַהיט! ווער זאָגט? ווער זאָגט? אַ ספר טאָר ניט זיין מיט גרייזן, און אַ דגש מוז קומען, וואו די חכמי־הדקדוק הייסן, אָבער — אַ מענש דאַרף מען דאָך זיין!...

III

לעוואַנדע וועגן דיקן. — דיק איז ניט צופרידן מיט דעם שער־בלעטל פון מיין ספר. — דיק אַ קעננער פונם חבת־ציון־געדאַנק. — זיינע טעמים. — דיק איז פאַר דער עמיגראַציע קיין אַמעריקע. — דיקס ברכה. — מיין לעצטער באַגעגעניש מיט דיקן. — דיק אַן עובר בטל.

זיינענדיק יענעם מאָל אין ווילנע פלעג איך כמעט טעגליך באַזוכן דעם באַוואוסטן רוסיש־יידישן שריפטשטעלער ל. לעוואַנדע, וועלכער איז דאַמאָלס געשטאַנען בראש דער גאַנצער אַרבעט פון די חובבי־ציון אין ליטע. איינמאָל אין אַ געשפּרעך מיט לעוואַנדען וועגן דער שריפטליכער אַגיטאַציע, וועלכע דאַרף געפירט ווערן לטובת דעם געדאַנק פון ישוב ארץ ישראל, האָט ער מיט אַרויס־געזאָגט זיין מיינונג, אַז די עיקר אַגיטאַציע מוז געמאַכט ווערן ניט אַזוי צווישן דער אינטעליגענץ, וואָס אין איר אידעאַליזם איז ער תמיד געווען אַ קנאַפּער מאמין,*) נאָר אונטער דעם פאָלק, און, געוויינליך, אויף יידיש. צעדערבוימס אָרגאַן, דאָס „פאָלקס־בלאַט”, שטייט אַפילו פאַרן חבת־ציון; אָבער דאָס איז נאָך צו קנאַפּ; מ׳דאַרף באַלייכטן דעם רעיון אויך דורך אַלערליי באַזונדערע ביכלאַך און בראָשורן, און פאַרשפּרייטן זיי וואָס מער, צי אומזיסט, אָדער

*) זעה לעוואַנדעס „בריוו צו מיר אין 10־טען באַנד פון לאַנדויס „יעווריעסקאַיאַ ביב־ליאָטעקאַ”.

פֿאַר דעם וואָלוועלסטן מקח, צווישן המון. דערביי האָט דאַן לעוואַנדע באַדוי־ערט, וואָס צווישן די גוטע יידישע שריפטשטעלער זיינען דאָ גאַנץ ווייניג אָנהייבגער פֿונ'ם ישוב־ארץ־ישראל־געדאַנק. די עטליכע יידישע ביכלאַך וועגן דעם דאָזיגן ענין, וואָס זיינען ביז אהער אַרויס, הייבן אים גאָר ניט אָן צו באַפֿרידיגן. „אונזער ווילנער שטאָט־מגיד*) רעדט שוין וועגן חבת־ציון אַ סך שענער און אַ סך אינטערעסאַנטער”. אַזוי האָט דאַמאָלס לעוואַנדע מוסיף געווען. אויף דעם האָב איך באַמערקט:

— פֿאַרוואָס זאָגט מען צו דעם צוועק ניט זעהן אויסניצן אייער אייזיק מאיר דיקן? ווער ווי ער קען נאָך אַזוי גוט רעדען צום פֿאָלק?

— דיק איז אונזערער אַ געגנער;—האָט מיר לעוואַנדע געענטפֿערט—עס גייט ניט מיט אונז. ווי מ'האָט מיר איבערגעגעבן זאָל ער שטיין פֿאַר דער עמי־גראַציע קיין אַמעריקע. אגב, דאַכט מיר, איז שוין דיק צו אַלט פֿאַר אַזאַ מין אַרבעט, צו וועלכער עס פֿאָדערט זיך טעמפּעראַמענט און אַ געוויסע באַגייסטערונג.

נאָכדעם ווי מיין איבערזעצונג איז שוין אַרויס פֿאַרטיג פֿון דרוק, און איך האָב געהאַלטן ביים אָפּפֿאָרן צוריק קיין מינסק, בין איך אַריין צו דיקן זיך געזעגנען מיט אים, און האָב אים, אגב, דערלאַנגט אַן עקזעמפּלאַר פֿון מיין ספר מיט אַן אויפֿשריפֿט צום אַנדענקען. דיק האָט אַ ווײַלע באַטראַכט דעם שער פֿונ'ם ווערקל, און האט זיך מיט אַ בנעימות'דיגן שמייכל אָפּגערופֿן:

— הערט וואָס כ'וויל אייך פֿרעגן, אַן אַלטן ווי איך וואָלט זיך וועלן אַריינכאַפּן, כל זמן עס כאַפּט זיך, אַלץ וויסן. זאָגט מיר, איך בעט אייך, מיט וואָס דערקלערט זיך דאָס, וואָס אויסער ווי מ'רופֿט אייך אַליין האָט איר נאָך אָנגעשריבן אויפֿ'ן שער־בלעטל אויך פֿון וואָסער שטאָט איר זייט. מילא אייער נאָמען—דאָס פֿאַרשטיי איך נאָך. אַ מחבר מוז אַוועקשטעלן זיין נאָמען, למען ידעו, די וועלט זאָל וויסן. וואָרום וואָס טוט מען, באמתן, אַז היינט אָדער מאָרגן קומט יאַקל צו טאָדרעס און זאָגט, אַז ע ר איז דאָס דער מחבר, און ניט א י ר? אָבער ווער איז דאָס מחויב צו וויסן פֿון וואַנען איר זייט? למאי נפקא מינה? אי טאָמער, אַ קשיא אויף אַ יידישן לעזער? ווען עס איינער יאָ וועלן וויסן האָט ער דאָך שוואַרץ אויף ווייס אייער רוסישן אַדרעס צום סוף ביכל. און הערט איר וואָס כ'וועל אייך זאָגן? וואָלט איר כאָטש געווען פֿון אַ וועלכער ס'איז אַנדער שטאָט, וואָלט דאָס נאָך אפשר ניט אויסגעמאַכט. ווי שרייבט מען דאָס אָבער „מ מ י נ ס ק”? ווי נעמט איר דאָס און קלינגט אַליין אויס פֿאַר דער גאַנצער וועלט, אַז איר זייט אַ מינסקער? אַ גרויסער כבוד איז דאָס עפּיס צו זיין אַ מינסקער?...

אין אַ מינוט אַרום האָט דיק אַזאַג געטאָן:

— נעמט אַקאָרשט ניט פֿאַר אומגוט; כ'מיין דאָס ניט ערנסט. און בפרט, אַז איר קענט מיר ענטפֿערן: „מוס שבך” און ווי ווייטער שטייט. איך אַליין האָב

---

*) געמיינט דעם דאַמאָלסדיגן ווילנער שטאָט־מגיד ר' יעקב יוסף, וועלכער האָט נאָכהער עמיגרירט קיין אַמעריקע און איז דאָרטן רב הכולל געוואָרן.

אויך אויפן שער פון מיינע ערשטע עטליכע ביכלאך אָנגעשריבן „אמ״ד איש ווילנאַ". אַט מ'איז געווען יונג האָט זיך געמיינט, אַז אַזוי איז שענער פאַר זיך און פאַר לייטן. און טאָמער ווילט איר—בין איך ניט קיין גרעסערער יחסן פון אייך. אונזער ווילנע האָט זיך אויך איר צונעמעניש; איר ווייסט דאָך, מן הסתם, אַז מיר שמ'ען אויף דער וועלט פאַר זולל וסובא'ניקעס. ווייסט איר זשע אויך פון וואַנען דאָס וואַקסט? דאָס וואַקסט פון דעם, וואָס איינער אַ בטלן פון חסיד'ס קלויז האָט זיך אַמאָל פאַרגונען אויפצועסן צו פרישטיק פאַר אַ גאַנצן פייעס באַבעס! כ'האַלט אָבער, אַז מיט אַ שטאָט דאַרף מען זיך ניט שעמען. מילא, לאָמיר דאָס אָפּלייגן אָן אַ זייט. זאָגט מיר בעסער וואָסערע געדאַנקען פאַרלשון=קדש'ט איר דאָ. ביז איך וועל מיך צוקלייבן לייענען אייער ספר קען נאָך אַוועק ווער ווייסט וויפיל צייט. אויף דער עלטער ווערט מען פויל.

כ'האָב אים איבערגעגעבן בקיצור פינסקערס גרונד=געדאַנק וועגן דעם, אַז ייִדן קענען אַנדערש ניט אויפגעריכט ווערן ווי נאָר אויף אַן אייגענער טעריטאָריע.

דיק האָט געמאַכט אַ באַוועגונג מיט דער האַנט אין דער לופט ווי פאַר=צווייפלט, און האָט דערביי אַ זאָג געטאָן:

— עט, פוסטע חלומות!

— פאַרוואָס האַלט איר דאָס עפּעס אַזוי?—האָב איך אים געפרעגט.

— שוין צו שפּעט. אַמאָל, אפשר, פון שפּאַניע... בעת דער פון בוים אָפּגעריסענער עפּל האָט נאָך ניט פאַרלאָרן די לעצטע סימנים פון זיין פרישקייט, בעת עס איז נאָך ניט אויסגעטריקנט געוואָרן דער לעצטער שפּור יניקה, וואָס ייִדן האָבן געצויגן פון זייער ערשטן מקור. איצטער איז שוין דער עפּל אינגאַנצן דורכגעפוילט, אינגאַנצן צו געסן פון ווערים... פון פרעמדע און פון אייגענע... ווי קומען מיר צו לייטן? מיר מיט זיך אַליין בעל=הבית'תעווען און אָן אַ קאָנ=טשיק?... מיר אָן דעם קאָזאַקס נאַגייקע?... ניין, איך גלויב דאָס ניט!

איך, אַ הייסער חובב=ציון, האָב מיט אים גענומען דיספּוטירן און אויפ=ווייזן, אַז ער האָט אַ טעות, אַז דאָס ייִדישער פאָלק פאַרמאָגט נאָך עד היום פיל כחות און זאַפטן צו זיין צוריקאויפבליהונג. דיק האָט מיר צוגעהערט שווייגענדיג און דערביי געשאָקלט מיטן קאָפּ. דאָס איז אָבער ניט געווען קיין הסכם=שאָקל, נאָר, פאַרקערט, אַן אויסדרוק פון ספק, און גיכער, פון יאוש. אין אַ קורצער ווײלע אַרום האָט ער זיך אָפּגערופן:

— צוויי חורבונות האָבן מיר שוין געהאַט; איז אייך, הייסט עס, צו ווײ=ניג, און אייך ווילט זיך האָבן דוקא נאָך אַ דריטן חורבן, און דעריבער ציט אייך קיין ארץ=ישראל. איר וועט דאָך מסתמא אַליין ניט גיין; געוויס וועט איר דאָך וועלן מיטנעמען אין דער געבענטשטער לאַנד אונזער קהלה=קדישא מיט די זעקסטלאַך *), די יקירי=קרתא, און מיט דער גאַנצער כאָפּטע כלי=קדש און

*) אַ פאַרצייטיגע ייִדישע אינסטיטוציע, וועלכע איז באַשטאַנען פון זעקס אויסגע=קליבענע פערזאָנען, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט אַלע אינטערעסן פון קהל.

מיט די אַלע ראשי־גלות׳עס מיט די מלחכי־פּנכאָ׳ס למיניהם, און דאָרטן זײ געבן די פרײַע האַנט: טוט זיך אײַך, יידעלאַך, כטוב וכישר בעיניכם! און איר וועט זעהן, אַז ס׳וועט לאַנג ניט געדויערן און זײ וועלן אײַך אין אײַער ארץ־ישראל אָנמאַכן אַזאַ מין חורבן אשר לא חורבן אבותינו. און דאַמאָלסט וועט שוין דאָס זײַן ניט קיין „בכיה לדורות״, נאָר אַ יללה עד סוף כל הדורות.

— זעהט־ושע—האָט דיק פאַרענדיגט זײַן געדאַנק—אויב שוין יאָ גײַן, הגם איך האַלט, אַז דאָ קען נאָך אויך נאָך ווערן בעסער, איז שוין, נאָך מײַן מײנונג, פיל גלײַכער קײן אַמעריקע. אַמעריקע פאַרמאַגט עפּעס אַזאַ גרויסע זון, וועלכע צובאַקט און צושרפּ׳עט אויף אַן אָרט אַלע מיני יתושימלאַך...

איך האָב מיך מער מיט דיקן אין ויכוחים וועגן דעם דאָזיגן ענין ניט געוואָלט אַרײַנלאָזן. כ׳האָב געזעהן, אַז דאָס וועט ניט העלפן. אגב איז דאָס דאַמאָלסט געווען ניט דיקס מײנונג אַלײן, נאָר די אַלגעמײן־משכיל׳שע. מיט עטליכע חדשים שפּעטער האָט זיך אין דעמזעלביגן זין עפנטליך אַרויס־געזאָגט אויך דער גרעסטער העברעאישער דיכטער פון יענער צײַט יהודה ליב גאָרדאָן (יל״ג).

בשעת כ׳האָב מיך מיט אים צוזעגנט און האָב שוין געהאַלטן בײַם אַוועק־גײַן, האָט ער מיך נאָכגערופן:

— נו, טאָמער גײט איר פאָרט קײן ארץ־ישראל, גיב איך אײַך מײַן ברכה אויפן וועג: יהי רצון, ס׳זאָל זײַן זײַן געאַכפּערטער ווילן, אַז סאָנקע*) מיט איר חבריא זאָלן צו אײַך קײן שליטה ניט האָבן, און איר זאָלט פון זײַ־ערע הענט אַרויס בשלום!...

* * *

אין יאָר 1889 איז מיר ווידער אויסגעקומען צו זײַן אין ווילנע. נאָכ־פרעגנדיג זיך בײַ באַקאַנטע אויף דיקן, האָט מען מיר דערציילט, אַז ער איז שוין עובר בטל, אַז ער דערוויטערט זיך פון מענשן און רעדט מיט קײנעם ניט. דאָך האָט מיך פאַראינטערעסירט צו זעהן דיקן, און בין צו אים אַריבער־געגאַנגען. דאָס איז געווען אַ זומערדיגער טאָג זײגער 10 אַן ערך אינדערפרי. אַרײַנגײענדיג צו דיקן בין איך גראָד אָנגעקומען אויף אַזאַ מין סצענע: די שטוב־מענשן גײען אַרום אַלע זעהר צוטראָגן: פאַרטאָג איז דיק אַרויס פון שטוב, און ער איז נאָך ניטאָ; שוין עטליכע שעה ווי מ׳זוכט אים און מ׳קען אים ערגיץ ניט געפינען. די הויזיגע שרעקן זיך אפשר האָט עפּעס וואָס מיט דעם

* דער נאָמען פון אַ פריערדיגער בריסקער רביצין, אַ ווילד־פאַנאַטישע פרוי, וועלכע האָט אויסגעוואַנדערט מיטן מאַן קײן ירושלים, און איז דאָרטן געוואָרן די גאַנצע טאָנ־אָנגעבערקע פון די שוואַרצע כחות.

אַכציג=יאָריגן זקן פאַסירט, און די שרעק שטאַרקט זיך פון מינוט צו מינוט. מ׳קלערט שוין וועגן לויפן אָנזאָגן אין פּאָליציע. ווי איך זיץ דאָ אַזוי טרויעריג און פיל מיטלייד צו די שטוביגע, ערשט אַ ווייבל איז אַריינגעלאָפן פון גאַס מיט אַ געשריי:

— אָט פירט מען אים!

אין דער מינוט זיינען אַריין אין הויף אַ פּאָר יידן, וועלכע האָבן געפירט דעם אַלטן דיקן אונטער די הענט. דיק איז שוין געווען אינגאַנצן גראָ ווי אַ טויב, און זיין פיגור ווי געבויגן אין דרייען. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ווייסן זומער=כאַלאַטל און אין אַ הוט אויפן קאָפּ; געגאַנגען איז ער די גאַנצע וועג און געשוויגן, די אויגן זיינען געווען ברייט פונאַנדערגעעפנט, נאָר דער בליק פינסטער. זיין אַמאָליגער שמייכל איז שוין אינגאַנצן פאַרשוואונדן. אַריינ=גייענדיק אין שטוב האָט ער אויך מיט קיינעם אַ וואָרט ניט אויסגערעדט, און וואָס מ׳האָט זיך ניט צומאַטערט דערגיין ביי אים וואו ער איז געווען, האָט מען פון אים קיין זאַך ניט געקאָנט אַרויסבאַקומען. כ׳בין צוגעגאַנגען נאָענט צו אים, נאָר ווי עס ווייזט אויס האָט ער מיר ניט דערקאָנט:

די יידן, בעלי=מלאכות, וואָס האָבן אים געבראַכט, האָבן דערציילט, אַז ער האָט זיך אַרומגעבלאָנקעטעט הינטערן שטאָט, אַ שטיק ווייט פון סקאַפּלערנע (אַ ווילנער פאָרשטעטל). גייענדיק צו דער אַרבעט האָבן זיי אים דערזעהן פון דערווייטן און באַלד פאַרשטאַנען אַז ער בלאָנדזעט, אַז ער זוכט די וועג און געפינט ניט. אינטערעסאַנט איז דער דיאַלאָג, וואָס איז פאָרגעקומען צווישן די דאָזיגע צוויי יידן מיט דיקן, איידער ער האָט מסכים געווען צו גיין מיט זיי אין שטאָט אַריין. איינער פון זיי איז צוגעגאַנגען צו דיקן און האָט אים אַ פרעג געטאָן:

— וואָס טוט איר דאָ?

— וואָס איך טו.

— פון וואַנען גייט איר דאָס?

— פון וואַנען איך גיי.

— וואוהין גייט איר?

— וואוהין איך גיי.

— ווי גייט איר דאָס אין אַזא אָרט אַליין?

— ווי איך גיי.

— ווי הייסט איר?

— ווי איך הייס.

— וואו וואוינט איר?

— וואו איך וואוין.

— איר וועט גיין מיט אונז אין שטאָט?

— אין וואָסער שטאָט?

— אין ווילנע.

— איז דאָ ניט ווילנע?

— דאָ איז אונטער ווילנע.

— אין ד׳ערערד?...

אַז די יידן האָבן דערזעהן, דאָס זיי ווילן זיך מיט איס בשום אופן ניט צונויפריידן, האָבן זיי אים געגומען אונטערן אָרעם, און געלאָזן זיך מיט איס גיין אין שטאָט אַריין. ער האָט זיך זיי ניט געשטעלט אַנטקעגן. אָנקומענדיג ביי׳ם וואַקזאַל האָבן זיי אָנגעטראָפן שטייענדיג אַ קומפּאַניע יידן. איינער פון דער דאָזיגער קומפּאַניע האָט דערזעהן דיקן אין אַזאַ אומגעוויינליכער פּאָזע און האָט אַגעשריי געטאָן ווי ניט מיט זיינע כחות: ר׳ אייזיק מאיר, ווי קומט איר עפּעס אַהער און אין אַזאַ הילוך? דאָ האָבן זיך ערשט די צוויי יידן דערוואוסט, אַז זיי פירן דאָס דעם באַרימטן מעשיות־שרייבער אַ מ״ד׳ן.

מיט אַ פּאַרקלעמט האַרץ האָב איך אַ וואָרף געטאָן דעם לעצטן בליק אויף דיקן און בין אַרויס פון שטוב.

* * *

נאָך דעם האָט נאָך דיק געלעבט אַ יאָר פיר אַן ערך. דאָס איז שוין אָבער ניט געווען קיין לעבן, נאָר אַ לאַנג דויערנדיג יציאת־נשמה. דאָס תלמודיש ווערטל: „תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם״ איז אויף אייזיק מאיר דיקן ליידער ניט מקוים געוואָרן. פון טאָג צו טאָג איז ער אַלץ מער גייסטיג אָפּגעשטאָרבן, און דאָס איז די סבה וואָס נאָך ביי׳ם לעבן איז ער אינגאַנצן פאַרגעסן געוואָרן ניט בלויז פון דער וועלט, נאָר אויך פון ווילנע.

אינגאַנצן אומבאַמערקט פאַר דער יידישער ווילנע איז פאַרבייגעגאַנגען דער טויט פון אייזיק מאיר דיק, וועלכער האָט פאַרן יידישן פאָלק אַזוי פיל געאַרבעט און אַזוי פיל געשאַפן. זיין טויט האָט ניט אַרויסגערופן דעם מינדסטן טרויער, און נאָך זיין לויה זיינען נאָכגעגאַנגען קוים אַ מנין מענשן.

אַן עכט יידישער לוין פאַר אַ זעכציג־יאָריגער פרוכטבאַרער ליטעראַריש־קולטורעלער אַרבעט.

אליקום צונזער.

(געבארן—1840; געשטארבן—1914).

פאפולערביים פאלק איז ער געוועזן אונטערן נאמען **אליקום בדחן**. זיין פאמיליען־נאמען „**צונזער**" האבן געוואוסט גאנץ ווייניגע. ער אליין האט זיך, און באזונדערס די גאנצע צייט, וואס ער האט געוואוינט אין ווילנע, מיט זיין פראפעסיע קיינמאל ניט געשעמט; אז מ׳האט גערעדט וועגן אים אלס בדחן, האט ער זיך דערפון ניט באליידיגט. נאך מער: אויף זיינע ערשטע לידער־ביכלאך האט ער אליין אוועקגעשטעלט: „אליקום בדחן מווילנא". צו קיין גרעסערעס האט ער ניט געשטרעבט. דער אריבערגאנג פון שמוקלעריי צו בדחנות איז ביי אים געוועזן פאררעכנט ווי א שפרונג מיט וויפיל מדרגות העכער אויפן לייטער פון דער געזעלשאפטליכקייט.

אלע זיינע ביאגראפען, און ער אליין אויך אין זיין אווטאביאגראפיע, דערציילן, אז די יארן, וואס ער האט פארבראכט אין ווילנע, האט ער זיך געפונען אונטער דער השפעה פון די דארטיגע גרויסע משכילים. דאס איז אבער ניט גאנץ ריכטיג. אין אלע זיינע לידער, וועלכע ער האט פארפאסט אינ׳ם ווילנער פעריאד, געפינט מען ניט אפילו די קלענסטע שפור פון דער דאמאלסדיגער משכיל׳שער אידעאלאגיע. זיינע טעמעס זיינען געוועזן קינדיש־פרימיטיוו, ווי, למשל; „דער ווינטער מיטן זומער", „ר׳ תחנון", „די אייזענבאן", „זאגט קדיש נאך דער וועלט" א. אז. וו. דער דענסטמאלדיגער משכיל׳שער לייטמאטיוו פון „שטיי אויף מיין פאלק, ס׳איז שוין טאג!" איז אליקומען געבליבן פרעמד. ביי אים איז ניטא קיין איין־איינציגע ליד, וואס זאל וועקן די יוגנט צום קאמף קעגן דער אזויגערופענער „פינסטערניש", וואס זאל רופן צו איבעראנדערשן די אפגעשטאנענע, פארגליווערטע לעבענס־ארדענונג, וואס זאל אגיטירן פאר בילדונג, פאר וויסן, פאר מלאכה. גיכער דארף מען משער זיין, אז וואוינענדיג אין די זעכציגסטע יארן אין ווילנע, האט אליקום לכתחלה אויסגעמיטן די משכיל׳שע קרייזן, כדי ניט ארויפצוציהען אויף זיך קיין חשד מצד דעם בעל־הבתיש־ארטאדאקסישן קלאס, פון וועלכן ער האט הויפטזעכליך געשעפט זיין

חיונה, ווייל די אינטעליגענץ האָט דאַמאָלס פיינט געהאַט „זשאַרגאָן" תּכלית שנאה, און אין אַ בדחן האָט זי זיך קיינמאָל ניט באַנויטיגט. אַפילו שפּעטער, אין די זיבעציגער יאָרן, וואוינענדיג אין מינסק, ווען ער איז שוין געוואָרן גאַנץ פאַרמעגליך און דעריבער ווייניגער אָפּהיינגיג פון וועמען עס איז אין זיין פּרנסה, האָט ער אויך תּמיד געשטרעבט ניט פאַררעכנט צו ווערן ביים ברייטן עולם פאַר אַ פּריי-דענקער, און צוליב דעם האָט ער שטענדיג געזוכט צו דרייען זיך אין די פּרימערע קרייזן, האָט גאַנץ אָפט געדאַוונט ימים נוראים מוספים—בתורת נדבה, געוויינליך,—אין פאַרשיידענע מינסקער קלויזן און בתּי-מדרשים, און בכלל געפּירט פאַר דער גאַס אַ יידיש-אָרטאָדאָקסישן שטאַט.

וואָלט זיך אליקום באמת געפונען אין דער ערשטער תּקופה פון זיין שאַפן אונטער דער השפּעה פון די ווילנער משכּילים, וואָלטן דאַן זיינע ווילנער לידער לגמרי גאָר אַן אַנדער פּנים און אַן אַנדער טעם געהאַט. ס'איז זעלטן צו געפינען נאָך איינעם אַזעלכן, וואָס זאָל זיין אַזוי עלול באַאיינפלוסט צו ווערן אין זיין שאַפן פון אַנדערע, ווי אליקום. זייענדיג אַליין אַ גאַנץ שוואַכער דענקער, קינסטלעריש כּמעט גאָרנישט באַגאַבט, ווייניג אַנטוויקלט, און דערצו אויך קנאַפּ-וואָס באַלעזען (אויסער אַביסל אין דער אַלטער און אין דער ניי-העברעאישער ליטעראַטור), האָט ער אָבער באַזעסן אַ באַזונדער פעהיגקייט גיך, ווען אפילו דאָס רוב אויבערפלעכליך, אויפצונעמען דעם אַנדערענס געדאַנקען, איבערצואַרבעטן זיי אינערליך אויף זיין שטייגער און אויסדריקן עס אין וואָרט און געזאַנג. אין דעם פּרט האָט צונזער געהאַט פיל ענליכקייט מיט אַ פאָנאָג-ראַף. וועלכער גיט איבער די אין אים אַריינגערעדטע ווערטער. אַמאָל קלאָר און דייטליך, און אַמאָל הייזעריגלאַך. כּמעט אַלע זיינע לידער, וועלכע ער האָט פאַרפאַסט אין דעם מינסקער פּעריאָד (פון די ערשטע 70-ער ביז די לעצטע 80-ער יאָרן) געהערן אָט צו דעם סוג: אַנגעהערטע און איבערגעכאַפּטע געדאַנקען פון אַנדערע, אַנגעטאָן אין אייגענע צוגעפּאַסטע פערזן און אין אַן אייגענער צוגעפּאַסטער מעלאָדיע. אויפן עולם, און דער עיקר אויף די מיטעלע שיכטען, פלעגן צונזערס לידער מאַכן תּמיד אַ גרויסן רושם, הגם ס'איז שטענדיג שווער געווען ריכטיג צו באַשטימען, וואָס דאָ האָט מער געווירקט: דער אינ-האַלט צי דער מאָטיוו. און אין מינסק האָבן זיך געפונען מענשן פון דער יונ-גער אינטעליגענץ, וואָס האָבן די ווירקונג פון אליקומס לידער אויף דער מאַסע געזוכט אויסצוניצן פאַר זייערע אידייאישע צוועקן, און די דאָזיגע יונגע לייט האָבן אים תּמיד אויפגעזוכט, זיך אונטערהאַלט/ מיט אים און „אַריינגע-רעדט" אין אים וואָס מ'האָט באַדאַרפט... פון דעם וואַקסט די פאַרשיידנאַר-טיגקייט פון זיינע טעמעס, די שאַרפע איבערגאַנגען פון זיינע שטימונגען און די גרויסע, אַמאָל צו גרויסע, שפּרונגען פון זיינע וועלט-אַנשויאונגען.

קיין מינסק איז צונזער געקומען אַנהייב ווינטער פון יאָר 1872, נאָכדעם ווי אין ווילנע זיינען ביי אים געשטאָרבן פון כאָלערע זיינע פיר קינדער, און דער באַוואוסטער גאון ר' ישראל סאַלאַנטער האָט אים געראָטן משנה מקום

צו זיין. אין אַ קורצער צייט אַרום איז ביי אים אין מינסק אָפּגעשטאָרבן אויך זיין פרוי. ס'איז צו באַמערקן, אַז זיין גרויסער פּערזענלי·כער אומגליק האָט אין זיינע לידער דעם שוואַכסטן אויסדרוק ניט געפונען, אויסער אַ קליינע העברעאישע באַמערקונג צו אַ טרוקענעם פּערז,—אויך אַ סימן פון ניט קיין באַזונדערס גרויסן דיכטער... אין מינסק איז צונזער די ערשטע צייט געווען אַ נחבא אל הכלים, האָט מיט קיינעם ניט פאַרקערט, חוץ מיט דער חברה קלעזמער, און האָט זיך ווייטער פאָרגעזעצט צו שרייבן זיינע לידער פון ווילנער זשאַנר: „צום נייעם יאָר", „די וועלט איז אַ טעאַטער", „שאָך·שפּיל" א. אַ. וו.

אין אַ יאָר אַרום האָט צונזער אַ צווייטן מאָל חתונה געהאַט. ער האָט גענומען אַ גאַנץ פּראָסטע, אומגעבילדעטע מיידל, אָבער אַ שיינע און פון אַן אָנשטענדיגער פאַמיליע, אַ עלנדע יתומה אָן אַ פאָטער און אָן אַ מוטער, וועלכע האָט זיך געהאָדעוועט ביי אַ זיידן אין אַ פּולוואַריק לעבן מינסק. וועגן דעם דאָזיגן, אַביסל נחות·דרגא'דיגן, שידוך פלעגט זיך צונזער אָפט אויסדריקן פאַר באַקאַנטע: „איך האָב געהייראַט פּ אָ ע ט י ש; כ'האָב מיין פרוי אראָפּגענומען פון אַ ג אָ ר ט ן"... די דאָזיגע פרוי האָט אים אָבער באַפרייט פון זיין קלעזמערישער סביבה, האָט אים פאַרשאַפט אַ שטילן אינטימען ווינקל, וואו ער פלעגט זיך אָפּרוען נאָך וואָכן·לאַנגע אַרומפאָרעניש איבער שטעט און שטעטלאך און די טומלענישן פון די חתונות, און וואוהין עס פלעגן זיך צייטנווייז צונויפקומען פאַרשיידענע פאַרערער פון זיין טאַלאַנט און חסידים פון זיינע שאַפונגען, דאָס רוב: בעלי·הבתישע יונגע·לייטלאך, מלמדים פון יינגערן דור און לערער, פון וועלכע עס האָט זיך שפּעטער געבילדעט אַ באַזונדער קרייזל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „אליקום'ס קרייזל".

צו דעם דאָזיגן קרייזל האָבן געהערט די העברעאישע שריפטשטעלער־לערער: י ו ס ף ב ר י ל (וועלכער איז מער באַקאַנט געווען אונטער זיין פּסעוודאָנים „איוב ממינסק"), י ש ר.א ל מ א י ר וו אָ ל מ א ן (דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון זאַמלבוך „הכּכבים"), י ה ו ד ה ז א ב נ פ ך (דער דאַמאָלסדיגער פאַרוואַלטער פון דער מינסקער יידישער האַנטווערקער·שול), י ע ק ב ז ע ל י ג מ א ן (אַ שוואָגער פונם העברעאישן דיכטער יהל"ל און דער פאָטער פון דעם באַוואוסטן יידיש·דייטשן פּובליציסט און קריטיקער רפאל זעליגמאַן), און אַנדערע. צונויפקומען פלעגט מען זיך צו אים איינמאָל אין דער וואָך אין יענע טעג, ווען ער האָט ניט געהאַט קיין חתונות און האָט פאַרבראַכט אין דערהיים. דאַן פלעגט ער שוין אלעמען שיקן אָנזאָגן, אַז ער איז דאָ און אַז מ'קען זיך צונויפקלייבן. דער עולם פלעגט קומען מיטברענגענדיג מיט זיך פאַרטיגע פראגן וועגן ליטערטור און געזעלשאַפטליכן לעבן. עס פלעגן זיך אָנהויבן דעבאַטן, און אַמאָל גאַנץ שאַרפע, וועגן דאָס און וועגן יענץ. צונזער אַליין פלעגט זיך כּמעט קיינמאָל אין די ויכּוחים ניט באַטייליגען. ער פלעגט נאָר זיצן און אויפמערקזאַם זיך צוהערן ווי די אַנדערע דיספּוטירן. עס פלעגט אָבער אַוועקגיין אַ קורצע צייט, און דאָס געהערטע פלעגט ביי אים איבערגעקאָכט

אין איבערגעאַרבעט ווערן אין זיך אויספּורימען אין אַ געוויסע ליד, וועלכע ער פּלעגט תּיכּף אײַנפּאַסן אין מוזיק, און פאָרטראָגן עס צום ערשטן מאָל אין קרייזל, און דערנאָך זינגען איר כּסדר אויף חתונות, און אַזוי פּלעגט די ליד אַרומוואַנדערן פון שטאָט צו שטאָט, ביז זי פּלעגט אויף דעם אופן פאַרשפּרייט ווערן פון מויל צו מויל אין גאַנץ ליטע, און אָפט האָט עס פאַרבליאָנדושעט פון דאָרטן אויך קיין פּוילן.

אַ יאָר דריי נאָכדעם, ווי דאָס קרייזל האָט שוין עקסיסטירט, האָט מיך דער אויבנדערמאָנטער יעקב זעליגמאַן, מיינער אַ געוועזענער לערער, באַקאַנט געמאַכט מיט אליקום׳ען. כ׳בין נאָך דאַן געווען אַ גאַנץ יונגער בחור׳ל, בין שוין אָבער געווען אַ „קורא מובהק” פון העברעאישע ספרים און צייטונגען, האָב מיך האָלט געהאַט צו רייבן אַרום חכמים וסופרים, און פּלעג שוין אליין אויך נעמען אַ ביסל אונטערשרייבן — שרייבן און לייגן דערווײַלע ביז וואָס-ווען אין טיש-קעסטל; כ׳פּלעג אָפט אַרײַנגיין צו איוב׳ן, וועלכער איז דאַמאָלסט געווען דער סוכן כּמעט פון אַלע העברעאישע בלעטער, האָט אין אַלע געשריבן „בריוו פון מינסק”, און געהאַט ביי די רעדאַקטאָרן גרויס חן. אַ גרויס ספר תּקיף איז ער געווען באַזונדערס ביי ראַדקינזאָנען, דעם רעדאַקטאָר פון „הקול”, וועלכער האָט קיינמאָל ניט געוואָלט דרוקן עמיצנס אַ קאָרעספּאָנדענציע פון מינסק, וואו איוב האָט איר פריער ניט דורכגעלייענט און האָט אויף איר ניט געגעבן זיין הסכּמה. דעריבער פּלעג איך מיך תּמיד חנפענען צו איוב׳ן. מיט נפכ׳ין האָב איך זיך שוין אויך געקאָנט פון גאַנץ לאַנג: ער איז מיין ערשטער רוסישער לערער געווען, און אַזוי אויך כּמעט מיט די אַלע איבעריגע מיטגלידער פון קרייזל, באופן, אַז פון דער ערשטער מינוט אָן האָב איך מיך געפילט צווישן דער חברה ווי אַן אייגענער מענש, און צוגלייך מיט אַלעמען האָב איך כּמעט איטליכס מאָל אָנטייל גענומען אין די צוזאַמענקומעניש ביי אליקום׳ען. דעם ערשטן באַזוך ביי צונזערן האָב איך געמאַכט אַ געוויסן ווינטערדיגן פרייטאָג-צו-נאַכט אין יאָר 1878.

I.

„אליקום׳ס קרייזל”. — די מינסקער יידישע סאָציאַליסטישע יוגנט. — כּלומרשט סאָציאַלע מאָטיוון אין צונזערס לידער. — צונזערס מיגונגג וועגן די העברעאישע משוררים. — זיין כּח אין אימפּראָוויזאַציע. — מערקע אלטשולערס פעליעטאָנען אין „הקול”. — דעם מינסקער שטאָט-מגידם הספּד. — דער עפּל און דער מענש. — דער קיסר.

אין יענער צייט איז אַ טייל פון דער מינסקער יידישער יוגנט, און באַזונדערס די לערערשאַפט, געווען געשטימט סאָציאַליסטיש-מאַרקסיסטיש. אונטער דעם אײַנפלוס פון עטליכע ווילנער „נאַראָדאָוואָלצעס” איז דאַן אין מינסק

אָנגעפירט געוואָרן אַ גרויסע געהיימע אַגיטאַציע פאַרן סאָציאַליסטישן געדאַנק. אַ סך חסידים האָט געהאַט אין מינסק דער באַרימטער סאָציאַליסטישער אַגיטאַטאָר און געוועזענער רעדאַקטאָר פונם העברעאישן סאָציאַליסטישן חדש=זשורנאַל „האמת“, ליבערמאַן. בשעת די רוסישע רעגירונג האָט פאַרבאָטן דעם „אמת“ אַריינצוגיין אין רוסלאַנד, צוליב וואָס ער האָט זיך גענומען איינגאַנצן פאַרמאַכן, און זיין אָרט האָט געירשנט אָדער, ריכטיגער געזאָגט, געוואָלט ירשענען, ראַדקינזאָן. דער העברעאישער חודשניק „אספת=חכמים“, וועלכער איז אַרויס אונטער זיין רעדאַקציע פון „בן=נץ*), האָבן די דאָזיגע חסידים געלייגט פיל האָפענונגען אויף דעם אויבנדערמאָנטן צייטונגס=קרעמער ראַדקינזאָן, אַז ער וועט זיינע פעריאָדישע אויסגאַבן, דעם העברעאישן „הקול“ און דעם יידישן „קול לעם“, מאַכן דורך אַ וועלכן ס'איז אופן פאַר אַ ווערקצייג לטובת דער פאַרשפּרייטונג פון דער סאָציאַליסטישער פּראָפּאַגאַנדע. און ס'איז טאַקע געוועסט אַזוי געווען. פון פאַרשיידענע ערטער האָט מען אָנגעהויבן אַריינצושמוגלען אין „הקול“, און באַזונדערס אין „קול לעם“, סאָציאַליסטישע סחורה**). דער מינסקער צושטעלער פון דער דאָזיגער סחורה פאַר דעם „קול=לעם, איז געווען—נפך. מיט סאָציאַליזם איז געווען אַ ביסל אָנגעשמעקט אויך דער אליקום=קרייזל. גאַנץ אָפט פלעגט דאָס אין קרייזל דינען אַלס טעמע פאַר לאַנגע ויכוחים. איינצעלנע באַגריפן וועגן דעם דאָזיגן ענין, געכאַפּט פון דער לופט, זיינען פאַרבליבן אין אליקום'ס אויערן, און באַאַרבעט געוואָרן דורך אים אין אַ ליד=פאָרם אויף זיין פרימיטיוון, שאַבלאָנעם שטייגער. אין זיינע לידער האָט אליקום אָנגעהויבן צו באַדויערן די געדריקטע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער מאַסע, ספּעציעל פון דער יידישער, און צו פּראָטעסטירן קעגן די עקספּלאָאַטאַציע פון די רייכע, אויך ספּעציעל פון די יידישע. צו דעם זשאַנר געהערן זיינע לידער „ר' יעקב משלם“, „דער אומגעניטער מלוה“ א. אַ. ניט אַריינדרינגנדיג טיף אין דעם מהות פון דער סאָציאַליסטישער טעאָריע און ניט באַגרייפנדיג ווי געהעריג אירע גרונד=פּרינציפּן, נאָר שווימענדיג איבער זיי פון אויבן, האָט ער געגלויבט, אַז די מלחמה מיט דער קאָראָבקע און מיט די אַנדערע קהל'שע אָפּצאָלן און מיט די מלוים=פּראָצענטניקעס, גייט אויך אַריין אין גדר פון דער מאַרקסיסטישער אידעאָלאָגיע וועגן דעם היסטאָרישן מאַטעריאַליזם...

אין יענעם פרייטאָג=צונאַכט, בעת כ'האָב געמאַכט ביי צונזערן מיין ערשטן באַזוך, האָט זיך געפונען איינער פון קרייזל—אויב איך האָב קיין טעות ניט איז דאָס געווען נפך,—וועלכער האָט אים געזוכט צו דערקלערן, אַז אום אַריינצוטראָגן אין זיינע לידער דעם סאָציאַליסטישן עלעמענט, דאַרפן זיי באַזירן

*) זעה די צווייטע הערה אויף דער זייטל 16.

**) ברייטער און אויספירליכער האָב איך אַרומגערעדט דעם דאָזיגן ענין אין מיין „געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע“.

אויפ׳ן קאַמף צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל, דאַרף אין זיי אַפּקלינגען דאָס ווײַ־
געשריי פון דעם אָרימען אַרבעטער, וועלכער ווערט בּאַרויבּט פונ׳ם גביר דעם
בעל־הבית, און באַזונדערס דאַרפן זיי זיין דורכגעדרונגען מיט גרויס ערביטע־
רונג געגן דער הערשענדער פעאָדאַלער וועלט־אָרדענונג. געוויינליך איז דאָס
אוממעגליך אַרויסצוזאָגן מפורש; מ׳קען עס אָבער אַריינגאַנב׳ענען צווישן די שורות
און די טענער... אליקום האָט דאַמאָלס מבטיח געווען צו זעהען באַוואָרענען
דאָס אין זיינע נייע לידער. ער האָט אָבער זיין הבטחה ניט מקיים געווען, פשוט
ווייל דאָס איז געווען העכער פון זיין שאַפונג־קראַפט. אגב איז ער ביי זיך געווען פעסט
איבערצייגט, אַז ער האָט שוין דעם סאָציאַליזם אָפּגעגעבן דעם געהעריגן צינז
דורך זיין שוין אויבנדערמאָנטן „ר׳ יעקב משלם״, דורך זיין „ר׳ יידל גיב
געלט״ וכדומה.

פון דעמזעלביגן אָוונט איז נאָך פאַרבליבן אין מיין זכרון דער פאָלגענ־
דער זעהר אינטערעסאַנטער עפּיזאָד: מ׳האָט געשמועסט וועגן פּאָעזיע און פּאָעטן
ביי יידן. צונזער, וועלכער איז גאַנץ ווייט געווען פון דער אמתער פּאָעזיע און
האָט איר אויך ניט פאַרשטאַנען, האָט שאַרף קריטיקירט די העברעאישע
משוררים, און האָט ניט געשאַנעוועט אפילו דעם גרעסטן פון זיי—יהודה ליב
גאָרדאָן. צונזערס הויפּט־טענה איז געווען, אַז אַ שיר, וועלכן מ׳קען ניט אַיינ־
פּאַסן אין אַ מעלאָדיע און זינגען, איז קיין שיר ניט. דיזעלביגע מיינונג האָט
ער שפּעטער אַרויסגעזאָגט אויך וועגן פרוגס יידישע שירים. דער פועל־יוצא
דערפון איז, אַז אמתע שירים הייסן נאָר אַזעלכע ווי זיינע, וועלכע קענען גע־
זונגען ווערן מיט דער באַגלייטונג פון מוזיק. דערביי האָט אליקום דערציילט
וועגן זיך אַ גדלות, אַז ווען עמיצער זאָל אים געבן אַ טעמע, וועלכע ס׳זאָל
נאָר ניט זיין, כאָטש „על העצים ועל האבנים״, נעמט ער זיך אָן מער ניט ווי
אין אַ משך פון צוויי מינוט צו פאַרפאַסן וועגן דעם אַ ליד פון איינעם צי
פון צוויי פערזן, און צוגלייך אויף דעם מאָטיוו דערצו. חברה האָט זיך גלייך
אָן דעם אָנגעכאַפּט, און כמעט אלע האָרן אויסגעשריען מיט איין קול:

— מ׳דאַרף פּרובן!

— נו, אַרויס מיט די טעמעס!—האָט אויף דעם צונזער געענטפערט.

— אָט איך האָב שוין אַ טעמע, און זעהר אַ גוטע—האָט זיך דער ער־
שטער אָפּגערופן יוסף בריל—; איר האָט דאָך געהערט, מסתמא, אַז אין וויל־
נער גובערניע איז דאָ אַ קליינשטעטל, איוויע הייסט עס. אין דער דאָזיגער
שטעטל וואוינט אַ העברעאישער לערער, וועלכער שרייבט אַמאָל קאָרעספּאָדענ־
ציעס אין די בלעטער און התמ׳עט זיך אונטער „עוזיאל איש איוויע״. אָט דער
עוזיאל האָט אַ קליין טעכטערל, מערקע הייסט זי, און די מערקע איז זעהר
אַ גוראָסן קינד, איז אַ שטאַרקער למדן אין העברעאיש און שרייבט פעלעטאָנען
אין „הקול״. צו יעדער פעלעטאָן קומט אָן אָנמערקונג פון רעדאַקטאָר, אַז די
שרייבערקע, „וועלכע פאַרדינט צ׳ ווערן אַ מוסטער פאַר אלע יידישע טעכטער״,
איז ערשט דרייצן יאָר אַלט. און אָט דאָס מיידל האָט דאָ ניט לאַנג באַגרינ־

דעט איינעם פון אירע פעלעטאָנען אין „הקול“ אויף דער באַוואוסטער מעשה פון חומש ווי נח האָט זיך איינגעשכּור׳ט און ווי די קינדער האָבן אים געפונען אַן אָפּגעדעקטן און וואָס זיי האָבן מיט איס געטאָן. אמת, גאַנץ אינטערעסאַנט? נעמט, ר׳ אליקום, און זייט עפּיס מחבר וועגן ד ע ם ענין.

אליקום האָט אַ קלער געטאָן, און ס׳האָט נאָך ניט געדויערט אפילו קיין צ ו ו י י מינוט האָט ער שוין אַרויסגעזאָגט דעם פאָלגנדן פערז צוזאַמען מיט אַ מעלאָדיע:

„ווער נאָר עטוואָס איידל,
דאַרף זיך שעמען
צו קלערן גאָר אין מח;
ווי קומט אַ מיידל
פאַר אַ טעמע צו נעמען
די ע—ה פון נח.
צו ברענגען די ווערטער פאַר׳ן מויל,
איז פאַר אַ מיידל ניט קיין שטאַט,
און דער רעדאַקטאָר פון „הקול“
באַפוצט דערמיט זיין בלאַט“...

— און ווייל דאָס האָט צו טאָן מיט לשון־קדש—האָט צונזער אַ זאָג געטאָן—זינג איך אייך שוין דעמזעלביגן פערז אויך אין לשון־קודש.

דער אָנהייב, די ערשטע דריי שורות, פונ׳ם העברעאישן פערז זיינען מיר פאַרלאָרן געגאַנגען. פאַרבליבן זיינען ביי מיר נאָר די פאָלגנדע לעצטע זיבן שורות:

„נַעֲרָה קְטַנָּה
לִיסוֹד לָקְחָה
עֶרְוַת נֹחַ אֲבִי־חָם;
אִם כְּפַנַּת בֵּיתָהּ הִיא נִסְתָּרָה
תֵּבוֹשׁ בְּהֶגְיוֹן,
וְעוֹרֵךְ הַקּוֹל בְּמַאֲמָרָהּ
יַעְדֶּה אֶת הַגִּלָּיוֹן“...

— און איך האָב אויך פאַר אייך אַן אינטערעסאַנטע טעמע:—האָט זיך אָפּגערופן ז ע ל י ג מ אַ ן—דעם לעצטן הספד פון האַראָדנער מגיד (געמיינט דעם מינסקער שטאָט־מגיד, וועלכער האָט זיך גערופן „דער ה אַ ר אָ ד נ ע ר“ נאָך זיין געבורט־אָרט ג ר אָ ד נ ע).

מיט דעם לעצטן הספד פונ׳ם שטאָט־מגיד האָט דאַמאָלס געקאָכט גאַנץ מינסק. דאָס איז געווען אַ הספד נאָך איינעם אַן אויפגעקומענעם גביר, וועלכער איז רייך געוואָרן דורך פאַרשיידענע ניט קיין ערליכע ספּעקולאַציעס. זייענדיק אַ מלוה האָט ער געריסן ביי אָרימע לווים אומגעהייער גרויסע פּראָצענטן, האָט זיך באַנוצט מיט זייער דחקות און אַרויסגעטריבן זיי פון זייערע הייזער אָדער אָפּגעשריבן און

צוגענומען פאַר זיך זייערע זאַכן. דערצו איז ער נאָך געווען כל ימיו אַ גרויסער קמצן, האָט אָרימע לייט געטריבן פון שטוב און האָט קיינמאָל אויף קיין שום קהל׳שע זאַך קיין גראָשן געלט ניט געגעבן, באופן, אז רעכטע, אָרנטליכע מענשן האָבן פון אים געוויכט. האָט זיך געמאַכט, אַז דער דאָזיגער עושר איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן, און זיינע יורשים האָט זיך פאַרוואָלט, אַז דער האַראָדנער מגיד זאָל אים מספיד זיין. האָבן אַלע אין שטאָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס און איינער דעם צווייטן האָט זיך געפרעגט: ווי וועט דאָס גאָר דער שטאָט־מגיד קענען אַזעלכן מספיד זיין? וואָס פאַר אַ שבח וועט ער אים קענען נאָכזאָגן? דער האַראָדנער מגיד, וועלכער האָט ניט פיינט געהאַט די מטבע און איז געווען דערצו אַ גאַנץ כיטרער יידל, האָט אים פאָרט מספיד געווען, און געפונען אויף אים אַ שבח: ער איז געווען אַ בעל־קורא אין ליבאַ־וויטשער שטיבל, און האָט פאַר זיין טרחה קיין קאָפּיקע ניט גענומען. וועגן דעם דאָזיגן וויץ האָט מען דאַמאָלס אין מינסק פיל גערעדט.

ווי נאָר צונזער האָט דערהערט די טעמע, האָט ער אַ טראַכט געטאָן, און מער ניט ווי אַ מינוט צייט, און תיכף אָנגעהויבן צו זינגען:

„ערד, עפן זיך, נעם אויף דעם גאַסט
מיט גרויס כבוד און פּאַראַד.
געווען אפילו ניט געליבט, פאַרהאַסט
ניט געהאַט פאַר זיך קיין צד.
זיין יחוס: דער טאַטע אַ שמייסער
די מאַמע—אַ יידענע פון גאַס...
ער אַליין אַ פּראַצענטניק, אַ באַרייסער
געשניטן פון אַלעמען אַ פּאַס.
מאַכט אָבער ניט קיין גוואַלדן, קיין יעלות,
דאָס זאָגן אַלץ בייזע צינגער.
דאָס איז געווען אַ מאַן עם כל המעלות
ניט קיין בעל־גאוה׳ניק, קייז שפּרינגער,
מיט עניוות געדינט דעם בורא;
דריי מאָל אַ טאָג געגאַנגען טבילה
אין קלויז געווען אַ בעל־קורא,
ניט צוליב פּרנסה, חלילה,
נאָר לשם מצוה, צוליב דעם אַליין.
לאָזט זשע אַרויס, אַ טרער, הייבט אויף אַ געוויין!“

אין דער מינוט האָט צונזערס יונגע פרוי דערלאַנגט צום טיש עפּל. האָט זיך אַרויסגעכאַפּט איינער פון די געסט און געפרעגט:

— וואָס וואָלט איר, ר׳ אליקום, געקענט זאָגן, למשל, אויפן ענין פון עפּל:

— אַט הערט! — האָט צונזער געענטפערט, און אין דער מינוט שוין פאַרגעטראָגן:

רויט איז דער עפּל, שיין אין דער פאָרם
אינווייניג ווי איז ער? ווער קען עס וויסן?
אפשר גריזשעט, אפשר עגבערט אים אַ וואָרם,
מ׳קען עס ניט עסן, ניט געניסן?
מענשן זיינען אויך דאָ אַזוינע;
פון דרויסן אַ פּראַכט, אַן אַנטיק,
פרישע, געזונטע און שיינע,
אַ מחיה צו וואַרפן אַ בליק.
קוקט אָבער אינווייניג, וואָס טוט זיך דאָרטן?
איר זעהט אַ בריה עם כל הפסלנות
מיט מדות רעות פון אַלע סאָרטן
אָן הארץ, אָן געפיל, אָן ישרנות;
איר האָט פאַר זיך אַ שד, אַ חיה
מיט אַ געמאַכטער מענשעסער העויה..."

— אַט איך האָב פאַר אייך אַ טעמע, איז שוין דאָס איינמאָל אַ טעמע! — האָט זיך אָפּגערופן איינער אַ יונגער לערער — אַט זאָגט עפּעס וועגן קיסר.

אליקום האָט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן עפּעס ווי וועלנדיג זיך איבערצייגן, אז ס׳זיינען ניטאָ אין שטוב קיין זייטיגע מענשן, און האָט תיכף אָנגעפאַנגען:

אויפן שטול זיצט אַ קייזער,
אַ שלעכטער איז ער און אַ בייזער;
וואָס ער וויל — מוז מען טאָן
וואָס ער זאָגט — איז אַ זאקאָן;
ווען ניט — שמידט מען אין קייטן,
מ׳טוט אָן אַ כאַלאַטקעלע מיט געלע קווייטן,
און אין דער כאַלאַטקע
שיקט מען אַוועק קיין קאַמטשאַטקע...
און פרעגט מיך בחרם
אויב איך ווייס, וואָס ס׳איז גורם
ער זאָל זיין דער גאַנצער לייט.
איז ער דען אַזוי געשייט,
קליגער, געראָטענער פאַר מיר און פאַר אייך?
וואָרום זאָל ער מיט אונז ניט זיין גלייך?
אויך זיין ווי מיר געבונדן
און אויך ליגן אין געהאַקטע וואונדן?...
איך גיב אָבער אַ קלער,

אַז שולדיג איז נאָר ד ע ר,
וואָס מאַכט שלום מיטן דריק, מיטן שטיק
און גיט ניט צוריק קיין בריק...

די דאָזיגע פיר אליקומס אימפּראָוויזאַציעס האָבן אַרויסגערופן ביים גאַנצן קרייזל אַ שטורים פון באַגייסטערונג. כ׳געדענק, אַז איך בין אויך פון זיי שטאַרק נתפּעל געוואָרן. די אַלגעמיינע התפּעלות איז געווען ניט פון די עצם לידער, אין וועלכע ס׳האָט זיך ניט אַרויסגעוויזן קיין מינדסטן סימן פון אַ וואָסער ס׳איז „שאַפונג״, נאָר פון דער בליץ־שנעלער פערזן־און־נגונים־מאַכעריי. אַ געוויסע צייט נאָכדעם האָב איך צופעליג דערגאַנגען דעם סוד פון דער דאָזיגער געשווינטער „פערזן־מאַכעריי״, און פון דאַמאָלסט אָן איז שוין דאָס מער ביי מיר קיין חדוש ניט געווען. דעם לעזער וועט דאָס דערקלערט ווערן אין איינעם פון די ווייטערדיגע קאַפּיטלאַך.

II.

די ווירקונג פון די פּאָגראָמען אין דרום־רוסלאַנד אויף אונזער קרייזל.—דער קרייזל ווערט אוים סאָציאַליסטיש און חבת־ציונדיג געשטימט.—די ערשטע חברה „חובבי־ציון“ אין מינסק.—אליקומ׳ס לידער וועגן חבת־ציון.—דער שאַפונגס. פּראָצעס פון די דאָזיגע לידער.—פרעמדע ווערטער מיט איינענע הרוזים.—די חובבי־ציון דאַרפן האָבן אַ הימען.—אליקומס פּאַלעסטינע־מאַרש.—אליקומ׳ס לידער אַלס גרויסע אַגיטאַציע פאַר חבת־ציון.—דער גרויסער ערפאָלג פון די פאָלקס־פאַרזאַמלונגען מיט אליקומ׳ס אָנטייל.—לעגענדע וועגן אליקומ׳ן.

עס זיינען אַוועק אַ יאָר דריי. אין דרום־רוסלאַנד האָבן אויסגעבראָכן די ערשטע יידישע פּאָגראָמען. די דאָזיגע טרויעריגע געשעהענישן, צוזאַמען מיטן גרויסן אויסוואַקס פונם געזעלשאַפטליכן און פּאָליטישן אַנטיסעמיטיזם, האָבן צווישן אַ גרויסן טייל פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ געבראַכט צום קראַך די אַסימילאַטאָרישע טענדענציעס. אין פיל דענקנדיגע מחות איז פאָרגעקומען אַן איבערקערעניש, פון וועלכער ס׳האָט זיך געשטאַרקט און געפּאַנצערט דער יידיש־נאַציאָנאַלער געדאַנק. אין דער יידישער גאַס איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן אַ נייער לאָזונג: „אַ ה י י ם!“ און ס׳איז אַרויפגעשוואומען די אידייע פון חבת־ציון. מינסק איז געווען איינע פון די שטעט, אין וועלכע די באַוועגונג פאַר ישוב ארץ־ישראל האָט אַ גוטן באָדן געפונען. אַ סך פון דער מינסקער יידישער אינטעליגענטער יוגנט האָבן זיך אָנטזאָגט פון זייער ביזאַהעריגער קאָסמאָפּאָליטיש־סאָציאַליסטישער אידעאָלאָגיע און זיינען געוואָרן הייסע נאַציאָנאַליסטן און חובבי־ציון. באַלד איז צו זיי צוגעשטאַנען דער גאַנצער אליקומ׳ס־קרייזל. די סאָציאָליסטישע דעבאַטן זיינען אַראָפּ פון סדר־היום, און אַנשטאָט זיי זיינען

אַרויף נייע שטרעבונגען און האָפענונגען, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דעם אויפלעבונגס־אידעאַל.

נייע טענער האָבן פון דאַמאָלסט אָן גענומען אָפּקלינגען אויך אין צונזערס לידער. דעם ענין פון חבת־ציון האָט ער לייכטער און טיפער תּופס געווען. פאַר קיין טעמע האָט ער נאָך ניט געהאַט אַזאַ רייכן מאַטעריאַל, ווי פאַר דער טע־מע פון ישוב ארץ־ישראל. אויסער זיינע מונדליכע שמועסן מיט די קרייזל־חברים און פאַרשיידענע צייטונגס־אַרטיקלען, פון וועלכע ער האָט געשעפּט שטאָף צו זיינע לידער, האָט ער נאָך דערצו אויסגעניצט זיינע קענטעניש אין תּנ״ך און אין תּלמוד. דעריבער זיינען זיינע פּאַלעסטינע־לידער אַרויס אַסך שטאַרקער און איינדרוקס־פולער פון אַלע זיינע פריערדיגע לידער. אמת, קיין קונסט אין מאָ־דערנעם זין פון וואָרט איז אין זיי אויך ניט געווען, און הערנדיג זיי אָן דער מעלאָדיע האָבן זיי קיין שום רושם ניט געמאַכט, ווייל בכלל האָט צונזערס יידישן סטיל תּמיד געפעלט זאַפטיקייט און האַרמאָניע. אָבער בעת ער אַליין האָט זיי התלהבות׳דיג אויף זיין שטייגער געזונגען, און דערצו נאָך מיט מוזיק, האָבן זיי דעם ברייטן עולם ממש באַצויבערט.

זעהר אינטערעסאַנט איז געווען דער שאַפונגס־פּראָצעס פון צונזערס חבת־ציון־לידער. כמעט איטליכע ליד האָט זיך איר געשיכטע, און כמעט אַלע זיינען זיי „חברים־שמועסן איבערגעגעבן אין חרוזים״. איך געדיינק אַמאָל אַן אָוונט—דאָס איז געווען אָקאָרשט־וואָס ס׳האָט זיך אין מינסק געגרינדעט די ער־שטע חברה פון חובבי־ציון—זיינען מיר געזעסן ביי צונזערן, און האָבן אַרומ־גערעדט פאַרשיידענע ענינים, וועלכע זיינען נוגע אונזער פּאַראיין. צווישן אַנדערע פראַגן האָט מען גערעדט אויך וועגן דער נויטיגקייט אויפצורופן עפּטערס חברים־פאַרזאַמלונגען. דאָ האָט איינער באַמערקט, אַז מיט אסיפות און מיט טרוקענע דרשות אַליין וועט מען נאָך ניט קענען באַגייסטערן און צוציהען דעם עולם; דערצו זיינען אויך נויטיג גוטע נאַציאָנאַלע חבת־ציונ׳דיגע לידער, וועלכע זאָלן קענען דערוואַרימען די הערצער. אַ צווייטער חבר האָט אַרויסגעזאָגט דעם גע־דאַנק, אַז עס דאַרף פאַרפאַסט ווערן אַ מין ארץ־ישראל־הימען, וועלכן מ׳זאָל זינגען אויף אַלע גרעסערע אסיפות פון חובבי־ציון. דער דאָזיגער פאָר־שלאָג האָט אַרויסגערופן אַ ויכוח וועגן דעם, וואָס פאַר אַ כאַראַקטער עס דאַרף טראָגן דער אינהאַלט פון אַזאַ הימען. איינער האָט געזאָגט, אַז די ליד דאַרף פאָרשטעלן אַ בילד פונ׳ם קומענדיגן יידישן אידילישן לעבן אין ארץ־ישראל, וואו זיי וועלן אַלץ האָבן אייגענע—פרוכט און וויין פון איי־גענע סעדער, שיך פון אייגענע פעל און קליידער פון אייגענע פאַבריקן, און דערביי גאַנץ זיכער זיין, אַז קיינער וועט דאָס ביי זיי ניט אַוועקנעמען. אַ צווייטער האָט איינגעפונען, אַז דאָ דאַרף באַזונדערס באַטאָנט ווערן ווי שלעכט און ווי ביטער עס איז צו וואוינען ביי יענעם אין שכנות און ווי וואויל עס איז צו האָבן אַן אייגענעם ווינקל; אַ דריטער האָט אויפגעוויזן, דאָס דער עיקר דאַרף דאָ שאַרף פּראָטעסטירט ווערן קעגן דעם יידישן נע־ונד זיין און אַרומ־

וואָגלעניש אין גלות, און אַ פּערטער האָט אויף דעם מוסיף געווען, אז דערצו מוז נאָך אויך דערקלערט ווערן ווי נויטיג ס׳איז אין דעם איצטיקן מאָמענט אחדות און צוזאַמענבינדונג צווישן אַלע יידישע פּאַרטייען און כתות. אונזער האָט זיך, ווי זיין שטייגער, ניט באַטייליגט אין די ויכוחים; ער איז נאָר געזעסן און גוט איינגעהערט זיך, און בשעת מעשה אונטערגעברומט אונטערן נאָז עפּיס אַ נגונ׳דל. נאָר אַ פּאָר מאָל האָט ער זיך אויפגעהויבן פון שטול, איז צוגעגאַנגען צום שרייב טיש, האָט עפּעס מיט אַ בליי-פעדער אָנגעצייכנט אויף אַ שטיקל פּאַפּיר, האָט זיך צוריקגעקערט אויף זיין אָרט און פאָרגעזעצט אין דער שטיל זיין איבערגעריסענעם נגונ׳דל, אַריינקוקנדיג מינוטנווייז אינס פּאַפּירל. זיצנדיק ניט ווייט פון אים האָב איך באַמערקט, אז דאָס האָט ער אין האַנט אין דער גיך אָנגעוואָרפענע נאָטנ-שטריכן. בעת מיר האָבן שוין גע-האַלטן ביים אוועקגיין און זיינען שוין געשטאַנען אָנגעטאָנענע אין פּאָדער-צי-מער, רופט זיך אָפּ צונזער.

— רבותי, מחר יהיה האות הזה! מאָרגן האָט איר אַ פאַרטיגן הימן.

ווי געזאָגט איז דאָס פאָרגעקומען אין אָוונט. אויף מאָרגן אינדערפרי גייענדיג אין גאַס באַגעגנט מיר איינער פון די חברים און דערציילט מיר, אז אָט ערשט גייט ער פון אליקום׳ן, וועלכער האָט שוין באַוויזן אויפצושרייבן דעם הימן, וועגן וועלכן מ׳האָט נעכטן אָוונט גערעדט, צוזאַמען מיט מוזיק, און אַז דאָס איז גאָר אַ בחיר, אַ צאַצקע, ממש „לא באָ כבשם הזה". דעם קומענדיגן פרייטאָג צו נאַכט האָבן מיר זיך צונויפגעקליבן ביי צונזערן, און ער האָט פאַר אונז געזונגען זיין „פּאַליסטינע-מאַרש", ווי ער האָט דאָס דאַ-מאָלס אָנגערופן. דאָס איז געווען אַ מין „כורך" צוזאַמענגעשטעלט בוכשטעבליך פון די איינצעלנע פראַזן און ווערטער, וועלכע זיינען אין דעם אויבנדערמאָנטן אָוונט אַרויסגעזאָגט געוואָרן פון די חברים, וואָס האָבן זיך מתווכח געווען וועגן דעם תוכן פונ׳ם חבת-ציונ׳דיגן הימן. אינ׳ם „פּאַלעסטינא-מאַרש" געפינען זיך, למשל, אַזוינע פערזן:

„פון אייגענעם סאָד די פרוכט,
פון אייגענעם אָקס די יוכט,
פון אייגענעם פאַבריק וועסטו טראָגן דראַפּ;
פון אייגענעם סאָד די וויין,
און ביי זיך רוהיג זיין,
אַז דאָס וועט ניט ראַבירן קיין קאַצאַפּ".

(וועגן דעם געהאָפּטן אידילישן לעבן אין ארץ-ישראל);

אָדער די פאָלגנדע פערזן:

„געווגג שוין צו וואוינען אין אַ אונטער-אַרויון-קוואַרטיר
דירה-געלט צאָלסטו און מ׳שלאָגט נאָך דיר;

דיין אייגענע הויז
שטייט ליידיג און לויז".
(די שלעכטסקייט פון שכנות מיט די מעלות פון אַן אייגן ווינקל).

און ווייטער:
„גענוג שוין צו זיין נע-ונד
ווי די אָפּפאַל-בלעטלאַך אין ליסטאָפּאַד".
(אַ פּראָטעסט קעגן די אַרומוואָגלעניש אין גלות).

און צום סוף:
„מתנגדים, חסידים און משכּילים גענוג שוין זיין צוטיילט,
דער שטאַרקער גוואַלד-ריס אין אונזער קערפּער שוין צייט
ער זאָל זיין געהיילט,
נעמט אייך צונויף אַלע צוזאַמען גבירים און אָרימע-לייט".
(די נייטיקייט פון אחדות).

מ'געפינט ניט אין דעם דאָזיגן צונזערס פּאַלעסטינע-הימען ניט בלויז קיין איין אייגן, אָריגינעלן געדאַנק, נאָר אויך קיין איין אייגענע פּראַזע, קיין איין אייגן וואָרט. אויב דאָ איז דאָ עפּעס ספּעציעל זיינס, איז דאָס נאָר דער צו-געפּאַסטער גראַם מיט דער צוגעפּאַסטער מעלאָדיע.

אַ צווייטן מאָל איז געווען אַ מעשה, אַז איינער אַ מלמד פון אונזער קרייזל, זעהר אַ הייסער חובב-ציון און אַ גרויסער בעל-התפעלות, האָט זיך פו-נאַנדערגערעדט מיט אַ ברענענדיגן ענטוזיאַזם וועגן דעם יידישן צוריקקערן פון גלות-בבל קיין ארץ-ישראל אין דער צייט פון עזרא און זרובבל, און וועגן דעם, ווי די מוטער ציון האָט דאַמאָלסט באַגעגנט און אויפגענומען אין איר שויס אירע קינדער, פון וועלכע זי האָט זיך שוין מיאש געווען. אויף מאָרגן האָט שוין אליקום פאַרפאַסט אַ נייע ליד מיטן נאָמען „שיבת-ציון", אין וועל-כער ער זאָגט:

„וואָס זעה איך דורך די שויבן?
זיי פליהען ווי די טויבן,
מיין יוסף, מיין בנימין קלאַפּן מיר אין טיר".
הימל, גאָט, אָ וואונדער!
אָט זעה איך מיינע קינדער
קומען ווידער. צו מיר" וו. א. וו.

אין אַ געוויסן טאָג, בשעת מיר זיינען ערגעץ געזעסן אין אַ מסיבה צו-זאַמען מיט צונזערן, האָט איינער אויפמערקזאַם געמאַכט אויף דעם, אַז ס'איז ניט ריכטיג דאָס, וואָס מ'שטרייכט ביי אונז תמיד אונטער, אַז ארץ-ישראל וועט יידן באַפרייען פון דעם אַנטיסעמיטיזם און אויסלייזן זיי פון זייערע צרות. מ'דאַרף נאָך דערצו אויך דערקלערן, אַז פּאַלעסטינע וועט דעם יידישן פאָלק אָפּרייסן פון זיינע גלות'דיגע שפל'ע פּרנסות ווי: שענקערייי, מעקלעריי, לופט-און שווינדל-

געשעפטן, און וועט אים געבן די מעגליכקייט צו נעמען זיך פאַר דער כשר־סטער, ריינסטער פּראָפעסיע, פאַר ערד־אַרבעט.

דעם אַנדער טאָג האָט שוין אליקום געזונגען:

„אין סאָכע
ליגט די מזל ברכה“ א. אַ. וו.

ידיעות וועגן וועלט־פּאָליטיק האָט צונזער תמיד געשעפּט נאָר פון העב־רעאישן וואָכנבלאַט „המגיד“. ער איז געווען איינער פון די פילע לעזער אין יענער צייט, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז וויל מען נאָר האָבן אַ ריכטיגע און אַ פּאָפּולער אָנגעשריבענע פּאָליטישע איבערזיכט, דאַרף מען נאָר היטן לייענען בקביעות די וועכנטליכע רובריק אינ׳ם „המגיד“ אונטער׳ן נאָמען „על המדינות בו יאמר“. די פּאָליטישע מיינונגען, וועלכע זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין דער דאָזיגער רובריק, זיינען געווען ביי אליקומ׳ן קדש־קדשים, אַן אייזערנע אַקסיאָמע, ניט נעמענדיג אין אַכט דאָס, וואָס דער „מגיד“ איז שטענדיג געווען אין זיינע אָנשויאונגען העכסט קאָנסערוואַטיוו. בכלל האָט זיך צונזער קיינמאָל ניט פונאַנדערגעקליבן אין מיינונגען. דאָס, וואָס ער האָט גיכער באַנומען מיט זיין הבנה, און דאָס, וואָס עס איז אים לייכטער געווען מקרב אל השכל צו זיין,— דאָס איז ביי אים פאַררעכנט געוואָרן פאַר אַ הלכה פסוקה, פאַר דעם איינציגן אמת.

איינמאָל האָט צונזער געפונען אין דער פּאָליטישער רובריק פון „המגיד“ אַרויסגעזאָגט אַזאַ מין אידייע: דורך דעם, וואָס דער באַרימטער יידישער ליבע־ראַלער דעפּוטאַט אינ׳ם דייטשן פּאַרלאַמענט, עדואַרד לאַסקער, האָט אין זיינער אַ רעדע צו שאַרף קריטיקירט דעם דייטשן רייכס־קאַנצלער גראַף ביס־מאַרק, האָט ער זעהר אַ גרויסע רעה געטאָן דעם גאַנצן יידישן פאָלק, ווייל פון יענעם טאָג אָן איז ביסמאַרק געוואָרן אַ שונא־ישראל און האָט אָנגעהויבן אונטערצושטיצן דעם אַנטיסעמיטיזם. צונזער האָט די דאָזיגע מיינונג גלייך אויפגעכאַפּט, און בו ביום האָט ער שוין געזונגען אין אַ ליד:

„לאַסקער וויל זיך דאָרט אויספּיינען
ווערט זיין פאָלק ניט גוט;
די ליבעראַלן נאָר זיי זיינען
שולדיג אין דיין בלוט“.

און אַזוי זיינען אַלע זיינע לידער געווען נאָר פרעמדע איבערגעניצעוועטע געדאַנקען אין חרוזים, און פונדעסטוועגן האָבן זיי, ווי איך האָב שוין דאָ אויבן אָנגעמערקט, אויפן פאָלק תמיד אַ שטאַרקן איינדרוק געמאַכט. זיינע לידער וועגן חבת־ציון האָבן געבראַכט גאַנץ בולט׳ע ממשות׳דיגע פּרוכט. אין אַלע שטעט און שטעטלאַך, וואו ער איז נאָר געווען אויף חתונות און האָט פאָרגע־טראָגן זיינע לידער, האָט זיין אַגיטאַציע פאַר ישוב ארץ־ישראל אַזוי פיל גע־ווירקט, דאָס כמעט אומעטום פלעגן זיך באַלד גרינדן חברות פון חובבי־ציון. פון אַ סך ערטער פלעגט ער מיטברענגען געוויסע געלט־סומעס, וועלכע ער

פלעגט אָפשיקן קיין וואַרשע אין דעם דאַמאָלסדיגן צענטראַל-ביוראָ פון דער חובבי-ציון'דיגער הנהגה. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז אין מינסק גופא האָבן די חובבי-ציון געפונען פאַר צוועקמעסיג איינצואָרדענען פון צייט צו צייט פאָלקס-פאַרזאַמלונגען מיט דעם אָנטייל פון אליקום צונזער. יעדעס מאָל ווען ס'האָט זיך נאָר דערוואוסט אין שטאָט, אַז אליקום וועט זאָגן—קיין אַפּישן זיינען ניט געווען געקלעפּט, ווייל די פאַרזאַמלונגען פלעגן פאָרקומען אין בתי-מדרשים און אויף אַן אומלעגאַלן אופן—פלעגט זיך צוזאַמענקלייבן אַ טויזנט-קעפּיגער עולם, און פילע פלעגן נאָך מוזן אַוועקגיין ניט געפינענדיג פאַר זיך קיין אָרט. די דאָזיגע פאַרזאַמלונגען האָבן געהאַט, אויסער אַ גרויסע אַגיטאַטאָ-רישע באַדייטונג, אויך אַ גרויסן מאַטעריעלן ערפאָלג. דערוויסענדיג זיך פון דעם דורך די צייטונגען אין אַנדערע שטעט, האָט מען פון דאָרטן אויך גאַנץ אָפט אָנגעהויבן איינצולאַדן צונזערן אויף עפענטליכע אָוונטן, און אַלע זיי-נע אַרוסטרעטונגען מיט די חבת-ציון-לידער זיינען אַריבער אונטער רוישנדע אַפּלאָדיסמענטן און שטורמישע אָוואַציעס מצד דעם פובליקום.

אין ווינטער 1883 איז מיר אויסגעקומען צו פאָרן מיט צונזערן קיין ווילנע. ער האָט מיר דאַמאָלסט געבעטן, אַז איך זאָל אים אַריינפירן צו לעוואַנדען. כ'האָב דאָס געטאָן. ביי לעוואַנדען האָבן מיר דאַן געפונען דעם באַוואוסטן ציוניסטישן עסקן ה' י. ל. גאָלדבערג, דעם ד"ר בנימין פין, דער זון פון באַקאַנטן געלערנטן ר' שמואל יוסף פין און דעם ווילנער שטאָט-מגיד, ר' יעקב-יוסף. מ'האָט זיך פונאַנדערגערעדט וועגן חבת-ציון, און איך געדענק שוין היינט ניט ווער פון די אַנוועזנדע האָט פאָרגעלייגט, אַז אליקום זאָל עפּעס זינגען. אליקום, וועלכער האָט אַ טבע געהאַט תמיד צו לאָזן זיך בעטן, האָט דאָס יענעם מאָל ניט געטאָן. ער האָט גלייך אָנגעהויבן צו זינגען, פריהער דעם „פּאַלעסטינע-מאַרש" און דערנאָך דאָס ליד „שיבת-ציון". איך בין געווען מער ווי זיכער, אַז ניט לעוואַנדע און ניט ד"ר פין,ביידע מענשן מיט אַן עסטעטישן געשמאַק, וועלן פון זיינע לידער בלייבן צופרידן (גאָלדבערג האָט שוין פריער אליקום'ען געהערט ניט איינמאָל). האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, דאָס כ'האָב אַ טעות גע-האַט. אַז אליקום האָט פאַרענדיגט זינגען, האָט אים לעוואַנדע געדריקט די האַנט, און ד"ר פין האָט אויסגעשריען: „בראַוואָ"! דער שטאָט-מגיד, געדענק איך, האָט אויך שטאַרק הנאה געהאַט פון די לידער.

ווי ווייט לעוואַנדע האָט געהאַלטן פון אליקום'ען אַלס פאָלקס-דיכטער, ווייזט אויך דער פאָלגנדער פאַקט: בשעת איך בין שפּעטער אין אַ געוויסער צייט אַרום צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ יידישן זאַמל-בוך געווידמעט דעם חבת-ציון-געדאַנק אונטערן נאָמען „דער בעל-יועץ", און האָב אָנגעפרעגט לעוואַנ-דען אין אַ בריוו וועמען איינצולאַדן אַלס מיטאַרבעטער, האָט ער מיר דאַן דעם ערשטן רעקאָמענדירט צונזערן*).

---

*) זעה לעוואַנדעס בריוו צו מיר אין שלום-עליכמס „פאָלקס-ביבליאָטעק", I באַנד, ז. 448.

I.

צונזער אויף אַ התונה אין וואַרשע.—די וואַרשעווער חיבבי־ציון אָרדענען אַײן אַ אָונט מיט צונזערס אָנטײל.—צונזערס גרויסער ערפאָלג.—גאָלדפאַדנס קאָמפּלימענטן.—דער באַזוך בײַ גאָלדפאַדענען.—גאָלדפאַדנס הומאָריסטישע ערציילונגען, ווי אַזוי ער האָט באַשאַפן דעם ערשטן יידישן טעאַטער.—מאַנסביל אין דער ראָלע פון פרויען.—יעקב דינעזאָן וויל ווערן אַ דראַמאַטורג און האָט חרטה.—צונזער לייענט פאַר זײַן טראַגעדיע.—צונזער אַלס אויסגעצייכנטער דעקלאַמאַטאָר.—אַ שנײַדער אַ מעלאָמאַן, וואָס וויל אָנקוקן גאָלדפאַדענען.—ווי גאָלדפאַדן האָט זיך דערפאַר געלאָזט באַצאָלן.—דינעזאָן קענן גאָלדפאַדענען.—צונזער פאַרטיידיגט גאָלדפאַדענען.

אין יאָר 1886 האָב איך געוואוינט אין וואַרשע, וואו כ׳האָב מיטגעאַרבעט אין שפּר״ס (שאול פּנחס ראַבינאָוויטש) העברעאישן זאַמל־בוך „כּנסת־ישראל“. האָט זיך געמאַכט, דאָס צונזער איז יעמאָלט געקומען צו פאָרן קיין וואַרשע אויף אַ גביר׳ישער חתונה. מיט דעם פאַל האָבן זיך באַנוצט די וואַרשעווער חובבי־ציון און האָבן אין אַ גרויסן זאַל אויף גזשיבאָוו אײַנגעאָרדענט אַן אָוונט, אויף וועלכע צונזער האָט געזונגען זײַנע „ציונאַדן“,—אַזוי האָט ער אָנגערופן זײַנע חבת־ציון׳דיגע לידער. צום אָוונט זײַנען געקומען די דאַמאָלסדיגע אָנגעזעהענסטע וואַרשעווער עסקנים פון חבת־ציון מיט דעם געשוואָרענעם אַדוואָקאַט יאַסינאָווסקי אָן דער שפּיץ, אויך אײניגע חשובֿע שריפטשטעלער ווי: שפּ״ר, א״ש פרידבערג (הר־שלום), יעקב דינעזאָן, וועלכער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם באַוואוסטן יידישן דראַמאַטורג אברהם גאָלדפאַדן. צונזער האָט דאַן בײַ דעם גרויסן עולם זעהר אויסגענומען, יעדעס ליד האָט אַרויסגערופן אין זאַל שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן, און אַז ער איז אַראָפּ פון דער בינע האָט מען אים אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן, געדריקט אים די האַנט און באַשאָנקען מיט קאָמפּלימענטן. צוגעגאַנגען צו אים איז אויך גאָלדפאַדן און זיך אָפּגערופן: „אײַער נאָמען איז מיר שוין באַקאַנט פון לאַנג, נאָר הערן האָב איך אײַך הײַנט געהערט דעם ערשטן מאָל, און כ׳זאָג אײַך בפני כל עם ועדה, אַז איר האָט מיר פאַרשאַפט אַן אמתן פאַרגעניגן“. דערבײַ האָט ער געבעטן צונזערן אים צו באַזוכן.

צוריקגייענדיג פון אָוונט האָב איך צונזערן באַלייט צו זײַן האָטעל. אויפן וועג האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער האָט זיך שוין גענוג קאָמפּלימענטן אָנגעהערט אויף זײַן לעבן און הערט זיך זיי אָן טאָג־טעגליך, אָבער פון גאָלדפאַדנס הײַנטיגע רייד שעצט ער זיך איבערגליקליך.

איך דאַרף דאָ באַמערקן, אַז גאָלדפאַדן איז געווען כמעט דער אײנציגער יידישער דיכטער, פון וועלכן צונזער האָט געהאַלטן און האָט אים ניט מבטל געווען, און אַלץ נאָר דערפאַר, וואָס זײַנע לידער האָבן זיוּך געלאָזן אײַנפּאַסן

אין מעלאָדיעס און מ׳האָט זיי געקענט זינגען. כ׳האָב שוין דאָ פריהער דערציילט, אַז דאָס איז געווען ביי צונזערן דער איינציגער קריטעריום פאַר פּאָעזיע.

גייענדיג האָבן מיר אָפּגערעדט מאָרגן ביידע צו מאַכן אַ וויזיט גאָלדפאַ-דענען. דערביי האָט מיר צונזער געזאָגט, אַז זייענדיג שוין אין ווארשע האָט ער בדעה אָפּגעבן דאָ צום דרוק זיינע אַ טראַגעדיע, וועלכע ער האָט די לעצטע צייט אָנגעשריבן, און וויבאַלד, אַז אים האָט דאָ דער צופאַל צונויפגע-פירט מיט גאָלדפאַדענען, וויל ער אים פריער ווייזן זיין ווערק, הערן זיינע מבינות און מישב זיין זיך מיט אים, אפשר קען מען איר שטעלן אויף דער בינע.

אויף מאָרגן נאָכמיטאָג בין איך מיט צונזערן אַוועק צו גאָלדפאַדענען אין זיין האָטעל. ביי אים אין נומער האָבן מיר דערוויסט דינעזאָנען מיט עט-ליכע אַקטיאָרן פון דער יידישער טרופּע, וועלכע האָט דאַמאָלסט געשפּילט אין ווארשעווער זומער-גאָרטן „עלדאָראַדאָ" אַלס דייטשע טרופּע, ווייל אין יידיש איז דאַן געווען פאַרבאָטן צו שפּילן.

גאָלדפאַדען האָט דאַן געהאַלטן אינמיטן אַ שמועס מיט זיינע געסט וועגן דעם ווי אַזוי ער האָט אַמאָל, אין דער צייט פונ׳ם רוסיש-טערקישן קריג, באַ-שאַפן אין דער רומענישער שטאָט יאַסי דעם יידישן טעאַטער און וועגן די צרות, וועלכע ער איז אויסגעשטאַנען ביז אים האָט זיך איינגעגעבן צונויפצו-שטעלן די ערשטע טרופּע. באַזונדערס האָט ער געליטן דורך דעם, וואָס דער גאַנצער פּערסאָנאַל איז געווען אַ מאַנסבילשער, אָן איין פרוי, ווייל אַן אַנשטענדיגע מיידל האָט דאַמאָלס געהאַלטן פאַר אַ גרויסע חרפּה צו ווערן אַן אַקטריסע. בלויז איין מיידל האָט מסכים געווען אַריינצוטרעטן אין דער טרו-פּע, אָבער נאָר מיט דעם תנאי, אַז זי זאָל שפּילן שטומע ראָליען, דאָס הייסט, אַז שטייענדיג אויף דער סצענע זאָל זי די גאַנצע צייט שווייגן. צוליב דער דאָזיגער מיידל האָט גאָלדפאַדען דאַמאָלס אָנגעשריבן אַ באַזונדער פּיעסע אונטערן נאָמען „די שטומע כלה". דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז מאַנסביל האָבן געדאַרפט אַרויסטרעטן אויך אין די ראָליען פון פרויען, צו וואָס ס׳האָט זיך פון זיי בעפאָדערט גאָר אַ באַזונדער טאַלענט. דאָ האָט מען געדאַרפט קע-נען נאָכמאַכן ריכטיג און, ווי מ׳זאָגט, מיט אַלע פּיטשעווקעס ניט בלויז דאָס גאַנצע האַלטן זיך פון אַ פרוי אין די פאַרשיידענסטע מאָמענטן, נאָר אויך איר שטים אין אַלע מעגליכע וואַריאַציעס. און די קונסט האָט גוט פאַרשטאַנען נאָר איינער פון גאָלדפאַדנס טרופּע. דאָס איז געווען דער אַרטיסט וויינ-שטיין, וועלכער האָט פריער געדינט עטליכע יאָר אַלס באַס ביי דעם מינ-סקער שטאָט-חזן ישראל׳קע שאַוולזאָן. אָט דער דאָזיגער ווינשטיין האָט תמיד מייסטערהאַפט געשפּילט די שווערסטע פרויען-ראָליען אין די פאַרשיידענסטע פּאָזעס, פון אַ יונגער פאַרליבטער ביז אַ זקנה פון אַ יאָר אַכציג. די איבעריגע אַקטיאָרן, וועלכע פלעגן אַמאָל דאַרפן פאַרבייטן פרויען אויף דער סצענע,

זיינען כמעט שטענדיג נכשל געוואָרן, וואָס עס פלעגט אַרויסרופן די שרעק־ליכסטע געלעכטערס מצד דעם פובליקום. גאָלדפאַדן, וועלכער איז געווען פון דער נאַטור זעהר אַן אינטערעסאַנטער שמועסער, און האָט תמיד רעדענדיג געשפּראָדלט מיט וויץ און הומאָר, האָט דערביי אילוסטרירט דורך מימיק די פאַרשיידנאַרטיגע שטרויכלונגען פון די אַקטיאָרן־ווייבער, און מיר האָבן זיך אַלע בשעת מעשה געהאַלטן פאַר די זייטן לאַכנדיג.

פון דעם איז מען אַריבער צו אַן ערנסטן געשפּרעך וועגן דעם זעהר אָרימען רעפּערטואַר פונ׳ם יידישן טעאַטר. דערביי האָט דינעזאָן דערציילט, דאָס אין דער יוגנט, נאָך איידער ער האָט אָנגעשריבן זיין ערשטן ראָמאַן „הנאהבים והנעימים“, האָט ער זיך אויך געפּרובט נעמען צו דראַמעס; ער האָט זיך אָבער איבערצייגט, אַז ער טויג דערצו ניט, און האָט עס אַוועקגע־וואָרפן. אַז ער איז ניט פייהיג צו שרייבן פּיעסן,—דאָס האָט אים אַמאָל בעזאָגט אויך מיכל גאָרדאָן*), פאַר וועלכן ער האָט איבערגעלייגט זיין ערשטע פּיעסע מיטן נאָמען „די פרוכט פון פאַנאַטיזם“. „פאַר מיכלן אין די אויגן—אַזוי האָט דינעזאָן דאַן פאַרענדיגט—האָב איך גענומען מיין פּיעסע, און האָב זי צוריסן אויף שטיקלאַך“.

מיט דער געלעגנהייט האָט זיך צונזער באַנוצט און האָט דערציילט, אַז ער האָט דאָ ניט לאַנג פאַרענדיגט שרייבן אַ טראַגעדיע אין דריי אַקטן מיטן נאָמען „אַ קרבן פאַר יחוס“. ווי אים דאַכט וואָלט מען איר געקענט שטעלן אויף דער בינע, נאָר ער איז אין דעם ניט גאַנץ זיכער; בכן וואָלט ער געוואָלט בעטן גאָלדפאַדענען, אַז ער זאָל זיך באַקאָנען מיט זיין טראַגעדיע און אַרויסזאָגן אים זיין מיינונג. אָבער היות ווי ער דאַרף נאָך דעם זעלביגן טאָג אָפּפאָרן צוריק קיין מינסק, וואָלט אפשר געווען מעגליך, אַז גאָלדפאַדן זאָל מרוצה ווערן טאָקי נאָך היינט איבערלייענען זיין כתב־יד, וועלכן ער האָט דאָ ביי זיך. אויף דעם האָט אים גאָלדפאַדן פאַרגעלייגט, אַז די בעסטע זאַך איז, דאָס ער, צונזער, אַליין זאָל אָט איצט פאָרלייענען איין אַקט צי צוויי פון זיין טראַגעדיע, און דאַן וועט ער אים קענען זאָגן גלייך אויפ׳ן אָרט, צי איז די פּיעסע פאָרשטעלונגס־פייהיג, אָדער ניט. צו דעם האָט דאַן גאָלדפאַדן מוסיף געווען: „כדי אייך זאָל, חלילה, ניט טריקענען אין האַלז, הייס איך שוין אַרויפטראָגן אַ סאַמאָוואַר. ביי אַ גלעזל טיי לייענט זיך גאָר אַנדערס; דאָס ווייס איך פון מיין אייגענער ערפאַרונג“.

אליקום האָט אַרויסגענומען פון בוזים־קעשענע דעם כתב־יד און האָט אָנגעהויבן צו לייענען. זיין לייען־מאַניר איז געווען שיין און עפעקט־פול. דורך דער בדחנות האָט זיך ביי אים מיט דער צייט אַנטוויקלט אַ באַזונדער פייהיגקייט צו דעקלאַמאַציע. די דיאַלאָגן זיינען ביי אים אַרויסגעקו־מען ווי פון דער נאַטור, זיינע העלדן און העלדינען האָבן אין זיין מויל גע־לעבט; קינסטלעריש ריכטיג האָט ער איבערגעגעבן די אינטאָנאַציע פון די

*) אַ באַקאַנטער יודישער דיכטער פון יענער צייט.

פאַרשיידענע שטימען. א באַזונדערס שטאַרקן רושם האָט געמאַכט דער מאָנאָ־לאָג פון דער הויפּט־העלדין, אַ מיידל, וואָס איז פאַרליבט אין איר לערער, און אירע פאַנאַטישע עלטערן ווילן זי צווינגען חתונה צו האָבן מיט אַ חסידישן בחורל, אַ האַלבער אידיאָט, נאָר אַ זון פון רייכע עלטערן. דעם דאָזיגן העכסט דראַמאַטיש־רירנדיגן מאָנאָלאָג האָט אליקום פאָרגעטראָגן מיט אַזוי פיל טאַ־לענט, דאָס הערנדיג אים האָט זיך געגלויבט צו זעהן פאַר זיך די אומגליקליכע העלדין. גאָלדפאַדן האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטן און האָט אים אינמיטן לייענען איבערגעריסן מיט דער באַמערקונג: מ׳קען דאָך מיט אייך פאַרבייטן די בעסטע דראַמאַטישע אַרטיסטין; וואָלט איך אַזעלכן ווי איר געהאַט אַ מאָל! בנוגע דער עצם פיעסע האָט דאַן גאָלדפאַדן אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, אַז בכלל געפעלט זי אים, נאָר ער געפינט אין איר פאַרשיידענע דעפעקטן, וואָס מוזן אויסגעבעסערט ווערן. דער עיקר דעפעקט איז, וואָס זי איז צו לאַנגלאַך, און מ׳מוז איר אַ ביסל פאַרקירצן; באַריכות וועגן די חסרונות פון דער פיעסע און וועגן דעם ווי אַזוי מ׳וועט איר קענען שטעלן אויף דער בינע, וועט ער אים שרייבן אין אַ בריוו. דערביי האָט גאָלדפאַדן פאַרגעלייגט אליקום׳ען, ער זאָל אים געבן די פיעסע מיט זיך. כ׳געדענק, אַז אליקום האָט אים דאַמאָלסט די פיעסע געגעבן; איך ווייס אָבער ניט מיט וואָס די זאַך האָט זיך צווישן זיי פאַרענדיגט. איך ווייס נאָר דאָס, אַז אויפן סצענע איז די פיעסע קיינמאָל ער־געץ ניט אויפגעפירט געוואָרן.

פון דעם דאָזיגן באַזוך איז ביי מיר פאַרבליבן אין עראינערונג אַן עפּי־זאָד, וועלכער איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פּערזענליכקייט פונם ערשטן יידישן דראַמאַטורג.

ווי מיר זיצן אַזוי און טרינקען טיי האָט זיך געעפנט די טיר, און אין גומער איז אַריין אַ פּוילישער ייד פון אַ יאָר עטליכע און פערציג און, לויט זיין קליין היטעלע מיט דער שמאָלער דענקע, קענטיג אַ חסיד. ווי גאָלדפאַדן האָט אים דערזעהן, האָט ער ■ך אַ כאַפּ געטאָן און געפרעגט אין אַ ברוגז׳דיגן טאָן:

— וואָס, שוין ווייטער?

— ניין, ניין, פּאַניע גאָלדפאַדן — האָט אים אויף דעם דער יידל געענט־פערט — ניט אומזיסט, ניט אומזיסט, כ׳האָב אייך געבראַכט.

דערביי האָט דער יידל אַרויסגענומען פון אונטערן מאַנטל אַ שטיקל סאַמעט, פון אַ צוויי אַרשין אַן ערך, מיט רויט געשפּריצטע פּינטלאַך, האָט דאָס דערלאַנגט גאָלדפאַדענען און געזאָגט:

— אָט האָט איר אויף אַ זשילעט; פאַרגיניצט עס געזונטערהייד!

— אָט אַזוי פאַרשטיי איך! — האָט גאָלדפאַדן אויסגערופן מיט גרויס צו־פרידנהייט; — זעצט זיך אַקאָרשט אַוועק, גיסט אייך אָן אַ גלאָז טיי און טרינקט; איר וועט דאָך, מסתמא, פאַר איין גאַנג נעמען אַ מאָס אויך?

— פאַרוואָס ניט? מהיכא תיתי! — האָט דער יידל געזאָגט — אבי נאָר האָבן די זכיה.

ניט איך און ניט צונזער האָבן דאַן געוואוסט, וועגן דער יידל איז און אום וואָס דאָ האנדלט זיך. פון אָנפאַנג האָט אונז געוועסט אויסגעוויזן, אַז דאָס זאָל זיין אַ מאַנופאַקטור=קרעמער; דערנאָך האָבן מיר אָבער געזעהן, אַז דאָס איז אַ ייד אַ שניידער. קיין באַזונדערן אינטערעס האָבן מיר אָבער ביידע אין דעם דאָזיגן שמועס ניט געהאַט, און ווי מ'זאָגט: ס'איז אונז אין איין אויער אַריין און פון דעם אַנדערן אַרויס.

טרעפנדיג זיך אין עטליכע טעג אַרום מיט דינעזאָנען רופט ער זיך צו מיר אָפּ:

— ווי איז אייך געפעלן געווען די סצענע צווישן גאָלדפאַדענען מיטן שניידער?

כ'האָב מיך שוין פאַרגעסן וועגן דער גאַנצער זאַך,״ און האָב ז'עריבער דינעזאָנען ניט גלייך געענטפערט.

— איר געדענקט שוין ניט דעם יידל, וואָס האָט געבראַכט גאָלדפאַדע= נען דעם שטיקל סאַמעט?—האָט מיך דינעזאָן געפרעגט.

— יאָ, יאָ, כ'געדענק—האָב איך מיר דערמאָנט—נו, מילא, איז וואָס איז דאָ דער מער?

— די מעשה איז ניט אַזוי גלאַט און ניט אַזוי געוויינליך ווי איר מיינט—האָט דינעזאָן געזאָגט—; דאָס איז אַ מעשה, וואָס האָט אויף מיר גע= מאַכט דעם ערגסטן רושם, וואָס איר קענט זיך נאָר פאַרשטעלן.

— מיט וואָס? וואָס איז דאָ אַזוי געשעהן?—האָב איך מיך געוואונדערט.

דאָ האָט מיר דינעזאָן דערציילט פאָלגנדעס:

— דער דאָזיגער שניידער, איז, ווי איר זעט אים אָן, אַ גרויסער מעלאָ= מאַן; פאַר דעם יידישן טעאַטער וואָלט ער אייך אַוועקגעגעבן דאָס לעבן. זינט עס שפּילט דאָ אין וואַרשע די יידישע טרופּע, איז ניטאָ אַ נאַכט, וואָס ער זאָל דורכלאָזן און ניט זיין אין עלדאָראַדאָ. בשעת יעדער ספּעקטאַקל ציט זיך עפּעס אויף אים אָן ווי אַ נייע הויט, בעת מ'שפּילט איז ער תמיד מלא התפעלות; אַפּלאָדירט ביז עס ווערן אים געשוואָלן די הענט און שרייט „ביס!״ ביז צום הייזעריג ווערן, איז אויפגעקנעפּלט מיט די אַקטיאָרן און מיט די אַקטריסעס; צווישן איין אַקט מיט דעם צווייטן לויפט ער אַרויף הינטער די קוליסן, און ברענגט זיי יעדעס מאָל אָן פון כל=טוב. פון דעם אָוונט אָן, וואָס ער האָט דערזעהן אין טעאַטער דעם מחבר פון די ספּעקטאַקלען, גאָלדפאַדענען, האָט ער ניט געקענט רוהען ניט אַנדערש, אַז ער מוז זיך מיט אים באַקאָנען; אים האָט זיך שטאַרק געוואָלט וויסן, וואָס איז דאָס אַזוינס פאַר אַ מין ייד, וואָס קען מאַכן אַלעמען לאַכנדיג אָדער וויינענדיג. איינמאָל, בעת כ'בין מיר אַזוי בעזעסן און געשמועסט מיט גאָלדפאַדענען ביי אים אין האָטעל, ערשט דער יידל גייט אַריין און ניט אויסריידנדיג אַ וואָרט שטעלט ער זיך אַוועק ביים טיר. אַז גאָלדפאַדן האָט אים אַ פרעג געטאָן: וואָס פאַרלאַנגט איר, ר' ייד? האָט ער אים געענטפערט: כ'בין אהער געקומען, ווייל כ'וויל האָבן די זכיה

אייך אָנצוקוקן. ווי גאָלדפאַדן האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך געגעבן א שטעל פון אָרט און אויסגעשריען מיט כעס: אַזוי, אָנקוקן מיר זייט איר אַהער געקומ׳ען? אַ וואונדער בין איך ביי אייך? מיך קוקט מען ניט אָן אומזיסט!... דער יידל איז ווי צומישט געוואָרן און באַלד געכאַפּט און געמאַכט פּליטה. ער האָט זיך אָבער ניט געקענט איינהאַלטן און איז דאָך געקומען אָנקוקן גאָלד־פאַדענען, און אָנשטאָט אָנקוק־געלט האָט ער אים געבראַכט די שטיקל סאמעט, און דאָס האָט איר דאָך שוין געזעהן, אַז לא די, וואָס גאָלדפאַדן האָט זיך בײַס שניידער גאַנץ קאַלט צוגענומען די סאמעט, האָט ער נאָך אים פאַרגע־לייגט, ער זאָל־אים נעמען א מאָס, דאָס הייסט, אַז ער זאָל אים נאָך אַליין אויפנייען די זשילעט אָן געלט, און אַלץ נאָר פאַר דער איין זכיה אָנצו־קוקן אים...

בעת דינעזאָן האָט מיר איבערגעגעבן דעם פאַקט, איז ער געווען זעהר אויפגערעגט. „דוקא ווייל איך בין גאָלדפאַדנס א גרויסער חסיד, קען איך אים דעריבער אַזאַ זאַך ניט מוחל זיין”. אַזוי האָט מיר דינעזאָן דאַמאָלסט געזאָגט.

אין א געוויסער צייט אַרום, אַז כ׳בין געקומען קיין מינסק, און האָב דאָס ביי א געלעגנהייט דערציילט אַליקום׳ען, האָט ער זיך אָפּגערופן קאַלט:

— איך האַלט דאָס גאָר ניט פאַר אַזאַ עולה; איך בין אַ פּאָעט, און דו קומסט און ווילסט הנאה האָבן פון מיין פנים, טאָ—ר׳ יעקב משלם! מיט געלט צי מיט שוה־כסף,—דאָ איז שוין ניט קיין נפקה־מינה...

.IV

דער װאוקס פון צונזערס פאפולאריטעט.—דאס מאכט אים בײ זיך גרױס.—ער הױבט אן אױסצוװײכן דעם קרײזל.—ער װיל מ׳זאל פײערן זײן 25־יעריגן יו־בילײ.—װי איך מיטן נפכ׳ן ארדענען אים אײן א יובילײ.—עס פאלט מיר ארײן אין האנט זײן גראמען־ביכל.—דער שלעכטער אײנדרוק, װאס דאס מאכט אױף מיר.—די פײערונג פון אליקומס יובילײ.—אליקום װיל מיר ניט מוחל זײן.—א קאמף צװישן העברעאיזם און ײדישיזם מיט עטליכע און דרײסיג יאר צו־ריק.—דער נצחון פון ײדישיזם.—אליקום פארלאזט רוסלאנד.—פארװאס ער טוט דאס.—זײנע ערשטע לידער אין אמעריקע.—נײע מענשן—נײע שמועסן, נײע שמועסן—נײע לידער..

פון צייט צו צייט איז געוואָרן צונזער אַלץ מער פּאָפּולערער. ניט בלויז חובבי־ציון, נאָר אויך פאַרשיידענע וואוילטעטיגע אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס פון אַזעלכע גרויסע שטעט ווי קאָוונע, ריגע, ליבאַווע און אַנדערע האָבן אים אָנגעהויבן איינצולאַדן צו זיך אויף געזאַנג־אָוונטן. אין יעדער אָרט איז ער ארויסגעטרעטן מיט זיינע ציונאַדן, און אומעטום האָט ער געהאַט גרויס ער־פאָלג. אין איינינע שטעט האָט מען אים אויסער זיין גרויסן האָנאָראַר אויך

אויך אונטערגעטראָגן באַגריסונגס-אַדרעסן, אין וועלכע ער איז געוואָרן גע-קרוינט פון אַנדערע אַלס „פאָלקס-דיכטער״ און פון אַנדערע אַלס „נאַציאָנאַלער משורר״, און אויך מתנות פון פאַרשיידענע ווערט-זאַכן צום אָנדענקען פון זיינע פאַרערער.

דער דאָזיגער וואוקס פון זיין פּאָפּולאַריטעט האָט תיכף אָנגעהויבן צו ווירקן אויף זיין באַציהונג צו זיך אַליין. די תהלות ותשבחות, וואָס דער עולם האָט אויף אים געשאָטן, האָבן אים אַביסל פאַרדרייט דעם מח, פאַרשכור׳ט. ער איז געוואָרן ביי זיך האָפערדיג, שטאָלץ און גרויס אין זיינע אויגן. פון דאַמאָלסט אָן האָט ער אויף פיל פאַרגרעסערט זיין בדחנות-האָנאָראַר. אויף התונות פון פאַרמעגליכע בעלי-בתים האָט ער שוין אויפגעהערט לגמרי צו פאָרן; אַן אויסנאַם האָט ער געמאַכט נאָר פאַר גאַנץ רייכע. צונויפקומענדיג זיך אין קרייזל איז שוין ניט אַזוי גרינג אָנגעקומען צו פועל׳ן ביי אים ער זאָל עפּעס זינגען; ער האָט זיך שוין אויך אָנגעפאַנגען אַרויסצומאַכן פון אָנטייל צו נעמען אין די פאָלקס-פאַרזאַמלונגען, וועלכע זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן דורך די מינסקער חובבי-ציון. תמיד פלעגט ער שוין אויף דעם אויסגעפינען פאַרשיידענע תירוצים און אויסריידענישן.

מיר האָבן באַמערקט, אַז דער עיקר גייט דאָ ביי אים נאָר אום כבוד, און אַז זיין אייגן-ליבע געפינט זיך עפּעס אַביסל אומבאַפרידיגט פון אונזערע קרייזל-לייט. קלאָר געוואָרן איז דאָס אונז דורך אַ פראַזע, וועלכע ער האָט אגב-אורחא דורכגעוואָרפן צווישן די ציינער אין אַ געשפרעך, וואָס ער האָט געהאַט מיט איינעם פון קרייזל. די פראַזע איז באַשטאַנען אין די פאָלגנדע ווערטער: „היינטיגן פאַר פסח (דאָס איז געווען אין 1886-טן יאָר) ווערט 25 יאָר זינט כ׳האָב אָנגעהויבן צו שרייבן מיינע לידער״. מיר האָבן תיכף פאַר-שטאַנען, אַז דאָס איז פון זיין זייט אַן אָנצוהערעניש, דאָס ער פאַרלאַנגט מיר זאָלן פייערן זיין יובילייי. מיר האָבן זיך וועגן דעם מישב געווען און ס׳איז ביי אונז געבליבן ניט איינצורייסן מיט אים און ממלא צו זיין זיין רצון.

איך מיט נפכ׳ן האָבן זיך תיכף אוועקגעזעצט און פונאַנדערגעשיקט פּאָסט-קאַרטלאַך אין די גרעסטע צענטערס פון דער חבת-ציון-באַוועגונג, אין וועלכע מיר האָבן מודיע געווען, אַז אָנערקענענדיג די זעהר גרויסע פאַרדינסטן, וואָס צונזער האָט פאַר אונזער גערדאַנק, האָבן מיר באַשלאָסן צו פייערן דעם קומענ-דיגן חול-המועד פסח זיין פינף-און-צוואַנציג-יאָריגן ליטעראַרישן יובילייי, און בכן לייגן מיר זיי פאַר אָפּצורופן זיך אויף דער דאָזיגער געשעהעניש מיט באַגרי-סונגען דורך טעלעגראַמעס אָדער בריוו.

דערווייל האָט פּאַסירט אַ זאַך, וואָס האָט מיר געוועסט אינגאַנצן קאַלט געמאַכט צום ענין פון אליקומס יובילייי. אין אַ געוויסן טאָג בין איך אַרויפגע-געגאַנגען צו אליקומ׳ען אויפן קוואַרטיר דורכצורעדן זיך מיט אים טאַקע וועגן זיין יובילייי. כ׳האָב אים דאַן ניט געפונען אין דער היים, און בין געבליבן וואַרטן. זיינער אַ קליין ייִנגל, וועלכער האָט מיך גוט געקענט, איז צו מיר

צוגעגאַנגען און האָט מיר געגעבן די האַנט, האַלטנדיג בשעת־מעשה אין דער צווייטער האַנט אַ קליין געשריבן ביכעלע. צופעליג האָב איך ביי אים גענומען דאָס ביכעלע און האָב אין אים אַריינגעקוקט. ערשט כ׳האָב דערזעהן, דאָס עס אַנטהאַלט לאַנגע רשימות פון ווערטער, וועלכע עס גראַמען זיך איינער מיט דעם אַנדערן, ווי, למשל: בטחון—צוקראָכ׳ן—צובראָכן—אָנדערוואָכן, אָדער: גאָרטן—סאָרטן—דאָרטן א. א. וו. אין יענער מינוט איז אליקום אַראָפּגעפאַלן אין מיינע אויגן מיט צעהן שטאָפּלען טיפער ווי געווען. כ׳האָב תּמיד געצווייפלט אין זיין „קונסט“ און געהאַלטן אים מער ניט ווי פאַר אַ גראַמען־מאַכער; אָבער איך האָב ניט דערוואַרט, אַז די גראַמען זיינען ביי אים פאַרצייכנטע און איינ־געחזר׳טע. דאַמאָלסט איז מיר אויך אַנטפּלעקט געוואָרן דער סוד פון זיין פלינ־קער פערזן־מאַכעריי, וועלכע כ׳האָב דערמאָנט אין איינעם פון די פריהערדיגע קאַפּיטלאַך. און אַזעלכן קלייבן מיר זיך דאָס צו צו פייערן אַלס דיכטער? וועט דאָס ניט זיין קיין חלול־הקודש, קיין פּראָפאַנאַציע קעגן דער ווירקליכער, אמת׳ער קונסט?—אַזאַ געדאַנקען איז מיר דענסטמאָל אַרויף אויפן זין. כ׳האָב איבערגעגעבן דעם פאַקט איינינע פון אונזערע באַקאַנטע, און האָב דערביי געפּרובט זאָגן, פיליכט איז אַ סברה, אַז מיר זאָלן זיך גאָר אָפּזאָגן פון יובילייט. יענע זיינען אָבער מיט מיר ניט איינשטימיג געווען און האָבן איינגעפונען, אַז צום יובילייט האָט דאָס ניט, ווייל סוף־סוף זעט מען דאָך באַשיינפּערליך דעם גרויסן נוצן, וואָס ער ברענגט אונזער אידיש מיט זיינע לידער. כ׳האָב מיך דאַן געמוזט אונטערגעבן דעם רוב.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך ביי אַ געוויסער געלעגנהייט אַ פרעג געטאָן אליקומ׳ען, צי ס׳איז אמת וואָס מ׳זאָגט, אַז עס זיינען דאָ אַזוינע משוררים, וועלכע האָבן ביי זיך פאַרטיגע, פאַרנאָטירטע רייסטערס מיט אַלערליי גראַמען?

אויף דעם האָט מיר אליקום געענטפערט:

— גאַנץ געוויס, אַ משורר קען גאָר אָן אַזאַ רייסטער ניט אויסקומען.

כ׳האָב מיט אים ניט געוואָלט אַריינגיין אין דיספּוטן און אויפווייזן אים ווי ניט ריכטיג און ווי לעכערליך דאָס איז. איך האָב אים נאָר געפרעגט:

— קענט איר מיר, אויף טשיקאַוועס, אָנווייזן כאָטש אויף איינעם פון אונזערע משוררים, וועלכער האָט זיך באַנוצט מיט אַזאַ רייסטער?

— אָך, איך ווייז אייך שוין אָן. אָט נעמט, למשל, דעם העבּראַאישן משורר ד״ר יצחק קאַמינער. כ׳האָב ביי אים אַליין געזעהן אַ גאַנצע העפט פאַרשריבן מיט העבראַאישע גראַמען ווי: שָם, עָם, בָם, רָם און אַזוי ווייטער און ווייטער.

איך קער מיך אום צו אליקומ׳ס יובילייט.

אונזער פאָרשלאָג איז אומעטום אָנגענומען געוואָרן. אין דעם טאָג פון יובילייט זיינען אָנגעקומען באַגריסונגס־טעלעגראַמעס פון ווילנע (מיט די אונ־טערשריפטן פון שמואל יוסף פין, לעוואַנדע און י״ל גאָלדבערג), פון וואַרשע

(שפ״ר, יאַסינאָווסקי, פרידבערג, דינעזאָן, אליעזר קאַפּלאַן און א.), פון מ אָ ס ק ו ו ע (ק. ז. וויסאָצקי, ד״ר טשלענאָוו, מאיר פינעס א. אַ.), פון אָ ד ע ס (ליליענבלום, פראַנקפעלד א. א.), און אויך פון קאָוונע און פון ריגע און פון נאָך אַנדערע שטעט. אַ באַגריסונגס־בריוו איז געווען נאָר איינער: פון ד ו ד ג אָ ר ד אָ ן, דער רעדאַקטאָר פון „המגיד״. אַ באַזונדער איינדרוק האָט געמאַכט די ווילנער דעפּעשע, וועלכע האָט זיך פאַרענדיגט אין העברעאיש פערעפראַזירנדיג די באַקאַנטע פראַזע פון ר׳ יהודה הלוי: „עת נחלום שיבת שבותנו, כנור אתה לשירינו״*).

די פייערונג איז פאַרגעקומען ביי אליקום׳ען גופא. געעפנט דעם אָוונט האָט דער פאָרזיצער פון די מינסקער חובבי־ציון, דער ראַבינער אברהם ח נ ה׳ ל י ש, וועלכער האָט באַגריסט דעם יובילאַר מיט זעהר וואַרימע ווערטער. דערנאָך האָבן גערעדט נאָך דער ריי כמעט אַלע חברים פון קרייזל. אליקום איז געווען גערירט ביז טרערן. זיין שעה׳איגע תשובה־רעדע האָט ער געהאַלטן אין לייכטע, געלויפיגע גראַמען, און גאַנץ עפעקט־פול האָט ער פאַרענדיגט מיט דער שבועה: „אם אשכחך ירושלים״ א. א. וו.

אויף מאָרגן באַגעגנט ער מיך אין גאַס און פרעגט מיר:

— נו, איר האָט שוין אָנגעשריבן?

— וואָס אָנגעשריבן?

— די קאָרעספּאָנדענציע אין „מליץ״.

— וועלכע קאָרעספּאָנדענציע מיינט איר? און וועגן וואָס?

— וועגן מיין נעכטיגן יובילייִ.

— כ׳האָב נ י ט געשריבן.

— מסתמא וועט איר נאָך שרייבן, ווי עפּעס אַנדערש?

איך האָב וועגן זיין יובילייִ ערגעץ נ י ט געשריבן, און ער האָט מיר ד אָ ס קיינמאָל ניט געקענט מוחל זיין.

פון יעמאָלט אָן איז ביי מיר דער עצם ענין פד יובילייען פיל וואַכעדיגער געוואָרן, און צו די צייטונגס־ידיעות וועגן געוויסע יובילאַרן האָב איך מיך אָנגעהויבן צו באַציהען מיט אַ געוויסן חשד...

און נאָך אַ לעצטן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד פון מיינע זכרונות וועגן אליקום צונזער וויל איך דאָ איבערגעבן.

עמיצער (איך געדענק שוין היינט ניט ווער) פון די חברים האָט אין אַ געוויסן טאָג אַריינגעפירט אין אונזער קרייזל איינעם זעהר אַן אינטעליגענטן יונגענמאַן, וועלכער האָט פריער אַ לאַנגע צייט געוואוינט אין טיף־רוסלאַנד און איז אָקאָרשט־וואָס געקומען קיין מינסק, וואו ער האָט באַקומען אַ שטעל אויף דער ליבאַווע־ראָמנער אייזנבאַן. דער דאָזיגער יונגערמאַן, אַ פאַרקאָכטער

---

*) „בעת מיר חלומ׳ען דעם חלום פון אונזער ערלויזונג, זײַט איר די פידל פאַר אונזערע לידער״.

אסימילאַטאָר לויט זיינע אידייען, איז געווען ווייט פון יידן און פון יידישקייט; האָט גערעדט נאָר רוסיש, און יידיש האָט ער כמעט ווי ניט פאַרשטאַנען. אונזער קרייזל האָט אָבער אויף אים געהאַט אזא השפעה, דאָס אין א קורצער צייט, בערך, איז ער געוואָרן א הייסער נאַציאָנאַלער ייד און אַן איבערגעבענער חובב-ציון; ער האָט זיך געמאַטערט און אָנגעהויבן צו רעדן יידיש, און איז געוואָרן א חסיד פון אליקומס לידער. האָט זיך געדאַרפט מאַכן, אַז דעם יונגענמאַנס פרוי, וועלכע איז געווען אַן אויסטערלישע שיינהייט און הויך געבילדעט, דערצו נאָך א גרויסע כלל-טוערקע, איז קראַנק געוואָרן אויף א טיפוס און איז געשטאָרבן און איבערגעלאָזן דריי קליינע עלנדע יתומים. אין שטאָט האָט איר טויט געמאַכט אַ גוואַלדיגן רושם, און כמעט אין יעדער הויז האָט מען וועגן דעם גערעדט מיט גרויס מיטלייד און באַדויערן. דער מאַן, וועלכער האָט דער פרוי הייס געליבט, איז שיר פון גרויס עגמת-נפש ניט אַראָפּ פון זינען. ער האָט זיך דערווייטערט פון לייטן, און ניט אָנגענומען קיין שום טרייסט. א גאַנץ היבשע צייט האָט אים, קיינער פון אונז אין די אויגן ניט אָנגעזעהן. מיר האָבן נאָר געהערט, אַז ער האָט געבעטן פון דער באַן-פאַרוואַלטונג אַן אורלויב, און איז ערגעץ-וואו אָפּגעפאָרן מיט די קינדער; וואוהין—האָבן מיר ניט געוואוסט. אין דריי חדשים אַרום, בערך, האָט זיך דער יונגערמאַן צוריקגעקערט קיין מינסק. אויפן צווייטן טאָג איז ער אַריין צו אליקומען און האָט אים געזאָגט, אַז אַזוי ווי ער האָט באַשלאָסן צו שטעלן שוין זיין פאַרשטאָרבענער פרוי אַ מצבה, וואָלט ער פון אים פאַרלאַנגט, ער זאָל אים אויפשרייבן דעם נוסח; קיין אַנדערן וויל ער דאָס ניט איבערגעבן, ווייל ער האַלט, אַז אויסער אים, אליקומען, וועט גאָר קיינער ניט זיין ביכלת אָפּצושילדערן אין ווערטער דעם גרויסן בראָך. „כ'וואָלט זעהר געוואָלט—אַזוי האָט פאַרענדיגט דער יונגערמאַן—אַז די מצבה זאָל מאַכן דעם איינדרוק ווי איך שטיי און רייד דאָס מיט מיין פרוי און גיס פאַר איר אויס מיין ביטער האַרץ. יעדער טאָג וויל איך צו איר אויפן קבר גיין, אָנשפאַרן זיך אויפן שטיין און איבערחזר'ן פאַר איר אייערע הייסע ווערטער"...

אליקום האָט אָן דעם פאַרשטאַנען, אַז דער יונגערמאַן מיינט, דאָס מ'שרייבט נוסחאות פון מצבות אין יידיש, און ער האָט צו אים געזאָגט:

— מצבות שרייבט מען ביי אונז נאָר אין העברעאיש, און די שפּראַך איז דאָך אייך פרעמד.

— איז דען אויף דעם דאָ א געזעץ, אַז מצבות מוז מען שרייבן נאָר אין העברעאיש?—האָט דער יונגערמאַן געפרעגט פאַרוואונדערט—און פאַרוואָס זאָל מען דאָס עפּעס ניט טאָרן אין יידיש? ווי איז, אַז איך פאַרשטיי ניט קיין העברעאיש, צי דעריבער דאַרף- איך שוין ניט האָבן די מעגליכקייט איבערצולייענען קיין מצבה?

— אייגנטליך זייט איר אפילו גערעכט.—האָט אים אליקום געענטפערט;—ווי איך ווייס איז אויף דעם קיין דין ניטאָ, גאָר ס'איז שוין אַזא איינ-

געפירטער מנהג פון אַלטע צייטן. איך האָב נאָך אויף מיין לעבן קיין מצבה געשריבן אין יידיש אויף קיין בית=עלמין ניט געזעהן.

דער יונגער אלמן האָט אָבער ניט אָפּגעלאָזן אליקומען און האָט זיך, ממש, אויף אים אָנגעזעצט ניט אַנדערש, אַז ער מוז פאַר אים אָנשרייבן אַ יידישן נוסח. נעמענדיג אין אַכט זיין גרויסן אומגעוויינליכן אומגליק מעג מען פאַר אים מאַכן אַן אויסנאַם, און ברעכן דעם מנהג.

— ווייסט איר וואָס כ׳וועל אייך זאָגן — האָט זיך אָפּגערופן אליקום —; מיר האָבן דאָ ביי אונז אין מינסק אַ יידן, וואָס שרייבט די העברעאישע נוסחאות כמעט צו אַלע מצבות; דאָס איז אַ ייד אַן אָרטאָדאָקס, אָבער אויך אַ גרויסער משכיל און אַ העברעאישער משורר, און זיערצו נאָך אונזערער: אַ חובב=ציון. ער הייסט ר׳ נפתלי משכיל=לאיתן. אַט מיט אים וועל איך מיך וועגן אייער ענין מישב זיין, און עס קען זיין, אַז מיר וועלן געפינען אַ וועג ווי דורכצושמוגלען די יידישע מצבה.

אויף מאָרגן האָט זיך אליקום געזעהן מיט נפתלי משכיל=לאיתן, וועלכער האָט אויך איינגעפונען, אַז ס׳איז עפּעס ניט אַזוי פּאַסיג משנה צו זיין אַן אַלטן מנהג. דערביי האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט אויף זיין לעבן אָנגעזעהן בית=עלמינ׳ס אין פאַרשיידענע שטעט, און ערגעץ האָט ער ניט באַגעגנט קיין מצבה מיט אַ יידישן נוסח. צום סוף האָט משכיל=לאיתן געגעבן אַן עצה איבערצורעדן וועגן דעם מיט די גבאים פון חברה=קדישא, ווייל דאָס ווענדט זיך נאָר אָן זיי; זיי דאַרפן נאָר געבן זייער הסכמה אוועקצושטעלן די יידישע מצבה אויפן בית=עולם.

די גבאים פון חברה=קדישא האָבן פריהער וועגן דעם ניט געוואָלט זעהן און הערן. זיי האָבן געטענה׳ט מיט איין קול, אַז אַ יידישער נוסח אויף אַ מצבה איז אַ זאַך, פון וועלכער אונזערע אבות=אבותינו האָבן ניט געוואוסט, און דאָס וועט ממש זיין אַ חלול=הכבוד פאַר די מתים. איינער פון די גבאים האָט געטענה׳ט, אַז אַ בית=עלמין רופט מען ביי יידן „הייליגער אָרט", און דעריבער מוז מען זיך דאָרטן באַנוצן נאָר מיט „לשון הקדש". ס׳איז אויך געווען אַזעלכער, וואָס האָט אָנגעוויזן אויף דעם, אַז די העברעאישע מצבות וועלן אַמאָל קענען דינען דעם היסטאָריקער אַלס באַדייטנדער מאַטעריאַל; יידיש וועט שוין אָבער לאַנג ניט עקסעסטירן, וואָרים זי וועט געוויס פאַרשלונגען ווערן פון דער רוסישער שפּראַך. בקיצור: גאַנץ חברה=קדישא האָט זיך איינגעעקשנ׳ט און האָט בשום אופן ניט מסכים געווען לאָזן אוועקשטעלן אויפן בית=עלמין אַ מצבה מיט אַ יידישן טעקסט. דער יונגערמאַן האָט אָבער אַריינגענומען די זאַך אין מח אַלס אַ מין „אידייע פיקס", און האָט זיך אויף קיין פאַל פון איר ניט געוואָלט מיאש זיין. ער האָט ניט גערוט און האָט אויסגעזוכט אַלערליי מיטלען און וועגן און פּראַקטיקעס ביז אים האָט זיך איינגעגעבן צו פועל׳ן, אַז זיין וואונש זאָל דערפילט ווערן אַלס יוצא מן הכלל און מ׳זאָל אים ערלויבן אוועקשטעלן אויף זיין פרוי׳ס קבר אַ מצבה מיט אַ יידישן נוסח.

דער יונגערמאַן האָט תיכף אָנגעזאָגט די בשורה אליקום׳ען, וועלכער האָט זיך באַלד אַוועקגעזעצט און האָט אָנגעשריבן דעם פּאַרלאַנגטן יידישן נוסח, און, געוויינליך, מיט דעם נאָמען פון דער פאַרשטאָרבענער בּראשי החרוזים. אין צוואַנציג, אַן ערך, טיפדורכגעפילטע שורות האָט אליקום אָפּגעשילדערט אין זעהר בולטע שטריכן די פיזישע און גייסטיגע גרעאָטנקייט פון דער יונג פאַרשטאָרבענער פרוי, די גרויס פונם פאַמיליען־אומגליק, דאָס עלנד פון די דריי קליינע יתומים׳לאַך און דאָס אויף אייביג צורואינירטע, צובראָכענע לעבן פון איר מאַן. זיינענדיג בכלל א מייסטער אויף צוצוקלייבן די געדיכטסטע פאַרבן — וואָס ס׳האָט תמיד נאָר קאָליע געמאַכט דעם עפּעקט פון זיינע בילדער — האָט דאָס אים דעם מאָל געהאָלפן, פאַרקערט, פיל שטאַרקער צו מאַכן דעם איינדרוק. בעת מ׳האָט אַוועקגעשטעלט די מצבה מיט אליקום׳ס טעקסט אויפן בית־עולם, איז גאַנץ מינסק געלאָפן אויף חדושים אָנקוקן די דאָזיגע נאָך קיינמאָל ניט געזעהענע נייס, און לייענענדיג די ווערטער האָט דער עולם, און באַזונדערס די פרויען, פאַרגאָסן לעבן איר ים׳ען ביטערע טרערן. נאָך א לאַנגע צייט נאָכדעם האָט ניט געטראָפן א פאַל, אַז עמיצער זאָל באַזוכן דעם בית־עלמין און זאָל זיך ניט אָפּשטעלן לעבן יענער מצבה, און ניט אַוועקגיין פון איר מיט אַ צובראָכן הארץ. אָט אַזוי האָט דער יידישיזם מיט עטליכע און דרייסיג יאָר צוריק אָפּגעהאַלטן זיין ערשטן נצחון אויפן מינסקער בית־עלמין...

* * *

ביסלאַכווייז האָט אליקום׳ען אָנגעהויבן צו דערעסן די בדחנות, און צום סוף איז זי אים אינגאַנצן מיאוס געוואָרן, און ער האָט באַשלאָסן אַוועקצוּוואַרפן זיין פּראָפעסיע. ער האָט זיך געוועסט געבומען צו מסחר. האָבנדיג א קליינעם קאַפּיטאַל האָט ער זיך צוגעקליבן א שותף, אוןביידע האָבן זיי געעפנט א מאַנופאַקטור־געשעפט. ווייל אליקומען אַליין איז דער דאָזיגער פאַך געווען פרעמד, און ער האָט זיך אין אַלץ געדאַרפט פאַרלאָזן אויפן שותף, וועלכער איז גראָד געווען א מענש ניט קיין ראַיעלער, איז דאָס געשעפט פון דער ערשטער מינוט אָן אַוועק ניט גוט, און וואָס ווייטער אַלץ ערגער און ערגער, ביז ער האָט פון עסק לגמרי אָפּגעשניטן פאַרלירנדיג דערביי כמעט זיין גאַנצן קאַפּיטאַל. נעמען זיך צוריק צו בדחנות, — האָט ער שוין ניט געוואָלט, און האָט אָנגעהויבן אַרומצופּאָרן איבער פאַרשיידענע שטעט און איינצוּאָרדענען דאָרטן פאַר זיך קאָנצערטן מיט דער הילף פון געוויסע אַנטרעפּרעניאָרן. ער איז אָבער לאַנג ניט אַרומגעפאָרן. סוף ווינטער 1889 האָט ער מודיע געווען זיינע פריינד און באַקאַנטע, אַז ער האָט ביי זיך באַשלאָסן צו פאַרלאָזן רוסלאַנד און אויסצוּוואַנדערן קיין אַמעריקע, און אויף מאָרגן נאָך פסח האָט ער דאָס אויך מקיים געווען בפועל.

וועגן די סבות, וועלכע האָבן גורם געווען צו זיין אַרויסוואַנדערונג, כמעט שוין אויף דער עלטער, קיין אַמעריקע, זיינען דאַמאָלס אומגעגאַנגען אין מינסק פאַרשיידענע ווערסיעס. ער, אליקום אַליין, האָט איטליכן אַריינגערוימט אַ סוד אין אויער, אַז די רוסישע מאַכט האָט זיך דערוואוסט דורך אירע שפּיאָנעס, אַז אין זיינע ציונאַדן, מיט וועלכע ער טרעט אַרויס פאַרן עולם, באַשולדיגט ער דער רעגירונג אין די יידישע פּאָגראָמען, און דער מינסקער גובערנאַטאָר, פירשט טרובעצקאָי, האָט באַקומען אַן אויפטראָג פון פּעטערבורג, אַז ער זאָל אים שיקן רופן צו זיך און הייסן אים תיכף פאַרלאָזן רוסלאַנד. אַלע אליקומס ביאָגראַפן האָבן זיך אָן דעם אָנגעכאַפּט און איבערגעגעבן עס דער עפנטליכ־קייט אַלס אַ געוויסן פאַקט. אין מינסק האָט דאָס אָבער קיינער ניט געגלויבט. ס'איז נאָך אַ סברה, אַז ס'האָט זיך עמיצער אָפּגעפונען, וועלכער האָט וועגן דעם געמאַכט אַ חקירה ודרישה וואו מען באַדאַרף, און ער האָט דערגאַנגען, אַז די גאַנצע מעשה מיטן גובערנאַטאָר איז ניט געשטויגן, ניט געפלויגן... זייטיקע מענשן האָבן געזאָגט, אַז זיינע קאָנצערטן האָבן אים אָנגעהויבן אַריינ־צוטראָגן וויניג הכנסה, און ס'האָט שוין געהאַלטן נאָהענט דערביי, אַז ער זאָל בלייבן אָן חיונה, האָט ער זיך דעריבער אַוועקגעלאָזן קיין אַמעריקע צו זוכן דאָרטן פרנסה; נאָך אַנדערע האָבן דאָס דערקלערט מיט דעם, וואָס ער האָט געוואָלט פאַרזאָרגן קינדער (ער האָט זיי געהאַט אַ גאַנצן צענדליג). דעם אמת'ן, ריכטיגן טעם האָט אָבער קיינער ניט געוואוסט.

אין אַמעריקע האָט צוזוער די ערשטע פּאָר יאָר גאָרנישט געשאַפן, און ער איז אַרומגעפאָרן איבער די שטעט מיט זיין פּעקל ציונאַדן, וועלכע האָבן ביי'ם דאָרטיגן עולם אויך שטאַרק אויסגענומען. שפּעטער האָט ער אָנגעהויבן צו שרייבן לידער אויף טעמעס גענומען פונ'ם אַמעריקאַנער לעבן. קודם־כל האָט ער באַזונגען קאָלומבוסן און וואַשינגטאָנען; דערנאָך האָט ער שוין באַ־דויערט און באַוויינט די אַרבעטער אין די שוויץ־הייזער, און איז שוין אויף דעם געבליבן שטיין. און ווי אַמאָל אַזוי איז אויך איצטער גאַנץ לייכט געווען צו דערקענען, אַז דאָס זיינען נאָר געווען: „אין אויער אַריינגעטרומייטערטע פרעמדע שמועסן מיט אייגענע גראַמען"...

יעקב דינעזאָן.

(געבאָרן—1856; געשטאָרבן—1919).

אין די מיטעלע 70=ער יאָרן פון פאָריגן יאָרהונדערט איז יעקב דינעזאָן געווען דער פּאָפּולערסטער יידישער שריפטשטעלער. זיין ערשטער ראָמאַן „הנאהבים והנעימים”, אָדער דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק, איז געוואָרן אַ טיש=בוך כמעט אין יעדער יידיש הויז. אָבער אין אַ יאָר דריי, פיר אַרום, בשעת שמ״ר, בוכבינדער און אַנדערע זייער גלייכן האָבן זיך גענומען פאַר=פלייצן די יידישע גאַס מיט זייערע שונד=ראָמאַנען, האָט דינעזאָן אָנגעהויבן צו פאַרלירן ביסלאַכוויס זיין פּאָפּולאַריטעט, ביז ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי, דאָס זיין נאָמען זאָל אינגאַנצן פאַרגעסן ווערן.

אָנפאַנג די 90=ער יאָרן איז דינעזאָנס נאָמען ווידער אַרויפגעשוואומען אין דער יידישער עפנטליכקייט, אָבער דעם מאָל שוין ניט אַזוי צוליב זיך אַליין, ווי צוליב פּרצ׳ן, זיין אינטימסטן פריינד. פון דאַמאָלסט אָן האָט מען שוין ניט גערעדט וועגן דינעזאָנען אָן און פאַר זיך, נאָר וועגן דינעזאָנען דעם נאָהענסטן פריינד פון פּרצ׳ן. פּרץ איז געוואָרן די זון, און דינעזאָן זיין באַגלייט=שטערן...

אויך איצטער, נאָך דינעזאָנס טויט האָט מען אין דעם צענטער פון אַלע ביז אהער פאַרעפנטליכטע נעקראָלאָגן און עראינערונגס=אַרטיקלען אַוועקגע=שטעלט פּרצ׳ן. איטליכער, וואָס האָט געהאַט עפּעס צו זאָגן און צו דערציילן וועגן דינעזאָנען, האָט קאָנצענטרירט זיינע ערציילונגען אַרום דער פּערזאָן פון פּרצ׳ן. עס געווינט זיך עפּעס דער איינדרוק, אַזוי ווי דער דינעזאָן, וואָס פאַר די 90=ער יאָרן, וואָס פאַר פּרצ׳ן, וואָלט געווען אַן אומבאַשריבענעס בלאַט פּאַפּיר, אַ מין „טאַבולאַ ראַזאַ”...

אין אמתן איז אָבער די זאַך ניט אַזוי. דינעזאָן דער מענש, ניט נעמענ=דיג אים אין חשבון אַלס ערשטן ראָמאַניסט אין דער יידישער ליטעראַטור, איז

פון תמיד אָן געווען אן אינטערעסאַנטע פערזענליכקייט פאַר די, וואָס האָבן אים געקאָנט פון נאָהענט. איך, למשל, וואָס האָב מיך באַקאָנט מיט דינעזאָנען, פריהער דורך בריוו און נאָכדעם פערזענליך, און די לעצטע 20־ער יאָרן, געפין, פאַרקערט, אַז די צייט פ אַ ר ווארשע, און אויך די ערשטע דריי, פיר יאָר נאָך זיין קומען קיין ווארשע, איז ער געווען אין כמה פרטים פיל אינטערעסאַנטער, פיל אָריגינעלער און א סך אינדיווידועל־בולט׳ער. א באַזונדער רושם האָט ער דאַמאָלס געמאַכט מיט דער קאָנטראַסטישקייט פון זיין וועזן. פון איין זייט: ווייכקייט און באַהאַרציגקייט אַלס די הויפט־שטריכן פון זיין כאַראַקטער מיט דעם שטענדיגן האָניג־זיסן שמייכל אויף די ליפן, און פון דער אַנדער זייט—עפעס אַן עקשנות׳דיגע איינגעשלאָסנקייט, קאָנצענטרירטקייט אין זיך, און ווי מעלאַנכאָליש געשטימט.

איך דאַרף דאָ באַמערקן, אַז ערשט אונטער פרץ׳עס השפעה איז דינעזאָן געוואָרן רעדעוודיג און לעבהאַפט און אָפנהערציג. איך געדענק גאַנץ גוט דינעזאָנען בשעת ער איז איז נאָך געווען זעהר קאַרג אויף ווערטער, און האָט מער געהערט ווי גערעדט, אַמאָל ויך פאַרטראַכט אויף א ווײלע, און פלוצלונג אויפגעכאַפט זיך ווי פון א חלום... איך עראינער מיך נאָך א פרט: האָט דינעזאָן אַריבערגעכאַפט ווען עס איז זיין געוויינליכע מאָס רעד, איז דאָס געווען נאָר בעת ער האָט מיט עמיצן פאַרפירט א שמועס וועגן מ אָ ה י ל ע ו ו און מ אָ ה י ל ו ו ע ר. מאָהילעוו איז געווען די איינציג טעמע, צו וועלכער דינעזאָן האָט זיך ליב געהאַט אומצוקערן ביי יעדער געלעגנהייט, און וועגן וועלכער ער האָט גערעדט מיט א באַזונדער אינטערעס און מיט גרויס חשק. ס׳איז אָן אים געווען גאַנץ לייכט צו באַמערקן, אַז ניט ער וויל און ניט ער קען פאַרגעסן מאָהילעוו, ווי א זאַך, וואָס איז אים אַנגעבאַקן טיף אין הארצן.. און דאָס איז גאָר קיין וואונדער ניט געווען פאַר די, וואָס האָבן געוואוסט— און איך בין איינער פון יענע—אַז מאָהילעוו איז די וויגעלע און דער קבר פון דינעזאָנס צורונענע יוגנט־חלומות און פון זיינע אין רויך אוועקגעגאַנגענע יוגנט־האָפענונגען. אין מאָהילעוו האָט דינעזאָן זעליש פיל אַריבערגעטראָגן און איבערגעלעבט, און זיינע איבערלעבענישן האָבן אין אים איבערגעלאָזן טיפע שפורן, וועלכע האָבן זיך ערשט גאַנץ שפעט, און כמעט אומבאַמערקט פאַר אים אַליין, אָנגעהויבן צו פאַרגלעטן. ס׳איז אָנגעשטאַנען א צייט, וואָס זעהר זעלטן, ווען ניט ווען, האָט מען שוין געהערט דינעזאָנען רעדענדיג וועגן מאָהילעוו. איר אָרט, ווען אפילו אין א פיל קלענערן מאַסשטאַב, האָט ביי אים פון דאַמאָלס אָן פאַרנומען א צווייטע שטאָט, וועגן וועלכער ער האָט אויך גאַנץ אָפט ליב געהאַט צו רעדן. דאָס איז געווען—ק י ע ו ו. אויך קיעוו האָט דינעזאָן פאַרלאָזן רייך מיט איבערלעבענישן, אָבער די קיעווער איבערלעבענישן זיינען שוין געווען גאָר פון אַן אַנדער מין, און ניט אַזוי טראַגיש ווי די מאָהילעווער. די דאָזיגע פאַרשיידענהייט פון די איבערלעבענישן האָט זיך ביי אים גאַנץ לייכט געלאָזט דערקענען אָן דעם טאָן, אין וועלכן ער האָט

וועגן זיי גערעדט; בעת אַז רעדענדיג וועגן מאַהילעוו האָט ער אַרויסגעוויזן אַן עפּישע רוהיגקייט, וועלכע איז צייטנווייס איבערגעגאַנגען אין אַ שטימונג פון פּאַטאָס, האָבן ביי אים די קיעווער איינדרוקן אַרויסגערופן אַ נערוועזע אויפגעררייצטקייט און אַ שטאַרקע ערביטערונג.

איך ווייס ניט צי דינעזאָן האָט זיינע פּערזענליכע איבערלעבענישן ערגעץ־וואו ביי זיך פאַרצייכנט. זאָגן האָט ער אפילו געזאָגט, דאָס ער שרייבט זכרונות. ווי מיר דאַכט אָבער האָט ער עס ניט געטאָן, און מער ווי די ביסל ערינערונגען פון זיינע קינדערשע יאָרן, וועלכע ער האָט פאַרעפנטליכט אין „פנקס" און אין „יוד" האָט ער ניט אויפגעשריבן. ווי איך האָב געקענט דינעזאָנען, איז ער געווען פון יענעם סוג מענשן, וואָס געוויסע, באַזונדער אָפּגעצוימטע ווינקעלאַך פון זייער עבר, ווערט פון זיי באַטראַכט אַלס קדש־קדשים, וואוהין זיי האָבן ניט גערן אַריינצולאָזן אַ פרעמדן בליק. כ'בין נאָך ניט בטוח, צי האָט ער אין דעם פּרט געמאַכט אַן אויסנאַם אפילו פאַר פרצ'ן. איך רעכן אָבער, אַז איצטער, נאָך דינעזאָנס טויט, בעת ער ווערט שוין אויס יחיד און גייט אַריין אין דער געשיכטע פון אונזער ליטעראַטור און קולטור, קען מען שוין, און ניט בלויז מ'קען, נאָר מ'דאַרף אויך אויפהויבן דעם פאָרהאַנג, וועלכער האָט ביז אַהער פאַרשטעלט פון דער וועלט דאָס, וואָס אונזער פאָלקסשרייבער און פאָלקס־ליבלינג האָט פאַר זיין גאַנצן לעבן געטראָגן איינגעטוליעט אין דער טיפעניש פון זיין נשמה. מ'דאַרף דאָס טאָן, כדי צו געבן דעם קומעדיגן קריטיק־פּסיכאָלאָג דעם שליסל צו דער פאַרשטענדניש פון דינעזאָנען אַלס גרויסע און שטאַרקע מאָראַלישע פּערזענליכקייט, וועלכע האָט געוויס געהאַט אַ השפּעה אויף דעם גאַנצן מהות און אַנטוויקלונג פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט.

אין די וויטערדיגע קאַפּיטלאַך וועל איך איבערגעבן איינינע מער כאַראַקטעריסטישערע עפּיזאָדן פון דינעזאָנס פּערזענליכע איבערלעבענישן. דאָס זיינען פאַקטן, וועלכע כ'האָב ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן געהערט פון פּערזאָנען, וואָס האָבן גוט געקענט דינעזאָנען פון דער יוגנט, אָדער בייגעוואוינט זיי אַליין. דערצו געפין זיך אָבער פאַר נויטיג צו ברענגען דאָ פריהער עטליכע קורצע נאָטיצן פון דינעזאָנס ביאָגראַפיע.

צו צוועלף יאָר איז דינעזאָנען אָפּגעשטאָרבן זיין פאָטער, וועלכער איז געווען אַ ייד אַ למדן, און אין די לעצטע יאָרן אַ געפאַלענער בעל־הבית. געוואוינט האָבן דאַמאָלסט זיינע עלטערן אין ניי־זאַגער (קאָוונער גובערניע), וועלכע האָט געשמ'ט פאַר אַ שטאָט פון חכמים וסופרים. דינעזאָן האָט באַקומען אַן עכט אָרטאָדאָקסישע ערציהונג. צו צוועלף יאָר איז ער שוין דורכגעווען ביי עטליכע מלמדים און האָט געקענט גוט אָפּלייענען אַ בלעטל גמרא מיט תוספות'ן. ווי דינעזאָן אַליין דערציילט אין זיינע זכרונות, האָט זיך שוין ביי אים אין יענער צייט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען אַ חשק צום שרייבן. נאָך זיין פאָטערס טויט האָט אים גענומען צו זיך זיינער אַ פעטער פון דער מוטערס

צד,—אייזיק עליאַשאָוו האָט ער געהייסן—וועלכער האָט געוואוינט אין מאָהילעוו אויפֿן דניעפּער. דער דאָזיגער עליאַשאָוו איז געווען אַ ייד אַ ירא, דאָך ניט פֿרעמד פֿון די חכמות חיצוניות, און באַזונדערס פֿון חשבון, און האָט געהאַט אין שטאָט אַ שם פֿאַר אַן אויסגעצייכנטן מאַטעמאַטיק. די ערשטע צייט האָט ער זיין קליינעם זוהר באַגאַבטן פּלימעניקל אָפּגעגעבן אין אַ חדר צו אַ מלמד אַ חריף, און דערנאָך האָט ער אים אַריינגעבראַכט אין דער ישיבה פֿון איינעם אַ געוויסן ר׳ אבא, אַ גרויסער מפּולפּל און אַ שאַרפֿער מח, וואָס וואו נאָר ס׳איז געווען אין שטאָט אַ גוטער בחור, אַן עילוי, האָט ביי אים געלערנט. דינעזאָן האָט זיך גערעכנט פֿון דעם ר׳ אבא׳ס בעסטע תּלמידים, און פֿון די וואוילע מאָהילעווער בחורים בכלל, און האָט געהאַט אַ נאָמען אין די לומדישע ספֿערן. אַז אים האָט אָנגעהויבן צו גיין דאָס זיבעצענטע יאָר, האָט ער שוין געלערנט אַליין אין שמעריל צוקערמאַנס בית=מדרש. אָט דער שמעריל צוקערמאַן, אַ ייד אַן אָרטאָדאָקס, אַ למדן און פֿון העכסטן יחוס, איז געווען אַ גרויסער גביר, וועלכער האָט געשמ׳ט אין דער גאַנצער געגנט פֿאַר אַ מענטש אַ בעל=צדקה מיט אַ ברייטער אָפֿענער האַנט. באַזונדערס האָט ער צו זיך מקרב געווען פֿאַראָרימטע לומדים און וואויללערנער. זיין הויז האָט געדינט אַלס זאַמלפּונקט פֿאַר רבנים און שיינע יידן מכל המינים בכלל. באַרימט איז אויך געווען אין גאַנץ ליטע זיין גרויסע ביבליאָטעק פֿון אַלערליי יידישע ספֿרים, וועלכע האָבן אַנטהאַלטן אויך פֿיל זעלטענע אַנטיקן. ער האָט געהאַט די ערשטע דעה ביי קהל, איז געווען גבאי ראשון כמעט אין אַלע חברות און געזעלשאַפֿטליכע אינסטיטוציעס, באופֿן, אַז מ׳האָט אָן אים אין שטאָט גאָרנישט געטאָן. באַרימט אַלס מוסטערהאַפֿטע יידינע איז געווען אויך זיין פֿרוי מירל כאַטיוויטשער (אַזוי האָט זי ביים פֿאָלק געהייסן נאָך דער שטעטל כאַטייוויטש אין מינסקער גובערניע, פֿון וואַנען זי האָט געשטאַמט), אָדער: מירל שאַרלאַטאָווע, לויט איר מיידלשער פֿאַמיליע. אָט דער שמעריל צוקערמאַן האָט אויסגעבויט אויף זיינע הוצאות אַ שיינעם בית=המדרש, אין וועלכן עס זיינען יום ולילה געזעסן און געלערנט די שענסטע יונגע=לייט פֿון שטאָט. די דאָזיגע יונגע=לייט זיינען שוין געווען ממילא פֿון זיינע מקורבים, פֿון זיינע הויז=איינגייער, און האָבן תּמיד געהאַט דעם פֿרייסטן צוטרעט צו זיין ביבליאָטעק.

ווי געזאָגט, איז דינעזאָן אויך דערלאָזן געוואָרן צו לערנען אין צוקערמאַנס בית=מדרש. צו דער דאָזיגער זכיה האָט אים פֿאַרהאָלפֿן דער נאָמען, וואָס ער האָט געהאַט צווישן די שטאָט=לומדים. ער איז באַלד געוואָרן אַן אָפֿטער באַזוכער פֿון צוקערמאַנס הויז, און באַזונדערס פֿון זיין ביבליאָטעק, אויף וועלכער ער האָט זיך, זייענדיג אַ גרויסער ליבהאָבער פֿון ספֿרים, ממש אַרויפֿגעוואָרפֿן מיט גרויס לוסט. נאָך ניט גאַנצע זיבעצן יאָר אַלט האָט שוין דינעזאָן דורכגעלייענט דעם „כוזרי״, דעם „מורה נבוכי הזמן״ און נאָך איינציגע פֿילאָסאָפֿישע ספֿרים, וועלכע האָבן אויף אים געהאַט אַ ווירקונג אין ד ע ם זין, דאָס ער האָט אָנגעהויבן אַריינצוטראַכטן זיך אין די פֿאַרשיידענע לעבנס=ער=

שיינונגען פון היינט און פון פאַרצייטן, צו גריבלען זיך אין די אַלטע און די נייע געשיכטליכע פּראָבלעמעס, אויף וויפיל ער האָט דאָס פאַרמאָגט צו טאָן לויט זיין דאַמאָלסדיגער נאָך גאַנץ אָרימער גייסטיגער אַנטוויקלונג און דענ־קונגס־קראַפט.

אין יענער צייט האָט זיך דינעזאָן גאַנץ צופעליג צונויפגערעדט מיט איינעם אַ יונגען מאַן פון די לערנער אין צוקערמאַנס בית־מדרש, וועלכער האָט אים דעם ערשטן מאָל געגעבן צו לייענען, אין דער שטילן געוויינליך, פון די נייע העברעאישע השכלה־ביכלאַך: די ווערק פון מרדכי אהרן גינזבורג, אברהם מאפו, קלמן שולמאַן, און אויך סמאָלענסקינס „השחר". די דאָזיגע ווערק, און מער פון אַלץ די ביכלאַך פון „שחר", האָבן אויף אים געמאַכט אַן אומגע־הייער גרויסן אַנדרוק. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען — אַן איבערקערעניש־פּראָצעס פון אַלע זיינע ביזאַהעריגע טראַדיציאָנעלע אָנשוואוינגען און „אני־מאמינ׳ס". ער האָט אָנגעהויבן נאָכצודענקען וועגן זיין צוקונפט, וועגן דעם לעבנס־ציל, צו וועלכן ער דאַרף זיך צוגרייטן, און האָט באַשלאָסן די ערשטע זאַך אָוועקצוגיין פון צוקערמאַנס בית־מדרש און פון צוקערמאַנס סביבה בכלל, און צו נעמען זיך פאַר דער וועלטליכער בילדונג.

אָבער ניט אַזוי גיך ווי עס רעדט זיך האָט דינעזאָן געקענט פאַרווירק־ליכן זיין באַשלוס. פון זיין פעטער עליאשאָוו איז ער שוין לאַנג אַוועק, וויל ער האָט אים ניט געוואָלט פאַלן צו לאַסט, און האָט זיך מפרנס געווען פון דעם, וואָס ער האָט אונטערריכט בעלי־בתי׳שע בחורים אין תלמוד, און צוליב דעם האָט ער נאָך געמוזט פאַרבלייבן לערנען אין צוקערמאַנס בית־מדרש, כּדי ניט צו פאַרלירן דעם רענאָמע פון אַ וואויללערנער. ער האָט אָבער אויס־געניצט די צייט אויף צו פאַרפולקומען זיך אין דער העברעאישער און רוסישער שפּראַך און אין אַנדערע למודים. עס איז אַוועק אַ קורצע צייט, און דינעזאָן האָט אָנגעהויבן צו שיקן קאָרעספּאָנדענציעס אין „המגיד" וועגן מאָהילעווער קליינליכע געשעהענישן, און אַ פּאָר מאָל האָט ער געפּרובט שרייבן וועגן אַזעלכע זאַכן אויך אין „המליץ". דורך דעם האָט ער זיך דערוואָרבן אין מאָ־הילעוו אַ נאָמען פון אַ גרויסן קענער אין העברעאיש. דאָס האָט אים געגעבן די מעגליכקייט צו באַקומען תּלמידים אויף צו לערנען זיי די העברעאישע שפּראַך. ערשט דאַמאָלסט האָט ער געוואָרפן צוקערמאַנס בית־המדרש. ער האָט נאָך אָבער ניט איבערגעריסן זיינע באַציהונגען צו צוקערמאַנס הויז, אַביסל צוליב דער ביבליאָטעק, און אַביסל אויך צוליב דעם, וואָס אפילו ווערנדיג שוין אַ „משכיל" מיט משכיל׳שע" אידייען האָט ער ניט געוואָלט, אָדער ס׳איז אים געווען שווער, אַרויסווייזן דאָס עפנטליך פאַר דער גאַס. אין דעם פּרט איז ער געווען אַ קאָנטראַסט כּמעט צו אַלע איבעריגע יונגע משכּילים פון יענעם דור, וואָס איידער זייער „משכּיליזם" האָט נאָך באַוויזן זיך אויסצוקריסטאַליזירן און אויסגעפורימט צו ווערן אין אַ בולט׳ן, ממשות׳דיגן פּנים, האָבן זיי אים שוין

אַ רויען, אַ ניט־דערבאַקענעם אַרויסגעשטעלט לייטן, ווי דער רוס זאָגט, „נאַ פּאָקאַז“, מ׳זאָל וויסן...

כדי נאָכצוגיין נאָך דינעזאָנען טריט בײַ טריט פון דאַמאָלסט אָן — דאָס איז געווען אָנהייב 1874־טן יאָר — דאַרף מען דערצו גוט קענען דעם גייסטיגן מצב פון מאָהילעוו אין יענער צייט.

כ׳האָב מיר שוין אַמאָל*) אָפּגעשטעלט אויף דעם זעהר מערקווירדיגן פאַקט, אַז אין אַזאַ עקסט פאַנאַטישע און אין קולטורעלן זין זעהר אָפּגעשטאַנענע שטאָט ווי מאָהילעוו, וועלכע איז נאָך דערצו ביז דאָ גאָר ניט לאַנג געווען אָפּגעריסן פון אַ באַן און אַזוי אַרום אָפּגעשניטן פון דער גאַנצער וועלט, איז נאָך כמעט פריהער ווי אומעטום אַרייַנגעדרונגען בײַ יידן ניט בלויז די אַזויגערופענע „קאַזשאָנע“ השכלה, נאָר אפילו דער מאַרקסיסטישער סאָציאַליזם אין זיינע פאַרשיידענאַרטיגע שטרעמונגען. די ערשטע יידישע חברים פון דער רעוואָלוציאָנערער פאַרטיי „נאַראָדאָוואָלצעס“ זיינען געווען געבאָרענע מאָהילעווער, אָדער זיי האָבן געענדיגט די מאָהילעווער גימנאַזיע, ווי, למשל: אלעזר צוקערמאַן, אַקסלראָד און די ברידער לעווענטאַל. צווישן דער יידישער יוגנט אין מאָהילעוו האָט יעמאָלט אויסגעבראָכן אַ מין עפּידעמיע פון אַנטלויפעניש. יונגע בחורים און מיידלאַך פלעגן נעמען זעקל און פּעקל, אַמאָל אויך ווי מ׳שטייט און גייט, און אַנטלויפן פון די עלטערן אין אַנדערע שטעט צו לערנען זיך דאָרטן, כדי צו קענען ווערן זעלבסטשטענדיג און איבעראַנדערשן דאָס לעבן לויט די נייע, מאָדערנע אידייען, מיט וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעזאַפּט פאַרבאָרגענערהייד פון די רוסישע סאָציאַליסטישע ביכלאַך, וואָס זיינען אויף פאַרשיידענע וועגן אַריבערגעשמוגלט געוואָרן קיין מאָהילעוו, דאָס רוב פון קיעוו. אַנדערע עלטערן האָבן זיך געפּרובט נאָכיאָגן נאָך זייערע קינדער, און אַמאָל האָט זיך זיי אויך איינגעגעבן צוריקצוקערן זיי אַהיים, ווי ס׳האָט פּאַסירט, למשל, מיט דעם אויבנדערמאָנטן אלעזר צוקערמאַן, וואָס זיין פאָטער האָט אים געכאַפּט אין האָמעל און געבראַכט צוריק קיין מאָהילעוו (פון וואַנען ער איז אין אַ קורצער צייט ווייטער אַנטלאָפן). און אַנדערע, האַרטהערציגערע, האָבן זיך תיכף די ערשטע מינוט מיאש געווען פון די „איבערגעפּירטע“ זין צי טעכטער און זיינען געבליבן זיצן אויף אָן אָרט. און צווישן דער מאָהילעווער יידישער באַפעלקערונג האָבן זיך דאַן געפונען אַ דריי, פיר גביר׳ישע אינטעליגענטע הייזער, וואו מ׳האָט די דאָזיגע אַנטלויפעניש פון דער יוגנט אונטערשטיצט מיט אַלע קרעפטן. אין די דאָזיגע הייזער האָט מען די בחורים און די מיידלעך, די קאַנדידאַטן צום אַנטלויפן, באַזאָרגט מיט אַלץ, וואָס זיי איז נויטיג געווען אויפן וועג: מיט וועש, מיט דאָקומענטן וכדומה. אונטערשטיצט די דאָזיגע לויפעניש פון די יידישע יונגע לייט האָט אויך דער געביל־

*) זעה מיין אַרטיקל „די ערשטע סאָציאַליסטן אין דער העברעאישער ליטעראַטור“ אין מאַרטין בובערס מאָנאַט־זשורנאַל „Der Jude“ (העפט נאָוועמבער־דעצעמבער 1918).

דעטער טייל פון דער מאָהילעווער קריסטליכער באַפעלקערונג, און אפילו די אָרטיגע אדמיניסטראַציע, וועלכע האָט פון דער באַוועגונג געוואוסט און איר שטאַרק סימפּאַטיזירט.

צו יענער צייט זיינען געוועזן אין מאָהילעוו אויך אַזעלכע יידישע יונגע לייט, וואָס זיינענדיג שוין אַפילו אָנגעשמעקט מיט די נייע סאָציאַליסטיש=מאַטעריאַליסטישע אידייען פון פּיסאַרעוון און טשערנישעווסקי׳ן, זיינען זיי פונדעסטוועגן געבליבן זיצן אויף די ערטער, און אויך ניט צוגעשטאַנען צום סאָציאַליזם. די נייע אידייען האָבן אויף זיי, אמת, געווירקט, אָבער די ווירקונג איז געוועזן פונקט אין פאַרקערטן זין. זיי זיינען אויך „אַוועק אין פאָלק", וואָס דאָס איז געוועזן די לעצטע מסקנה פונם דאַמאָלסדיגן סאָציאַליזם, אָבער ניט אין ר ו ס י ש ן, ווי ס׳האָבן זיך נוהג געוועזן די יידישע סאָציאַליסטן פון יענער צייט, נאָר אין יי ד י ש ן פאָלק. זיי זיינען אַוועק אין די יידישע מאַסן צו פאַרשפּרייטן צווישן זיי בילדונג און וויסן און מאַכן זיי פאַר נוצליכע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט. צוליב דעם צוועק זיינען זיי געוואָרן פּריוויליגע און אומזיסטע לערער אין דער שטאָטישער תלמוד=תורה, וואו ס׳האָבן זיך געלערנט הונדערטער קינדער פון די אָרימסטע פאָלקס=שיכטן. אין דעם דאָזיגן פינסטערן נעסט האָבן זיי אריינגעבראַכט ליכט. און ניט בלויז לערער זיינען זיי געוועזן פאַר די קינדער, נאָר אויך טרייע פּאַטערס, וועלכע האָבן זיך באַזאָרגט אויך אום זייער פיזישן צושטאַנד, אום זייער מאַטעריעלן מצב, אום זייער עסן און טרינקען און געהעריגן נאַכט=לעגער. און ניט אַזוי גרינג איז זיי דאָס אָנגעקומען. אַ לאַנגע צייט האָבן זיי געהאַט אויסצושטיין זעהר אַ ביטערן קאַמף מיט די שוואַרץ=מאה׳דיגע פרנסים פון דער מאָהילעווער קהלה, יענע אַזוי טרויעריג באַרימט=געוואָרענע העלדן פון דער אַזויגערופענער „מ א פ ל י ה" אין סמאָלענסקינס ערציילונגען, וועלכע האָבן בשום אופן ניט געוואָלט דערלאָזן אַיינצופירן אין תלמוד=תורה וואָסערע ס׳איז נייע אָרדענונגען. אַרויסגעטראָגן דעם נצחון האָבן דענסטמאָל ניט די פינסטערע כחות, ניט די פלעדערמייז, נאָר די ענערגישע יונגע לייט, וועלכע האָבן ריטערליך געקעמפט אונטער דער פאָן פון דער השכלה און דעם צייט=גייסט.

צו די דאָזיגע יונגע קעמפער האָט דאַמאָלסט געהערט אויך יעקב ד י ז אָ ן. דער לערער פון תנ״ך און העברעאיש איז דינעזאָן געוועזן אין דער מאָהילעווער תלמוד=תורה. ווייך און צאַרט פון דער נאַטור, האָט ער די דאָזיגע ווייכקייט און די דאָזיגע צאַרטקייט אריבערגעטראָגן אויף די קינדער. לויט זיין איניציאַטיווע איז ביי דער תלמוד=תורה איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קיך, פון וועלכער מ׳האָט די תלמידים טעגליך מיטאָגן געגעבן, אָנשטאָט וואָס ביז דעם האָבן די געדאַרפט אומגיין איבער די הייזער עסן „טעג". מאָהילעווער קהל האָט געהאַלטן די דאָזיגע קיך פאַר אַן איבעריגן לוקסוס און האָט אויף איר אפילו קיין צוּבראָכענעם פעניג ניט געגעבן. אַן אָפּגעשפּאָרטן הונדערטער האָט דינעזאָן דאַמאָלסט געהאַט פון זיינע „שטונדן", האָט ער דערפון געמאַכט די התחלה, און

דאָך איבעריגע האָט ער און זיינע חברים און חבר׳טעס צונויפגעקליבן כ״י פאַרשיידענע מנדבים. צווישן דינעזאָנס חברים, וועלכע האָבן מיט אים צוזאַמען געאַרבעט אלס לערער אין מאָהילעווער תלמוד־תורה, זיינען געווען אויך דער שפּעטער געוואָרענער סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער, דער אויבנדערמאָנטער אלעזר צוקערמאַן, און דער איצט באַקאַנטער העבּרעאישער שריפטשטעלער מרדכי בן הלל הכּהן*).

פון דאַנען גיי איך איבער צו מיינע זכרונות.

I.

באַדאַנע הורעוויטשעס הויז אַלס צענטער פון דער בילדונגס־דורשטיגער ייִדישער יוגנט אין מאָהילעוו.—די אַנטלויפונגס־באַוועגונג איז אַריבער אין די רייכע הייזער.—דער איינדרוק אויף די עלטערן.—באַדאַנעס קינדער.—דינעזאָן ווערט ביי באַדאַנען א הויז־לערער.—דער גרויסער צוטרוי פון די הורעוויטשעס צו דינעזאָנען.—דינעזאָנס נסיעה קיין ווילנע.—זיין באַגעגעניש מיט די ווילנער חשוב׳סטע שריפטשטעלער.—אין דינעזאָנען דערוועקט זיך דער חשק צו ווערן אַ שרייבער.—זיין באַשלוס צו שרייבן זיינע ווערק אין ייִדיש.—זיין ערקלערונג צוליב וואָס ער טוט דאָס.—זיין ערשטע ערציילונג „בעון אבות“.—איר אינהאַלט.—די ערציילונג ווערט פאַרבאָטן פון דער צענזור.—זיין טעמע ווערט איסגענוצט פון אלעזר צוקערמאַן און פאַרעפנטליכט אין סמאָלענסקינס „השחר“.—דינעזאָן שרייבט אַן דעם „הנאהבים והנעימים“.—אייזיק מאיר דיקס מיינונג וועגן דעם דאָזיגן ראָמאַן.

צו די פון מיר אויבנדערמאָנטע געציילטע מאָהילעווער גבירי׳שע, אינטעליגענטע הייזער, וועלכע האָבן אונטערשטיצט די דאַמאָלסדיגע אַנטלויפונגס־באַוועגונג פון דער יוגנט, האָט געהערט אויך דאָס הויז פון דעם אין יענער צייט אין גאַנץ וויים־רוסלאַנד באַקאַנטן עושר יהושע מנחם הורעוויטש. דאָס איז געווען אַ ייד אַ סוחר, וואָס האָט כּל ימיו אָנגעפירט מיט קאָלאָסאַלע געשעפטן, צוליב וועלכע ער פלעגט דאָס רוב מוזן זיין אין וועג. און האָט געהאַט אַ נאָמען פאַר זעהר אַ ראַיעלן אונגעוויסנהאַפטן, און דערצו אויך אַ קלוגן און אַ פּראַקטישן מענשן, פאַר אַ גוטן און אַ געפּילפּולן פון דער נאַטור, מיט אַ שטאַרקער נייגונג צו טאָן לייטן טובות און צו העלפן נויטבאַדערפטיגע און געדריקטע. אַ באַזונדערס גרויסע ראָל האָט געשפּילט אין מאָהילעוו זיין פרוי באַדאַנע, וועלכע איז געווען אַ טאָכטער פון׳ם באַוואוסטן ווילנער גביר

---

*) די דאָזיגע פּרטים האָט מיר אַמאָל דערציילט דינעזאָן אַליין. איינציגע פון זיי זיינען אויך איבערגעגעבן געוואָרן, וועגן אפילו אין אַ בעלעטריסטישער פאָרם, דורך זיין דאַמאָלסדיגן חבר אלעזר צוקערמאַן אין זיין ערציילונג „עולם הפוך“. זעה „השחר“, 6־טער יאָרגאַנג, זייטל 85.

און משכיל, זון איידים פון וועלט־באַריכטן גאון ר׳ שמואל שטראשון, ר׳ יוסף בצלאל הארקאַווי, און די עלטערע שוועסטער פון דער באַקאַנטער ווילנער דרוקערין דבורה ראָם. די דאָזיגע באַדאַנע, וועלכע איז אַליין געווען געבילדעט און וואוילערצויגן, האָט געפירט א יידישלאַך, און צוגלייך מיט דעם אויך אַן אמת אַריסטאָקראַטיש הויז. זי האָט געגעבן אירע קינדער (פינף זין מיט אַ טאָכטער אַ בת־יחידה) א פילזייטיגע מאָדערנע ערציהונג. אלע האָבן זיי באַזוכט די מאָהילעווער גימנאַזיע, און פאַרגעזעצט צו דערזעלבער צייט זייער בילדונג אויך אין דער היים. צוליב באַדאַנען אַליין, און אויך צוליב אירע העכסט אַנטוויקלטע קינדער, איז געוואָרן איר הויז אַ צענטער פאַר אַלע מאָהילעווער בילדונגס דורשטיגע יידישע יונגע לייט. די יידישע אינטעליגענטע יונגוואַרג פלעגט זיך גאַנץ אָפט צונויפקלייבן ביי די הורעוויטשעס, פירן דאָרטן צוזאַמען הייסע ויכוחים און דיספוטן וועגן פאַרשיידענע פראַגן פון ליטעראַטור און לעבן, אויסגיסן איינער פאַר דעם אַנדערן די הערצער, בויען פלענער וועגן דער צוקונפט, און אויך אַמוזירן זיך, מאַכן זיך לוסטיג דורך שפּילן, זינגען און טאַנצן. בעת צווישן דער מאָהילעווער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן דער אַלגעמיינער „שטורם און דראַנג״ נאָך בילדונג, און מאַנכע געוועזענע קלויזניקעס און ישיבה־לייט זיינען געוואָרן „עקסטערנעס״, האָט מען זיי פון באַדאַנעס הויז באַזאָרגט מיט אומזיסטע לערערס און מיט לערנביכער. שפּעטער אַביסל, בעת ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען די אַנטלויפעניש פון די פּאַנאַטישע עלטערן, איז באַדאַנעס הויז געוואָרן איינער פון די זאַמל־פּונקטן, וואו די אָנגעגרייטע צום אַנטלויפן פלעגן זיך באַראַטן וועגן די אָנגעלעגנהייטן פון זייער נסיעה, און זעגענען זיך מיט פריינד און באַקאַנטע. ביי באַדאַנען אין הויז האָט מען געקענט קריגן אומלעגאַלע ליטעראַטור, פאַרשיידענע פאַרבאָטענע סאָציאַליסטישע ביכלאַך און בראָשורן, ווי דער דאַמאָלסט צווישן דער יוגנט זעהר פּאָפּולער געוועזענער טשערנישעווסקי׳ס ראָמאַן „Что делать״ וכדומה.

ביסלאַכווייז האָט זיך דער סאָציאַליזם אַלץ מערער איינגעוואָרצלט צווישן דער מאָהילעווער יידישער אינטעליגענץ. ס׳איז געקומען דערצו, אַז ס׳האָבן אָנגעהויבן צוצושטיין צו די סאָציאַליסטן־נאַראָדאָוואָלצעס און אַוועקצוגיין אין רוסישן פאָלק אריין ניט בלויז קינדער פון די מיטעלע בעל־הבתישע שיכטן, נאָר אויך בחורים און מיידלאַך פון די „אויבערשטע צעהן טויזנט״. קודם־כל זיינען אַוועק די קינדער—דאָס רוב זיינען עס געווען פריילינס—פון יענע עשירישע רייכע, אינטעליגענטע הייזער, וואו מ׳האָט פריהער שטאַרק סימפּאַטיזירט און פיל אונטערשטיצט די אַנטלויפונגס־באַוועגונג פון די מיטעלערע קלאַסן. און אַוועק זיינען זיי ניט אַליין, נאָר מיט באַגלייטערס־געליבטע, מייסטנס קריסטן, און פאַרכאַפּנדיג מיט זיך דעם גאַנצן אויסשטייער, און אַמאָל אויך מיט די צירונג. מ׳האָט דאַמאָלס דערציילט, אַז אַ פּאָר פון די פּאָטערס האָט דאָס אַנטלויפן פון זייערע דערוואַקסענע, און שוין אין שידוכים שטייענדיגע טעכטער, געקאָסט זייער לעבן...

באַדאַנע הורעוויטשעס הויז איז פונם דאָזיגן טרויעריגן שיקזאַל געבליבן פאַרשוינט. איר פּקחותדיגע וואַכזאַמקייט און מוטערליכע השגחה האָט געבראַכט דערצו, אַז אירע קינדער זיינען ניט אַוועק מיטן שטראָם און זיינען פאַרבליבן זיצן אין דער היים... פון אירע פינף זין האָבן זיך פיר פאַרנומען אויפן פאָטערס שטייגער, און זיינען געוואָרן מיט דעם צייט גרויסע סוחרים־קאַפּיטאַליסטן, נאָר איינער איז צוגעשטאַנען צום סאָציאַליזם. ער האָט זיך אָבער ניט אָפּגעשטעלט אין רוסלאַנד און איז אָפּגעפאָרן קיין אויסלאַנד*). איר איינציגע טאָכטער, וועלכע האָט באַזעסן גרויסע פייהיגקייטן צו מוזיק, האָט זי אַוועקגעשיקט קיין ווין, וואו זי איז אַריין אין קאָנסערוואַטאָריום.

אָט די דאָזיגע באַדאַנע הורעוויטש האָט אַריינגענומען צו זיך אין שטוב יעקב דינעזאָנען אלס העברעאישן לערער פאַר אירע קינדער. פון פאַרשיידענע מענשן האָט זי זיך אָנגעהערט וועגן דינעזאָנס גרויסע קענטענישן אין דער העברעאישער שפּראַך, וועגן זיין פּעדאַגאָגישער טעטיגקייט און מסירת־נפש'דיגער אַרבעט אין תלמוד־תורה, און וועגן דער אַכטונג און ליבע, וועלכע ער געניסט אומעטום, וואוהין ער גייט נאָר אַריין, און זוכנדיג אַ העברעאישן לערער פאַר אירע קינדער, האָט זי זיך תיכף אָפּגעשטעלט אויף אים. אַ באַזונדער שטאַרקן איינדרוק האָט ער אויף איר געמאַכט מיט זיינע מיינונגען וועגן ערציהונג, וועלכע ער האָט איר אַרויסגעזאָגט בשעת דעם ערשטן געשפּרעך, וואָס זי האָט מיט אים געהאַט, בעת זי האָט אים פאַרלאַדן צו זיך. דינעזאָן האָט דאָס דאַן באַטראַכט פאַר אַ גאַנץ בכבוד'יגע שטעל, און האָט איר אָנגענומען זעהר גערן.

מיט זיין איידעלן באַנעמען און באַשיידענעם כאַראַקטער האָט דינעזאָן תיכף אָפּגעקויפט פאַר זיך אַלע שטוביגע. ביי זיינע יונגע אינטעליגענטע תלמידים האָט ער שטאַרק נושא חן געווען מיט די אינטערעסאַנטע און באַלערענד'יגע שמועסן, וועלכע ער האָט געפירט מיט זיי, און אַמאָל אויך מיט זייער גאַנצן קרייזל אויף פאַרשיידענע טעמעס. זיי האָבן געזעהן, אַז דער געוועזענער „באַנק־קוועטשער" פון שמעריל צוקערמאַנס בית־מדרש, איז פיל באַלעזן און אַנטוויקלט, און אורטיילט וועגן אַלץ אַזוי שאַרף־שכל'דיג און אַזוי לאָגיש ווי עפּעס אַן אַנדער „געענדיגטער",—דער דאַמאָלסטדיגער אידעאַל פון דער מאָהילעווער ייִדישער געבילדעטער יוגנט. אַזוי איז דינעזאָן פון דער ערשטער מינוט אַן

*) דער דאָזיגער באַדאַנעס זון, גרשון הורעוויטש, וועלכער איז געווען זעהר אַ באַגאַבטער שריפטשטעלער—ער האָט געשריבן אונטערן פּסעוודאָנים „גרשון באַדאַנעס"—האָט זיך דאַן באַזעצט אין בערלין, וואו ער איז אַריין אין דעם דאָרטיגן קרייזל פון די ערשטע ייִדישע סאָציאַליסטן־עמיגראַנטן, צו וועלכן ס'האָט דאַמאָלס געהערט אויך דער באַרימטער סאָציאַליסטישער אַגיטאַטאָר און עסקן, דער רעדאַקטאָר פון „האמת", ליבערמאַן. דאָרטן האָט ער מיטגעאַרבעט אין דייטשע סאָציאַליסטישע צייטונגען און זשורנאַלן, ביז ער האָט אויף זיך אַרויפגעצויגן אַ חשד מצד דער בערלינער פּאָליציי, און זי האָט אים אַרעסטירט. אין בערלינער געפענגעניש איז ער אַ געוויסע צייט געזעסן צוזאַמען מיט ליבערמאַנען.

געוואָרן ביי באַדאַנע הורעוויטש אַן אייגענער מענש אין שטוב. אי די עלטערן אי די קינדער זיינען אין אים געווען שטאַרק אָנפּאַרטרויט, קיין זאַך, אפילו די געהיימסטע שטוביגע אָנגעלעגנהייטן, האָט מען פון אים ניט געהאַלטן פאַר־באָרגן, גאַנץ אָפט פלעגט מען זיך מיט אים מישב זיין וועגן מאַנכע ענינים. באַדאַנעס מאַן האָט געהאַלטן דינעזאָנען פאַר א „טיפן קאָפּ”, און פלעגט מיט אים האַלט האָבן אַרומרעדן פראַגן פון מסחר, וועלכע האָבן אים באַזונדערס אינטערעסירט. ניט איינמאָל איז דינעזאָן געשיקט געוואָרן פון די הורעוויטשעס אין פאַרשיידענע שטעט אַלס זייער פאַרטרעטער אין געוויסע פאַמיליען־אינטערעסן און געשעפטס־זאַכן.

דורך איינער פון די דאָזיגע נסיעות איז דינעזאָן אַ יידישער מחבר גע־וואָרן. דאָס איז געווען סוף 1874־טן יאָר. יעמאָלט איז דינעזאָן מיט דער פול־מאַכט פון דער פרוי באַדאַנע הורעוויטש געפאָרן וועגן אַ געוויסע פאַמיליען־אָנגעלעגנהייט קיין ווילנע צו איר שוועסטער דבורה ראָם. אין ווילנע איז דאַן דינעזאָן אָפּגעזעסן צוויי וואָכן, און די גאַנצע צייט האָט ער קוואַרטירט ביי די ראָמס. דאָרטן האָט ער געהאַט די געלעגנהייט באַקאַנט צו ווערן מיט עט־ליכע פון די דאַמאָלסטדיגע אָנגעזעהענסטע יידישע שריפטשטעלער ווי אדם הכהן לעבענזאָן, קלמן שולמאַן, אַייזיק מאיר דיק און אַנדערע, וועלכע זיינען געווען ביי דבורה ראָם שטענדיגע איינגייער. באַזונדערס האָט זיך דאַן דינעזאָן באַ־פריינדעט מיט דיקן, מיט וועלכן ער האָט געפירט שעהן־לאַנגע שמועסן וועגן שרייבער און ספרים. דיק האָט דערציילט דינעזאָנען וועגן דער גרויסער פאַר־שפרייטקייט פון זיינע ביכלאַך, וועגן דעם ערפאָלג, וואָס זיי האָבן ביים פאָלק און דעם גרויסן נוצן, וועלכן זיי ברענגען אים. דערביי האָט זיך דיק שטאַרק באַקלאָגט פאַר דינעזאָנען אויף דבורה ראָם, אַז זי צאָלט אים פאַר זיינע ווערק ליטער גראָשנס, און ווען ניט זיין ווייבס פאַרדינסטן מן הצד, וואָלט ער ניט געהאַט פון וואָנען צו לעבן. דינעזאָן, וועלכער איז פון תמיד אָן געווען אַ ליב־האָבער פון ליטעראַטור, און זינט ס׳האָבן זיך אָפּגעדרוקט זיינע מאַהילעווער בריוו אין „מגיד” און „מליץ” האָט ער ניט אויפגעהערט צו חלומ׳ען וועגן דערגרייכן אַ העכערע מדרגה אין שרייבעריי, האָט די גאַנצע צייט צוריקפאַרגדיג אַהיים קיין מאָהילעוו אָפּגעטראַכט כסדר ווי אַזוי צו פאַרפאַסן עפּעס אַ באַזונדער ווערק, און הגם ער האָט דאַן גוט באַהערשט דעם ליטעראַרישן העברעאישן סטיל און האָט זיך פאַרהאַלטן צו דער דאָזיגער שפּראַך מיט אַ באַזונדער ליבע, האָט ער דאָך פון דער ערשטער מינוט אָן באַשלאָסן, אַז וואָס ער זאָל ניט שרייבן זאָל ער דאָס אַלץ שרייבן נאָר אין יידיש. ווי דינעזאָן האָט מיר אַמאָל אין אַ געשפּרעך ערקלערט, האָט ער זיך דאַמאָלסט אָפּגעשטעלט אויף יידיש צוליב די פאָלגנדע טעמים: ערשטנס, האָבן אויף אים אין דעם געווירקט זיינע שמועסן מיט דיקן, וועלכער האָט אים וויפיל מאָל באַטאָנט, אַז נויטיגער פון אַלץ איז צו שרייבן נאָר פאַרן המון; צווייטנס, האָט אים די ספערע פון הורעוויטשעס הויז, וואו די ספעציעלע דאגות לטובת דעם פאָלק זיינען קיינמאָל ניט אַראָפּ

פון דער טאָג=אָרדענונג, פיל געהעצטער געמאַכט צום האַרצן די פֿאָלקס=אינטערעסן; דריטנס, האָט זיך אים געדאַכט, אַז זינט אים איז אויסגעקומען צו האָבן ּפפּטערס צו טאָן מיט די הונדערטער עלטערן פון די תּלמוד=תּורה=קינדער, האָט ער אין זיך דערפֿילט אַ באַזונדער פֿייִקייט צונויפצורעדן זיך מיט די מאַסן. און באַאײַנפלוסן זיי, און פערטנס האָט ער שוין פריהער געפּרובט אָנשרײַבן אַלס קאָנספּעקטן פאַר זײַנע תּלמוד=תּורה=תּלמידים צוויי נאַטור=וויסנשאַפטליכע ביכלאַך וועגן „דונער און בליץ“, „שניי און רעגן“ און אַנדערע, און מבֿינים האָבן אים דאַן געזאָגט, אַז זיי זײַנען אַרויס ליטעראַריש=סטיליסטיש גאַנץ געלונגען, באופן, דאָס מ'וואָלט זיי געקאָנט דרוקן. איבערלייגנדיג זיך די זאַך אין וועג איז ער געקומען קיין מאָהילעוו מיט אַ פאַרטיגן באַשלוס, צו פאַרווענדן זײַנע פרײַע שעה'ן אויף אָנצושרײַבן אַ יידיש ווערק און אַ—בעלעטריסטישע.

דינעזאָן האָט אָנגעהויבן צו זוכן אַ פּאַסיגע טעמע פאַר אַ ערציילונג. אינגיכן איז אים אַזאַ טעמע געקומען צו דער האַנט. אין מאָהילעוו האָט דאַן פּאַסירט די דאָזיגע זעהר טראַגישע געשיכטע: איינער פון די שטאָטישע גבֿירים, אַן אולטראַ פאַנאַטיק, האָט מיט געוואַלט פאַרקנס'ט זײַן טאָכטער פאַר אַ בחור'ל אַ פינסטערן, אַן אומוויסנדיגן און אַ גרויסער גראָבער יונג מיט אַ סך יחוס אויפן בית=עלמין. דאָס מיידל אָבער האָט געשטרעבט צו בילדונג און געהאַט פאַר זיך גאָר גאַנץ אַנדערע אידעאַלן; זי איז געוועזן אָן אָפּטע באַזוכערין פון באַדאַנע הורעוויטשעס קרייזל, האָט זיך דאָרטן גערעכנט פון די מער אינטעליגענטערע מיטגלידער; מ'האָט אין איר אויך אויסגעפונען, אַז זי האָט אַ באַזונדער פֿייִקייט צו פּאָעזיע, און מ'האָט איר געראַטן ניט צו פאַרלאָזן איר טאַלענט... אין קרייזל האָט מען אויך געוואוסט, אַז זי ליבט אירן אַ שוועסטערקינד, אַ גימנאַזיסט. וואָס די מיידל האָט ניט צוקלאָגט און וואָס זי האָט זיך ניט צובעטן ביים פאָטער, אַז ער זאָל רחמנות האָבן אויף אירע יונגע יאָרן און זאָל איר ניט נויטן צום געוואַלט=שידוך, האָט ניט געהאָלפן. די זאַך איז דערגאַנגען צו גורעוויטשעס קרייזל, און אַלע האָבן גענומען אײַנרעדן דער מיידל, אַז זי זאָל טאָן דאָס, וואָס עס טוען פיל פון איר גלייכן און אַנטלויפן. איז זי אָבער אויף דעם געווען צו שוואַך; זי האָט זעהר ליב געהאַט די מוטער, און האָט ביי זיך ניט געקענט פועל'ן פון איר צו אַנטלויפן; דערצו איז איר אויך שווער געווען צו שיידן זיך פון איר געליבטן... דער פאָטער האָט איר גענומען טרייבן אומברחמנות'דיג צו דער חתונה, און אירע אינערליכע יסורים זײַנען געוואָרן, ממש, גיהינום'שע. אַלע האָבן געזעהן ווי די מיידל גייט אויס פון טאָג צו טאָג ווי אַ ליכט. איר שווער געמיט פלעגט זי אויסגיסן אין רוסישע לידער, און פונאַנדערטיילן זיי צווישן אירע חבֿרים און חבֿרטעס פון קרייזל. קיינער האָט איר אָבער ניט געקאָנט העלפן. איר פאָטער איז געווען פון די האַרטע יידן, און דערצו נאָך אַ תּקיף ביי „נאַטשאַלסטוואָ“, און מ'האָט קעגן אים ניט געקענט אָננעמען קיין שום מיטלען. אַ ליאַדע טאָג האָט מען דערוואַרט, אַז די מיידל זאָל זיך אַליין נעמען דאָס לעבן... אין אַ געוויסן טאָג איז זי אָבער

אַריין צו באַדאַנען כלומר׳שט באַרוהיגט און עפּעס חי פרייליכלאַך און האָט דערציילט, אַז אַזוי ווי זי באַזיצט ניט די נויטיגע קראַפט צו שטרייטן מיט איר פאָטער, האָט זי זיך באַשלאָסן אונטערצוגעבן זיין פאַרלאַנג און חתונה צו האָבן מיט זיין „אויסדערוויילטן". זי האָפט אָבער, אַז נאָך דער חתונה וועט זי אויף אים האָבן אַ גרויסע השפעה און וועט אים אינגאַנצן איבעראַנדערשן, באופן, דאָס ער וועט ווערן אין אירע הענט גאָר אַן אַנדער מענש. און אַ קורצער צייט אַרום איז די מיידל געשטאַנען אונטער דער חופה מיט איר פאָטערס קאַנדידאַט, און כמעט ווי אויף מאָרגן נאָך דעם האָט זי זיך שוין גענומען — ווי זי האָט זיך דאַן אויסגעדריקט — „איבערצושאַפן" איר באַשערטן אויף דאָס ניי. זי אַליין האָט אים אָנגעהויבן צו אונטעררייכטן פאַרשיידענע למודים, האָט אים געלערנט שטאַט און ווי אומצוגיין מיט מענשן. זי האָט אים אויך אַריינגעפירט צו באַדאַנען און פאָרגעשטעלט אים פאַר די מיטגלידער פון קרייזל. ס׳האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז איר מיה איז געווען גאָר אומזיסט, אַז איר השפעה איז אַוועק אין רויך, און אַז דער גראָבער שורש איז פאַרבליבן ביי זיין גראָבקייט. איינמאָל, בשעת זי האָט מיט אים צוזאַמען געמאַכט אַ באַזוך ביי אירע אַ באַקאַנטע פאַר־פאַלק, האָט ער איר דאָרטן געמאַכט אַן אומדערהערטן סקאַנדאַל, מיט וועלכן ס׳האָט דערנאָך געקלונגען די שטאָט, און פון גרויס צער איז זי קומענדיג אַ היים אַריין אין שטאַל, און האָט זיך דאָרטן אויפגעהאַנגען.

אָט די דאָזיגע מאָדילעווער שטיק טרויעריגע ווירקליכקייט האָט דינעזאָן אויסגענוצט אַלס טעמע צו אַן ערציילונג אין צוויי טייל אונטערן נאָמען „בעון־אבות" (צוליב די זינד פון עלטערן). אַז די ערציילונג איז ביי אים פאַרטיג געוואָרן, האָט ער זי פאָרגעלייענט פאַר באַדאַנעס קרייזל, וואו זי האָט געמאַכט אויף אַלעמען אַ שטאַרקן רושם. די אַלגעמיינע מיינונג איז דאַן געווען, אַז אין דינעזאָנען איז דאָ אַ סך פונקען פון קינסטלערישן טאַלענט; ער דאַרף נאָר ניט בלייבן שטיין אינמיטן. דינעזאָן האָט גלייך זיין ערציילונג אָפּגעשיקט קיין ווילנע צו דבורה ראָם, וועלכע האָט איר איבערגעגעבן אין צענזור. אין יענער צייט איז אין ווילנע געווען אַ צענזאָר פאַר יידישע ספרים איינער א וואָהל, אַ געוועזענער לערער פון ראַבינער־שול, און גראָד האָט געדאַרפט פּאַסירן, אַז צופעליג איז אָט דעם וואָהלס פרוי געווען אַ נאָהענטע קרובה פון דעם מאָהילעווער אכזריות׳דיגן פאָטער, און אי זי אי איר מאַן האָבן געוואוסט פון דער גאַנצער געשיכטע, און דאָס איז געווען די אמת׳ע סבה פון דעם, וואָס וואָהל האָט דינעזאָנס „בעון־אבות" פאַרבאָטן, כאָטש ער האָט אויסגעקראַצט, און האָט אויף דעם געפונען גאָר אַן אַנדער תירוץ...

איך דאַרף דאָ באַמערקן, אַז דיזעלביגע ערציילונג, און כמעט מיט אַלע אירע פּרטים, איז אין אַנדערטהאַלבן יאָר אַרום באַארבעט געוואָרן אין העברעאיש דורך דינעזאָנס געוועזענעם חבר, דער שפּעטערדיגער סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער אלעזר צוקערמאַן, וועלכער האָט שוין דאַמאָלסט געוואוינט אין

חין, און איז געדרוקט געווען אין דער פאָרם פון אַ טאָג=ביכל אונטערן נאָמען „ע ו ל ם ה פ ו ך" (אַ פאַרקערטע וועלט) אין סמאָלענסקינס חדש=זשורנאַל „ה ש ח ר"*).

דינעזאָן האָט זיך שטאַרק מצער געווען אויפן פאַרבאָט פון זיין ערשטער ערציילונג. ריידנדיג מיט אים אַמאָל אין וואַרשע וועגן דער דאָזיגער ניט פאַרעפנטליכער ערציילונג, האָב איך פון אים געהערט די פאָלגנדע אינטערעסאַנטע באַמערקונג:

— לייט רופן מיך היינט „דער באַשאַפער פונם יידישן סענטימענטאַלן ראָמאַן". וואָלטן זיי אָבער געלייענט מיין „בעון=אבות", וואָלטן זיי צו דער דאָזיגער מיינונג ניט געקומען. מיין „בעון=אבות" איז געווען העכסט רעאַליסטיש, און, אפשר, שוין צ ו פ י ל רעאַליסטיש; דאָס איז געווען אַ ריכטיגע קאָפּיע פון דערווירקליכקייט, וועלכע כ׳האָב אַליין בייגעוואוינט און אין וועלכער כ׳האָב מיך אין אַ געוויסער מאָס באַטייליגט. סענטימענטאַל בין איך ערשט געוואָרן נ אָ ך דעם. אַ שפּעטערדיגע פּרשה פון מיין לעבן האָט מיך געמאַכט סענטימענטאַל...

כ׳האָב שוין דאַמאָלסט גאַנץ גוט פאַרשטאַנען דעם פשט פון די דאָזיגע ווערטער. דעם לעזער וועט דאָס דערקלערט ווערט אין איינעם פון די ווייטערדיגע קאַפּיטלאָך.

ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און דינעזאָן האָט זיך גענומען שרייבן אַ צווייטע ערציילונג. דאָס איז געווען זיין גרויסער ראָמאַן „הנאהבים והנעימים", וועלכער איז ביי אים פאַרטיג געוואָרן נאָך ווייניגער ווי אין אַ חודש צייט; מיט אַזאַ ענערגיע און מיט אַזאַ אימפּעט האָט ער אים געשריבן. ד ע ם מאָל איז ער שוין לכתחילה צוליב זיין ראָמאַן אַליין געפאָרן קיין ווילנע. ער האָט געוואָלט אַליין זיין דערביי און זעהן, צי וועט זיין נייער חבור ארויס אַ גאַנצער פון צענזאָרס הענט. דער „הנאהבים והנעימים" האָט געפונען לייטזעליגקייט אין די אויגן פון צענזאָר, און ער האָט אים דורכגעלאָזן בשלום**) און דבורה ראָם האָט אים תיכף איבערגעגעבן צום דרוק.

ווי דינעזאָן האָט מיר אַמאָל דערציילט האָט ער, באַקומענדיג צוריק דעם ראָמאַן פון צענזור, אים פאָרגעלייענט צוויי אָוונטן נאָך דער ריי ביי דבורה ראָם אין שטוב פאַר אַ קליינער געזעלשאַפט פון אירע באַקאַנטע, אַלע פון דער ווילנער יידישער אַריסטאָקראַטיע, צווישן וועלכע ס׳איז געווען אויך אייזיק מאיר ד י ק. אַז ער האָט געענדיגט לייענען, האָט אים איטליכער פון די אַנוועזנדע אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג וועגן דער ערציילונג. דער אַלגעמיינער

---

*) זעה די הערה אויף דער 63 זייטל.

**) נאָר אין איין פרק, וואו עס ווערט דערמאָנט די פּעטערבורגער תפיסה, האָט דער צענזאָר אויסגעמעקט ביי אַ האַלבער זייטל.

איינדרוק איז געווען זעהר אַ גוטער. אויך דיק איז צו אים צוגעגאַנגען און האָט געזאָגט:

— איך וואָלט דאָס ניט געקענט; אַזאַ גרויסער ספר מיט אַזוי פיל העלדן! וואו נעמט מען דאָס אַזאַ כּוח צו טראָגן דאָס אַלץ אויפן קאָפּ? איך בין מיך נוהג האָבן צו טאָן נאָר מיט איין פּאַרשוין, צוויי טרעפט איר ביי מיר נאָר איינמאָל אין אַ שמיטה. ווייטער געפין איך, אַז אייער ספר איז עפּעס אַ ביסל צו אומעטיגלאַך; ס'פעלט אין אים אָט יענער תבלין, וואָס קיצלט דעם מילץ..

II.

דינעזאָן וויל מפּצה זיין די משכילים מיט אַן העברעאישן אַרטיקל.—די אומגעוואַרטעטע רעזולטאַטן פון זיין אַרטיקל.—סמאָלענסקינס באַמערקונג וועגן יידיש.—דער שלעכטער איינדרוק פון דער דאָזיגער באַמערקונג אויף דינעזאָנען.—דינעזאָן אַנטפּלעקט אין זיך, אַז ער איז פאַרליבט.—זיין באַזונדער באַציהען זיך צו האַלטן זיין ליבע פאַרבאָרגן—זיינע געפילן ווערן באַמערקט פון זייטיגע.—דינעזאָנס ליידן.—זיין באַשלוס איינצורעדן פאַר איר זיין האַרץ.—זיין שוואַכקייט דאָס צו פאַרווירקליכן.—זי פאָרט אָפּ קיין ווין, און דינעזאָן פאַרבלייבט מיט זיין סוד.—עטליכע פאַקטן פון מיין פּערזענליכן לעבן.—דער מאָהילעווער קרייזל אין ווין.—סמאָלענסקין אַלס מיטגליד פון דעם קרייזל.—דער קרייזל וועגן דינעזאָנס ליבע.—דינעזאָן וויל קומען קיין ווין, און פאַרבלייבט אין מאָהילעוו.—מיט וואָס דינעזאָנס ליבע האָט זיך פאַרענדיגט.—דינעזאָנס טרויעריגע שליחות קיין ווילנע.—דינעזאָן קומט צוריק קיין מאָהילעוו און ווערט קראַנק.

נאָכדעם ווי דינעזאָן האָט אָפּגעדרוקט זיין „הנאהבים והנעימים", וועלכער האָט ביים גרויסן עולם שטאַרק נושא חן געווען, האָט זיך אים גאָרניט געקאָנט לייגן אויפן שכל, אַז ס'וועט נאָך אַוועקגיין אַ משך פון אַ יאָר פּונקצעהן איידער ער וועט פאַרעפנטליכן אין דרוק אַ צווייטע זאַך. אים האָט זיך, פאַרקערט, געדאַכט, אַז פון איצטער אָן וועט ער נאָכאַנאַנד נעמען שרייבן און דרוקן, דרוקן און שרייבן, און ער האָט שוין אפילו וועגן דעם, זייענדיג דעם לעצטן מאָל אין ווילנע, געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט דבורה ראָם. און ווירקליך: ס'איז אריבער נאָר אַ קורצע צייט, בערך, זינט ס'איז אַרויס זיין „הנאהבים והנעימים", און ער איז שוין צוגעטראָטן צו שרייבן אַ נייע ערציילונג,— „אביגדור'ל" האָט זי געהייסן. דינעזאָן איז נאָך אָבער דאַן געווען, ווי אַלע משכילים פון יענער צייט, אַ שטאַרקער אָנהענגער פון העברעאיש, אַ הייסער חסיד פון דער העברעאישער ליטעראַטור מיט אירע שרייבער, באַזונדערס פון סמאָלענסקינען, וועמען ער האָט, ממש, פאַרגעטערט, און דעריבער האָט ער

געוואָלט ווייזן פאַר דער משכיל׳שער וועלט, אַז זיין פאַרנעמען זיך מיט שרייבן יידיש, הייסט ניט, דאָס ער האָט שוין אָפּגעשניטן אינגאַנצן פון דער השכלה שפּראַך, פון לשון־קודש. און געמיינט האָט ער עס צו דערווייזן דורך דעם, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אַ גרויסן אַרטיקל אין „שחר"*), אין וועלכן ער האָט פאַרביי־גייענדיג אויפגעהויבן אין הימל אַריין סמאָלענסקינען און ליליענבלומען, דעם רעדאַקטאָר פונם העבּרעאישן בלאַט „הצפירה", חיים־זעליג סלאָנימסקין און אַנדערע. ער האָט גערעכנט, אַז נאָך דעם דאָזיגן אַרטיקל, וואו ער דערקענט זיך פאַר אַן אויסגעשפּראָכענעם פריינד און ליבהאָבער פון העבּרעאיש, איז ער שוין דערמיט יוצא פאַר זיין משכיליזם, און קען זיך שוין רוהיג און זיכער פאַרזעצן זיינע יידישע ווערק, ניט אַיינרייסנדיג דערביי מיט די משכילי־הדור. אָבער גאָר אומגעריכטערהייד פאַר אים האָט געבראַכט זיין אַרטיקל פונקט פאַרקערטע רעזולטאַטן. נאָך מער: זיין אַרטיקל האָט אים ניט בלויז ניט אויסגעגליכן מיט זיינע חברים, די משכילים, און האָט אים ניט מקרב געווען צו זיי, נאָר אויך דערווייטערט און אָפּגעשטויסן האָט ער אים פון זיי. אָפּגעשטויסן האָט ער אים אָבער, אויף אַ געוויסער צייט צום ווע־ניגסטן, אויך פון י י ד י ש...

צו דינעזאָנס דערמאָנטן מאמר אין „השחר", אָט דאָ וואו ער רעדט וועגן אַ געוויסן יידיש בלאַט, האָט סמאָלענסקין אין אַ באַמערקונג אַרויסגע־וואָרפן אַזאַ פראַזע: „א משכיל וועלכער שרייבט י י ד י ש, איז דאָס ווי צוויי קאָנטראַסטן אין א י י ן מענשן. א טעות האָבן די, וואָס מיינען, אַז כדי צו שרייבן אין דער דאָזיגער פאַרדאָרבענער שפּראַך, דאַרף מען האָבן אַ וועלכע עס איז פּייהיגקייט".

וועגן דעם דאָזיגן איינדרוק, וואָס די דאָזיגע סמאָלענסקיס באַמערקונג האָט אויף דינעזאָנען אין איר צייט געמאַכט, האָט ער מיר אַמאָל געזאָגט פאָל־גענדעס:

— כ׳בין דאַמאָלסט געווען אַ קינד פון מיין דור, אַ משכיל מיט משכיל־שע השגות. צוגעטראָטן צו שרייבן יידיש בין איך ניט אָן אַ געוויסן געפיל פון פחד, אַז דאָס וואָס איך טו איז אַ פּגימה אינם כבוד פון דער השכלה, וועלכע האָט געקוקט, ווי ס׳איז באַוואוסט, פון תמיד אָן אויפן „זשאַרגאָן" מיט קרומע אויגן. אין מיר האָט אפילו גובר געווען דער פאָלקס־אינסטינקט, יענער אינ־סטינקט, וועלכער איז צוזאַמענגעבונדן און צונויפגעוועבט מיט דער מוטער־שפּראַך. דאָך האָב איך מיך ניט געקענט לויז מאַכן פון געדאַנק, אַז מיטן אויפ־שרייבן און אָפּדרוקן פון מיין „הנאהבים והנעימים" איז עפּעס מיין השכלה ווי וואַכעדיג געוואָרן, און זי וועט שוין ניט ווערן יענע „בת־השמים", פאַר וועל־כער איך האָב געקעמפט מיט אַזאַ פייער קעגן די פינסטערע כחות זיינענדיג

*) דער אַרטיקל הייסט „ה ה ר ג ל ו ה ב ק ר ת" (די געוואוינהייט און די קריטיק). און איז געדרוקט אין „ש ח ר" 6־טער יאָרגאַנג, העפטן 6—5.

אַ לערער אין דער מאָהילעווער תלמוד=תורה. האָב איך עס יעמאָלט גיהובט און געגלויבט צו פאַרגלעטן אין אַן אַרטיקל, וואָס איך האָב געשריבן אין „השחר“ און אָנגענומען זיך אין אים פאַר דער קריוודע פון אונזערע בעסטע העברעאישע שרייבער. ערשט מיט אַמאָל קומט צו גיין, און ניט קיין אַנדערער ווי סמאָלענסקין אַליין, אָט דער מאַן, וועלכער איז ביי מיר תמיד געווען אַן אָפּגאָט, און וואָס זיינעם אַ וואָרט האָב איך שטענדיג געהאַלטן פאַר אַן אַקסיאָמע, פאַר אַ הלכה למשה מסיני, און ער פּסק'נט אָפּ, אַז שרייבן יידיש איז פאַר אַ משכיל אַ חרפה, און אַז פאַרפאַסן ווערק אין יידיש קאָן יעדערער, און מ'דאַרף גאָר דערצו קיין שום כשרון ניט האָבן. אמת, מיט דער באַמערקונג האָט ער מיר אפילו אַביסל אָפּגעשלאָגן מיין חשק צו שרייבן יידיש, אָבער פון דער אַנדער זייט האָב איך מיך נוקם געווען אין סמאָלענסקינען און האָב מיין העברעאישע פען אינגאַנצן און לצמיתות אַוועקגעוואָרפן!...*)

— בכלל — אַזוי האָט דינעזאָן דאַן פאַרענדיגט — איז מיר סמאָלענסקינס באַמערקונג, און דווקא צו מיין אַרטיקל, געווען ווי אַ באָמבע. מיר האָט זיך עפּעס געדאַכט, אַז פון לכתחלה אָן איז געווען זיין כוונה נאָר מיך אַליין צוטרעפן פאַר מיין „הנאהבים והנעימים“. זייענדיג דאַמאָלסט בלאו הכי ניט ביים גוט, האָט דאָס מיר נאָך מער דענערווירט, און בין אַ לאַנגע צייט אַרומגעגאַנגען דערפון ווי אַ צעמישטער.

אין יענער צייט איז דינעזאָן געווען שווערמיטיג און גייסטיג זעהר נידערגעשלאָגן. ער איז נאָך דאַמאָלסט ניט געקומען צו זיך פון דעם העכסט אָנגעשטרענגטן און געדריקטן זעלישן צושטאַנד, אין וועלכן ער האָט זיך געפונען די לעצטע דריי פערטל יאָר. שרייבנדיג זיין ערשטן ראָמאַן „בעון אבות“, טיף=דורכפילנדיג בשעת מעשה די דראַמע פון דער מיידל, וועלכע מ'וויל דערווייטערן מיט גוואַלד פון איר געליבטן, האָט ער אין אַ שיינעם פרימאָרגן אין זיך אַנטפּלעקט, אַז ער, דער שילדערער פונם צווייטנס ליבע, איז אַליין פאַרליבט... ער האָט אַנטדעקט, אַז ער איז ניט גלייכגילטיג צו זיין תלמידה — די איינציגע טאָכטער פון באַדאַנע הורעוויטש... די שעה'ן, וואָס ער לערנט מיט איר פילט ער זיך איבער גליקליך; ער וואָלט וועלן, אַז די דאָזיגע שעה'ן זאָלן זיך אַזוי ציהען און ציהען... שפּילט זי פאַר אים אויפן קלאַוויר דעם מאָטיוו פון מיכל גאָרדאָנס אַ ליד, וועלכען ער האָט איר אויסגעלערנט, מיינט ער, אַז ער איז אויפן זיבעטן הימל... און תמיד וואָלט זיך אים וועלן זיין נאָר לעבן איר, נאָר לעבן איר. ניט מיט איין פריילן באַגעגנט ער זיך כמעט טעגליך ביי די הורעוויטשעס, און אַנדערע פון זיי זיינען

*) „לצמיתות“, — אַזוי האָט מיר דאַמאָלס דינעזאָן בוכשטעבליך געזאָגט. מיט דער צייט האָט ער דאָס אָבער, אַפּנים, פאַרגעסן. אין 25 יאָר אַרום נאָך דעם אינצידענט מיטן „השחר“ האָט דינעזאָן פאַרעפנטליכט אַ העברעאישע ערצעהלונג אונטערן נאָמען „מפני מה מאריכין ימים“ אין נחום סאָקאָלאָווס זאַמלבוך „ספר השנה“, דריטער יאָרגאַנג.

אפשר, שענער, קליגער און אויך געבילדעטער, אָבער צו קייגער פון זיי ציט אים ניט זיין האַרץ ווי נאָר צו איר...

מיט זיין גאַנצן יוגנטליכן פייער האָט דינעזאָן געליבט; ער האָט אָבער געטראָגן זיין ליבע אין האַרצן פאַרבאָרגן פון אַ מענטשנס אויג. קיינער האָט עס ניט געזעהן און קיינער האָט עס ניט געמערקט. זיין ליבע איז ביי אים געווען טייער און הייליג, און ער האָט זיך געסטאַרעט ניט יואָכעדיג צו מאַכן איר דורך אַ וועלכער ס׳איז זייטיגע מחשבה. די סענטימענטאַלסטע ליבעס־פּראָזן פון זיין „הנאהבים והנעימים" זיינען געשריבן געוואָרן אונטער דעם איינדרוק פון זיין דאַמאָלסטיגער אינערליכער פּערזענליכער איבערלעבעניש. צווישן די שורות פונ׳ם דאָזיגן ראָמאַן האָבן זיך דאָ און דאָרטן אָפּגעשפּיגלט די נער־וועאישע צאַפּלענישן פון זיין טיפ־ליבנדער נשמה, האָט דאָ און דאָרטן אָפּגע־קלונגען די וויברירנדיגע ציטערניש פון אירע געהיימסטע סטרונעס. אָבער קיין ווידער־קלאַנג האָט זיך ביי אים ניט אַראָפּגעריסן פון די ליפּן, אפילו ניט דעם שוואַכסטן עכאָ פון זיינע געפילן; אַזוי האָט ער זיי אָפּגעהיט, און אַזוי האָט ער אויף זיי געוואַכט...

לאַנג האָט עס אָבער ניט געקאָנט דויערן. ווי דער צייטיגער עפּל, וואָס רייסט זיך פון בוים, איז געקומען אַ צייט, ווען דינעזאָן האָט שוין מער ניט געקענט באַהערשן זיינע געפילן, און האַלטן זיי כּסדר איינגעשפּאַרט בחדרי־חדרים... אויף זיין פּנים האָט אָנגעהויבן צו ווערן אַ מסור... ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען צו וואַרפן אין די אויגן, אַז אין זיין תּלמידה׳ס געגנוואַרט קוקט ער עפּעס אויס גאָר אַנדערש, און אַז זיין באַציהונג צו איר טראָגט גאָר אַן אַנדער כאַ־ראַקטער, אַ פיל פריינדליכערן, אינטימערן. באַמערקט האָבן דאָס צוערשט די פרעמדע, די זייטיגע, און באַזונדערס די מיטגלידער פון באַדאַנגע הורעוויטשעס קרייזל. פון די שטוביגע גופא, האָט דאָס קיינער ניט באַמערקט, און וויייניגער פאַר אַלעמען די געליבטע אַליין...

די דאָזיגע לאַגע האָט זיך געצויגן אַ האַלב יאָר אַן ערך. דינעזאָן האָט אָנגע־הויבן צו ליידן... געליטן האָט ער דערפון, וואָס די, צו וועלכער עס געהערן אַלע זיינע טייערסטע און הייליגסטע געפילן און חלומות, און וועגן וועלכער ער הערט ניט אויף צו טראַכטן טאָג און נאַכט, הויבט אים גאָר ניט אָן צו פאַר־שטיין, און האָט קיין שום אַנונג ניט פון דעם, וואָס עס קומט אין׳ אים פאָר. נאָך פילע איבערלעבענישן און אינווייניגסטע מלחמות האָט ער באַשלאָסן אויפצודעקן פאַר איר זיין האַרץ. הגם לויט ווי ער האָט געקענט די הורעוויטשעס און זייערע אָנשויאונגען, האָט ער אפילו גאַנץ גוט געוואוסט, אַז צו רעאַלישע רעזולטאַטן קען דאָס בשום אופן ניט ברענגען, האָט זיך אים פונדעסטוועגן געוואָלט, אַז זיין ליבע זאָל ניט פאַרבלייבן קיין סוד פאַר דער, צו וועמען זי געהערט. עס זיינען אָבער אַוועק טעג און וואָכן, און ער האָט זיין באַשלוס ניט געקענט פאַרווירקליכן. צו שוואַך איז ער אויף דעם געוועזן און צו באַ־שיידן. דערווייל האָט מען אין שטוב אָנגעהויבן צו רעדן וועגן דער טאָכטערס אָפּ־

פאָרן קיין ווין. דערוועקט האָט זיך דער געדאַנק צוליב די פאָלגנדע טעמים: ערשטנס, האָט באַדאַנע געקראָגן מורא, אַז מיט דעם וואוקס פון דער נאַראָ-וואָליער באַוועגונג אין מאָהילעוו זאָל אויך איר טאָכטער סוף-סוף ניט פאַלן פאַר אַ קרבן דער אַנטלויפונגס-עפּידעמיע, און צווייטנס, כּדי זי זאָל דאָרטן פאַרפולקומען איר מוזיקאַלישע אויסבילדונג. צוליב דעם ענין, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ באַזונדער פאַמיליען-באַראַטונג, צו וועלכער מ׳האָט, ווי שטענדיק, צו-געצויגן אויך דינעזאָנען. מ׳קען זיך לייכט פאָרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ האַרץ דינעזאָן האָט אָנטייל גענומען אין דער דאָזיגער באַראַטונג. ער איז אָבער גע-וועזן פון די ערשטע, וואָס האָבן געפונען פאַר נויטיק און פאַר דרינגענדיק, אַז זי זאָל פאָרן קיין ווין...

די לעצטע טעג פאַר איר אָפּפאָרן פון מאָהילעוו זיינען געווען פאַר דינעזאָנען טעג פון טאַנטאַלוס-יסורים. וויפיל מאָל האָט ער זיך שוין געמאַכט אַ האַרץ אַרויסצוזאָגן איר זיינע געפילן, איינמאָל האָט זיך שוין געוועסט אַרויס-געריסן ביי אים פון מויל: איך האָב אייך עפּעס צו פאַרטרויען וואָס וויכטיגעס", און זי האָט זיך דאַן גראָד פאַראינטערעסירט צו וויסן, וואָס ער וויל איר זאָגן. ער איז אָבער געבליבן שטיל, און האָט ניט אויסגערעדט קיין וואָרט.

און אַזוי איז זיין תּלמידה אין אַ געוויסן טאָג אַוועקגעפאָרן קיין ווין, און דינעזאָן איז פאַרבליבן מיט זיין סוד...

כּדי פאַרצוזעצן מיינע נאָטיצן וועגן דינעזאָנען געפי׳ן איך פאַר נויטיק איבערצוגעבן דאָ עטליכע פאַקטן פון מ י י ן אייגענעם פערזענליכן לעבן.

אין חדש מאַי 1876, נאָך אָקאָרשט-וואָס אַוועקגעלאָזן די באַנק פון דער וואָלאָזשינער ישיבה, בין איך געקומען קיין ו ו י ן. געקומען בין איך אַהין לערנען זיך, אָדער, ווי ס׳האָט דאַן געהייסן: שטודירן, לויט דער עצה פון סמאָלענסקינען, דער דאַמאָלסטדיגער לייכט-שטערן און וועג-ווייזער פון פיל תּלמודיש-אויסגעבילדעטע יונגע לייט אין מיין עלטער. איינער פון די מינסקער אינטעליגענטע גבירים, וואָלף ראַפּאָפּאָרט (אַ זון פונם ווייט און ברייט באַרימטן ר׳ זיסעלע ראַפּאָפּאָרט), וועלכער האָט מיר גוט געקאָנט און האָט זיך זעהר אינטערעסירט מיט מיין וועלטליכער אויסבילדונג, האָט מיר דאַן געגעבן קיין ווין אַ שריפטליכע רעקאָמענדאַציע צו איינעם זיינעם אַ באַ-קאַנטן, אַ געוויסער ראָזנשטיין. דער דאָזיגער ראָזנשטיין האָט מיט אַ יאָר פופצעהן פאַר דעם געוואוינט אין מ אָ ה י ל ע וו, און איז דאָרטן געוועזן אַ גרוי-סער עושר. מיט דער צייט האָט זיך אָבער אַ דריי געטאָן די רעדל, און ער האָט אָנגעהויבן צו ווערן אַ יורד. דאַן איז ער מיט דער פאַמיליע אַרויסגעפאָרן קיין ווין, און האָבנדיק אַ שם פון דערהיים פאַר זעהר אַן ערליכן מאַן, איז ער דאָרטן געוואָרן אַ קאָמיסיאָנער-פאַרמיטלער צווישן עסטרייכישע געשעפטס-פיר-מעס מיט גרויסע יידישע האַנדעלס-הייזער אין רוסלאַנד. ראָזנשטיינס פאַמיליע (אַ פרוי מיט צוויי שוין דערוואַקסענע טעכטער און אַ יינגערער זון, אַ שילער),

TUVIA ... TARTU

װעלכע איז געװען אַ גאַנץ אינטעליגענטע, האָט געדינט פאַר אַ צענטער פון די מאָהילעװער, װאָס האָבן זיך יעמאָלט אױפגעהאַלטן אין װין, און באַזונדערס פון דער שטודירנדער יוגנט. זעהר אַן אָפטער אײנגײער איז דאָרטן געװען אױך סמאָלענסקין, װעלכן ס׳האָבן פאַרבונדן מיט די ראָזנשטײנס אַלטע בשותּפות׳דיגע זכרונות פון דער צײט, װאָס זײ האָבן נאָך געװאױנט אין מאָהילעװ. בעת סמאָלענסקין איז געװען אַ זינגערל בײם מאָהילעװער שטאָט־חזן, פלעגט ער אַמאָל אַ שבת, אָדער אַ יום־טוב, קומען מיטן חזן און מיט די אַלע איבעריגע משוררים צו דעם ראָזענשטײנען, װעלכער איז דאַמאָלס געװען אײנער פון די שול־גבאים, און אױפזינגען לכבוד אים פאַרשײדענע נגונים. איך געדענק, אַז סמאָלענסקין פלעגט דאָס האַלט האָבן צו דערמאָנען, און אַז ראָזנשטײן פלעגט דערמיט זעהר שטאָלצירן.

דעם גאַנצן ערשטן חדש נאָך מײן קומען קײן װין האָב איך מיך אױפגעהאַלטן בײ דער דאָזיגער פאַמיליע ראָזנשטײן. פאַר דער צײט האָב איך באַװיזן באַקאַנט צו װערן מיט אַלע מאָהילעװער, די שטענדיגע באַזוכער פון ראָזנשטײנס הױז. צװישן זײ איז אױך געװען דער הײנטיגער העברעאישער שריפטשטעלער און פּאָפּולערער קיעװער נאַציאָנאַליסטישער עסקן משה קאַמיאָנסקי, דער שױן דאַמאָלס געװעזענער סאָציאַליסט־רעװאָלוציאָנער אלעזר צוקערמאַן*), און באַדאַנע הורעװיטשעס טאָכטער — דינעזאָנס אידעאַל, װעלכע פלעגט אַהין אױך אַרײנקומען, אמת זעלטענער פאַר אַלעמען. װעגן דער דאָזיגער יעמאָלטדיגער פרײלין הורעװיטש איז מיר הײנט פאַרבליבן אין זכרון די פאָלגנדע קלײנליכע פּרטים: אַז זי איז געװען פון מיטעלן װאוקס. אַ ברונעטקע, און אַז צוקערמאַן פלעגט זיך אױף איר תּמיד בלאָזן, און כמעט מיט איר קײנמאָל ניט רעדן. איצטער נעם איך ערשט פאַרשטײן, אַז ער האָט דאָס דאַמאָלס געטאָן איבער זײן אָרגאַנישער שנאה צו די רײכע. כ׳דערמאָן מיך װעגן איר נאָך אַ פּרט: מ׳האָט דערצײלט, אַז אױף סמאָלענסקינס חתונה, װעלכע איז געװען מיט אַ האַלב יאָר צוריק, זײנען פאָרגעקומען די טענץ אונטער איר קלאַװיר־באַגלײטונג, און אַז דער עולם איז אַװעק פון איר שפּילן ממש אַנטציקט, פאָראױס זאָגנדיג איר אַ גלענצענדע מוזיקאַלישע צוקונפט. קלאָרער פון אַלץ געדענק איך אָבער דעם פאַקט, אַז בעת ס׳פלעגט אַמאָל אײנם מאָהילעװער קרײזל אױסקומען צו רעדן װעגן איר אונטער די אױגן, פלעגט מען כּמעט תּמיד דערבײ דערמאָנען דינעזאָנס נאָמען. דאַן האָב איך ניט געװאוסט, און האָב מיך אױך ניט אינטערעסירט צו װיסן, װעגן װאָס עס גײט דאָ דאָס געשפּרעך. אין אַ געװיסער צײט אַרום, נאָכדעם װי כ׳האָב דערגאַנגען די פּרטים װעגן דינעזאָנס ליבעס־עפּאָפּײע, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז פאַר ראָזנשטײנס טעכטער, װעלכע האָבן כּסדר קאָרעספּאָנדירט מיט זײערע מאָהילעװער חבר׳טעס, איז דינעזאָנס ראָמאַן קײן סוד ניט געװען, און ממילא האָט

*) צוקערמאַן האָט זיך דאַמאָלס געלערנט זעצערײ אין סמאָלענסקינס דרוק.

שוין דערפון געוואוסט דער גאנצער קרייזל, און וועגן דעם האָט מען דאָס דאַן געשמועסט. ניט פאַרגעסן האָב איך אויך, דאָס איינמאָל האָט עמיצער פון די מאָהילעווער דערציילט ביי ראָזנשטיינען, אז דינעזאָן האָט אנגעפרעגט אין א בריוו ביי סמאָלענסקינען, צי ער זאָל קומען קיין ווין, און אויב ער קען האָבן אויסזיכטן זיך איינצואָרדענען זיך דאָרטן.

צוויי יאָר איז דאָס פריילין הורעוויטש אָפּגעווען אין ווין; דערנאָך איז זי פון דאָרטן אָפּגעפאָרן צו פאַרענדיגן איר מוזיקאַלישע בילדונג אין פאַריז. אינ׳ם משך פון דער צייט האָט איר דינעזאָן פיל מאָל געשריבן; אָבער אַלע זיינע בריוו זיינען געווען געווידמעט נאָר דעם איין ענין, וועלכער האָט איר מער פון אַלץ אינטערעסירט—דער מוזיק, אויף וויפיל ער האָט עס פאַר־שטאַנען אַלס דילעטאַנט. וועגן זיינע געפילן האָט זיך ניט געפונען אין די בריוו אפילו דער קלענסטער וואונק. דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון אַ פריהערדיגן שטאַרקן אינווייניגסטן געראַנגל...

ערשט אין דריי יאָר ארום איז זי צוריקגעקומען קיין מאָהילעוו. פאַר דער צייט האָט דינעזאָן געוועסט פיל מאָל ביי זיך באַשלאָסן צו לאָזן זיין לערער־שטעל ביי די הורעוויטשעס, און אַוועקפאָרן פון מאָהילעוו. אויף דעם איז ער אָבער אויך צו שוואַך געווען. ער האָט זעהר ליב באַקומען באַדאַנע הורעוויטשעס הויז מיט דער גאַנצער פאַמיליע, און האָט זיך צו זיי געפילט שטאַרק צוגעבונדן, און דעם געדאַנק וועגן צו שיידן זיך מיט זיי האָט ער פון זיך יעדעס מאָל אָפּגעטריבן מיט אַלע כחות.

ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט נאָכדעם ווי הורעוויטשעס טאָכטער האָט זיך צוריקגעקערט פון אויסלאַנד, און מ׳האָט איר אָנגעהויבן צו רעדן שידוכים. יעדער פאָרשלאָג פון אַ שדכן איז אַרומגערעדט געוואָרן אין אַ פאַמיליען־ראַט, און צו יעדער פאַמיליען־ראַט איז איינגעלאַדן געוואָרן אויך דינעזאָן... דאָס פריילין האָט דערפון געוואוסט, און פלעגט אָפט זאָגן דינעזאָנען אין שפּאַס: זעט, הער לערער, פאַרנאַרט מיר אָקאָרשט ניט... דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען דינעזאָן האָט איר נאָך ניט אויפגעהערט צו ליבן מיט דער גאַנצער גלוט פון זיין נשמה.

דינעזאָנען איז אָבער באַשערט געווען אַריבערצוטראָגן נאָך אַ פיל שווע־רערן נסיון. אין אַ געוויסן טאָג איז געקומען צופאָרן צו באַדאַנע הורעוויטש צו גאַסט אירער אַ פלימעניק, אַ יונגער נאָר וואָס געענדיגטער דאָקטאָרל, דבורה ראָמס אַ זון. דער גאַסט האָט זיך באַלד פאַרליבט אין זיין שוועסטער קינד, און גאָר אינגיכן איז שוין דינעזאָן געפאָרן קיין ווילנע אַלס באַפולמעכ־טיגטער פון די הורעוויטשעס אָפּצורעדן וועגן דער חתונה...

קומענדיג צוריק פון ווילנע איז דינעזאָן קראַנק געוואָרן, און איז אַ וואָכן דריי ניט אַראָפּ פון בעט.

———

III.

דינעזאָן וויל קומען קיין בּרעסלוי אום אַריינצוטרעטן אין ראַבּינער-סעמינאַר.— זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט פּסח רודערמאַן.—דינעזאָן גיט איבער רודערמאַנען זיין גאַנצע ליבּעס-געשיכטע.—רודערמאַנס טרייסט-בּריוו.—מיין ערשטער בּריוו צו דינעזאָנען.—דינעזאָן פאַרבּלייבּט אויף אַן אָרט.—דינעזאָן פאָרט אַרוים מיט הירשביטשעס פאַמיליע קיין קיעוו.—דינעזאָן קערט זיך אום צו דער ליטעראַרי- שער טעטיגקייט.—קיעווער „ליטעראַרישער זומפּ".—זיין שלעכטער איינדרוק אויף דינעזאָנען.—דינעזאָן קומט קיין וואַרשע.—מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט אים.—איך מאַך מיט אים װיזיטן בּיי וואַרשעווער ליטעראַטן.

אין 1877=טן יאָר בּין איך פון ווין אַפּגעפאָרן קיין בּ ר ע ס ל ו י מיט דער
דעה אַריינצוטרעטן אין דעם דאָרטיגן ראַבּינער=סעמינאַר. דאָרטן האָבּ איך מיך
בּאַקאָנט מיט אַ תלמיד פון סעמינאַר, אַ בּאַריסעווער יונגערמאַן מיטן נאָמען
פּ ס ח ר ו ד ע ר מ אַ ן. דער דאָזיגער רודערמאַן איז דאַן געווען אַ שטענדי=
גער מיטאַרבּעטער פון „שחר", און האָט בּיים העבּרעאישן לעזע=פּובּליקום גע=
האַט אַ נאָמען פון אַ פיל פאַרשפּרעכעדיגן פּובּליציסטישן טאַלענט. איינמאָל
דערציילט מיר רודערמאַן אַ מעשה, אַז ער האָט דערהאַלטן אַ בּריוו פונם מחבּר
פון „הנאהבים והנעימים", וועלכער פאַרלאַנגט פון אים, ער זאָל אים צושיקן
דאָס פּראָגראַם פון סעמינאַר, ווייל ער וויל קומען קיין בּרעסלוי אום צו שטו=
דירן דאָרטן אַלס דאָקטאָר=ראַבּינער. רודערמאַן האָט ממלא געווען דינעזאָנס
בּקשה, און האָט אים אַרויסגעשיקט דאָס פּראָגראַם. פון דאַמאָלסט אָן האָט זיך
רידערמאַן אָנגעהויבּן אויפצושרייבּן מיט דינעזאָנען. זייערע ערשטע בּריוו האָבּן
געטראָגן אַ אידייאישן כאַראַקטער. זיי האָבּן זיך בּיידע מתווכח געווען וועגן
חסידיזם. רודערמאַן, אַ געבּאָרענער חסיד, אַ חבּד-ניק, האָט הייס פאַרטיידיגט
דעם לאַדיער רבּי'ן ר' שניאור זלמן געגן דעם ווילנער גאון, און דינעזאָן, אַ
פאַרבּרענטער מתנגד, האָט געהאַלטן סטאָל און אייזן פאַרן גאון. אַרויפגעבּראַכט
רודערמאַנען אויף ד ע ר טעמע האָט דינעזאָנס אַרטיקל אין „שחר", וועלכן
כ'האָבּ דערמאָנט אין פאָריגן קאַפּיטל. אין דעם דאָזיגן אַרטיקל, אין וועלכן דינע=
זאָן האָט אין עטליכע שורות אָנגערירט דעם חסידיזם, האָט ער דערמאָנט, אַגבּ
אורחא, רודערמאַנען און אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג ג ע ג ן אים. דערהאַלטנדיג דעם
ערשטן בּריוו פון דינעזאָנען וועגן דאָס פּראָגראַם פונ'ם בּרעסלויער ראַבּינער=
סעמינאַר, האָט זיך רודערמאַן בּאַנוצט מיט דער געלעגנהייט אויפצוקלערן די=
נעזאָנען זיין שטאַנד=פּונקט בּנוגע דעם חסידיזם, און פון דאַמאָלסט אָן איז בּיי זיי
וועגן דעם ענין אַוועקגעגאַנגען אַ גרויסע און אַ בּרייטע קאָרעספּאָנדענץ. מיט
דער צייט ווינען זייערע בּריוו געוואָרן אַלץ מער פריינדליכער, אַלץ מער אינ=
טימער. פון טעאָרעטישע טעמעס זיינען זיי שוין אַריבּער צו פּערזענליכע. די=
נעזאָן האָט אין דעם געמאַכט דעם אָנהויבּ. ער האָט זיך גענומען קלאָגן פאַר

רודערמאַנען אויף זיין אומצופרידענקייט מיט זי' אַליין, אויף זיין שווערמיטיגן לעבן... רודערמאַן האָט אים אויף דעם געענטפערט, אַז קיין סתם לשון פאַר־שטייט ער ניט, און אַז ער וויל פון אים הערן קלאָרע דבורים. אין אַ געוויסן טאָג איז רודערמאַן געקומען צוגיין פון סעמינאַר אויפן קוואַרטיר (מיר האָבן דאַמאָלס געוואוינט ביידע צוזאַמען), און זאָגט, אַז ער האָט דערהאַלטן פון דינע־זאָנען אַ בריוו ווי אַ מגלה די גרויס, אין וועלכן ער גיסט אויס פאַר אים דאָס הארץ. אינ'ם דאָזיגן בריוו האָט דינעזאָן איבערגעגעבן רודערמאַנען די גאַנצע געשיכטע פון זיין ליבע מהחל ועד כלה. אין אונזערע אויערן האָט דאָס דאַן געקלונגען ניט ווי אַ געוויינליכע געפיל־אויסגיסונג פון אַ געליבטן, נאָר ווי אַ מין לעצטער וואָרט, ווי אַ ווידוי... רודערמאַן האָט מיט זיין עכט חסידישן אָפּ־טימיזם תיכף אָפּגעענטפערט דינעזאָנען אַ לאַנגן טרייסט־בריוו, וועלכער איז געווען געשריבן האַלב פילאָסאָפיש האַלב הומאָריסטיש, און מיט אַ גרויסן, שוין צופיל אומצערעמאָנישן, בטול בנוגע צום ענין פון ליבע בכלל. פאַרענ־דיגט האָט רודערמאַן דעם בריוו מיט אַן עצה טובה צו דינעזאָנען, ער זאָל זיך די נאַרישקייטן אַרויסשלאָגן פון קאָפּ, און זאָל וואָס גיכער קומען קיין ברעסלוי און נעמען זיך צום שטודירן. צו דעם בריוו האָב איך יעמאָלט אויך צוגעשריבן עטליכע שורות. דאָס איז געווען פון מיין זייט אַ תשובה אויף דעם געריס, וואָס דינעזאָן האָט מיר געשיקט אין אַ בריוו צו רודערמאַנען נאָכדעם ווי ער האָט איבערגעלייענט אין „המגיד"*) מיין קאָרעספּאָנדענציע פון ברע־סלוי וועגן דעם דאָרטיגן ראַבינער־סעמינאַר. כ'געדענק, אַז אין מיינע דענסט־מאָלדיגע עטליכע שורות האָב איך אים אויך שטאַרק צוגערעדט צו וואַרפן וואָס שנעלער מאָהילעוו און צו קומען אַהער. מיר האָבן פון אים אויך געהאַט אַ תשובה, אַז ער האָט באַשלאָסן אונז צו פאָלגן און צו קומען קיין ברעסלוי. פון טאָג צו טאָג האָבן מיר אים ערוואַרט; ער איז אָבער ניט געקומען...

שווער איז נאָך אַלץ געווען דינעזאָנען צו שיידן זיך פון באַדאַנע הורע־וויטשעס פאַמיליע, און, אפשר גיכער, פון דער הויז, אין וועלכער ס'האָבן זיך פונאַנדערגעבליט די קנאָספּן פון זיין ערשטער און אויך לעצטער ליבע. און אין די אָנפאַנג 80 ער יאָרן, אַז די פאַמיליע האָט זיך אַריבערגעקליבן וואוי־נען אין קיעוו, איז דינעזאָן מיט איר אויך אַהין אַריבער, אָבער שוין ניט אַלס הויז־לערער, נאָר אַלס בוכהאַלטער און קאַסיר אין הורעוויטשעס קאַנטאָר.

אין קיעוו האָט דינעזאָן, קענטיג, אָנגעהויבן צו זיך צו קומען און אָפּ־כאַפּן זיך ביסלאַכוויז פון זיינע מאָהילעווער שווערע איבערלעבענישן. ער האָט פיל געשריבן, און אַלץ אין יידיש; ער האָט אָבער דאַן קיין זאַך ניט גע־דרוקט. ער האָט דאַמאָלס ווי פאַרלאָרן יעדער לוסט צום דרוק. אין יאָר 1884, אַ קורצע צייט נאָכדעם, ווי איך האָב אַרויסגעגעבן מיין איבערזעצונג פון פינס־

*) „המגיד", 21-טער יאָר נומער 7.

קערס „אויטאָעמאַנציפּאַציאָן", האָב איך אַמאָל גאַנץ אומגעריכטערהייד דער־האַלטן פון דינעזאָנען אַ בריוו, אין וועלכן ער שרייבט מיר, אַז דערוויסנדיג זיך מיין אַדרעס באַנוצט ער זיך מיט דער געלעגנהייט מיר מודיע צו זיין, אַז ער וואוינט שוין דריי יאָר אין קיעוו און איז ביי די הורוויטשעס אויף אַ שטעל, און אגב פרעגט ער זיך נאָך וואָס איך מאַך און וואָס עס הערט זיך פון רודערמאַנען. וועגן רודערמאַנען האָב איך דאַמאָלסט דינעזאָנען גאָרנישט געקאָנט שרייבן, ווייל זינט מיר זיינען ביידע אויס מאַנגל אין מיטלען אַוועק פון ברעסלוי, האָט אונז דאָס לעבן צושיידט און פאַרוואָרפן אין פאַרשיידענע ערטער יעדערן פון אונז מיט זיינע באַזונדערע אינטערעסן און מיט זיינע באַ־זונדערע דאגות, און מיר האָבן איינער פון צווייטן גאָרנישט געהערט. אין דעם דערמאָנטן בריוו האָט מיר דאַן דינעזאָן פאַרבייגייענדיג געשריבן, אַז ער האָט זיך באַקאָנט מיט די קיעווער שריפטשטעלער, און אַז ער „פאַרשילט דעם טאָג, וואָס ער איז אַריינגעקומען אין זייערע ד׳ אמות"...

מיט וואָס די קיעווער ליטעראַטן, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך יעמאָלט געפינען אַזעלכע פּערזאָנען ווי יהל"ל, שאַצקעס, וויסבערג, דאָליצקי, און אַנדערע האָבן דאָס אַזוי ניט נושא־חן געווען ביי דינעזאָנען,—דאָס האָב איך דאַן ניט פאַרשטאַנען. די זאַך איז מיר ערשט אויפגעקלערט געוואָרן אַ היבשע צייט שפּעטער, בעת דער רעדאַקטאָר פון „המליץ", א. צעדערבוים, האָט אין אַ באַ־זונדער הוספה צו זיין בלאַט אַנטדעקט פאַר דעם יידישן פּובליקום דעם גאַנצן קיעווער ליטעראַרישן זומפּ. דורך דער דאָזיגער הוספה האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די קיעווער זשורנאַליסטן און שריפטשטעלער זיינען פאַרפלאָכטן אין גאַנצע נעצן פון כל׳ערליי אינטריגעס איינער קעגן דעם צווייטן, און די שנאה צווישן זיי איז אַזוי גרויס, אַז מ׳וואָלט גערן איינער דעם אַנדערן דערטרינקען אין אַ לעפל וואַסער. אָנגעהויבן האָט זיך עס פון דעם, וואָס איינער אַ בטלנישער טינטלער, אַ מחבר פון עטליכע קאָרעספּאָנדענציעס, האָט מקנא געווען איינעם אָן אמת׳ן טאַלענט, און אַרום דעם דאָזיגן קליינעם בעל־מקנא האָבן זיך גענו־מען גרופּירן נאָך אַזעלכע ניט־פאַרגינערס, און ס׳איז אַוועק אַ סדרה פון כל מיני אינטריגעס און רכיל׳אַכצן. גאַנצענע טעג איז מען געזעסן בחברותא און מ׳האָט אַלץ אויסגעקלערט וועגן דעם טאַלענט כל המינים ליגנס און בלבולים, וועלכע מ׳האָט אַפריהער איבערגעגעבן פון מויל צו מויל, און דערנאָך האָט מען זיך צו דעם צוועק גענומען באַנוצן מיט אַ קליינעם אינהאַלטס־אָרימען און מסופק׳דיג־ריינליכן העברעאישן גאַליציאַנער בלעטל. דורך דעם דאָזיגן פּאַמפלעטנ־בלעטל האָט די קיעווער באַנדע פאַרשפּרייט געגן אַ געוויסן פּאָפּו־לערן דיכטער און אויך געגן דעם רעדאַקטאָר פון „מליץ", וועלכער האָט פאַר־טיידיגט זיין כבוד, פאַרשיידענע נידעריגע אויסגעטראַכטע מעשיות, וואָס ניט געשטויגן ניט געפלויגן. דורך אַלערליי מאַכינאַציעס האָבן זיי צו זיך צוגעצויגן, ביודעים ובלא יודעים, אויך אַזעלכע שריפטשטעלער, וואָס זיינען געשטאַנען ווייט פון דער בלאָטע. גאָר ניט אָנפרעגנדיג זיי און ניט נעמענדיג ביי זיי קיין

ערלויבניש, האָט מען זייערע חתימות אונטער די שענדליכסטע פּאַסקווילן אויעקגעשטעלט. איינער, וועלכן די „ליטעראַרישע" באַנדע האָט אַריינגעשלעפּט אין דער וואַקכאַנאַליע אָן זיין ידיעה, איז געווען אויך יעקב דינעזאָן, וועמענס נאָמען מ'האָט ניט פרעגנדיג ביי אים אונטערגעשריבן אויף די פּאַמפלעטן. מ'קען זיך גאַנץ לייכט משער זיין וויפיל אַזאַ ערליכע נשמה און אַזאַ מאָראַליש-זויבערע פערזענליכקייט ווי דינעזאָן האָט פון אַזאַ מעשה איבערגעליטן. אין אַ געשפּרעך, וואָס כ'האָב אַמאָל געהאַט מיט דינעזאָנען וועגן דעם ענין, האָט ער מיר געזאָגט:

— אַ לאַנגע צייט נאָך דעם ווי צערערס האָט אַנטפּלעקט עפנטליך דעם דאָזיגן ליטעראַרישן סקאַנדאַל מיט זיינע אָנטיילנעמער, און איך האָב אין רייסטער געפונען אויך מיין נאָמען, האָב איך פאַר קיינעם די אויגן ניט געקענט ווייזן. כ'בין ביי זיך אליין אויסגעקומען עפּעס ווי איך וואָלט געהרג'ט אַ נפש... עטליכע וואָכן נאָכאַנאַנד בין איך געזעסן איינזאַם פאַרשפּאַרט אין מיין קוואַרטיר, און האָב מיך ניט געוואַגט אַרויסצוגיין אויפן גאַס. כ'האָב מורא געהאַט מ'זאָל נאָך מיר ניט נאָכלויפן און טייטלען מיט די פינגער. און ניט אַזוי לייכט איז מיר נאָך דעם אָנגעקומען צו נעמען די פּען אין האַנט. די לייט האָבן מחלל געווען ברבים מיין בית-המקדש, און טמא געמאַכט מיין מזבח... אַ דם שונא בין איך זיי פון יעמאָלט אָן געוואָרן, איך האָב מער קיינעם פון זיי די האַנט ניט געגעבן, מיט קיינעם פון זיי זיך ניט באַגריסט. דאָס, וואָס זיי האָבן מיר אָפּגעקאָסט, וועל איך זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן!—

די לעצטע ווערטער האָט דינעזאָן אַרויסגעזאָגט אין זעהר אַ נערוועזישער אויפרעגונג.

ענדע יאָר 1885 איז דינעזאָן געקומען פון קיעוו קיין וואַרשע, וואו ער האָט זיך באַזעצט ביי זיין שוועסטער, וועלכע האָט דאָרטן געהאַט אַ געשעפט פון קינסטליכע פעדערן. הארט פאַר פּסח 1886 בין איך געקומען קיין וואַרשע. דערוויסנדיג זיך, אַז דינענזאָן געפינט זיך דאָרטן, בין איך אים באַלד געגאַנגען באַזוכן. דעם ערשטן טאָג פּסח איז פאָרגעקומען אונזער ערשטע באַקאַנטשאַפט. איך געדענק, אַז אויף מיין פראַגע, צו האָט ער זיך שוין באַקענט מיט די וואַרשעווער ליטעראַטן, האָט ער מיר דאַמאָלס געענטפערט, אַז ווייל ער געפינט זיך נאָך אונטער דעם איינדרוק פון די קיעווער געשעהעניש, טרויט ער זיך נאָך ניט אַריינצוגיין אין באַציהונגען מיט די וואַרשעווער שריפטשטעלער. כ'האָב אים דערקלערט, אַז וואַרשע איז ניט קיעוו, און האָב אים פאָרגעלייגט צו באַזוכן מיט אים צוזאמען די וואַרשעווער ליטעראַטן פון מיינע באַקאַנטע. דעם ערשטן טאָג פּסח האָבן מיר ביידע געמאַכט אַ וויזיט ביי חיים-זעליג סלאָנימסקין, און אויף מאָרגן האָבן מיר באַזוכט שפ״ר׳ן, און אַזוי כסדר; ביי אַנדערע שריפטשטעלער איז שוין דינעזאָן נאָכדעם אַליין געווען.

IV.

פסח רודערמאַן קומט קיין װאַרשע.—זיין קריטישע לאגע.—דינעזאָנס באַציהונג צו רודערמאַנס מצב.—איך מיט דינעזאָנען זוכן פאַר אים ליטעראַרישע אַרבעט.—די האָפענונגען אויף סלאָנימסקי'ן און אויף שפר'ן.—רודערמאַן האָט פאַרלאָרן יעדע פעהיגקייט צום שרייבן.—רודערמאַן ווערט מעלאַנכאָליש און ביסלאַכווייז פסיכיש געשטערט.—זיין פלוצלונגער טויט.—דער איינדרוק פון זיין טויט אויף דינעזאָנען.—די װאַרשעווער גמינע וויל מקבר זיין רודערמאַנען אויף פראַגע.—סלאָנימסקי זאָגט זיך אָפּ צו טאָן עפּעס געגן דעם.—רודערמאַנס לויה.—אלעזר אַטלאַס וועגן רודערמאַנען.

איין טאָג, ווי כ'בין מיר אזוי געזעסן אין מיין צימער, האָט זיך געעפנט די טיר, און גאַנץ אומגעריכטערהייד איז אַריינגעגאַנגען—פסח רודערמאַן. כ'האָב אים ניט גלייך דערקענט. אין די צעהן יאָר, וואָס כ'האָב אים ניט געזעהן, האָט ער זיך אויסערליך פיל אומגעענדערט. דאַן נאָך אין די מיטעלע יאָרן, האָט ער שוין פונדעסטוועגן אָנגעהויבן גראָה צו ווערן. אויף זיין געזיכט איז געלעגן אַ געוויסע מידיגקייט, אַ מין רעזיגנירונג, און מיט דער נערוועזישקייט פון זיינע באַוועגונגען און זיין גאַנצן זעהר אָרימען הילוך האָט ער געמאַכט דעם אַיינדרוק פון אַ מענשן, וואָס ווערט גערודפ'ט פון זיין שיקזאַל און טראָגט פיל אויפן האַרצן.

וועגן זיינע איבערלעבענישן אינם משך פון די לעצטע צעהן יאָר, האָט ער מיר דערציילט אין קורצן, אַז אַלע זיינע חלומות וועגן ענדיגן אַ וועלכע ס'איז הויכשול, זיינען אַוועק אין רויך. אַפריער אין ברעסלוי, און דערנאָך אין בערלין, האָט ער זיך פיל געראַנגלט מיט זיין גורל, האָט פיל געליטן און אַריבערגעטראָגן, און צום סוף האָט אים די נויט גובר געווען און אַיינגעבראָכן. ער איז דאַן אַוועק קיין לאָדז, און איז דאָרטן געוואָרן אַ שטונדן-לערער. די ערשטע צייט האָט ער זיך נאָך געטרייסט, אַז ער וועט פון דער לערעריי אָפּשפּאָרן אַ געוויסן קאַפּיטאַל, און וועט דאַן אַוועקפאָרן צוריק קיין אויסלאַנד צו פאַרענדיגן דאָרטן זיין שטודיום. ער איז אָבער פאַרזונקען געוואָרן אין דער לערעריי, און האָט זיך שוין פון איר מער ניט געקענט אַרויסכאַפּן. דערווייל האָט ער חתונה געהאַט, און ביי היינטיגן טאָג האָט ער שוין אַ פרוי מיט דריי קינדער. זיין פּראָפעסיע האָט אים אָבער קיינמאָל ניט באַפרידיגט, מיט דער צייט האָט זי אים אַלץ וואָס מער דערעסן, ביז ער האָט שוין מער ניט געקענט אויסהאַלטן, און האָט געוואָרפן זיינע שטונדן. איצטער איז ער געקומען קיין װאַרשע, וואו ער האָפט צו געפינען פאַר זיך ליטעראַרישע אַרבעט.

כ'בין מיט אים תיכף אַוועק צו דינעזאָנען. דינעזאָן, וועלכע האָט נאָך ביז יענער מינוט רודערמאַנען פערזענליך ניט געקענט, האָט זיך אים תמיד פאָרגעשטעלט אונטער די אויגן, לויט דעם אַיינדרוק, וואָס ער האָט אַמאָל

ארויסגעטראָגן פון זיינע בריוו, אַלס זעהר אַ לעבעדיגער יונגערמאַן, וועלכער איז שטענדיג אויפגעלייגט און מונטער, און טראָגט אונטערן בוזים אַ פּאַק „שפּיצן און וויצן" מהנה צו זיין מיט זיי צוגעבראָכענע הערצער און נידערגע-שלאָגענע גייסטער. דערזעהענדיג פאַר זיך רודערמאַנען אין דער איצטיגער פּאָזע, האָט ער זיך דערפילט אַזוי אַנטוישט, דאָס ער האָט די ערשטע מינוטן ניט געגלויבט זיינע אויגן. ערשט אין עטליכע מינוטן אַרום, נאָכדעם ווי איך האָב אים אין אַ פּאָר ווערטער דערקלערט דעם מצב, האָט זיך דינעזאָן אָפּגערופן צו רודערמאַנען:

— נו, און אַ סטאַנציע האָט איר שוין?

— כ'האָב זיך אָפּגעשטעלט ערגעץ לעבן וואָקזאַל,—האָט געענטפערט רודערמאַן.

— ניין, אַזוי טויג ניט! האָט דינעזאָן געזאָגט—; דאָרטן איז פאַר אייך צו וויט; איר דאַרפט זיצן אין שטאָט. קודם-כל דאַרף מען פאַר אייך קריגן אַ קוואַרטיר.

כ'האָב דאַן קיין צייט ניט געהאַט מיט זיי לענגער צו פאַרברענגען, און בין אַוועקגעגאַנגען. אויף מאָרגן אינדערפרי איז צו מיר אַריין רודערמאַן, און דעם מאָל אין אַ שפּאָגל נייעם אָנצוג מיט אַ נייעם הוט. ער האָט מיר דער-ציילט, אַז נעכטן איז ער אַרומגעגאַנגען מיט דינעזאָנען אַ לאַנגע צייט זוכן אַ קוואַרטיר, און אַז ער האָט געפונען אַ צימער אויף מוראַנאָוו. כ'האָב דאַן פאַרשטאַנען—און אַזוי איז דאָס טאַקע ווירקליך געווען—אַז מיטן נייעם קאָסט-יום האָט אים דאָס אויך נאָר דינעזאָן באַזאָרגט.

אינם זעלבן טאָג אין אָוונט זיינען מיר געזעסן ביי דינעזאָנען און זיך מישב געווען, ווי אַזוי מ'באַקומט פאַר רודערמאַנען ליטעראַרישע אַרבעט. מיר האָבן זיך דאַמאָלסט אָפּגעשטעלט אויף צוויי מעגליכקייטן: צו קריגן פאַר אים באַשעפטיגונג אין דער רעדאַקציע פון „ה צ פ י ר ה", אָדער ביי שפּר'ן, וועל-כער האָט דאַמאָלסט אַרויסגעגעבן זיין זאַמלבוך „כנסת ישראל". די ערשטע מעגליכקייט איז ביי אונז דאַמאָלסט אויסגעקומען פאַר זיכערער צוליב די פאָלגנדע טעמים: ערשטנס, איז אין אַ צייטונג דאָ מער וואָס צו טאָן און דערצו איז די אַרבעט אַ שטענדיגערע, און צווייטנס, האָבן מיר געבויט אויף דעם, וואָס רודערמאַן האָט אַ יאָר דריי פאַר ברעסלוי געלערנט אין זשיטאָמי-רער ראַבינער-שול, בעת סלאָנימסקי איז דאָרטן געווען דער אינספּעקטאָר, און ער דאַרף אים דעריבער גוט קענען.

נאָכדעם ווי רודערמאַן האָט אונז ערקלערט, אַז אים אַליין איז שווער צו גיין זוכן פאַר זיך אַרבעט, איז ביי אונז פאַרבליבן, אַז דינעזאָן זאָל זיך זעהן וועגן דעם מיט סלאָנימסקי'ן און איך—מיט שפּ"ר'ן.

אין א י י ן טאָג האָבן מיר ביידע, איך און דינעזאָן דערפילט אונזערע מיסיעס. דינעזאָן איז געקומען פון סלאָנימסקי'ן כמעט ווי מיט ליידיגן; איך ביי שפּר"ן האָב עפּעס י אָ געפּועלט. סלאָנימסקי'ס תשובה איז געווען, אַז קיין

שטענדיגע שטעל אין רעדאַקציע האָט ער פאַר אים ניט; אַלע ערטער זײַנען באַזעצט. נאָר טאָמער וויל ער עפּעס שרײַבן און אַרײַנטראָגן אים, וועט ער דאָס גערן אָננעמען. שפּ״ר האָט געזאָגט, אַז דערווײַלע האָט ער שוין פאַר אים צו איבערזעצן פאַרן „כנסת־ישראל“ אַ צוויי—דרײַ זאַכן פון דײַטש און פון רוסיש, און שפּעטער וועט ער זעהן.

מיר האָבן געזעהן, אַז אויף גרויסע גליקן איז שוין ניטאָ וואָס צו האָפן; נאָר דערווײַלע, אויף חיי־שעה, ווי מ׳זאָגט, איז דאָס אויך גוט. מיר האָבן איבער־גערעדט מיט רודערמאַנען און האָבן אים געראַטען, אַז טאַקע שוין מאָרגען זאָל ער צומרעטען צו דער אַרבעט. ביז וואָס־ווען האָט אים דינעזאָן „אויסגעליען“ ניט בלויז אויף זײַן הוצאה, נאָר ער האָט אים אויך געגעבן עטליכע צענד־ליג רובל אוועקצושיקן קיין לאָדז דער ווײַב מיט די קינדער.

ס׳זײַנען אַריבער אַ טאָג צעהן, און צו אונזער באַדויערן האָט זיך ארויס־געוויזן אָט וואָס: פאַר דער „הצפירה“ האָט רודערמאַן קיין איין־איינ־ציגע שורה ניט אָנגעשריבן. ער האָט געזאָגט, אַז וויפיל ער האָט זיך ניט צובראָכן דעם מוח, האָבן זיך זײַנע געדאַנקען ניט געקלייעט און אויפן פּאַפּיר איז בײַ אים גאָרנישט אַרויסגעקומען. ער רעכנט אָבער, אַז דאָס איז בײַ אים אַזוי נאָר צײַטווײַליג; ער האָט שוין לאַנג ניט געשריבן, האָט ער זיך, פּשוט, אָפּגעוווײַנט; ער האָט שוין אויך לאַנג ניט געטראַכט, ניט געדענקט, לאַנג קיין ספר אין האַנט ניט געהאַלטן... ס׳מאַכט אָבער ניט אויס; איניגיכן וועט דאָס בײַ אים איבערגיין; אַ טעמע פאַר אַ אַרטיקל האָט ער שוין: דורך אַ שוי־פענ־סטער פון אַ בוכהאַנדלונג האָט ער נעכטן דערזעהן צום ערשטן מאָל ראַדקינ־זאָנס ספר „תולדות עמודי הבד“; וועט ער עס זעהן קריגן און שרײַבן וועגן אים אַ קריטיק... פאַר שפּ״רן די איבערזעצונגען האָט ער שוין געמאַכט פאַר־טיג, און האָט זיי אים שוין אויך אָפּגעגעבן.

אַז כ׳בין אַרײַנגעגאַנגען אויף מאָרגען צו שפּ״רן, האָט ער מיך משונה אָנגעקוקט, און ציהענדיג די ווערטער ווי פון פּעך מיט זײַן געוויינליכער קוועטשעניש, האָט ער געזאָגט:

— ווי ס׳ווײַזט מיר אויס, איז אײַער רודערמאַן גאָר ניט רודערמאַן...

— וואָס הייסט?—האָב איך אים פאַרוואונדערט געפרעגט.

— איז דאָס רודערמאַן דער ספרא רבא פון „השחר“, דער גרויסער העבראַיסט, דער אַמאָליגער אַפּאָלאָגעט פון חסידיזם? — האָט שפּ״ר אויס־געשריען.

— געוויס!—האָב איך אים געענטפערט—וואָס איז דאָ די פראַגע? דאָס איז יענער רודערמאַן, דער מפורסם...

— אויב איר זײַט אַזאַ אַן אײַנגעשפּאַרטער—האָט שפּ״ר געזאָגט—טאָ קומט, איך וועל אײַך עפּעס ווײַזן.

בײַ די ווערטער האָט ער אַרויסגענומען פון אַ פּאַפּקע אַ כתב־יד און האָט עס מיר דערלאַנגט מיטן אויסרוף:

— אָט נעמט, אויף טשיקאַוועס, לייענט!...

אײַנקוקנדיג זיך אין כתב־יד בין איך שיר ניט מבולבל געוואָרן פון גרויס איבערראַשונג. אויסער וואָס דאָס איז שוין ניט געווען די אַמאָליגע מיר גאַנץ גוט באַקאַנטע רודערמאַנס פּערלדיגע האַנטשריפט, האָט דאָס נאָך געהאַט אַ צורה פון אַ מין הירעגליפן־כתב, עפּעס אַלץ שטריכן און פּינטלאַך. דאָס איז נאָך אָבער ניט גאַר. בעת מ׳האָט שוין, נאָך גרויס מאַטערניש, דערקענט די אותיות, און גענומען צוזאַמענשטעלן פון זיי ווערטער, האָט זיך, ממש, ניט גע־קלעפּט אַ וואָרט צו אַ וואָרט. ס׳איז נאָך גאַנץ ווייניג צו זאָגן, אַז דאָס איז ניט געווען קיין העברעאיש; דאָס איז אפילו ניט געווען קיין קוידערוועלש. כ׳געדענק, אַז כ׳בין עטליכע מינוט געשטאַנען אַ צומישטער, ניט וויסנדיג וואָס מ׳זאָגט אויף דעם, און וואָס מ׳הויבט אָן צו רעדן. שפּ״ר האָט מיך אָבער מקדים געווען, און האָט אַ זאָג געטאָן:

— אויב דאָס איז באמת יענער רודערמאַן, האַלט איך, אַז ער איז עפּעס איצטער ניט נאָרמאַל... און ווייסט איר, וואָס כ׳וועל אייך זאָגן? נעכטן בעת ער האָט מיר געבראַכט דעם כתב־יד, און כ׳האָב מיט אים אַ קליינע ווײַלע געשמועסט, האָט זיך מיר שוין אויך אויסגעוויזן, אַז מיט אים איז עפּעס ניט גלאַטלאַך.

— אָט, וואָס איר קענט זאָגן! האָב איך אָפּגעשלאָגן שפּ״ר׳ן—איך מיט דינעזאָנען זעהען זיך מיט אים אַלע טאָג און פאַרברענגען מיט אים, און הויבן דאָס גאָר אפילו ניט אָן צו מערקן. ער איז שטיל און אומעטיגלאַך, פּשוט, ווײַל אים איז ניט גוט אויפן האַרצן.

כ׳האָב גענומען ביי שפּ״ר׳ן רודערמאַנס כתב־יד, און האָב אים אַוועק־געטראָגן דינעזאָנען. אויף דינעזאָנען האָט דאָס געמאַכט נאָך אַ פּיל ערגערן אײַנדרוק ווי אויף מיר. אים האָט דאָס, ממש, אויפגעטרייסלט. אַ לאַנגע ווײַלע איז ער געבליבן זיצן שטיל. איך האָב אים איבערגעגעבן שפּ״ר׳ס מיינונג, און האָב דערביי צוגעלייגט:

— אַ קלייניגקייט, וואָס צרות קענען מאַכן פון אַ מענשן?!

אויף דעם האָט זיך דינעזאָן אָפּגערופן:

— מ׳דאַרף אים אַריינפירן צו אַ נערוון־דאָקטאָר.

אין אַ פּאָר טעג אַרום נאָך דעם איז דינעזאָן אַריין צו רודערמאַנען, און האָט אים גענומען מיט זיך שפּאַצירן. אונטערוועגס האָט ער אים אַרויפגע־פירט צו זיינעם אַ באַקאַנטן יונגן דאָקטאָר, מיט וועלכן ער האָט שוין וועגן דעם אָפּגערעדט פריהער. דורך פאַרשיידענע פאַרטלען האָט דער דאָקטאָר גע־פּועל׳ט ביי רודערמאַנען, אַז ער זאָל זיך לאָזן אונטערזוכן.

נאָך דער אונטערזוכונג האָט דער דאָקטאָר געזאָגט רודערמאַנען, אַז ער געפינט אים ביים בעסטן געזונט; דערביי האָט ער דינעזאָנען געבעטן, אַז ער זאָל נאָך צו אים אַרויפקומען. אַז דינעזאָן איז אין דעמזעלביגן אָוונט געקומען צום דאָקטאָר, האָט ער צו אים געזאָגט:

— כ׳האָב געפונען ביי אײַער פריינד היבשע סימנים פון נעווראַסטעניע און פסיכישער צושטערונג; ער באַנויטיגט זיך אין אַ גרויסער און אַ זאָרגזאַמער קוראַציע. קודם־כּל טאָר ער קיין זאַך ניט טאָן, און מוז אָפּהיטן די שטרענג־סטע רוה.

אויף מאָרגן בין איך מיט דינעזאָנען אַריינגעגאַנגען צו שפּ״ר׳ן מישב צו זיין זיך מיט אים וואָס צו טאָן. וועגן ליטעראַרישער אַרבעט, און אַ וועלכע ס׳איז באַשעפטיגונג בכלל, קען שוין איצט גאָר קיין רייד ניט זיין. איצטער דאַרף מען אים זעהן קורירן. אָבער וואו נעמט מען אויף דעם די נויטיגע מיטלען? און זיין ווייב מיט די קינדער אין לאָדז קען מען דאָך עפּעס אויך ניט לאָזן אויף הפקר.

דאַן האָט שפּ״ר געגעבן אַן עצה, אַז מיר זאָלן וועגן דעם ענין פּאַר־עפנטליכן אין די צייטונגען אַ וואַרימען אויפרוף צו די ליבהאָבער פון דער העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור. ער האָט אויך אויסגעדריקט זיין האָפע־נונג, אַז דער אויפרוף וועט אויפן יידישן פּובליקום האָבן אַ ווירקונג, און דער עולם וועט אָנהויבן צו שיקן נדבות אין די רעדאַקציעס, און דאַן וועט מעג־ליך זיין אַוועקצושיקן רודערמאַנען אין אַ וואָסער עס איז סאַנאַטאָריע, און געבן דערווייל דער ווייב מיט די קינדער אויף חיונה.

לויט דינעזאָנס בקשה האָט שפּ״ר דאַן גענומען אויף זיך אויפצושרייבן דעם אויפרוף. דערביי האָט דינעזאָן באַמערקט, אַז אין אויפרוף דאַרף ניט דער־מאָנט ווערן רודערמאַנס נאָמען; עס דאַרף נאָר גערעדט ווערן וועגן אַ באַוואוסטן העברעאישן שריפטשטעלער סתם.

אין אָוונט האָב איך מיט דינעזאָנען באַזוכט רודערמאַנען, און האָבן ביי אים פאַרבראַכט עטליכע שעה. דעם מאָל האָבן מיר אים שוין ביידע באַ־טראַכט נעהענטער און האָבן באַמערקט, אַז ער איז ווירקליך גייסטיג ניט ביי זיין גאַנצן געזונט. כּמעט די גאַנצע צייט איז ער געווען פאַרטראַכט און זעהר טרויעריג געשטימט; ווען עס איז האָט ער אונז געענטפערט אַ צעהנטן וואָרט; זיינע אויגן זיינען ווי פאַרגליווערט געוואָרן אויף איין פונקט, און ער איז גע־זעסן ווי אומבאַוועגליך.

מיט גרויס מיטלייד האָט אים דינעזאָן געפרעגט:

— וואָס איז דאָס היינט מיט אייך, הער רודערמאַן? וואָס האָט איר זיך דאָס מיט אַמאָל אַזוי אָפּגעלאָזן? איר זייט דאָך עפּעס אַ חבד׳ניק, ווי קומט דאָס צו אייך? איר געדענקט ווי איר האָט מיר אַמאָל געטרייסט אין אייערע בריוו פון ברעסלוי? אָט האָב איך אייך געבראַכט דעם האָנאָראַר פאַר אייערע אי־בערזעצונגען.

און רעדענדיג האָט דינעזאָן אַרויסגענומען פון טאַש, און האָט אים דער־לאַנגט צוויי פינפאונצוואַנציגערס.

רודערמאַן האָט צוגענומען דאָס געלט, און האָט דערביי אויסגערעדט מע־לאַנכאָליש־שטיל, קוים וואָס מיר האָבן געהערט:

— וואָס, איך טויג נאָך עפּעס? כ׳האָב נאָך ניט פאַרגעסן? מיר דאַכט, אַז ס׳איז געווען אַ רודערמאַן און — ניטאָ... אַ צובראָכענע כּלי איז דאָ, אַ שטיקל פון שברי־לוחות...

מיט אַ צובראָכענער האַרץ האָבן מיר זיך יענעם אָוונט צושיידט פון רודער־מאַנען. מיר האָבן אָבער דאַן ביידע ניט געאַנט, אַז דאָס זעהן מיר זיך שוין היינט מיט אים דעם ל ע צ ט ן מאָל...

אויף מאָרגן אַ זייגער זיבן אינדערפרי — כ׳בין נאָך געלעגן אין בעט — ערשט דינעזאָן האָט אָנגעקלאַפּט צו מיר. אַריין איז ער בלאַס ווי אַ טוך, און האָט קוים אַרויסגערעדט:

— רודערמאַן איז אינמיטן נאַכט פּלוצלונג געשטאָרבן! מ׳האָט דאָס מיר פאַרטאָג אָנגעזאָגט פון זיין קוואַרטיר.

באַלד בין איך מיט דינעזאָנען אַהין אַריבער. קומענדיג האָבן מיר שוין געפונען רודערמאַנען ליגנדיג אָפּגעהויבן אויף דער ערד, און ביי אים צוקאָפּנס ברענען עטליכע ליכט אין מעשענע לייכטערס. קיינער איז אין שטוב ניטאָ, נאָר דער בעל־הבית פון זיין קוואַרטיר מיט דער בעל־הבית׳טע שטייען ביידע ווי צודולטע, שטייען און קלערן וואָס טוט מען דאָ? אַ מענש איז עלנד ווי אַ שטיין, האָט ניט קיין קרוב, קיין גואל, ווער זשע וועט זיך דאָ מתעסק זיין מיט זיין קבורה?

איך מיט דינעזאָנען האָבן דאָס גענומען ביידע אויף זיך. דינעזאָן איז גלייך אַוועקגעלאָפן אין דער גמינע, און איך — צו שפּר׳ן.

מיר האָט שפּ״ר גלייך געזאָגט, אַז מיט רודערמאַנס קבורה וועלן מיר דאָ, קען זיין, האָבן אַ גרויסן עגמת־נפש. דערביי האָט ער מיר דערקלערט אַ זאַך, וואָס כ׳האָב ביז דאַן ניט געוואוסט. ער האָט מיר דערציילט, אַז אין וואַרשע זיינען דאָ צוויי בית־עלמינ׳ס: איינער אין שטאָט, צויף פּאָוואָנזעק, און דער צווייטער אין דער פאָרשטאָט פּ ר אַ ג ע. אויפ׳ן ערשטן בית־עלמין איז מען מקבר וואַרשעווער איינגעבאָרענע און סתּם פּוילישע שיינע יידן און מיוחסים, און אויפן צווייטן לייגט מען אַלע ניט היגע און פּראָסטע מענשן. באַזונדערס פירט מען אויף פּראַגע ל י ט וו אַ ק ע ס.

— ס׳איז ביי מיר גאָר קיין ספק ניט — האָט מיר שפּ״ר געזאָגט — אַז אין דער גמינע וועט מען געוויס וועלן מקבר זיין דעם אָרימען, און פאַר זיי גאַנץ אומבאַוואוסטן ליטוואַק, אויפן פּראַגער בית־עלמין. מיר טאָרן דאָס אָבער ניט דערלאָזן. דאָס וועט זיין אַ פּחיתת הכּבוד פאַר אונז לעבעדיגע העברעאישע שריפשטעלער.

איך האָב שפּר׳ן געזאָגט, אַז דינעזאָן איז אָקאָרשט־וואָס אַוועק אין גמינע.

— דינעזאָן איז ווייניג — האָט זיך שפּ״ר אָפּגערופן — דינעזאָן אַליין וועט ־אָרטן גאָרניט פּועל׳ן; מ׳קען אים אויך ניט. אָט א י ך וועל אַהין פּרובן צו גיין; ־וסט באַגלייט מיר.

מימן טראַם זיינען מיר אַוועקגעפאָרן צום גזשיבאָוו. ביים טויער פון דער גמינע האָבן מיר באַגעגנט דינעזאָנען. ער איז שוין געגאַנגען פון דאָרטן מיט אַ צעטל.

— וואו וועט מען אים מקבר זיין? — האָט שפּ״ר אַ פרעג געטאָן דינעזאָנען.

וואָס הייסט וואו? — האָט אים דינעזאָן געענטפערט — ; מ׳וועט אים מקבר זיין אויפן בית־עלמין.

— אויף וועלכן?

— וואָס הייסט אויף וועלכן?

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דינעזאָן האָט, אַזוי ווי איך, אויך ניט אָנגעהויבן צו וויסן די מעשה מיט די צוויי בית־עלמינס און וועמען מ׳איז אויף יעדערן פון זיי מקבר. אַריינקוקנדיג זיך אין צעטל, האָט שפּ״ר דערזעהן, אַז ער באַציט זיך טאַקי נאָר אויף פּ ר אַ ג ע.

דינעזאָן האָט אויך מסכים געווען, אַז מ׳טאָר אַזאַ זאַך ניט דערלאָזן, און אַז מ׳מוז זעהן אָנווענדן אַלע מיטלען, דאָס מ׳זאָל רודערמאַנען מקבר זיין אויף פּאָוואָנזעק.

דאָן האָט שפּ״ר אונז ביידן געלאָזן שטיין, און איז אַליין אַריין אין ד׳ער גמינע. דאָרטן האָט ער זיך דורכגעשמועסט מיטן פּאַרוואַלטער פון טויטנ־טיש, האָט אים דערציילט ווער דער נפטר איז, און האָט געבעטן מ׳זאָל אים מקבר זיין אין שטאָט. ס׳האָט ניט געדויערט קיין מינוט צוואַנציג, און שפּ״ר איז אַרויס, און האָט אונז איבערגעגעבן, אַז ער האָט גאָרניט אויסגעפירט, און אַז לויט זיין מיינונג קען אין דעם העלפן נאָר דער אַלטער ס ל אָ נ י מ ס ק י אַליין.

ד י מינוט, זיינען מיר ביידע, איך מיט דינעזאָנען, אַריבערגעגאַנגען צו סלאָנימסקי׳ן. נאָך עד היום איז ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון, און כמעט וואָרט ביי וואָרט, דעם זעהר כאַראַקטעריסטישן געשפּרעך, וועלכן מיר האָבן דאַמאָלס געהאַט מיט סלאָנימסקי׳ן.

— מיר זיינען אייך געקומען אָנזאָגן ניט קיין גוטע בשורה — האָט דינעזאָן אַרויסגערעדט — אייער אַן אַמאָליגער תּלמיד איז געשטאָרבן.

— מיינער אַ תּלמיד? — האָט דער אַלטער געפרעגט — לאָמיך שוין וויסן ווער?

— פּסח רודערמאַן!

— פּסח רודערמאַן? — האָט זיך סלאָנימסקי אָפּגערופן אָן דעם קלענסטן סימן פון איבערראַשונג — אָט ערשט געקומען און שוין געשטאָרבן? ברוך דין האמת!

— און די גמינע וויל אים מקבר זיין אויף פּ ר אַ ג ע! — האָב א י ך מיך אַרייסגעכאַפּט.

— מילא בכן? — האָט געפרעגט סלאָנימסקי קאַלט ווי אַ ליאָד.

— אונז דאַכט—האָט אויף דעם געענטפערט דינעזאָן—אַז דאָס וועט זיין אַ גרויסער חלול־הכבוד ניט בלויז פאַר דעם נפטר, נאָר פאַר אונז אַלע יידישע שרייבער.

— אָט הויבט זיך שוין אָן אַ מעשה מיט די יונגע שרייבער!—האָט סלאָנימסקי אַ זאָג געטאָן אַביסל ברוגז׳לאַך—; איר מיינט, אפנים, אין אמת׳ן, אַז אויף פּאָוואָנזעק עסן קיין ווערים ניט? כ׳ווייס ניט, וואָס פאַר אַ חלול־הכבוד איז דאָ פאַראַן? וואָס מאַכט עס טאַקע אויס, צי דאָ באַגראָבן, צי דאָרטן באַגראָבן? צוויי מאָל באַגראָבט מען ניט.

— ס׳וואָלט טאַקע ניט אויסגעמאַכט—האָב איך געזאָגט;—אָבער אַז אייער גמינע נעמט לכתחלה און באַשטימט איין בית־עלמין פאַר מיוחסים, דאָס הייסט פאַר פּוילישע יידן, און דעם צווייטן פאַרן נידעריגן סאָרט נפטרים, צו וועלכע ס׳פאַררעכנט באַזונדערס ליטוואַקעס, ווערט שוין דאָס דורכדעם אַ גרויסער אומ׳כבוד, און בפרט ווען דאָ רעדט זיך ניט וועגן סתם אַ ליטוואַק, נאָר וועגן אַ העברעאישן שריפטשטעלער מיט אַ נאָמען.

— בכן איז וואָס פאַרלאַנגט איר פון מיר?—האָט געפרעגט סלאָנימסקי.

— מיר פאַרלאַנגען פון אייך—האָט דינעזאָן געענטפערט—זאָס איר זאָלט זיין אַזוי גוט און זיך משתדל זיין פאַר דער גמינע, אַז מ׳זאָל רודערמאַנען לייגן אויף פּאָוואָנזעק.

— ווי? איך זאָל גיין אין דער גמינע מיך משתדל זיין?—האָט סלאָנימסקי אויסגעשריען שוין מיט כעס—; איר מיינט עפּעס, אַז איך בין אַ מענש אַ ליידיגגייער? איר פאַרגעסט, אַז איך האָב אויף זיך אַ צייטונג? ווי באָט איר דאָס גאָר מיר אָן?

— אפשר וואָלט געווען גענוג—האָט דינעזאָן געזאָגט—אַז איר זאָלט אָנשרייבן אַ צעטעלע אין דער גמינע. אייערע אַ פּאָר ווערטער וואָלטן געוויס געווירקט. מיר בעטן אייך דאָס זעהר.

— איך שרייב קיין צעטעלאַך ניט!—האָט סלאָנימסקי אויסגעשאָסן אין דעמזעלבינן בייזן טאָן—אויף צעטעלאַך שרייבן האָב איך אויך קיין צייט ניט; כ׳האָב נאָך היינט ניט באַוויזן אפילו די פּאָסט איבערצוקוקן; זעהט וואָס פאַר אַ גרויסע פּאָסט כ׳האָב.—דערביי האָט ער אונז באַוויזן מיטן פינגער אויפן שרייב־טיש, וואו עס זיינען געלעגן פיל נאָך ניט קיין אויפגעעפנטע בריוו.

איך מיט דינעזאָנען זיינען געבליבן שטיין ווי געפּלעפט.

— כ׳זאָג אייך נאָכאַמאָל בדרך עצה טובה—האָט זיך סלאָנימסקי אָפּגערופן שוין אַביסל ווייכער באַמערקנדיג אונזער פאַרלעגנהייט—אָט מאַכט בעסער דערפון קיין וועזן ניט; גלויבט מיר, אַז פאַר דעם נפטר איז קיין שום נפקה מינה ניט וואו מ׳איז אים מקבר. אי, די לעבעדיגע? שפּייט אויף דעם!..

זעהענדיג, אַז עס מיט דעם אַלטן גאָרנישט צו מאַכן, האָבן מיר זיך מיט אים אָפּגעזעגנט, און זיינען אוועקגעגאַנגען. אַז מיר זיינען שוין געווען אין פּאָדערצימער, האָט ער אונז נאָכגעשריען:

— זעהט, מ׳זאָל מיר אקאָרשט מודיע זיין ווען עס וועט זיין די לויה.

ס׳האָט זיך אָבער אויסגעלאָזן, אז אונזער גאַנצער גאַנג צו סלאָנימסקי׳ן איז געווען אַן׳איבעריגער. בעת שפר איז געגאַנגען צוריק פון דער גמינע, האָט ער אָנגעטראָפן אויפן וועג דעם געשוואָרענעם אַדוואָקאַט ישראל יאָסיפּאָווסקי, דער דאַמאָלסטיגער פאָרזיצער פון די וואַרשעווער חובבי־ציון, און האָט אים דערציילט די געשיכטע. יאַסינאָווסקי, וועלכער איז געווען א גרויסער פאַרערער פון דער העברעאישער ליטעראַטור, האָט זיך מיט דער זאַך פאַראינטערעסירט, איז תיכף אַריינגעפאָרן אין דער גמינע, און נאָך א לאַנגן שמועס מיט וועמען מ׳באַדאַרף, האָט ער געפועלט, אז מ׳זאָל רודערמאַנען מקבר זיין אויף פּאָוואָנזעק.

רודערמאַנס לויה איז געווען א גאַנץ קליינע. נאָך ניט קיין גאַנצער מנין מענשן זיינען געגאַנגען נאָכן ארון. ס׳זיינען געווען מער ניט ווי א 6—7 העברעאישע שריפטשטעלער. אויף גענסיע־גאַס איז אונטערגעקומען סלאָנימסקי, אויף דזיקע האָט זיך באַהעפט צום קליינעם עולם אויך נחום סאָקאָלאָוו; זיי זיינען אָבער ביידע אָפּגעגאַנגען מער ניט ווי א פּאָר גאַסן, און נעלם געוואָרן. אויפן בית־עלמין האָבן זיך אָפּגעשטעלט פון די ליטעראַטן נאָר מיר זאַלבעפינפט: שפ״ר, אלעזר אַטלאַס, דער שריפטשטעלער־בוכהענדלער אברהם צוקערמאַן, דינעזאָן און איך.

איך דערמאָן מיך אַ קלייניגקייט:

אויפן בית־עלמין איז צו מיר צוגעגאַנגען אלעזר אטלאַס און האָט מיך געפרעגט, פון וואָס פאַר א קראַנקהייט רודערמאַן איז געשטאָרבן.

כ׳האָב אים דערציילט, אַז לויט דער ערקלערונג פון דאָקטאָר איז רודערמאַן געווען אַ נעווראַסטעניק.

אַטלאַס, וועלכער האָט גאַנץ אָפט האָלט געהאַט צו זאָגן א וויץ, און אמאָל אויך מיט אַ ריין קלויזניקשן נאָכגעשמאַק, האָט זיך אָפּגערופן:

— ניט אומזיסט האָט מען אים גערופן רודערמאַן; ער איז געווען א צורודערטער...

— ניט תמיד,—האָב איך אויף דעם באַמערקט.

— כ׳מיין „על שם סופו״..;—האָט זיך אטלאַס אזוי ווי מתנצל געווען.

ס׳איז שוין געווען פאַרנאַכטלאַך בעת איך מיט דינעזאָנען האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטאָט. מיר זיינען אַריין אין א קאַפּיי־הויז. מ׳האָט אונז דערלאַנגט טיי. דינעזאָן האָט גענומען אין האַנט א בלאַט. זיצנדיג לעבן אים האָב איך באַמערקט, אַז אַריינקוקנדיג אין דער צייטונג קייקלען זיך אַראָפּ פון זיינע אויגן אַ טרער נאָך א טרער...

מיט אמאָל האָט ער זיך אַ קער געטאָן צו מיר און אַ זאָג געטאָן:

— רודערמאַן איז דער איינציגער, וועלכן כ׳האָב אמאָל אָנגעטרויט אַ סוד, און איצטער האָט ער אים גענומען צו זיך אין קבר.

איך האָב תיכף פאַרשטאַנען וואָס ער מיינט. דינעזאָן האָט אָבער בשעת מעשה ניט געוואוסט — און דאָס איז פאַרבליבן פון אים אומבאוואוסט א'יף אייביג — אַז פאַ'ר מ י ר איז דאָס קיין סוד ניט...

V.

דינעזאָנס קליין צימערל ווערט אַ צענטער פון די וואַרשעווער ליטעראַטן.—זיין היזסע באַציהונג צו די שריפטשטעלער.—דינעזאָן אַלס הויז-פריינד פון די פרידבערגס.—דינעזאָן קוקט איבער זיינע אַלטע כתבים אין שרייבט נייע.— זיין שוואַכקייט פאַרצוליעבען פאַר אַנדערע זיינע ווערק.—דינעזאָן אַלס ערשטער קעמפער פאַר דעם כבוד פון דער יידישער שפראַך.—זיין אַרטיקל אין „פאָלקס-בלאַט".—דינעזאָנס ליבע צו יידיש און צו איר ליטעראַטור.—דינעזאָנס ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פרצ'ן.—דינעזאָן לייענט פאַר פרצ'ן אַ קאַפּיטל פון זיין „אבינדורל".—דער אינהאַלט פון דער דאָזיגער ערציילונג.—דער איינדרוק, וואָס דינעזאָן און פרץ האָבן געמאַכט איינער אויף דעם אַנדערן.

פון דאַמאָלס אָן פלעג איך מיר זעהן מיט דינעזאָנען גאַנץ אָפט, כמעט אַ טאָג איבער אַ טאָג, און באַזונדערס אין די נאָכמיטאָג-שעה'ן. ער האָט דאַן געוואוינט ביי זיין שוועסטער, אויף נאַלעווקעי נומער 19, אין אַ קליין אַלקערל, וועלכער איז מיט דער צייט געוואָרן אַ צענטער פון די אָנגעזעהענסטע וואַר-שעווער, און אויך נ י ט וואַרשעווער ליטעראַטן. אינ'ם דאָזיגן אַלקערל האָב איך מיך וויפל מאָל געטראָפן מ'ט פרישמאַנען, מיט שפר'ן, מיט פרידבערגן, און אַמאָל אויך מיט שלום-עליכמ'ן און מיט גאָלפאַדענען. מ'איז דאָרטן געזעסן אויף דער איינציגער בעט, ווייל פאַר שטולן איז אין דעם ברעקל צימערל ניט געווען קיין אָרט. אַלע האָבן זיך אבער ביי דינעזאָנען געפילט זעהר היימיש. דינעזאָן האָט באַזעסן אַ גרויסע צוציהונגס-קראַפט; דער עולם שרייבער האָט זיך ליב געהט צו אים צוצוטוליען. אַ סך האָט דערצו גורם געווען זיין גוטער, איידעלער כאַראַקטער, זיין דימענטענע נאַטור, זיין שטענדיגעס גרייט זיין אריינ-צוגיין אין דער לאַגע פונ'ם חבר און אויסצוהעלפן אים אין זיין נויט, ניט וואַרטנדיג ביז יענער וועט אים בעטן. אַ סך וואָלט איך געקענט דערציילן וועגן דעם, וואָס דינעזאָן האָט צוטאָן לטובת עלטערע און יינגערע שריפטשטע-לער אין די מיטעלע אַכציגער יאָרן. און דאָס, וואָס ער האָט געטאָן — האָט ער געטאָן גאַנץ באַשיידן, מיט אַ צניעות'דיגער ענוות. צו איטליכן שריפטשטעלער האָט ער זיך באַצויגן ווי צו אַ טרייען חבר, ווי צו אַ ברודער. אין יענער צייט זיינען נאָך אונזערע שרייבער ניט געווען צוריסן, ווי היינט, אויף קריגערישע מחנות פון העבּרעאיסטן מיט יידישיסטן; דער גייסטיגער פירוד צווישן אַלט און יונג האָט זיך דאַן נאָך אויך ניט אַזוי שטאַרק בולט אַרויסגעוויזן. אַלע זיינען גע-ווען חברים, און אַלעמען האָט געצויגן צו דינעזאָנען. איך געדענק, אַז אויף

א

חתונה ביי דינעזאָנס שוועסטערס אַ טאָכטער זיינען געווען כמעט אַלע וואַר=שעווער ליטעראַטן. ס'האָט יעמאָלט שיר ניט געהאַלטן דערביי, אַז אויף מאָרגן זאָל ניט אַרויס די „הצפירה"... ווייל דער דאַמאָלסדיגער צענזאָר, דער שריפטשטעלער פרידבערג, האָט די גאַנצע נאַכט פאַרבראַכט אויף דער חתונה. דער „גוי" פון רעדאַקציע האָט אים אָבער דאָרטן געפּאַקט, און דאָרטן האָט געמוזט פרידבערג צענזורירן די „הצפירה".

דינעזאָן איז דאַן געווען אַ גרויסער „יושב=אוהל", האָט ניט ליב געהאַט צו מאַכן קיין באַזוכן. אַן אויסנאַם האָט ער געמאַכט נאָר פאַר אַ פּאָר הייזער, און ריכטיגער: פאַר איין הויז. ער האָט זיך צוגעבונדן צו די פרידבערגס, און באַ=זונדערס פלעגט ער גאַנץ אָפט אַריינגיין צו זיין איידים, דער באַוואוסטער יידישער שריפטשטעלער מרדכי ספּעקטאָר, וועלכער האָט דענסטמאָל גע=האַט פאַר אַ פרוי די טאַלענטפולע נאָוועליסטין, וואָס איז געווען באַקאַנט אונטער דעם פּסעוודאָנים „איזאַבעלאַ". און איז נאָר דינעזאָן איינמאָל אַן איינגייער געוואָרן אין אַ הויז, איז ער איר שוין געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן, און ווי אַן אייגענער, אַ שטוביגער, געטיילט זיך מיט איר אין אירע ליידן און פריידן...

זיין פרייע צייט האָט דינעזאָן פאַרבראַכט אויף שרייבן; גאַנץ אָפט פלעגט ער אויך אַרויסנעמען דאָס געשריבענע פון אַמאָל און עס איבערפּיילן און אי=בערשלייפן און צוריק אַריינלעגן אין קעסטל. וועגן דרוקן האָט ער נאָך ניט געקלערט. און אַ שוואַכקייט האָט דינעזאָן געהאַט: פלעגט צו אים אַריינגיין אַ חבר, אַ ליטעראַט, פלעגט ער אים נעמען פאָרלייענען פון זיינע כתבים. און מ'האָט געדאַרפט זעהן מיט וואָס פאַר אַ מין געפיל, מיט וואָס פאַר אַ באַגייסטע=רונג דינעזאָן האָט פאָרגעלייענט זיינע ווערק! אַריינטאָנדיג זיך אינגאַנצן אין העפט, ניט וואַרפנדיג קיין בליק אויפן צוהערער, ווי ניט וועלנדיג זיך אינ=טערעסירן צו מאַכט אויף אים זיין לייענען אַ וועלכן ס'איז רושם, האָט ער אַריינגעגאָסן אין יעטווידער פראַזע אַזאַ ווייכקייט, אַזאַ טיפע באַהאַרציגקייט, אַז ווילנדיג צו ניט ווילנדיג האָט ער געמוזט באַרירן די נשמה פון זיין וויזאַ=ווי. איך פלעג פון אים באַקומען אַזעלכע כבודים זעהר אָפט. אַמאָל, אָפּלייענענ=דיג פאַר מיר אַ פּאָר קאַפּיטלאַך פון זיינע אַן ערציילונג, האָט ער אַוועקלעגנ=דיג דעם כתב=יד צוריק אין זיין שרייב=טישל, אַזאָג געטאָן צו מיר מיט זיין זיסן שמייכל:

— אויסגעלופטערט אַביסל מיינע קינדערלאַך; איצט וועלן זיי זיך שוין קענען אַזוי ווייטער ליגן אין זייער רוה. ס'וועט נאָך אָנשטיין זייער ליכטיגער טאָג!...

איינמאָל בין איך אַריינגעקומען צו דינעזאָנען און האָב אים געפונען אַביסל אויפגערעגט. אַז כ'האָב ביי אים געפרעגט, וואָס דאָס באַטייט, האָט ער מיר דערלאַנגט אַ בלאַט „המליץ", און האָט מיר אָנגעוויזן אויף אַ בריוו פון זשיטאָ=מיר, אונטער וועלכן עס איז געווען געחתמ'עט איינער אַ ד"ר שלמה סקאָמאָראָווסקי.

דער דאָזיגער סקאָמאָראָווסקי דערציילט, אַז ער האָט זיך געווענדט מיט אַ בקשה צום באַוואוסטן היסטאָריקער פּראָפעסאָר גרעץ, ער זאָל אים ערלויבן איבערצוזעצן זיין געשיכטע אין יידיש, און אַז ער, גרעץ, האָט אים אָפּגעזאָגט, מאָטיווירנדיג זיין אָפּזאָג מיט דעם, וואָס יידיש איז ניט קיין שפּראַך, נאָר אַ „זשאַרגאָן“, וועלכן די רוסיש-פּוילישע יידן דאַרפן, לויט זיין מיינונג, אָפּגעבן אין אַרכיוו. דינעזאָן האָט געזעהן אין דער דאָזיגער תשובה פונם באַרימטן יידישן געלערנטן אַ גרויסע באַליידיגונג פאַר דער יידישער שפּראַך און פאַר די יידישע שרייבער.

— מ'קען דאָס ניט, און מ'טאָר דאָס ניט פאַרשווייגן — האָט דינעזאָן געזאָגט —; אויף אַזאַ זאַך מוז מען רעאַגירן; געגן אַזאַ באַליידיגונג מוז מען פּראָטעסטירן.

— אפשר זאָלט איר דאָס טאַקי אַליין טאָן? איר ווייסט דאָך מסתמא: „קריינא דאגרתא“ און ווי ווייטער שטייט.

דינעזאָן האָט זיך געקווינקלט. ערשטנס האָט ער שוין לאַנג אויסער בעלעטריסטיק גאָרנישט געשריבן, און צווייטנס — און דאָס איז ביי אים דער עיקר — האָט ער ניט וואו צו שרייבן. ס'איז אפילו דאָ דאָס „פאָלקסבלאַט“, אָבער אין לעווי'ס צייטונג פאַרטרויט ער זיך ניט עפּעס צו דרוקן; ער האָט מורא, אַז דער רעדאַקטאָר, דער מטורף זאָל, ווי זיין שטייגער איז, ניט פאַרדאַרבן זיין אַרטיקל און ניט אַריינשטעלן אין אים דוקא דעם היפך פון דעם, וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן. סיידן שרייבן דאָס אין איינעם פון די העברעאישע בלעטער; ווייס ער אָבער ניט, צו דאָס האָט אַ זין.

אויפן אַנדער טאָג האָט מיר דינעזאָן דערציילט, אַז ער האָט זיך פאָרט ניט געקענט איינהאַלטן און האָט אַוועקגעשיקט אין „פאָלקסבלאַט“ אַ שאַרפן פּראָטעסט-אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט אויפגעוויזן דעם פּראָפעסאָר גרעץ די ניט אויסגעהאַלטנקייט און די פאַלשקייט פון זיינע מיינונגען בנוגע דער באַדייטונג פון דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור אינם לעבן פון יידישן פאָלק.

— איך האָב נאָר געדאַרפט יוצא זיין פאַר מיין געוויסן — האָט מיר דינעזאָן דערביי געזאָגט; — אַי וואָס, טאָמער קומט לעווי און פירט מיר איבער מיין אַרטיקל, איז שוין דאָס ניט מיין שולד.

דינעזאָנס אַרטיקל געגן גרעצן האָט זיך אין אַן אַכט טאָג אַרום אָפּגעדרוקט אין „פאָלקסבלאַט“*) און ווי ער האָט אים געשריבן, אָן אַ שום שנוי. עס איז געווען אַזאַ זכות, וואָס דעם מאָל האָט לעווי'ן פאַרדרייט דער קאָפּן, און ער האָט זיך אפילו צום אַרטיקל ניט צוגערירט.

אָט אַזוי איז דינעזאָן געווען דער ערשטער, וועלכער האָט נאָך מיט אַ יאָר 30 צוריק געהאַט די דרייסטקייט עפנטליך צו באַקעמפן די אַנטיפּאַטיע,

---

*) „פאָלקסבלאַט“, 1888, נומער 2 (אין דער ליטעראַרישער ביילאַגע).

װעלכע מ׳האָט דאַן אין יידישע אינטעליגענטע קרייזן אַרויסגעװיזן צו דער יידישער שפּראַך.

דינעזאָן איז כל ימיו געװען אַ גרױסער ליבהאָבער פון יידיש און פון איר ליטעראַטור. יעדן נייעם טאַלענט, אַפילו ניט קיין גרויסן, האָט ער באַגעגנט מיט פיל באַגײַסטערונג; יעדער נײַער יידישער ספר האָט אים שטאַרק דערפרייט. עד היום קען איך ניט פאַרגעסן מיט װאָס פאַר אַ התפעלות ער האָט מיר אין אַ געוויסן טאָג אונטערגעטראָגן דעם יידישן זאַמלבוך „דער װעקער", װעלכער איז אַרויס אין אָדעס אונטער ליליענבלומס רעדאַקציע און אונטער דער פאָן פון חבת-ציון, כאָטש ער איז קיין חובבי-ציון קיינמאָל ניט געװען. דער טאָג, װאָס פרוג האָט אָנגעהויבן צו שרייבן יידיש, איז געװען בײַ דינעזאָנען אַן אמתער יום-טוב. מיט אַ באַזונדער נחת-רוח האָט ער פאַרפאָלגט דאָס פונאַנדערבליהען זיך פונם גרויסן שלום-עליכמס טאַלענט.

דינעזאָנס אייגענער חשק געדרוקט צו װערן נאָך זײַן פּופּולעריזירן שטילשווייגן האָט זיך אין אים דערװעקט נאָך דעם אַרויסגאַנג פון די ביידע גרויסע יידישע זאַמלביכער: ספּעקטאָרס „הויזפריינד" און שלום-עליכמס „פאָלקס-ביבליאָטעק". די לעבעדיגקייט, װעלכע איז דאַן אַנטשטאַנען אין דער יידישער ליטעראַטור, האָט דינעזאָנען צוריק אַרײַנגעצויגן אין שטראָם. די התחלה האָט ער געמאַכט מיט אַ פּאָר זאַכן, װעלכע ער האָט פאַרעפנטליכט אין די אויבנדערמאָנטע זאַמלביכער. דערנאָך האָט ער גענומען קלערן װעגן אַליין אַרויסגעבן אַ זאַמלבוך, און צוגעבן צו יעדערן פון זיי זײַנע אַ גרויסע ערציילונג. דער דאָזיגער געדאַנק איז אָבער געבליבן פון אים ניט פאַרווירקליכט, ווייל אַ קורצע צייט נאָך דעם האָט ער זיך באַקאָנט מיטן פּרץ'ן, װעלכער האָט שפּעטער אַליין אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די „יידישע ביבליאָטעק" מיט דינעזאָנס מאַטעריעלער הילף און מיט זײַן גרויסער ערציילונג „הערשעלע".

נאָך דינעזאָנס טויט האָט דער באַוואוסטער שריפטשטעלער נאָמבערג דערציילט װעגן אים אין „מאָמענט", אַז ער האָט געהאַט אין זײַן לעבן צוויי גרויסע מאָמענטן: װען ער איז זיך צום ערשטן מאָל צוזאַמענגעקומען מיט פּרץ'ן, און װען פּרץ איז געשטאָרבן. צום ערשטן מאָמענט, צו דינעזאָנס באַקאַנטשאַפט מיט פּרץ'ן, בין איך געװען דער גורם, און האָב אים אַליין בײַגעוואוינט.

מיט פּרץ'ן בין איך באַקאַנט געװאָרן נאָך אין יאָר 1886 *). ער איז דאַן געקומען קיין װאַרשע אויף אַ פּאָר טעג און צופעליג האָב איך מיך מיט אים געטראָפן בײַ שפּ"ר'ן. פון דאַמאָלסט אָן פלעגן מיר זיך גאַנץ אָפט צונויפשרײַבן. איינמאָל האָט ער מיר צוגעשיקט פון זאַמושץ אַ העפטל מיט צוועלף

*) זעה מײַנע ערינערונגען װעגן פּרץ'ן אין דער „יודישער װעלט" פון יאָר 1915, העפטן אפּריל-מאַי.

פון זיינע קליינע ערציילונגען. דערביי האָט ער מיר געשריבן, אַז ער איז מוכן ומזומן אָנצונעמען אַ פּאַרלעגער זיינע ערציילונגען אָן אַ גראָשן האָנאָ־ראַר, נאָר פּאַר אַ געוויסע צאָל עקזעמפּליאַרן; דער עיקר איז נאָר, אַז זיי זאָלן זיין געדרוקט. די דאָזיגע ערציילונגען זיינען דאַן איבערגעלייענט געוואָרן ביי ספּעקטאָרן אויפן קוואַרטיר אין אַן ענגן קרייז פון וואַרשעווער ליטעראַטן, וועלכע האָבן איינגעפונען פּה אחד, אַז זיי אַנטפּלעקן אין מחבר אַ גרויסן טאַלענט, און אַז זיי מוזן יעדנפאַלס פאַרעפנטליכט ווערן. ס'האָט זיך אָבער אין וואַרשע ניט געפונען קיין איין פּאַרלעגער, וואָס זאָל מרוצה ווערן אָפּצו־דרוקן אויף זיין חשבון פּרצ'ס ערציילונגען אפילו אָן האָנאָראַר. דער אַלגעמיי־נער תירוץ איז געווען, אַז די ערציילונגען זיינען עפּעס צו קליינינקע, אָן ער־ציילונג פון אַ בלעטל, אָן ערציילונג גאָר פון אַ האַלבער בלעטל, עפּעס „קיי און שפּיי", און זיי, די פּאַרלעגער, קענען זיין בעלנים נאָר אויף גראָבע, דיק־בייכיגע ערציילונגען אַ לאַ שמ"ר, בוכבינדער וכדומה. דאַמאָלסט האָט דינעזאָן אָפּגעדרוקט פּרצ'ס ערציילונגען אויף זיין רעכענונג, און האָט אים אַריינגע־שיקט קיין זאַמושטש אַלע עקזעמפּליאַרן. דאָס ביכל, וואָס טראָגט דעם אַלגע־מיינעם נאָמען „בילדער פון לעבן", איז געווען, קען מען זאָגן, דאָס ערשטע רינגעלע אין דער גאָלדענער קייט פון פּרצ'ס דיכטערישע שאַפונגען.

אין יאָר 1889 איז פּרצ'ס מאַטעריעלער מצב געוואָרן קריטיש. דאַן איז ער געקומען אויף עטליכע טעג קיין וואַרשע זעהן, צו וועט ער זיך דאָרטן קענען איינאָרדענען. לויט זיין בקשה האָב איך אים דאַן אַריינגעפירט צו די־נעזאָנען, וועלכער האָט נאָך געוואוינט אין דעמזעלביגן קליינינקן אַלקערל אויף גאַליעווקעס 19. אין וועג האָב איך פּרצ'ן מכין געווען דערצו, אַז דינע־זאָן וועט אים אפשר ווען פאַרלייענען פון זיינע נאָך ניט געדרוקטע כתבים, בכן זאָל ער זיך אויף דעם ריכטן פון פריהער, און טאָמער וועט ער זיך דערפון פילן ניט באַקוועם, זאָל ער דאָס מקבל באהבה זיין.

אויף דעם האָט מיר פּרץ געפרעגט פאַרוואונדערס:

— היתכן, אַז ער וועט מיר פון דרך־ארץ וועגן גאָר ניט פרעגן, צו וויל איך אים אויסהערן?

— ניין! — האָב איך אים געענטפערט —; וועט ער אייך נאָר וועלן פאָרלייענען, וועט ער אייך ניט פרעגן; אַזוי איז שוין זיין שטייגער.

און כך הוה. אַ קליינע ווײַלע נאָכדעם ווי איך האָב זיי פאָרגעשטעלט איינער ז'עם אַנדערן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ געשפּרעך וועגן ליטעראַטור און שרייבער. אינמיטן שמועס האָט פּרץ אויסגעדריקט דינעזאָנען זיין יישר־כח פּאַר דעם, וואָס ער האָט זיך אַזוי פיל באַמיט אום זיין ווערקל „בילדער פון לעבן", און האָט פאַרענדיגט מיט די ווערטער:

— איז מיר באַשערט צו בלייבן ביי ליטעראַטור, האָב איך דאָס נאָר אייך צו פאַרדאַנקען.

דערווײַלע האָט דינעזאָן געעפנט זיין טיש־קעסטל, האָט פון דאָרטן

אַרויסגענומען אַ דיק העפט און געזאָגט:

— אָט גיב איך אייך כּבֿוד.

און האָט גענומען לייענען.

איך געדענק, אַז דינעזאָן האָט דאַמאָלס פאָרגעלייענט אַ קאַפּיטל פון זיין שוין גאַנץ לאַנג אָנגעשריבענע ערציילונג „אַ ב י ג ד ו ר ל”. צוליב אַ סבה, וועלכע איז מיר אומבאַקאַנט, איז די דאָזיגע ערציילונג געבליבן ניט געדרוקט ביז היינטיגן טאָג.

„אַביגדורל”— דאָס איז אַ נאָמען פון אַ קליינעם יינגל, אַ יתום, וואָס זיין מוטער די אלמנה האָט געדינט פאַר אַ קעכין ביי איינעם פון די שטאָטישע גבירים, און האָט אים געהאַלטן ביי זיך אין קיך. אַ גאַנצן טאָג פלעגט דער קליינער יתום האָבן אויסצושטיין כּל הצרות פון דעם גבירס צוויי יינגלאַך, וועלכע פלעגן אים אָנטאָן כּל־ערליי נגישות, אויך שלאָגן און הרגענען און מאַכן אים בלאָע סיניאַקעס אויפן לייב, און ער פלעגט דאָס נעביך אַלץ פאַרבאָרגן אַפילו פון דער מוטער, מורא־האָבנדיג אַ מויל צו עפענען, טאָמער טרייבט מען אים אַרויס. נאָר פאַרטאָג, ליגנדיג מיט דער מאַמען אין קיך, פלעגט ער מיט איר אין דער שטיל נעמען אַריינטענה׳ן: סטייטש, פאַרוואָס קומט עס, אַז דער בעל־הבית דער גביר מיט זיין גאַנצער פאַמיליע זאָלן לעבן אַזאַ גוטן טאָג, און זיי, דאָס הייסט, ער מיט דער מאַמען, זאָלן זיך אַזוי פּייניגן? און די מוטער פלעגט אים זוכן איינשטילן מיט א י י ן תּירוץ, אַז ס׳איז אַזוי באַשערט פון גאָט. די תּשובה פלעגט אָבער דעם יינגל ניט צופרידן שטעלן, און יעדער פאַרטאָג פלעגט ער דער מוטער אויפרייסן פון שלאָף מיט נייע קשיות, און אַלץ אויף דער אייגענע טעמע.

פון אָט דער ערציילונג אַ קאַפּיטל האָט דינעזאָן געלייענט פאַר פּרצ׳ן, אין דעם דאָזיגן קאַפּיטל זיינען אָפּגעשילדערט די יסורים פונם קליינעם יתום. דעם גביר׳ס צוויי געזונטע, שטאַרקע, דיקע, אָפּגעפרעסענע יינגלאַך וואַרפן אַרום דעם יתום איינער צום צווייטן, עפּעס ווי ער וואָלט געווען אַ פּילקע, און ער, דער יתום, איז לכתּחילה מקבל דעם שפּיל מיט אַ געמאַכטן שמייכל. באַלד אָבער ווערט אויס מיטן שמייכל. דעם יינגל פאַרקוועטשט דאָס יונג הערצל, און ער באַגיסט זיך מיט ביטערע טרערן. דאָ דרייט זיך מיט אַמאָל אָן די גביר׳טע, און דערזעהענדיג דעם יתום וויינענדיג, וואַרפט זי זיך אויף אים אַרויף מיט שרעקליכע קולות: אַהער ביסטו מיר געקומען דולן אַ מחזמאַרש אין קיך!

און ד י סצענע האָט דינעזאָן פאַרנעלייענט מיט אַ ז אַ מין טיפן טראַגיזם, אַז ס׳האָט זיך אונז געדאַכט, דאָס אָט אָט כליפּעט ער זיך אַליין פונאַנדער צוזאַמען מיטן יתום.

אויף אונזער צוריקגאַנג האָב איך אַ פרעג געטאָן פּרצ׳ן:

— נו?...

אויף דעם האָט מיר פּרץ געענטפערט:

— כ׳האָב שוין לאַנג ניט געזעהן אַזוינע טיפע, בלויע אויגן; דאָס איז די מדת־הרחמים אַליין...

אין אַ מינוט אַרום האָט ער מוסיף געווען:

— ווער איך נאָר מיט דינעזאָנען מער באַקאַנטער און מער נעהענטער, מוז איך אים אָפּגעוויינען פון דעם אומגעבעטענעם פּאַרלייענען. אַ שריפטשטע־לער, וואָס ווייס זיין ווערט, דאַרף זיך אַזוי ניט אַרומוואַרפן מיט זיינע ווערק...

ווי ס׳איז אַלעמען באַוואוסט, איז פּרץ געוואָרן מיט דער צייט ניט בלויז דינעזאָנס אַ נאָהענטער באַקאַנטער, נאָר אַ סך מער פון דעם, אַ ברודער. צי ער האָט אָבער באַוויזן אָפּצוגעוויינען דינעזאָנען פון זיין שטייגער פּאַרצולייי־ענען זיינע נאָך אומגעדרוקטע ווערק פאַר חברים־געסט,—דאָס ווייס איך ניט.

באַגעגענענדיג זיך אויף מאָרגן מיט דינעזאָנען האָב איך אים אויך אַ פרעג געטאָן מיטן זעלבן נוסח:

— נו?...

אויף דעם איז געווען דינעזאָנס תשובה:

— כ׳האָב שוין לאַנג ניט געזעהן אַזוינע שוואַרצע, קלוגע אויגן. ער רעדט אָבער גאַנץ ווייניג; קענטיג, אַז ער קלערט מער.

ביידע האָבן עפּעס געמאַכט אַן איינדרוק איינער אויפן אַנדערן מיט די אויגן...

פּרץ האָט נאָך דאַן פאַרבראַכט אין וואַרשע עטליכע טעג. פול מיט גוטע הבטחות אויף דער צוקונפט פון פריינד און באַקאַנטע איז ער אָפּגעפאָרן צוריק קיין זאַמושץ מיט דעם באַשלוס אַריבערצופאָרן באַלד נאָך פּסח מיט דער פאַ־מיליע קיין וואַרשע.

.VI

רודערמאַנס יאָרצייט.—איך באַגלייט דינעזאָנען אויפן בית־עלמין.—די באַגע־געניש מיט פּרצ׳ן.—פּרץ פאָרט מיט אונז אויפן בית־עלמין.—מיר הערן פון פּרצ׳ן באַגאַסטערט.—די עם־הארצ׳ישע מצבה.—העברעאיש צי ייִדיש?—אַ „מצודת־ציון" צוקאַפּנס פון די מתים...

אין דעמזעלבן יאָר, אַ פּאָר וואָכן נאָך פּסח, בין איך אַמאָל געקומען צו דינעזאָנען. ווי מיר זיצן זיך אַזוי און שמועסן, רופט ער זיך צו מיר אָפּ:

— איר ווייסט וואָס היינט איז?

— וואָס זאָל היינט זיין?—האָב איך אים געפרעגט ניט פאַרשטייענדיג וואָס ער מיינט.

— היינט איז רודערמאַנס יאָרצייט!

אין אַ מינוט אַרום האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— זײַט איר, אפשר, אַ בעלן צו גײן מיט מיר אויפֿן בית־עלמין? אָט קומט לאָמיר זיך דורכשפּאַצירן; ס׳איז אַ שײנער טאָג.

דערבײַ האָט ער מיר דערציילט, אַז די דרײַ יאָר זינט רודערמאַן איז געשטאָרבן, גײט ער אַלע יאָרצײַט צו אים אויפֿן קבר. כ׳האָב דינעזאָנען ניט געקענט אָפּזאָגן, און כ׳בין מיט אים געגאַנגען.

אויפֿן ראָג גענסיע און די נאַלעווקעס האָבן מיר מיט אַמאָל דערזעהן ערשט פּרץ קומט אונז אָן אַנטקעגן. נעכטן אין אָוונט איז ער געקומען מיט דער פֿאַמיליע קײן וואַרשע, און איצט גײט ער דאָס צו דינעזאָנען.

דינעזאָן האָט די ערשטע מינוט ניט געוואוסט, וואָס ער זאָל דאָ טאָן. פֿון איין זײַט האָט זיך אים גרײַלאַך געוואָלט האָבן בײַ זיך פּרצ׳ן, און ס׳איז אים זעהר ניט אָנגענעם געווען, אַז ער, פּרץ, זאָל זיך צוליב אים אומזיסט מטריח זײַן; און פֿון דער אַנדער זײַט האָט ער בײַ זיך ניט געקענט פֿועל׳ן צו ברעכן אַ מנהג, וועלכער איז שוין בײַ אים, קענטיג, געוואָרן אַ בין הארץ־באַדערפֿעניש. פֿון דער דאָזיגער פֿאַרלעגנהייט האָב איך אים אַרויסגעפֿירט זאָגנדיג צו פּרצ׳ן:

— דעם מאָל מוזט איר שוין, ליבער הער פּרץ, אַזוי גוט זײַן און אַנטשולדיגן אונזער פֿרײַנד דינעזאָנען. ער האָט הײַנט יאָרצײַט נאָך אַן אַמאָליגן געליבטן פֿרײַנד, אַ העברעאישער שריפֿטשטעלער, פּסח רודערמאַן; האָט ער געהייסן, אפשר האָט איר פֿון אים געהערט, גײען מיר דאָס איצטער בײדע אויפֿן בית־עלמין.

— פּסח רודערמאַן? — האָט פּרץ אויסגערופֿן — אַ שאלה, צי איך ווייס? מיר זײַנען אַמאָל בײדע גאַנץ נאָהענטע ליטעראַרישע שכנים געווען. אין איין ביכל „השחר״ האָבן זיך געדרוקט מײַן שיר „חלוקת־החכמות״ און רודערמאַנס אַן אַרטיקל וועגן חסידים. אויב איך האָב קײן טעות ניט האָבן מיר אינם זעלביגן ביכל „השחר״ געהאַט פֿאַר אַ שכן אויך מײַן געוועזענעם שווער גבריאל יהודה ליכטענפֿעלד*).

און תּוך כּדי דבור האָט פּרץ אַ זאָג געטאָן:

— איך גײ אויך מיט אײַך, אָבער נאָר מיט צוויי תּנאים: ערשטנס, זאָלן מיר נעמען אַ דראָשקע, און צווייטנס, זאָל דאָס זײַן אויף מײַן חשבון.

אויף דעם האָט אים דינעזאָן געענטפֿערט:

— צו אײַער ערשטן תּנאי בין איך מסכּים, און צום צווייטן בשום אופֿן ניט.

— טויג ניט! — האָט פּרץ געזאָגט שמײכלנדיג — אויב אַזוי גײ איך ניט מיט אײַך.

— ווייסט איר וואָס? — האָב איך פֿאָרגעלייגט אַ פּשרה — איינער זאָל דינגען די דראָשקע צום בית־עלמין, און דער צווייטער — פֿון בית־עלמין.

---

*) פּרץ האָט קײן טעות ניט געהאַט. זעה „השחר״, 7־טער יאָרגאַנג, פֿאַר חודש טבת.

LIMUVIA

— אויף ד ע ם גיי איך אויך ניט איין!—האָט דינעזאָן אַרויסגעזאָגט גאַנץ קאַטעגאָריש—פּרץ איז היינט מיין גאַסט, דאַרף איך אים נעמען אויף מיינע הוצאות. לאָמיר אָבער דערווייַלע נעמען די דראָשקע, ו„החשבון יהיה אחר החג"...

מיר האָבן זיך זאַלבעדריט אַריינגעזעצט אין אַ דראָשקע, און אַוועקגע־פאָרן צום בית־עלמין אויף פאָוואָנזעק.

פאָרנדיק האָט דינעזאָן דערציילט פּרצ׳ן רודערמאַנס לעבנס־געשיכטע מיט די פּרטים פון זיינע לעצטע טעג. אויף פּרצ׳ן האָט דאָס געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. באַלד האָט ער פאַרפירט אַ שמועס וועגן דעם גורל פון שריפטשטעלער בכלל, און פון יידישע בפרט. אייגנטליך איז דאָ אָבער דאָס וואָרט „שמועס" ניט ריכטיג, ווייל אויסער אים, פּרצ׳ן, האָט קיינער פון אונז ניט גערעדט. און דאָס איז ניט געווען עפּעס אַזוי זיך גערעדט. דאָס איז געווען אַ גאַנצער אוצר פון די שענסטע געדאַנקען און פון די אָריגינעלסטע איינפאַלן. ער איז אַריבער פון די יידישע שרייבער צום יידישן פאָלק און פון יידישן פאָלק צום יידישן לעבן, און האָט די גאַנצע וועג, ממש, געשפּראָדלט מיט מחשבות־פּערל; און ווי שיין און ווי שטאַרק איז געווען זיין עצם רעדן! איך מיט דינעזאָנען זיינען געזעסן און געשלונגען יעדעס וואָרט. אויף מאָרגן האָט מיר דינעזאָן געזאָגט, אַז פּרץ האָט אים נעכטן, פּשוט, באַצויבערט.

אַרויפגייענדיק אויפן בית־עלמין איז דינעזאָן אַוועק פאָראויס צו רודער־מאַנס קבר, און איך מיט פּרצ׳ן זיינען אים נאָכגעגאַנגען. כ׳האָב גערעכנט, אַז דינעזאָן וואָלט וועלן בלייבן שטיין אַ ווייַלע ביים קבר איינער אַליין, און דע־ריבער האָב איך פּרצ׳ן אָפּגערופן אָן אַ זייט, און בין מיט אים אַריין אין איי־נער פון די קעגנאיבערדיגע אַלייעס, אין וועלכער ס׳זיינען קענטיג געלעגן וואַרשעווער גבירים און שיינע יידן. אויף דעם האָבן באַוויזן די גרויסע קינ־סטלעריש געמאַכטע מצבות. פּרץ האָט זיך אַוועקגעשטעלט לעבן איינער פון די מצבות, און איך בין געשטאַנען ווייט פון אים אַ טריט פופצעהן—צוואַנ־ציג און האָב באַטראַכט אַן אַנדער מצבה. מיט אַמאָל גיט זיך פּרץ אַ קער צו מיר און זאָגט:

— קומט אַקאָרשט, זייט מוחל, אַהער, איך וועל אייך ווייזן עפּעס אינ־טערעסאַנטעס.

כ׳בין צו אים צוגעגאַנגען, און ער האָט מיר באַוויזן מיטן פינגער אויף אַ מצבה, וואָס איז געשטאַנען אַביסל אָן אַ זייט פון ד ע ר, לעבן וועלכער ער האָט זיך אָפּגעשטעלט, און האָט אַ זאָג געטאָן:

— לייענט וואַרשעווער העברעאיש!

דאָס איז געווען אַ מצבה אויף אַ קבר פון אַ פרוי, און אָנגעשריבן זיי־נען אויף איר געווען די פאָלגנדע דברי־שבח:

„הִיא הָיְתָה לִילָדֶיהָ אוֹמֶנֶת,
לְזְּנַיִים מַשְׁעֶנֶת,
לְכָל אִישׁ נוֹתֶנֶת
וּלְבַעֲלָהּ סוֹכֶנֶת"...

— ווי געפעלט אייך די עם־הארצות און די גראָבקייט? — האָט מיר פּרץ געפרעגט.

— איך קען אייך ערב זיין — האָב איך אים געענטפערט — אַז דאָס איז נאָר „נוסח פוילן"; אַ ליטווישער ייד וואָלט אַזאַ נוסח אויף אַ מצבה בשום אופן ניט געשריבן.

— איך וועל מיך מיט אייך וועגן דעם ניט אַמפּערן — האָט פּרץ געזאָגט — איך האַלט אויך, אַז ביי אייך אין ליטע קען מען העברעאיש פיל בעסער און גרינגדליכער, ווי ביי אונז אין פוילן.

ביי די ווערטער איז צו אונז צוגעגאַנגען דינעזאָן. פּרץ האָט אים אָנגעוויזן אויף דער מצבה. דינעזאָן האָט אַ קוק געטאָן און האָט געזאָגט: זעהר טרויעריג!

צוריקגייענדיג האָבן מיר זיך אַלע דריי אָפּגעשטעלט לעבן רודערמאַנס קבר. פּרץ האָט דאַן אַ זאָג געטאָן ווי רעדנדיג צו זיך אַליין:

— געבאָרן אין באָריסעוו, געגעסן „טעג" אין מינסק, געלערנט זיך אין זשיטאָמיר, געשטודירט אין ברעסלוי, געהונגערט אין לאָדז און געקומען שטאַרבן קיין וואַרשע...

פאָרנדיג צוריק פון בית־עלמין האָט זיך פּרץ צוריקגעקערט צו דער טעמע וועגן דער עם־הארצ'ישער מצבה, און האָט אויסגערופן:

— דאָס איז דאָך אַן אומגעהערטער סקאַנדאַל צו דערלאָזן ברענגען אויפן בית־עלמין אַזעלכע מצבות, וואָס עס דאַרף רויט ווערן דער פּנים אָפּצושטעלן זיך לעבן זיי.

אין יענער מינוט האָב איך מיך דערמאָנט אָן דער מינסקער מצבה מיט אליקום צונזערס יידישן טעקסט, און האָב דערציילט פאַר פּרצן מיט דינעזאָנען די גאַנצע געשיכטע מיט דער דערמאָנטער מצבה, ווי די מינסקער חברה קדישא האָט געוועסט ניט געוואָלט דערלאָזן דעם יידישן נוסח, און ווי זי האָט צום סוף נאָכגעגעבן, א. אַז. וו.

— וואָס מיינט איר? — האָט זיך פּרץ אָפּגערופן — אַ גאַנץ שיינער געדאַנק. איך האַלט, אַז אין יידיש קען גאָר בשום אופן ניט געמאָלט זיין דער פאַל פון אַזאַ שענדליכן נוסח.

— אין עצם איז דער העברעאישער סטיל מער מסוגל צו ליריש־ע אויסגיסונגען — האָט דינעזאָן אויף דעם באַמערקט —; און בכלל, דאַכט מיר, אַז א מצבה פון אַ יידן בעט זיך עפּעס צו שרייבן נאָר אין העברעאיש.

— העברעאיש—האָט פרץ געזאָגט—באַזיצט אָבער אַ גאַנץ באַזונדער חסרון, וועלכער באַשטייט אין דעם, וואָס כמעט יעדעס וואָרט האָט ניט בלויז אַ טייטש, נאָר אויך אַ פשט, און אַמאָל גיט איינעם, נאָר עטליכע פשטים. אָט נעמט, למשל, דאָס וואָרט „ס ו כ נ ת", וואָס האָט אונז אַלעמען דרייען אַזוי אויפגערעגט. ווער ווייסט? אפשר האָט דער מחבר פון דער מצבה געלערנט דעם פשט פון „ותהי לו סוכנת": זי איז אים געווען אַ פ ר ו י. אמת, קיין טעם האָט דאָס אפילו דאַן אויך ניט; עס פאַלן דאָך אָבער אַראָפּ אונזערע טענות וועגן עם הארצות און גראָבקייט. אין י י ד י ש, ווי אין אַלע אַנדערע שפּראַכן, וואו איטליכס וואָרט האָט זיין באַשטימטן טייטש פאַר אַ ל ע מ ע ן, קען גאָר דעריבער אַזאַ פאַל ווי מיט דער העברעאישער „סוכנת" קיינמאָל ניט פּאָרקומען. ס׳קומט דאָך אַזוי אויס, אַז מיר וועלן דאַרפן ביי יעדער מת אוועקשטעלן צוקאָפּנס אַ „מצודת-דוד" מיט אַ „מצודת-ציון"...

— אייגנטליך—האָט זיך דינעזאָן אָפּגערופן—האָט די גמינע געדאַרפט איינפירן אַ מין צענזור אויף מצבות...

אינמיטן דעם דאָזיגן שמועס זיינען מיר אָנגעקומען אין שטאָט אַריין.

VII.

פרץ און דינעזאָן אַלס צוויי קאָנטראַסטישע נאַטורן.—פון די צוויי אַנטיפּאָדן ווערט אַ סינטעז.—ווי פרץ און דינעזאָן האָבן זיך באַצויגן צו די יונגע כּאַלענטן.—דינעזאָנס פּאַטערליכע התקרבות צו די יונגע שריפטשטעלער.—פרץ און דינעזאָן אין ווילנע.—דער פאַנפאַטער משורר.—ווער איז פרץ׳ס רוח-הקודש?

אָט אַזוי האָט זיך דורך מיר אָנגעהויבן די באַקאַנטשאַפט צווישן פרץ׳ן מיט דינעזאָנען. און ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט, און די דאָזיגע ביידע, ביז אַהער, צווישן זיך אומבאַקאַנטע פּערזאָנען, זיינען צוגעצויגן געוואָרן איינער צום צווייטן ווי דורך אַן אינעווייניגסטע מאַגנעטישע קראַפט. און—מערקווירדיג! עס זיינען נאָך קיינמאָל ניט געווען אַזוינע צוויי קאָנטראַסטן ווי דינעזאָן מיט פרץ׳ן. ד י נ ע ז אָ ן—אַן אָפענע נאַטור, פול צוטרוי צו יעדערן, געגרייט איטליכן אַריינצונעמען אין זיינע אָרעמס, מיט דעם אייביגן זיסן שמייכל אויף זיינע ליפּן, מיט זיין שטענדיגער ווייכקייט און באַהאַרציגקייט, און פ ר ץ—דער איינגעהאַלטענער, דער אין-זיך-איינגעשלאָסענער, דער האַרטליליכער, און גאַנץ אָפט אויך, דער ביטערער!... דינעזאָן דער באַשיידענער, דער ענו, און פרץ מיט דעם תמיד שטאָלץ אויפגעהויבענעם, אַריסטאָקראַטישן קאָפּ! און דאָך זיינען אָט די ביידע קאָנטראַסטישע נאַטורן, אָט די ביידע אַזוי שאַרף בולט-דיגע געגנזאַצן, געוואָרן כמעט פון די ערשטע מינוטן אַן ווי אויסגעגאָסן פון איין שטיק. פון דער צונויפשמעלצונג און צוזאַמענגיסונג פון די דאָזיגע צוויי אַנטיטעזן, איז מיט דער צייט אַ־ויס אַלס סינטעז: דער גרוי-

סער פּרץ און זיין באַליבטער ברודער, זיין צווייטעס „איך"—יעקב דינעזאָן! דער קומענדיגער קריטיק־פּסיכאָלאָג וועט האָבן פאַר זיך די אויפגאַבע אויסצוגעפינען און צו אַנטפּלעקן יענע באַהאַלטענע פעדים, וועלכע האָבן די דאָזיגע ביידע באַליבטע פאָלקס־דיכטער צוזאַמענגעבונדן אַ משך פון זעקסאונצוואַנציג יאָר, און ביז אַריבער זייער לעבנס־שוועל, ביז נאָכן טויט...

נאָך דער ערשטער פּערזענליכער באַקאַנטשאַפט פון פּרצ׳ן מיט דינעזאָנען איז מיר אויסגעקומען צו געפינען זיך לעבן זיי נאָר אַ גאַנץ קורצע צייט. מ׳יין שיקזאַל האָט מיך דאַן פאַרוואָרפן אויף דער פּראָווינץ. איך האָב אָבער עטליכע יאָר כסדר ניט אויפגעהערט צו קאָרעספּאָנדירן מיט דינעזאָנען. דורך די דאָזיגע בריוו האָב איך געוואונען דעם אייַנדרוק, אַז פון די אָנפאַנג אַכציגער יאָרן איז פּרץ געוואָרן דער גייסטיגער צענטער, אַרום וועלכן ס׳האָבן זיך דאַמאָלס גרופּירט ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ פונק טאַלענט. יונגע לייט פון דער פּראָווינץ, וואָס האָבן אין זיך דערפילט אַ נטיה צום קינסטלערישער שאַפונג, האָבן אָנגעהויבן ווי „עולה לרגל" צו זיין קיין וואַרשע צו פּרצ׳ן, פאָרלייגן אים זייערע שריפטן, און אויסהערן זיין אורטייל. אַ שטרענגער שופט איז פּרץ געווען. ס׳איז שוין געווען זיין טבע, אַז נאָך איידער ער האָט אַריינגעקוקט אין די כתבים פון דעם צו פון יענעם יונגערמאַן, האָט ער אים געפּרובט ראַטן ניט צו פאַרנעמען זיך מיט שרייבעריי, ווייל דאָס איז זעהר אַ פאַראַנטוואָרטליכע אַרבעט און איז פאַרבונדן מיט רוח־הקדש... די דאָזיגע הקדמה פלעגט אויף די פּראָווינציעלע יונגע לייט אָנוואַרפן אַ מין פּחדנ׳ישע אָפּהענטיגקייט. פלעגט זיך אָבער באַלד אַרויסכאַפּן דינעזאָן מיט זיין זיסן שמייכל און מיט זיין האַרציגן קול, און פלעגט זאָגן: נישקשה, זייט רוהיג, ער וועט לייענען, ער וועט לייענען. אָט נעמט אַרויס אייערע כתבים; גיט זיי מ י ר, א י ך וועל אים געבן. באַלד זיינען שוין די כתבים געלעגן ביי פּרצ׳ן אויפן שרייב־טיש, און פּרץ האָט זיי גענומען לייענען פאַר׳ן מחבר גופא, און געלייענט האָט ער אויפן קול, און גליקליך האָט זיך פּרץ געפילט ווען ער האָט אַנדעקט ביי דעם איינעם, צו ביי דעם אַנדערן, אַ וועלכן ס׳איז ניצוץ פון אַ טאַלענט. און גאָר ניט דעם ערך גליקליכער האָט זיך פון דעם געפילט דינעזאָן, וועלכער האָט זיך אַזש אָנגעקוואָלן פון שמחה.

ביי אַזעלכע צופאַלן האָבן פּרץ מיט דינעזאָנען צווישן זיך איינגעטיילט די ראָליען: פּרץ האָט דעם טאַלענט אַ נ ע ר ק ע נ ט, און דינעזאָן האָט אים צו זיך צ ו ג ע ט ו ל י ע ט. די יונגע טאַלענטן, וועלכע האָבן שוין געהאַט דאָס גליק צו באַקומען סמיכות פון פּרצ׳ן, האָבן זיך שוין דאָס רוב מער ניט געוואָלט צוריקקערן אין זייערע פאַרוואָרפענע שטעטלאַך. זיי האָבן בעסער געוואָלט פאַרבלייבן אין וואַרשע, כדי צו געפינען זיך נעהענטער צו פּרצ׳ס קינסטלערישער השפעה. פון וואָס לעבט מען אָבער אין אַזאַ גרויסע שטאָט ווי וואַרשע? דאָ איז שוין געקומען צו הילף דער גוטהאַרציגער דינעזאָן. מיט אַ ריין פאָטערליכער ליבשאַפט האָט ער פאַר איטליכן פון זיי געזאָרגט

אויף וויפל ער איז געווען ביכולת. איידער וואָס ווען האָט ער דערווײַלע יע־דערן פון זיי געגעבן אַ גמילות־חסד, דאָס הייסט, ווי פון לכתחילה אָפּגערעדט, אויף צו באַצאָלן אין משיח׳ס צייטן... און דערנאָך האָט ער פאַר זיי געגומען זוכן באַשעפטיגונג. פאַר איינעם האָט ער געקראָגן לעקציעס, פאַרן צווייטן שרייבטליכע אַרבעט, פאַרן דריטן ערגעץ־וואו אַ וועלכע ס׳איז שטעל א. אז. וו. מ׳דאַרף דערצו נעמען אין אַכט, אַז אין יענער צייט איז נאָך דער יידישער בי־כער־מאַרק געווען לגמרי טויט. ס׳זיינען דאַמאָלסט ניט אַרויס ניט קיין יידישע צייטונגען און ניט קיין יידישע זשורנאַלן, און אַ יונגן יידישן ליטעראַטאַר איז אויסגעקומען אין וואַרשע צו שטאַרבן פון הונגער. איז ביז וואָס ווען האָט זיי דאַן דינעזאָן אַריבערגעטראָגן אויף זיינע פלייצעס.

ווי אַ פריהער דער אַלקערל אויף נאַלעווקעס 19, אַזוי איז איצט אויף דינעזאָנס קליינער צימערל אויף דזיעלנע 15 געוואָרן דער מיטלפונקט, וואוהין עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען אַלע יונגע יידישע טאַלענטן אויסצוריידן זייערע זאָרגן און זייערע איבערלעבענישן, און פלעגן פון דאָרטן אַרויסגיין ערמונטערטע און באַגייסטערטע צו נייער ענערגישער ליטעראַרישער טעטיגקייט. צווישן די דאָ־זיגע יונגע שריפטשטעלער, וואָס האָבן כמעט נאַר דינעזאָנען אַליין צו פאַר־דאַנקען זייערע עקסיסטענץ־מעגליכקייטן אין וואַרשע פאַר דער ערשטער צייט, ביז ס׳האָט דאָרטן אָנגעהויבן אַרויסצוגיין דער וועכנטליכער יידישער זשורנאַל „דער יוד", אַרום וועלכן זיי האָבן זיך נאָכדעם אַלע גרופירט, האָבן מיר ביים היינטיגן טאָג אונזערע באַדייטנדסטע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן. איטליכער פון זיי האָט געוויס ביי זיך גאַנצע פעקלאַך מעשיות וועגן דער פאַטערליכער באַהאַנדלונג, וואָס דינעזאָן האָט זיי אַרויסגעוויזן ביי זייערע ערשטע ליטעראַ־רישע אַרויסטרעטונגען.

* * *

נאָך אַ גאַנצע ריי כאַראַקטעריסטישע עפּיזאָדן וועגן דאָס לעבן פון דעם יעקב דינעזאָן וואָס פאַר פּרצ׳ן, וואָלט איך דאָ געקענט דערציילן. באַזונדערס וויכטיג זיינען זיינע מיינונגען וועגן געוויסע מענשן און ספרים. צוליב כמה סבות לעג איך דאָס אָפּ ביז אַ צווייטער געלעגנהייט. איצט וויל איך פאַרענדיגן מיינע זכרונות וועגן דינעזאָנען מיט די פאָלגנדע צוויי קליינע עפּיזאָדן, וואָס דעם ערשטן פון זיי האָב איך אַליין בייגעוואוינט אין ווילנע, און דעם צווייטן האָט מיר איבערגעגעבן איינע פון דינעזאָנס נאָהענטע באַקאַנטע.

אין יאָר 1911 זיינען פּרץ מיט דינעזאָנען דורכגעפאָרן ווילנע. זיי האָבן זיך דאָרטן דאַמאָלס אָפּגעשטעלט אויף אַ טאָג צוויי. דערהערנדיג וועגן פּרצ׳ס קומען, האָבן זיך צו אים אין האָטעל געגומען קלייבן אַ סך יונגע בחורים׳לאַך, וואָס האָבן זיך געשניטן אויף „משוררים"; זיי האָבן אים, מיטגעבראַכט, ווי דער שטייגער איז, פּעק כתבים און געוואָלט הערן זיין מיינונג. איז גראָד אויסגעקומען, אַז בשעת איך בין געזעסן ביי פּרצ׳ן אין נומער און

געשמועסט מיט אים און מיט דינעזאָנען, האָט זיך געעפֿנט די טיר און ס׳איז אַריין אַ בחור׳ל פֿון אַ יאָר 18—17, ניט מהודר׳דיג אָנגעטאָן און מיט צושויבערטע האָר, האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים טיש, אַרום וועלכן מיר זיינען געזעסן און האָט עפּעס אַ זאָג געטאָן. איך זאָג „עפּעס״, ווייל קיינער פון אונז דרייען האָט ניט אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין וואָס ער וויל. ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דער בחור׳ל געווען אַ פּאָנפּאַטער, און האָט גערעדט שטאַרק אונטער דער נאָז. דאָ איז דינעזאָן אַרויס פון טיש, איז צוגעגאַנגען צום בחור׳ל און האָט זיך צו אים אָפּגערופֿן:

— קומט אָקאָרשט אַהער, און זאָגט מ י ר וואָס איר באַגערט. רעדנדיג האָט ער אים אַריינגענומען אין דעם דערבייאיגן צימער.

אין אַ פּאָר מינוטן אַרום איז דינעזאָן צוריק אַריין מיטן בחור׳ל, האָט דערלאַנגט פּרצ ן עטליכע בלעטלאַך פּאַפּיר און האָט געזאָגט:

— דאָס זיינען שירים, און ד אָ ס איז דער משורר; נעם לייען און זאָג דיין מיינונג, און איר ,יונגערמאַן, זעצט זיך. דערביי האָט ער אים אונטערגעטראָגן אַ שטול.

פּרץ האָט מיט אַ שאַרפן בליק אָפּגעמאָסטן דעם „משורר״ פון קאָפּ ביז די פיס, האָט פאַרצויגן אַ זויערע מינע, האָט אַ קוק געטאָן אין דער ערשטער בלעטל און גענומען לייענען:

— „צו—מיין—כלה!״...

האַסטיג האָט פּרץ אַ פרעג געטאָן דעם „משורר״:

— זאָגט, יונגערמאַן, כ׳בעט אייך, האָט איר שוין אַ כלה?

דער בחור׳ל איז רויט געוואָרן איבער די אויערן, און האָט געשוויגן. אין עטליכע מינוטן אַרום האָט ער זיך אָנגעטאָן אַ כח און געענטפערט:

— ניט אַ כלה, נאָר גלאַט אַזוי...

— וואָס הייסט „גלאַט אַזוי?״ איר ווילט זאָגן „אַ געליבטע״? איר האָט „אַ געליבטע״? איאָ?

— יאָ, אַ געליבטע—האָט פּאָנפּאַטיש קוים אַרויסגערעדט דער „משורר״— אָבער ניט מיינע...

— וואָס הייסט?—האָט פּרץ שאַרף אַ זאָג געטאָן—די געליבטע איז אַן אַנדערנס, און א י ר באַזינגט אירע „גינ־גאָלדענע לאָקן מיט איר חנ׳עוודיגער מינע״?

דער בחור׳ל איז אַלץ געוואָרן רויטער און רויטער.

דאָ האָט זיך דינעזאָן אַריינגעמישט און געזאָגט:

— זעה, פּרץ, איך בעט דיר, מאַטער אים ניט; לייען ווייטער און זאָג אַרויס דיין מיינונג. און איר, יונגערמאַן, שרעקט אייך ניט, ז יי ט איר אַ משורר, וועט איר ז יי ן.

פּרץ האָט אַריינגעקוקט אין דאָס צווייטע בלעטל, און האָט תיכף געזאָגט שוין אין אַ פיל זאַנפטערן טאָן:

— אין א וואלד זייט איר שוין, אפנים י אָ געווען, און טאקי אליין געד וועןן; יאָ, דאָס איז שוין גאָר גישקשה׳דיג. ווייסט איר וואָס? לאָזט דאָ איבער אייערע בלעטלאך, און גייט צו מיר אריין מאָרגן אינדערפרי.

דער דאָזיגער יונגער משורר דרוקט זיך היינט כמעט אין אלע יידישע זשורנאלן און צייטונגען.

כ׳גיי איבער צום צווייטן און לעצטן עפיזאָד.

אין א געוויסער שטאָט, וואוהין מ׳האָט אמאָל איינגעלאדן פרצ׳ן אויף א לעקציע, האָט ער געטומען מיט זיך דינעזאָנען. נאָך דער לעקציע, וועלכע איז אריבער מיט גרויס ערפאָלג, האָבן די אָרטיגע שריפטשטעלער איינגעאָרדנט לכבוד פרצ׳ן א באנקעט. אויפן דאָזיגן באנקעט האָט מען געהאלטן טאָסטן, אין וועלכע מ׳האָט אויסגערעכנט פרצ׳ס גרויסע פארדינסטן פאר דער יידישער לי־טעראטור. צופעליג איז דינעזאָן אין אלע טאָסטן לגמרי איגנאָרירט געוואָרן. קיינער פון די רעדנער האָט וועגן אים קיין איין־איינציג וואָרט ניט פארוואָרפן.

אין זיין ענטפער־רעדע האָט פרץ, אונטער אנדערן, געזאָגט:

— כ׳דאנק אייך, חברים, פאר אייערע גוטע רייד. כ׳מוז אייך אָבער אויפמערקזאם מאכן, אז אָן איין זאך, און דאָס איז דער עיקר, האָט איר לחלוטין פארגעסן. קיינער פון אייך האָט ניט דערמאָנט מיין „רוח־הקודש״...

אלע אנוועזנדע האָבן אָנגעקוקט פרצ׳ן שטארק פארוואונדערט.

— מיין רוח־הקודש איז אָט דער... אָט דער...—און פרץ האָט בשעת־מעשה אָנגעוויזן אויף דינעזאָנען.

דינעזאָן, דער גרויסער ענו, האָט דאָס ניט געקענט פארטראָגן, האָט זיך א שטעל געטאָן פון אָרט און אויסגערופן:

— ניין, ניין, חברים! גלויבט אים ניט; דער רוח־הקודש איז ער, ער, נאָר ער אליין; איך אויף קיין פאל ניט...

שלום-יעקב אַבראַמאָוויטש.

(מענדעלע מוכר-ספרים).

(געבאָרן — 1835; געשטאָרבן — 1917).

ווי ס׳איז באַוואוסט האָט אַבראַמאָוויטש געהאַט כל ימיו אַ גרויסע חולשה צום שמועסן, און ניט בלויז מיט חברים-שריפטשטעלער. און געשמועסט האָט אַבראַמאָוויטש ניט סתם אין דער וועלט אַריין. וועגן וואָס פאַר אַן ענין ער זאָל ניט האָבן גערעדט, האָט זיין מויל געשפּריצט פונקען פון זעלטענע, און אויך גאַנץ אָריגינעלע געדאַנקען, אָדער ער האָט געשפּראָדלט מיט וויץ און מיט אַ פריילעכן, געזונטן הומאָר. אַ גאַנץ קנאַפּער בעלן איז אָבער אַבראַמאָוויטש געווען—אַזוי פלעגן זיינע מקורבים דערציילן—אַריינצולאָזן זיך אין געשפּרעכן, מיט וועמען ס׳זאָל ניט זיין, בנוגע זיינע פּערזענליכע איבערלעבענישן, און אַפילו וועגן אַזעלכע פאַקטן, וואָס האָבן אַ היסטאָריש-געזעלשאַפטליכן אינטערעס. תמיד פלעגט ער זאָגן: וויל ווער וויסן מיין לעבנס-באַשרייבונג, זאָל ער גיין און לייענען מיינע ספרים. אין די ווייניגע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט מיט 30 יאָר צוריק פאַרעפנטליכט אין סאָקאָלאָווס „ספר זכרון“, האָט ער שוין אויף דעם געגעבן די ערשטע אָנצוהערעניש. ער שרייבט דאָרטן: „זינט כ׳האָב פאַרלאָזן מיין שטיף-פאָטערס הויז, הויבן זיך אָן אין מיין לעבנס-בוך נייע קאַפּיטלאַך, וועלכע זיינען איינגעוועבט און איינגעפלאָכטן אין דעם אַלגעמיין יידישן לעבן, און וועלכע כ׳וועל באַשרייבן אין באַזונדערע ערציילונגען“. דערווייל וואָס ווען שיקט אַבראַמאָוויטש אָפּ די אַלע, וואָס אינטערעסירן זיך מיט זיין לעבנס-געשיכטע, צו זיין ביאָגראַפיע, וועלכע ל. בינשטאָק האָט אָפּגעדרוקט אין דעם רוסיש-יידישן חודש-זשורנאַל „וואָסכאָד“*). אַבראַמאָוויטש באַמערקט אָבער דאָרטן אויפן אָרט, אַז די דאָזיגע ביאָגראַפיע איז ניט מער פון אַ רמז אויף די געשעהענישן און פּאַסירונגען פון זיין לעבן.

*) אין דעצעמבער-ביכל פונם יאָר 1884.

אַבראַמאָוויטש האָט, אמת, וואָרט געהאַלטן. כמעט אַלע זיינע ספרים, די העברעאישע ווי די יידישע, אַנטהאַלטן אַ סך פון דעם אַווטאָביאָגראַפישן עלע־מענט. מ׳קען נאָך אָבער אויף קיין פאַל ניט זאָגן, אַז אין די דאָזיגע ווערק איז שוין אַבראַמאָוויטשעס לעבנס־געשיכטע אינגאַנצן אויסגעשעפּט געוואָרן. נאָך מער: אַפילו אין זיין „ש ל מ ה ר׳ ח י י מ׳ס״, וועלכער האָט, לכל הדעות, די גרעסטע פּרעטענזיעס אויף דער באַדייטונג פון אַן אַווטאָביאָגראַפיע, זיינען אויך דאָס רוב שטריכן טיפּישע, און ניט קיין אינדיווידועלע, דאָס הייסט, ניט אַזעלכע, וואָס זיינען צוגעפּאַסט נאָר צו אים, צו אַבראַמאָוויטשן אַליין, און חוץ אים צו קיינעם ניט. דער ליטעראַטור־היסטאָריקער, וואָס וועט אַמאָל קו־מען שרייבן אַבראַמאָוויטשעס כאַראַקטעריסטיק אַלס מענש, אַלס פּערזענליכ־קייט, וועט פאַר זיך אין „שלמה ר׳ חיימ׳ס״ קנאַפּ־וואָס מאַטעריאַל געפינען, און אין אַבראַמאָוויטשעס איבעריגע ווערק געוויס און געוויס ניט.

אַבראַמאָוויטשעס ביאָגראַפיע, אין וועלכער עס זאָל זיך אָפּשפּיגלען דאָס פאַרבן־רייכע, ברויזנדיגע לעבן פון אונזער גרויסן דיכטער, און וועלכע זאָל אונז קענען געבן אַ ריכטיגן באַגריף וועגן די אינעווייניגסטע איבערלעבענישן פון זיין נשמה אונטער די פאַרשיידענע איינדרוקן פון דער אַלטעגליכקייט, דאַרף נאָך ערשט געשריבן ווערן. העכער פון אַ פופציגיאָריגן ליטעראַרישן וועג האָט אַבראַמאָוויטש דורכגעמאַכט. פאַר אָט ד ע ם משך צייט האָט ער פיל איבערגעליטן און איבערגעלעבט. אויב ניט אַלע, אָבער דער גרעסטער טייל פון די דאָזיגע איבערלעבענישן, וועלכע האָבן געוויס געהאַט אַ קלענערע צי אַ גרעסערע ווירקונג אויף זיין שאַפונגס־פּראָצעס, זיינען דער ברייטער עפנט־ליכקייט פאַרבליבן אומבאַקאַנט ביז אויפן היינטיגן טאָג. אָט דאָס איז די סבה דערפון, וואָס מיר האָבן בערך פיל קריטישע באַטראַכטונגען וועגן אַבראַמאָ־וויטשעס ליטעראַרישער טעטיגקייט, און אין דערזעלבער צייט האָבן מיר ניט א י י ן רעכטע און אויסשעפּנדיגע אַבראַמאָוויטשעס ביאָגראַפיע.

כ׳וויל דאָ נאָר אָנפירן אַ קליינעם ביישפּיל, וואָס באַווייזט באַשיינפּערליך, ווי ווייניג מ׳קען נאָך ביי אונז אַבראַמאָוויטשעס לעבן.

בינשטאָק, אַבראַמאָוויטשעס ביאָגראַף, וועלכן כ׳האָב דאָ פריהער דער־מאָנט, דערציילט אין זיין אַרטיקל פאָלגנדעס:

„אין דעם לעבן פון שלום יעקב אבראַמאָוויטש, וועלכער האָט זיך קיין־מאָל ניט געקענט באַקלאָגן אויף איבעריגע גוטסקייט מצד זיין גורל, זיינען פון 1877־סן יאָר אָן פאָרגעקומען אַזעלכע געשעהענישן, וואָס האָבן ביי אים אָפּגענומען יעז׳ן חשק צו דער ליטעראַרישער טעטיגקייט. פאַברייטערן זיך דאָ וועגן די דאָזיגע געשעהענישן האַלט איך פאַר איבעריג און פאַר ניט פּאַסיג. כ׳וועל נאָר זאָגן, אַז דער דאָזיגער שטרוימיגער קוואַל איז אונטער דעם דרוק פון די דערמאָנטע פּאַסירונגען אינגאַנצן אויסגעטריקנט געוואָרן. ניט איינמאָל האָט זיך פאַר מיר אַבראַמאָוויטש אין יענער צייט געקלאָגט אויף זיין מאַראַ־ליש געדריקטער לאַגע. „אויפהערן צו דענקען — אַזוי האָט מיר אַבראַמאָוויטש

אַמאָל געזאָגט—הייסט: אויפהערן צו לעבן, און דענקען איז מיר שוין, דאַכט זיך, אוממעגליך. מיין מאַרך איז פאַרגאָסן מיט בליי, און דאָס האַרץ איז מיר פאַרשטיינערט". אבראַמאָוויטש—אַזוי שרייבט בינשטאָק ווייטער—האָט זיך קיינמאָל גיט באַקלאָגט אויף זיין מצב; אָבער כּדי אויסצוהאַלטן די קלעפּ, וואָס זיין שיקזאַל האָט מיט אַ ברייטער, אָפענער האַנט געשאָטן אויף זיינע פּלייצעס,—דערצו האָט מען געדאַרפט האָבן אַזוינע אייזערנע נערוון און אַזאַ סטאָל-אייזערנעם כאַראַקטער ווי אַבראַמאָוויטש האָט געהאַט, און נאָר אַ דאַנק דער דאָזיגער מאָראַלישער קראַפט איז אַבראַמאָוויטש ניט געפאַלן אונטער די קלעפּ פון זיין גורל, און האָט מוטיג אויסגעהאַלטן דעם דרוק פון אַלע זייטן,—אַ דרוק, וועלכער וואָלט געקאָנט אַוועקלייגן אפילו דעם גרעסטן ריז...

„דער שטורם—פאַרענדיגט בינשטאָק,—וואָס האָט אויסגעבראָכן איבער דעם קאָפּ פון אונזער פאָלקס-שרייבער און וועלכער האָט לאַנג געדויערט, האָט זיך ביסלאַכווייס געלעגט. די וואָלקנס, וואָס האָבן באַדעקט זיין האָריזאָנט, האָבן זיך צושפּרייט, אין די קליינינקע קריעה׳לע, אויף וועלכער ער האָט זיך קוים געהאַלטן איבער דעם אָנבּרעגיגן אָקעאַן פון זיין לעבן, איז גליקליך צוגעקומען צום ברעג, און איצטער (דאָס איז געווען אין יאָר 1884) בעת מיר קלייבן זיך צו גריסן אים צו זיין פינפאונצוואַנציג-יאָריגן יובילײ, געפינט זיך אַבראַמאָוויטש אין אַ ברייטן און אַ שטילן האַפן".

פון די דאָזיגע שורות, וועלכע זיינען געשריבן געוואָרן דורך איינעם פון אַבראַמאָוויטשעס נאָהענסטע פריינד, זעט מען אַרויס גאַנץ קלאָר, אַז אין 1877-טן יאָר האָט אַבראַמאָוויטשן פּאַסירט אַ שרעקליכן אומגליק, און, ווי מ׳דאַרף משער זיין, אַ פאַמיליען-אומגליק, וואָס האָט זיך געצויגן אַ היבשע צייט און האָט אים, ממש, צובראָכן און געמאַכט אויס מענש. אין וואָס אַזוינס איז דאָס באַשטאַנען אָט דער אומגליק, וועלכער האָט אַבראַמאָוויטשן אַזוי צודולט דעם מח און אַראָפּגעשלאָגן אים פון מוט אויף אַזוי פיל, דאָס ער האָט פאַרלאָרן די פייהיגקייט צו דענקען, און במילא אויך צו שאַפן,—דאָס צו דערציילן האָט בינשטאָק דאַמאָלס געפונען פאַר „ניט פּאַסיג". לייט האָבן דערפון גערדרונגען, און מיט רעכט, אַז דאָס איז געווען אַזאַ מין אומגליק, וואָס ביי אַבראַמאָוויטשעס לעבן האָט מען אים באמת ניט געקענט און ניט געדאַרפט מפרסם זיין. אָבער איצטער, נאָך אַבראַמאָוויטשעס טויט, צו געפינען זיך ביי אונז אַ סך, וואָס זאָלן האָבן אפילו די קלענסטע אַנונג וועגן דעם „גרויסן שטורם, וואָס האָט אויסגעבראָכן אויף זיין קאָפּ, און באַדעקט זיינע לעבנס-הימלען מיט געדיכטע וואָלקנס?" ווען אונטער דער גרויזאַמער ווירקונג פון דער רויער ווירקליכקייט ווערט מיט אַמאָל דער מח פון דעם דענקער „פאַרגאָסן מיט בליי" און דאָס פיינפילנדיגע האַרץ פון׳ם דיכטער ווערט „פאַרשטיינערט", איז דאָס אַ העכסט טרויעריגע, און, מ׳קען אויך זאָגן, אַ קאַטאַסטראָפאַלע ערשיינונג, ביי וועלכער יעדער איינציגער פון אונז, און דער קריטיק-פּסיכאָלאָג באַזונדער, מוז זיך אָפּשטעלן מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט, און וועלכע מוז גרינדליך אויס-

געפֿאָרשט ווערן. אויב ס'וועט זיך קיינער ניט געפֿינען, וואָס זאָל דעם דאָזיגן זעהר באַדייטנדן עפּיזאָד אין אַבראַמאָוויטשעס לעבן קענען אויפֿקלערן און באַלייכטן ווי געהעריג, און ער וועט מוזן פֿאַרבלייבן פֿון אונז פֿאַרבאָרגן אויך אויף להבא, ווי ער איז פֿון אונז פֿאַרבאָרגן געוועזן ביז היינטיגן טאָג,—דאַמאָלס פֿאַרלירט אַבראַמאָוויטשעס לעבנס־געשיכטע אַ פּרק פֿון אַ זיבניאָריגער תּקופֿה, אַ טרויעריגע תּקופֿה אפֿילו און אַ שטומע, אָבער ווער ווייסט? אפֿשר וואָלטן דוקא דער דאָזיגער טרויער און די דאָזיגע שטומקייט מוסיף געוועזן גאַנץ נייע און פֿילזאָגעדיגע שטריכן צו אַבראַמאָוויטשעס מאָראַלישער פֿיזיאָנאָמיע?

דעם דאָזיגן פֿאַקט האָב איך דאָ נאָר געבראַכט אַלס בייַשפּיל ווי ווייט מ'קען נאָך ביי אונז ניט אַבראַמאָוויטשעס לעבנס־געשיכטע. לויט דעם איז גאַנץ מעגליך, אַז אַבראַמאָוויטשעס ביאָגראַפֿיע האָט אויפֿצוווייזן פֿיל אינטערעסאַנטע, אונז ביז אַהער אומבאַקאַנטע בלעטלאַך, וועלכע וואָלטן געהאַט אַ באַזונדערס גרויסע באַדייטונג הן פֿאַרן ליטעראַטור־פֿאָרשער און הן פֿאַרן קולטור־היסטאָריקער. דאָס לייגט אַרויף אַ חוב אויף אַלע, וואָס האָבן געהאַט ווען ס'איז אַ געוויסע שייכות צו אַבראַמאָוויטשן אין די פֿאַרשיידענע שטעט, וואו ער האָט געוואוינט אינם משך פֿון זיין לאַנגען לעבן, צו פֿאַרעפֿנטליכן די מער כאַראַקטעריסטישערע פֿאַקטן פֿון זיין לעבנס־געשיכטע. באַזונדערס וויכטיג אין דעם פּרט זיינען די זכרונות פֿון יענע מענשן, וועלכע זיינען געשטאַנען נאָהענט אַבראַמאָוויטשען אין אָ ד ע ס, וואו ס'איז אַריבער די בליהענדסטע און גלענצנדסטע תּקופֿה פֿון זיין דיכטערישער שאַפֿונג. די דאָזיגע פּערזאָנען דאַרפֿן צוזאַמענקלייבן די מער אינטערעסאַנטערע פֿאַקטן וועגן אַבראַמאָוויטשעס לעבנס־שטייגער וועלכע, זיינען זיי אַליין באַקאַנט דורך אייגענע באָבאַכטונגען, און אויך אַלץ, וואָס זיי האָבן געהערט פֿון אַנדערע. נאָר אויף אַזאַ אַן אופֿן וועט קענען געגעבן ווערן די מעגליכקייט צו באַשאַפֿן דאָס ערשטע גענויע און טרייע בילד פֿון אונזער גרויסן פֿאָלקס־שרייבער און וואָרט־קינסטלער.

אין די ווייטערדיגע קאַפּיטלאַך גיב איך איבער עטליכע זעהר כאַראַקטעריסטישע עפּיזאָדן פֿון אַבראַמאָוויטשעס לעבן. דער ערשטער עפּיזאָד, וועלכן איך האָב אַמאָל געהערט, צוזאַמען מיט דעם צווייטן, פֿון דעם אין זיין צייט זעהר באַוואוסטן העברעאיש־יידישן שריפֿטשטעלער א ל י ע ז ר צ ב י צ ו ו י י פ ל, שטייט, קען זיין, אין אַן ענגער פֿאַרבינדונג מיט דעם אויבנדערמאָנטן טרויעריגן פֿאַקט, וועגן וועלכן בינשטאָק האָט אין 1884־טן יאָר ניט געפֿונען „פֿאַר פּאַסיג" צו דערציילן...

I.

מײַן געשפּרעך מיט צווייפלען וועגן דער דראַמע אין אַבראַמאָוויטשעס פּערזענליכן לעבן.—די צוויי ווערסיעס.—די פאַרשיקונג פון אַבראַמאָוויטשעס בן־יחיד אין אַרכאַנגעלער גובערניע.—באַרדיטשעווער שטאָט־בעלי־טובות און אַבראַמאָוויטשעס „טאַקסע“.—אויס מורא פאַר זײַנע באַרדיטשעווער שונאים קלויבט זיך אַבראַמאָוויטש איבער קיין זשיטאָמיר.—מ'שיקט אויף אים געהײמע מסירות, וועלכע מאַכן קיין רושם ניט.—מענדל דער געלער וויל אים ניט מוחל זײַן.—ער גריבלט זיך אַזוי לאַנג ביז ער אַנפּלעקט אַבראַמאָוויטשעס אַ סוד.—אַבראַמאָוויטשעס פּחד פאַרן סוד.—מענדל דער געלער האַלט אַבראַמאָוויטשן אין דער קלעם גאַנצע צוויי יאָר.—אַבראַמאָוויטש קויפט זיך בײַ אים אויס מיט געלט.—אַבראַמאָוויטש ווערט פון אים אויסגעלייזט דורך צוויי באַרדיטשעווער גוטע פרײַנד

אין יאָר 1885 האָב איך מיך צוזאַמענגעטראָפן מיט צווייפלען אין וואַרשע, וואו ער איז דאַמאָלסט געקומען דרוקן זײַן „סניגור“. זיצנדיג איין טאָג בײַ אים אין האָטעל איז אַרויף אונזער שמועס אויף דער שאַרפער פּאָלעמיק, וואָס ער האָט אַמאָל צוליב זײַן ערשטן ביכל „מינים ועוגב“ געפירט אינם „המליץ“ מיט שלום יעקב אַבראַמאָוויטשן. פון דעם איז דאָס געשפּרעך אַריבער וועגן אַבראַמאָוויטשן בכלל. וויסנדיג, אַז צווייפל איז אין די מיטעלע 70־ער יאָרן געווען אַבראַמאָוויטשעס אַ בן־עיר—זיי האָבן יעמאָלט ביידע געוואוינט אין זשיטאָמיר—האָב איך אים געפרעגט, אויב ער האָט געלייענט בינשטאָקס אַרטיקל אין „וואָסכאָד“, און אויב ער האָט אַ וועלכע ס'איז אָנונג בנוגע דעם טרויעריגן עפּיזאָד, וועלכער האָט זיך אָפּגעשפּילט אין אַבראַמאָוויטשעס לעבן, און וואָס בינשטאָק האָט געפונען פאַר ניט פּאַסיג צו דערמאָנען אים אין דער עפנטליכקייט.

אויף דעם האָט מיר דאַן צווייפל געענטפערט פאָלגנדעס:

— פאַראַיאָרן, בעת ס'האָט זיך אָפּגעדרוקט אין „וואָסכאָד“ בינשטאָקס אַרטיקל, האָב איך מיך אויף אים אָפּגעשטעלט, און וויפל מאָל איז מיר שוין אויסגעקומען צו ריידן וועגן דעם מיט זשיטאָמירער און באַרדיטשעווער באַקאַנטע, איך האָב וועגן יענעם עפּיזאָד געהערט צוויי ווערסיעס. איין ווערסיע איז, אַז דער פאַקט וועגן וועלכן בינשטאָק שרייבט, איז דאָס די געשיכטע מיט אַבראַמאָוויטשעס בן־יחיד, דער יונגער פּאָעט, וואָס זײַנענדיג דאַן אַ סטודענט פונם פּעטערבורגער אוניווערזיטעט, האָט ער זיך פאַרמישט אין אַ פּאָליטישן ענין, און איי פאַרשיקט געוואָרן אויף עטליכע יאָר אין אַרכאַנגעלער גובערניע. אָט די געשעהעניש זאָל אויף אַבראַמאָוויטשן האָבן אַזוי געווירקט, דאָס ער האָט געהאַלטן, ממש, ביים אַראָפּגיין פון זינען. באַרוהיגט האָט ער זיך ערשט נאָכדעם, ווי זײַן זון איז צוריקגעקומען פון זײַן פאַרשיקונג. דאָס איז,

ווי געזאָגט, איין ווערסיע, וועלכע ל׳יגט דך אַביסל אויפן שכל. כ׳האָב אָבער געהערט אַ ווערסיע וועגן אַ צווייטן פאַל, וואָס האָט כמעט אין דערזעלבער צייט פּאַסירט מיט אַבראַמאָוויטשן, און, לפי דעתי, איז דער דאָזיגער צווייטער פאַל נאָך פיל מער טראַגישער פון דעם ערשטן. ווען דאָס זאָל אמת זיין מיט די אַלע פּרטים, וועלכע איך האָב געהערט פון אַ באַקאַנטן באַרדיטשעווער ייִדן, איז דאָס, פּשוט, שרעקליך, און ס׳איז אַ וואונדער ווי אַבראַמאָוויטש האָט דאָס געהאַט כּחות אַריבערצוטראָגן.

און צווייפל האָט מיר דאַן אָט וואָס דערציילט:

כּידוע, האָט אַבראַמאָוויטש אין די אָנפאַנג זיבעציגער יאָרן געוואוינט אין באַרדיטשעוו, וואו ער האָט געדינט אַלס לערער פאַר אַלגעמיינע למודים אין דער אַזויגערופענער „קאַזיאָנער אוטשילישטשע“. אין יענער צייט האָט ער אָנגעשריבן און אָפּגעדרוקט זיין באַקאַנטע טעאַטער־שטיק „די טאַקסע“, אין וועלכער ער האָט פאָטאָגראַפיש ריכטיג אָפּגעשילדערט די גלופּסקער (ד. ה. די באַרדיטשעווער) בעלי־קאָראָבקע, די שטאָט־בעלי־טובות, פרומע, כּשר׳ע ייִדן, גאָטס סטראַפּטשעס, וואָס שינדן אַראָפּ די הויט ביי די אָרימע לייט, פירן קהל פאַרן נאָז, און לאָזן אַראָפּ עולם׳שע צדקה־געלטן אין קעשענע. ווי מען זאָגט, זיינען די בילדער פון די אָפּגעמאָלטע פּערזאָנען אַרויס אַזוי געענוי, דאָס יעדערער פון די העלדן האָט זיך באַלד אַליין דערקאָנט ווי אין אַ שפּיגל. די טאַקסע האָט אָנגעמאַכט צווישן די באַרדיטשעווער רעדל־פירער אַזאַ מהומה און דערוועקט ביי זיי אַזאַ אומגעהייער גרויסן שטורם פון רגזנות, דאָס אַבראַמאָוויטש האָט צוליב דעם געמוזט פאַרלאָזן באַרדיטשעוו און אַריבערפאָרן וואוינען קיין זשיטאָמיר. דער רעש און דער געפילדער און דער רוגז פון די באַרדיטשעווער בעלי־קאָראָבקע האָבן אָבער ניט אויפגעהערט אויך נאָך דעם ווי אַבראַמאָוויטש איז אָפּגעפאָרן קיין זשיטאָמיר. די סבה דערפון איז געווען, וואָס גייענדיג אין גאַס פלעגט מען אויף זיי טייטלען מיט די פינגער און זאָגן: אָט זיינען זיי, די שיינע מענשן! די אַלע קהל׳שע קליאַמקעס, וועלכע האָבן זיך געזפּילט פאַרטשעפּעט פון דער „טאַקסע“, האָבן ניט אויפגעהערט צו זוכן קיין מיטלען ווי נוקם צו זיין זיך אָן אַבראַמאָוויטשן. מ׳האָט געפּרובט שיקן אויף אים פּאַסקווילן צו דער זשיטאָמירער „נאַטשאַלסטוואָ“. מ׳האָט אויף אים געשיקט וואוהין מ׳באַדאַרף פאַרשיידענע אַנאָנימע מסירות׳לאַך. אָבער קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן. אַלע זייערע באַמיהונגען שלעכטס צו טאָן אַבראַמאָוויטשן זיינען פאַרבליבן אָן אַ שום רעזולטאַט. אַזוי זיינען אַוועק אַ יאָר דריי. דערווײַלע זיינען אייניגע אַבראַמאָוויטשעס העלדן צושטאָרבן, אַנדערע זיינען שוין גלאַט אָפּגעגאַנגען פון כּעס, און בכלל, האָט אויסגעוויזן, אַז ביסלאַכווייז האָט מען זיך שוין אין באַרדיטשעוו פאַרגעסן אָן דער גאַנצער מעשה. ליידער איז אָבער ניט אַזוי געווען דער פאַל.

— ביי איינעם אַ פאַרביסענעם יונג פון אַבראַמאָוויטשעס העלדן—האָט

צווייפל פאָרגעזעצט זיין ערציילונג — האָט די גאַנצע צייט ניט אויפגעהערט צו טליען אין האַרצן אַ פייערל פון נקמה. דער דאָזיגער נפש האָט זיך געפילט אָנגעגריפן דורך אַבראַמאָוויטשן גאָר ניט דער ערך מערער פון זיינע אַלע איבעריגע הברים. דאָס איז געווען יענער פאַרשוין, וועמען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגערופן אין דער טאַקסע מיטן נאָמען ר׳ מ ע נ ד ל ד ע ר ג ע ל ע ר, און האָט אים אָפגעמאָלט מיט די פאָלגנדע זעהר כאַראַקטעריסטישע הויפט־שטריכן: „אַ שטאָט־שייגעץ, אַ בילער, סלוזשעט ביי די בעלי־טובות און פאַלט אָן אויף וועמען מ׳הייסט״. אָט ד ע ר מענדל דער געלער האָט אַבראַמאָוויטשן בשום אופן ניט געוואָלט מוחל זיין, און האָט גענומען נאָכזוכן אויף אים הטאים כאָטש פון אונטער דער ערד. די גאַנצע צייט האָט ער אַזוי ניט אויפגעהערט צו גריבלען און צו גריבלען, ביז ער האָט זיך, ענדליך, דערגריבלט, און האָט אַנטפלעקט וועגן אַבראַמאָוויטשן אַ זאַך, וואָס מער פון דעם האָט ער שוין ניט באַדאַרפט האָבן.

גריבלענדיג זיך האָט ער דערגאַנגן גאָר אַ קלייניגקייט... ער האָט אויסגעפונען, אַז אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז אַ געבוירענער פון קאַפוליע, מינסקער גובערניע, איז גאָר קיינמאָל ניט אריינגעטראָגן געוואָרן אין דער קאַפוליער „סקאַזקע״, דאָס הייסט, אַז ער איז אַ — נ ע ל ם!...

נאָכמער: ער האָט אויך אַרויסגעגריבלט, אַז זיין אמת׳ע פאַמיליע איז גאָר ניט אַ ב ר אַ מ אָ ו ו י ט ש, און אַז ער האָט זיך אַזוי אָנגערופן אויפן נאָמען פון אבר׳עמל דעם בלינדן בעטלער, מיט וועלכן ער איז אין זיינע יינגלשע יאָרן אַרומגעפאָרן איבער וואָלינער שטעט און שטעטלאַך...

כדי צו האָבן אַ וועלכן ס׳איז באַגריף פון דעם, וואָס פאַר אַ מין אומגליק ס׳וואָלט געווען פאַר אַבראַמאָוויטשן ווען די זאַך וואָלט נתפרסם געוואָרן, דאַרף מען נאָר נעמען אין אכט דעם אָרט, וועלכן אַבראַמאָוויטש האָט דאַמאָלס פאַרנומען הן אין דער יידישער און הן אין דער נ י ט־יידישער געזעלשאַפט.

קודם כל איז שוין אַבראַמאָוויטש דענסטמאָלט געווען מפורסם אין דער וועלט אלס באַדייטנדער שריפטשטעלער; ער האָט שוין יעמאָלט געהאַט אָנגעשריבן זיינע גרויסע העברעאישע ווערק ווי „האבות והבנים״ און דעם דריי־בענדיגן „תולדות־הטבע״ און אַנדערע, און איז אויך געווען זעהר פאָפולער אין דער יידישער ליטעראַטור דורך זיין „קליינמענשעלי״ און די „קליאַטשע״.

צווייטנס, איז אויסער וואָס ער איז שוין דאַן געווען פון כמה יאָרן אַן אָנגעשטעלטער קרוינישער לערער, אַפריהער אין באַרדיטשעוו און נאָכדעם אין זשיטאָמיר, און האָט געהאַט אַ נאָמען ביי זיין נאַטשאַלסטווא פאַר אַ חשובן פעדאַגאָג, האָט מען נאָך פון אים אויך שטאַרק געהאַלטן אַלס געלערנטן יידן אין די הויכע רעגירונגס־ספערן פונם דרום־מערב קאַנט. אַלעמען איז באַקאַנט דער פאַקט, אַז אין די סוף זעכציגער יאָרן, בעת דער דאַמאָלסדיגער וואָלי־

נער, פּאָדאָליער און [illegible] גענעראַל=גובערנאַטאָר האָט געגרינדעט אַ קאָמיסיע פון באַרימטע יידישע פערזענליכקייטן צו באַקלערן ווי אַזוי מען הויבט אויף דעם קולטורעלן מצב פון די יידן, איז אַבראַמאָוויטש געווען איינער פון די ערשטע איינגעלאַדענע אין דער דאָזיגער קאָמיסיע, און זיינע פאָרשלאָגן האָט מען דאַמאָלס צוגעגעבן אַ גאַנץ גרויסע באַדייטונג.

דערצו דאַרף מען נאָך נעמען אין אַכט דעם דאַמאָלסטדיגן אַבראַמאָוויטשעס פערזענליכן מצב. שוין געווען אַ פאַמיליען=פאָטער; געהאַט זעהר אַ פיי־היגן זון אין זשיטאָמירער גימנאַזיע...

און מיט אַמאָל וועט זיך די וועלט דערוויסן, אַז דער דאָזיגער גרויסער אַבראַמאָוויטש, דער מקורב למלכות, איז גאָר ניט קיין אַבראַמאָוויטש, און ער איז גאָר אַ נעלם!...

היינט אַ קשיא אויף אַ מעשה, וואָס אַ רוסישער טשינאָווניק קען ביי אַזאַ פאַל אָפּטאָן? אפשר גאָר אָפּגעבן אים, אַבראַמאָוויטשן, אין סאָלדאַטן (ער איז נאָך דאַמאָלס ניט אַלט געווען קיין גאַנצע פ ע ר צ י ג יאָר)? און ווען ניט דאָס, איז אַרויפליייגן אויף אים אַ קאָלאָסאַלע געלט=שטראָף?!

מענדעל דער געלער האָט דאָס אַלץ איבערגעקלערט און איבערגעוואויגן. ביי אים אין אָבער געבליבן ניט אויסצונוצן דאָס פאַר אַ געהיימער מסירה. ער האָט זיך אַרומגעזעהן, אַז ער קען דאָס מאַכן פאַר אַ גוטן געשעפט, און האָט גענומען און איז אַוועקגעפאָרן קיין זשיטאָמיר...

וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין זשיטאָמיר צווישן אַבראַמאָוויטשן מיט מענדל דעם געלן,—קיין פרטים וועגן דעם האָט צווייפל ניט געוואוסט. ער האָט מיר נאָר דערציילט, אַז דער סוף איז געווען, דאָס דער שיינער מענש, דער אַמאָ־ליגער באַרדיטשעווער שטאָט=שייגעץ, האָט געהאַלטן אַבראַמאָוויטשן אין דער קלעם אַ פאַר יאָר נאָכאַנאַנד. די גאַנצע צייט האָט זיך אַבראַמאָוויטש ביי אים געמוזט אויסקויפן דורך באַדייטנדע געלט=סומעס, וועלכע ער האָט אָפּגעריסן פון זיין טעגליכן קאַרגן לערערשן ברויט. ווען נ י ט האָט אים דער געלער גע־סטראַשעט, אַרויסצוגן ברבים מיט זיין אַנטפּלעקונג. אַבראַמאָוויטש איז נאָך אין דעם מסור ניט געווען זיכער. תמיד האָט ער זיך געשראָקן, אַז אָט, אָט דערוויסט זיך די וועלט פונם שרעקליכן סוד...

אויסגעלייזט פון דעם דאָזיגן פאַרשוינס לאַפּעס איז אַבראַמאָוויטש גע־וואָרן ערשט נאָכדעם ווי צוויי פון זיינע באַרדיטשעווער גוטע פריינד, וועלכע ער האָט פאַרטרויט דעם גאַנצן ענין, האָבן זיך אין דעם אַריינגעלייגט, און זיינען תיכף אַוועקגעפאָרן קיין קאַפּוליע, און דורך פאַרשיידענע קאָמבינאַציעס האָבן זיי מיטן דאָרטיגן קהל אויסגעפונען אַ וועג ווי צו פאַרריכטן די זאַך, און אַזוי אַרום האָבן זיי אַרויסגעריסן פון מענדל דעם געלנס הענט דעם מסוכנדיגן כלי=זיין, וואָס ער האָט געהאַט קעגן אַבראַמאַוויטשן. איינגיכן איז גע־וואָרן אַבראַמאַוויטש אַ באַרדיטשעווער נכתב...

צווייפל האָט פאַרענדיגט זיין ערציילונג מיט דער פאָלגנדער באַמערקונג:

— איך זאָג אייך נאָכאַמאָל, אַז לויט מיין מיינונג האָט דער צווייטער צופאַל געדאַרפט האָבן אויף אַבראַמאָוויטשן אַ פיל שטאַרקערע ווירקונג אַלס די פאַרשיקונג פון זיין זון, און דעריבער קען גריילאַך זיין, אַז אין בינשטאָקס אַרטיקל איז געוועזן די רייד נאָר וועגן אים.

II.

אַבראַמאָוויטש עקזאַמענירט זיך אין זשיטאָמירער ראַבינער-שול. — זיין שבת'דיגע דרשה.—דער איינדרוק פון דער דרשה אויף די לערער מיט די תלמידים פון ראַבינער-שול.—אַבראַמאָוויטשעס געשפּרעך מיט סלאָנימסקי'ן.— דער גוי'אישער דירעקטאָר איז אין כּעס.—אַבראַמאָוויטש באַקומט ניט קיין אַטעסטאַט.—אַבראַמאָוויטשעס באַגעגעניש מיט דעם אָדעסער ראַבינער גורלאַנד.— „בהעלותך את הנרות".—גורלאַנדס פּלוצלונגער טויט.—אַבראַמאָוויטשעס איבערוף.

אַלע אַבראַמאָוויטשעס ביאָגראַפן, אָנהויבנדיג פון בינשטאָקן ביז דעם סאַמע לעצטן, דערציילן, אַז אין די ערשטע 70=ער יאָרן פונ'ם פאָריגן יאָרהונדערט האָט ער אָפּגעגעבן עקזאַמען אַלס ראַבינער אין זשיטאָמירער ראַבינער=שול. בינשטאָק גיט דערביי אָפּ די פאָלגנדע ערקלערונג: „כאָטש אַבראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג געהאַט אַ שם אין מיניסטעריום אַלס גוטער פּעדאַגאָג, פונדעסטוועגן איז אים אָן אַן אַטעסטאַט דאָך שווער געוועזן צו דערשלאָגן זיך צו אַן אָפיציעלער שטעל, אין וועלכער ער האָט זיך, צום באַדויערן, שטענדיג גענויטיגט. דאָס האָט אים באַוואויגן אַוועקצוזעצן זיך פלייסיג לערנען און צוצוגרייטן זיך אויסצוהאַלטן דעם ראַבינער=עקזאַמען אין זשיטאָמירער ראַבינער=שול"*).

דער דאָזיגער פאַקט איז אָבער ניט אינגאַנצן ריכטיג. אמת איז נאָר, אַז אַבראַמאָוויטש האָט אָפּגעגעבן דעם ראַבינער=עקזאַמען און האָט אים גוט אויסגעהאַלטן; קיין אַטעסטאַט האָט ער אָבער ניט באַקומען. דאָס איז געוועזן זיין שטראָף פאַר אַ קליינער פּאָליטישער אומפאָרזיכטיקייט, אין וועלכער ער איז געשטרויכלט געוואָרן.

און אָט ווי די מעשה איז געוועזן:

נאָכדעם ווי אַבראַמאָוויטש איז אַרויס פון אַלע עקזאַמענס מיט זעהר גוטע באַלן, האָט ער נאָך געדאַרפט, לויט ווי דער מנהג איז דאַמאָלסט געווען, האַלטן שבת ביים דאַווענען, נאָך קריאת=התורה, אין דער סינאַגאָגע פון ראַבינער=שול אַ רוסישע רעדע. דאָס איז געוועזן איינגעפירט אַלס אַ מין באַזונדער עקזאַמען אין חכמת=הדרוש, אין וועלכער אַ ראַבינער האָט געמוזט זיין באַהאַוונט. אַ פּאָר טעג פאַר שבת האָט דער דאַמאָלסטיגער אינספּעקטאָר

---

*) אין 12-טן ב"כל „וואָסכאָד" 1884.

פון זשיטאָמירער ראַבינער=שול, חיים זעליג סלאָנימסקי, אויפמערקזאַם געמאַכט אַבראַמאָוויטשן אין אַ שמועס, אַז בנוגע די דרשות האַלט מען זיך אין ראַבינער=שול אָן דעם שטייגער פון די ראַבינער=סעמינאַריעס אין אויסלאַנד, דאָס דער רעדנער דאַרף זיך אויסקלייבן אַלס יסוד צו זיין דרשה אַ געוויסן פסוק פון דער וואָך=סדרה; בכן גיט ער אים אַן עצה צו נעמען דאָס אין אַכט און באַצייטנס אויסזוכן זיך אַ טעמע, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט צו אַ פסוק, וועלכן מ׳וועט לייענען דעם קומעדיגן שבת.

לכבוד אַבראַמאָוויטשן, וועלכער איז שוין דאַמאָלסט געווען אַ גרויסער מפורסם אַלס העברעאיש=יידישער שריפטשטעלער, זיינען געקומען צו זיין דרשה כמעט אַלע תלמידים פון ראַבינער=שול מיטן גאַנצן לערער=פּערסאָנאַל מיט סלאָנימסקין אין דער שפּיץ. גאַנץ אומערוואַרט איז תיכּף נאָכן לייענען געקומען דער דירעקטאָר, אַ קריסט, וואָס האָט געשמ׳ט אין זיין צייט פאַר ניט קיין קליינעם שונא=ישראל.

גראָד האָט מען יענעם שבת געלייענט די סדרה „בהעלותך”, און אין זיין רעדע האָט זיך אַבראַמאָוויטש אָפּגעשטעלט אויפן פסוק: „מי יאכילנו בשר?” אָבער אין דער אונטערשטער שורה איז אויסגעקומען, אַז דאָס איז געווען ניט קיין דרשה אין געוויינליכן זין פון וואָרט, נאָר אַ שאַרפע אָנקלאָגס=רעדע געגן די שייקעס תקיפים און רעדל=פירער, די בעלי=קאָראָבקעס, וואָס שינדן אַראָפּ פון אָרימאַן די הויט, און אָנשטאָט פלייש גיבן זיי אים ביינער. מיט פיל טעמפּעראַמענט האָט אַבראַמאָוויטש גערעדט וועגן די גרויסע יידישע מאַסן, וואָס לעבן אין נויט און אין דחקות, און ווערן עקספּלאָאַטירט פון די רייכערע קלאַסן, וועגן די אומאָרדענונגען, וואָס הערשן אין די חדרים און תלמוד=תורות און אין די פאַרשיידענע צדקה=חברות, וועלכע ווערן אָנגעפירט דורך אַ כנופיא גבירים מיוחסים — מענשן פינסטערע און האַרט=האַרציגע. מיט אַ באַזונדער פייער איז אַבראַמאָוויטש אַרויסגעטראָטן געגן דער פאַרוואָרלאָזטער ערציהונג פון די אָרימע קינדער, פון די „בני עניים שמהם תצא תורה”. פאַרגעסן האָט אַבראַמאָוויטש בשעת=מעשה, אַז ער איז אַ בעל=דרשן, און האָט זיך גענומען צום פּענזל... אַ גאַנצע גאַלעריי פון בילדער האָט ער שטייענדיג אויף דער בימה באַשאַפן, בילדער פון דעם יידישן דלות, פון דער יידישער סאָרבע...

דער עולם איז די גאַנצע צייט געשטאַנען אין איין באַגייסטערונג, און האָט, ממש, די פינגער געלעקט. אין זשיטאָמירער ראַבינער=שול האָט מען נאָך ביזאהער קיינמאָל אַזאַ אינטערעסאַנטע רעדע ניט געהערט. אַז אַבראַמאָוויטש האָט געענדיגט ריידן און איז אַראָפּ פון בימה, איז צו אים דער ערשטער צוגעגאַנגען צווייפל, האָט אים אָפּגעגעבן אַ גרויסן יישר=כח און געזאָגט: „מילא איך אייער שטעכעדיגער פען האָב איך אַ ידיעה שוין פון לאַנג; אַז איר האָט נאָך דערצו אויך אַזאַ שטעכעדיגן מויל, — אויף דעם וואָלט איך מיין גאָר קיינמאָל ניט גערעכנט. כ׳בין בטוח, אַז פון אייך וועט אַרויסוואַקסן אַ ווייטער

יעלינעק*). אויך די איבעריגע לערער, און באַזונדערס די תּלמידים פון ראַבינער־שול, האָבן אַבראַמאָוויטשן אויסגעדריקט אַ הייסן דאַנק. געשוויגן האָבן דאַמאָלסט נאָר צוויי: דער גוי'אישער דירעקטאָר מיטן יידישן אינ־ספּעקטאָר...

אין עטליכע טעג אַרום, אַז אַבראַמאָוויטש איז אַריין אין ראַבינער־שול צו דערוויסן זיך דעם באַל, וועלכן מ'האָט אים געשטעלט פאַר זיין רעדע, האָט אים סלאָנימסקי אַריינגערופן צו זיך אין קאַבינעט, האָט אים געבעטן זיצן, און נאָך אַ קליינער פויזע געזאָגט:

— יאָ, איר האָט אַ שיינעם מויל, טאַקע אַן אמת'ן „פּום ממלל רברבן", מ'קען אַנדערש ניט זאָגן... איר געדענקט דאָך אַבער, מסתמא, דעם פּסוק פון „משלי": „שומר פיו ולשונו" און ווייטער...

— וואָס הייסט? — האָט אים אַבראַמאָוויטש געפרעגט גאַנץ פאַר־וואונדערט.

— דאָס הייסט, אַז אייער שבת'דיגע דרשה האָט איר געמעגט ניט זאָגן.

— מאַי טעמא? פאַרוואָס איז דאָס אַזוי?

— ס'איז גאָר פשוט — האָט אים סלאָנימסקי געענטפערט — אַ ביכל איז ניט קיין דרשה, און אַ דרשה איז ניט קיין ביכל. אַ צווייטע „טאַקסע" האָט איר אונז שבת אָפּגעלייענט.

— מילא בכן?

— בכן איז אויף אייך אונזער דירעקטאָר שטאַרק אויפגעבראַכט און זאָגט, אַז אַ מענשן, וואָס ליגט אין אָנמאַכן העצעס צווישן אָרימע און רייכע, קען מען ניט צולאָזן צו פאַרנעמען די שטעל פון אַן אָפיציעלן ראַבינער.

אַבראַמאָוויטש האָט זיך געוועסט געפּרובט משתדל זיין, אָבער ס'האָט אים קיין זאַך ניט געהאָלפן. דער דירעקטאָר האָט זיך איינגעעקשנ'ט און האָט בשום אופן ניט געוואָלט נאָכגעבן.

אָט אַזוי איז אַבראַמאָוויטש פאַרבליבן אָן אַן אַטעסטאַט פון אַ ראַבינער. ביז אַהער האָב איך געהערט פון צווייפלען.

• • •

אין די לעצטע אַכציגער יאָרן פונם פאָריגן יאָרהונדערט האָט אָדעס בענומען פאַר אַ ראַבינער דעם באַוואוסטן יידישן געלערנטן חיים יונה גורלאַנד.

ביי אַ געוויסער געלעגנהייט האָט אים אַמאָל אַבראַמאָוויטש דערציילט אין אַ שמועס וועגן דעם פּסק, וואָס ער האָט געהאַט אין זשיטאָמירער ראַבינער שול מיט זיין דרשה.

---

*) ד״ר אַדאָלף יעלינעק, דער פּרעדיגער פון דער ווינער יידישער געמיינדע אין יענער צייט, וועלכער האָט געהאַט אַ שם אין דער וועלט פאַר אַ גרויסן רעדנער.

אויף דעם האָט גורלאַנד געזאָגט:

— שטעלט אייך פאָר, העָר אַבּראַמאָװיטש, אַז מיר אין װילנער ראַבּינער־שול איז אויך אויסגעקומען צו האַלטן מיין עקזאַמען־דרשה אין שבת פּרשה „בּהעלותך".

— און אויך אויף אַ פּסוק פון דער װאָך־סדרה? — האָט אים אַבּראַמאָ־װיטש געפרעגט.

— געוויס. װי קען דאָס גאָר געמאָלט זיין אַ דרשה אָן אַ פּסוק?

— און װעלכן?

— באַלד בּיים אָנהויב: „בּהעלותך את הנרות"...

— אין דיין טין טאָן טון אָנצינדן — האָט אַבּראַמאָװיטש אַ זאָג געטאָן מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל — טאַקע אַ שיינער פּסוק; װאָס, כ׳בּעט אייך, האָט איר מחדש געװען אויף דעם דאָזיגן טין טאָן טון אָנצינדן?

— כ׳האָב דורכגעפירט אַ פּאַראַלעל צװישן דער פינסטערניש, װאָס האָט תּמיד געהערשט בּיי די רוסישע יידן, און צװישן דער גרויסער ליכטיגקייט, װעלכע האָט מיט אַ מאָל אַ שטראַל געטאָן זינט ס׳איז אַרויף אויפן כּסא־המלוכה אַלעק־סאַנדער דער צװייטער.

— טאַקי, טאַקי, גאַנץ גערעכט, כ׳לעבּן! — האָט אַבּראַמאָװיטש אויסגע־רופן; — טאַקי אַן אמת׳ער מלך חסד איז דאָס געװען, אַ קליינינקייט אַביסל אַזאַ ליכטיגקייט. אַזאַ ליכטיגקייט! מ׳האָט דאָך, פּשוט, ניט געקאָנט איינשטיין פאַר אירע גינ־גאָלדענע שטראַלן! זיי האָבּן דאָך, ממש, געשטאָכן די אויגן!... בּהעלותך את הנרות — דאָס איז דאָך עפּעס אַזוי פיין אָנגעמאָסטן צו יענער ליכטיגקייט, װאָס אַלעקסאַנדער דער צװייטער האָט אויסגעגאָסן מיט זיין גרויס גנאָד אויף אונזער מאָלדאַװאַנקע, למשל, אויף אונזער פּערעסיפּ*)...

* *
*

איינמאָל אין אַ טאַבּל־טאָג — דאָס איז געװען אין 1900־טן יאָר — בּעת דערזעלביגער גורלאַנד האָט אין אָדעסער גרויסער שול געהאַלטן אַ פייערדיגע פּאַטריאָטישע דרשה, און האָט אויסגערעכנט די גרויסע חסדים פון די מלכי בּית־ראָמאַנאָװ, איז אים פּלוצלונג ניט גוט געװאָרן, האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון דער קאַנצל, און איז דאָרטן תּיכף אויפן אָרט געשטאָרבּן.

אַז אַבּראַמאָװיטש האָט דערהערט די בּשורה האָט ער אויסגערופן

— אָט דאָס הייסט טאַקי אַן אמת׳ער פּאַטריאָטישער טויט: יצאה נשמתו בּ„או — ר — ראַ װאַשע אימפּעראַטאָרסקאָיע װעליטשעסטװאָ!"...

---

*) צװיי אָדעסער פאָרשטעט, װעלכע זיינען בּאַװאוינט בּאַזונדערס פון די אָרימסטע יידישע שיכטן.

.III

אַבראַמאָוויטש פאַננט אָן איבערצוזעצן פאַר דער חברה „מפיצי־השׂכלה“ אילאָוויסקי׳ס געשיכטע פון רוסלאַנד אין העברעאיש.—אַבראַמאָוויטשעס ערקלערונג פאַרוואָס ער האָט די איבערזעצונג איבערגעריסן אינמיטן.—פון די פראָטאָקאָלן פון דער חברה ווייזט זיך אַרויס עפּעס וואָס אַנדערש.—יל״ג ערקלערט מיר דעם ריכטיגן טעם.—דער געשמד׳טער פּראָפעסאָר כוואָלסאָן אַלס פּוסק.—אַבראַמאָוויטש נעגן כוואָלסאָנען.—מיט וועלכע מיטלען די חברה וויל ווירקן אויף אַבראַמאָוויטשן.—אַבראַמאָוויטשעס אָנגעפאַנגענע איבערזעצונג ווערט אָפּגעדרוקט דורך דער אָדעסער אָפּטיילונג פון „מפיצי־השׂכלה“.—די חברה האָט קיין מזל ניט מיט דער איבערזעצונג.—געפונען דעם ריכטיגן איבערזעצער.—ש ל מ ה מ אַ נ ד ל ק ע ר ן.—מאַנדלקערן מיט זיין ספר בײַ ר׳ משה מאָנטיפיאָרען.— „עברי אנכי“.

אין די אוטאָביאָגראַפישע נאָטיצן, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט פאַרעפנטליכט אין סאָקאָלאָווס „ספר־זכרון“, האָט ער געבראַכט אַ רשימה פון זיינע העברעאישע און יידישע ספרים ביז יענער צייט. אין דער דאָזיגער רשימה דערמאָנט אַבראַמאָוויטש אויך זיין קליינעם העברעאישן ספר׳ל „דברי הימים להרוסים“ (די געשיכטע פונם רוסישן פאָלק). דערביי דערציילט אַבראַמאָוויטש, אגב אורחא, אַז אין יאָר 1868 האָט ער איבערזעצט דאָס בוך לויטן פאָרשלאָג פון דער פּעטערבורגער חברה „מפיצי־השׂכלה“, אָבער צוליב געוויסע טעמים האָט ער נאָכהער די אַרבעט איבערגעריסן אינמיטן. מיט דעם צוגלייך הייסט אַבראַמאָוויטש דעם לעזער איינקוקן אין דער באַמערקונג, וואָס געפינט זיך אויף דער 51־טער זייטל פון זיין העברעאיש ווערקל „ע י ן מ ש פ ט“.

אין יענער הערה צום „עין משפט“ דערציילט אַבראַמאָוויטש, אַז די חברה „מפיצי־השׂכלה“ האָט ביי אים באַשטעלט איבערצוזעצן אין העברעאיש די רוסישע געשיכטע פון אילאָווייסקי׳ן פאַר דעם מקח פון צ ע ה ן רובל אַ דרוק־בויגן. אויף אַזאַ האָנאָראַר האָט ער ניט איינגעשטימט און איבערזעצנדיג אַ דריטל ספר האָט ער, צו זיין באַדויערן, אַוועקגעוואָרפן די אַרבעט.

לויט די פּראָטאָקאָלן פון דער חברה „מפיצי־השׂכלה“ באַקומט אָבער דער דאָזיגער אינצידענט גאָר אַן אַנדער פּנים. ערשטנס, ווייזט זיך אַרויס פון די פּראָטאָקאָלן, אַז די אונטערהאַנדלונגען צווישן דער חברה מיט אַבראַמאָוויטשן בנוגע דער איבערזעצונג האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך אין 1865־טן יאָר. דאַמאָלסט האָט די חברה לויטן באַשלוס, וואָס זי האָט אָנגענומען אין נאָוועמבער 1864, פאָרגעלייגט אַבראַמאָוויטשן איבערצוזעצן אין העברעאיש אילאָווייסקי׳ס געשיכטע פון רוסלאַנד פאַר דעם האָנאָראַר פון 10 רובל אַ בויגן. אַבראַמאָוויטש האָט, קענטיג, דעם פאָרשלאָג אָנגענומען, וואָרים באַלד נאָך דעם האָט ער שוין צוגעשיקט דעם ערשטן איבערזעצטן בויגן. מיט אַמאָל איז געוואָרן אַ מניעה אין דער זאַך מצד דער חברה. אין איר פּראָטאָקאָל פון 27־טן פעב־

דזאר 1855 געפינען מיר פאַרצייכנט די פאָלגנדע רעזאָלוציע: „די חברה האָט געוועסט באַשטעלט ביי דעם הערן אַבראַמאָוויטש פון באַרדיטשעוו איבערזעצן אין העברעאיש אילאָווייסקי׳ס היסטאָריע פאַר 10 רובל אַ בויגן, און זי האָט שוין ערהאַלטן פון מחבר צוגעשיקט אַ פּראָבע־בויגן. ווייל דער קאָמיטעט האָט אָבער דערהערט, אַז איינער אַ שריפטשטעלער האָט שוין אילאָווייסקי׳ס געשיכטע איבערגעזעצט, און אַז אַן אַנדער שריפטשטעלער האָט שוין דעמזעלביגן ספר אָפּגעדרוקט אין אָדעס, דעריבער האַלט ער פאַר איבעריג צו אונטערהאַנדלען וועגן אַ נייער איבערזעצונג״*).

אין אמת׳ן זיינען אָבער די דאָזיגעביידע פאַקטן, אויף וועלכע עס שטיצט זיך די רעזאָלוציע פון קאָמיטעט, געוועזן גענומען אינגאַנצן פון דער לופט. ניט קיינער האָט אין יענער צייט געהאַט אָפּגעדרוקט אויף העברעאיש אילאָווייסקי׳ס געשיכטע אין אָדעס, און ניט קיינער האָט איר געהאַט ביי זיך אַן איבערזעצטע. והראיה, אַז אין אַ יאָר אַרום (אין פעברואַר 1866) האָט די חברה „מפיצי־השכלה״ אויסגעשריבן אַ קאָנקורס אויף אַ העברעאישער איבערזעצונג פון אילאָווייסקי׳ס געשיכטע, און האָט וועגן דעם פאַרעפנטליכט אַן אויפרוף אין די צייטונגען**). אין אַ יאָר אַרום (פעברואַר 1867) האָט זיך איינער אַ געוויסער יוסף אליעזר עפשטיין, אַ לערער אין שאַוולער יידישער קרוינישער שול, אָפּגערופן אויפן דאָזיגן אויפרוף, האָט אָנגעהויבן צו איבערזעצן אילאָווייסקי׳ן און אריינגעשיקט דער חברה עטליכע פּראָבע־בלעטער. ווי עס ווייזט זיך אַרויס פון אַ צווייטן בריוו, וואָס דער זעלביגער עפשטיין האָט געשריבן צו דער חברה אין אַ האַלב יאָר אַרום (אין אויגוסט 1867), איז דעם קאָמיטעט געפעלן געוואָרן זיין איבערזעצונג, און האָט אים באַפולמעכטיגט פאָרצוזעצן די אַרבעט.

נעמענדיג דאָס אַלץ אין אַכט בלייבט, אין פלוג, אומפאַרשטענדליך, כמעט רעטזלהאַפט, דער פאַקט, אַז אין דערזעלבער צייט, וואָס די חברה „מפיצי־השכלה״ האָט באַשטימט אַ קאָנקורס פאַר אַ העברעאישער איבערזעצונג פון אילאָווייסקי׳ס געשיכטע, און האָט שוין געפונען וועמען איבערצוגעבן די אַרבעט,—האָט זיך אַבראַמאָוויטש גאַנץ רוהיג געשריבן זיין איבערזעצונג, און דער קאָמיטעט האָט איר אויך אָפּגעדרוקט אין אָדעס אונטערן נאָמען „דברי הימים לבני הרוסים״.

ווי ס׳האָט מיר אַמאָל דערציילט דער באַקאַנטער העברעאישער דיכטער יל״ג (יהודה ליב גאָרדאָן), וועלכער האָט אין די אָנפאַנג 70־ער יאָרן באַקלײדט די שטעל פון הויפּט־סעקרעטאַר ביי דער חברה „מפיצי־השכלה״, האָט אין דער ריכטיגקייט מיט אַבראַמאָוויטשעס איבערזעצונג פּאַסירט גאָר עפּעס וואָס אַנדערש. דאָס, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט זיך אינמיטן אָפּגעוואָרפן פון

*) זעה „תולדות חברת מרבי השכלה בישראל״. ערשטער טייל, זייטל 17.
**) דאָרטן זייטל 31.

דער איבערזעצונג, איז ניט געווען צוליב דעם האָנאָראַר, נאָר גאָר צוליב אַן אַנדער פּ אָ ל י ט י ש ן טעם. דאָ האָט זיך גאָר געהאַנדלט אָ ט אום וואָס:

דער וואָס איז באַקאַנט מיט דער געשיכטע פון דער חברה „מפיצי־השכלה“, באַזונדערס אין אירע ערשטע יאָרן, ווייס, וויפיל מיה אירע גרינדער און פאָרשטייער האָבן זיך געגעבן נושא חן צו זײַן בײַ דער רעגירונג, און וויפל זי האָט זיך תמיד משתדל געווען אַרויסצווײַזן בײַ יעדער געלעגנהייט אויפן בולט׳סטן אופן אירע פּאַטריאָטישע געפילן און אירע רוסיפיקאַטאָרישע שטרעבונגען. בעת די חברה האָט אָנגענומען אַ באַשלוס אַרויסצוגעבן אין אַ העברעאישער איבערזעצונג די געשיכטע פון רוסלאַנד, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט דווקא אויף דאָס ווערק פון אילאָווייסקי׳ן, וועלכער איז שוין דאַמאָלסט געווען באַקאַנט אַלס פאַרביסענער רעאַקציאָנערער היסטאָריק. דער ערשטער טאָנגעבער, דער אווטאָריטעט און דער מבין בנוגע די פאַרשיידענע ליטעראַרישע אונטערנעמונגען פון דער חברה, איז אין יענער צייט געווען דער געשמד׳טער פּראָפעסאָר כ וו אָ ל ס אָ ן. ער האָט געגאָלטן פאַרן ערשטן און לעצטן פּוסק אין אַלע פראַגן, וואָס זײַנען געווען שייך צום אַרויסגעבן אויף דער רעכענונג פון דער חברה די ווערק פון דעם צי פון יענעם שריפטשטעלער. אים, כוואָלסאָנען, האָט מען דאָס געגעבן צו לייענען אַלע פּראָבע־בויגנס פון די פאַרשיידענע מחברים, און ע ר האָט דאָס געהאַט צו אַנטשיידן, וועלכן ספר די חברה דאַרף אָננעמען צום דרוק, און וועלכן זי דאַרף נ י ט אָננעמען. בשעת אַבראַמאָוויטש האָט צוגעשיקט אין קאָמיטעט דעם ערשטן פּראָבע־בויגן פון זײַן איבערזעצונג, האָט כוואָלסאָן אַרויסגעזאָגט זײַן מיינונג, אַז ס׳געפעלט אים זעהר די שפּראַך, דער סטיל; ער געפינט אָבער אין ספר זעהר אַ גרויסן פעלער, וועלכער באַשטייט אין דעם, וואָס דער איבערזעצער האַלט זיך ניט פעסט אָן אָריגינאַל, ער ווייכט אויס אינגאַנצן אילאָווייסקי׳ס שניט, און פאַרנעמט זיך גאָר אויף אַ גאַנץ אַנדער דרך. לויט כוואָלסאָנס פאָרשלאָג האָט מען דאַן פון קאָמיטעט אויף דעם אויפמערקזאַם געמאַכט אַבראַמאָוויטשן, און פאָרגעלייגט אים, אַז ער זאָל זעהן היטן איבערצוגעבן אילאָווייסקי׳ס געדאַנקען ריכטיג און טריי דעם רוסישן טעקסט.

אַבראַמאָוויטש האָט אָבער בשום אופן אויף דעם ניט געוואָלט אײַנגיין. ניט זײַענדיג פון די בויגעוודיגע נאַטורן האָט ער זיך פאַרעקשנט, און האָט ניט מסכים געווען, אַז אַנדערע זאָלן אים אָנווײַזן ווי צו איבערזעצן. ס׳איז אוועק צווישן אים מיט דער חברה אַ גרויסע קאָרעספּאָנדענץ, וועלכע האָט ניט געבראַכט צו קיין רעזולטאַטן. ביידע צדדים האָבן זיך אײַנגעשפּאַרט, און קיינער פון זיי האָט ניט געוואָלט נאָכגעבן. כדי צו ווירקן אויף אַבראַמאָוויטשן האָט די חברה מודיע געווען אין די בלעטער. אַז זי זוכט אַ העברעאישן איבערזעצער פאַר אילאָווייסקי׳ס געשיכטע; נאָכדעם האָט זי פאַרעפנטליכט אַ ידיעה, אַז דעם איבערזעצער, וועלכן זי זוכט, האָט זי שוין געפונען. אַבראַמאָוויטש, ווי געדריקט ער איז דאַמאָלסט געווען, האָט זיך אָבער ניט געלאָזט כאַפּן אויף

דער ווענסקע. די דריי, פיר בויגן פון זיין איבערזעצונג האָט ער אָפּגעגעבן דער אָדעסער אָפּטיילונג פון דער חברה „מפיצי־השכלה״, וועלכע איז דאַן אָנגעפירט געוואָרן דורכ'ן ד״ר ל. פינסקער, דער שפּעטערדיגער מחבר פון דעם עפּאָכעמאַכעדיגן ביכל „אויטאָעמאַנציפּאַציאָן״, און זי, די אָדעסער אָפּטיילונג, האָט עס אָפּגעדרוקט אויף אירע הוצאות. אז דער פּעטערבורגער קאָמיטעט, איז פון דער מעשה געווען זעהר ניט קאָנטעט,—דאָס זעט מען ארויס פון דעם, וואָס זי האָט אבראַמאָוויטשעס ווערקל ניט דערמאָנט אין קיין איינציגן פון אי־רע פּראָטאָקאָלן, און בעת זי האָט נאָכהער פאַרעפנטליכט אין אַ באַזונדער העברעאיש ווערק די קאָרעספּאָנדענץ, וואָס זי האָט געפירט מיט איטליכן שריפט־שטעלער, ביי וועמען זי האָט באַשטעלט אַ וועלכע ס'איז ליטעראַרישע אַרבעט, האָט זי אירע אונטערהאַנדלונגען מיט אַבראַמאָוויטשן אינגאַנצן פאַרשוויגן.

בכלל האָט זיך ביי דער חברה „מפיצי־השכלה״ אַ גאַנץ לאַנגע צייט ניט געקלייעט איר אונטערנעמען מיט דער העברעאישער איבערזעצונג פון אילאָווייסקי'ס געשיכטע. ביים שאוולער לערער, יוסף אליעזר עפּשטיין, וועלכן זי האָט פון אָנפאַנג באַפּולמעכטיגט צו איבערזעצן פאַר איר דאָס ווערק, האָט זי צום סוף דעם כתב־יד ניט אָנגענומען, און האָט אים מפצה געווען מיט פופציג רובל פאַר זיין טרחה. ערשט שפּעטער, אין 1870־טן יאָר, האָט די חברה געפונען איר ערוואונשטן איבערזעצער פון אילאָווייסקי'ס געשיכטע. דאָס איז געווען שלמה מאַנדלקערן, וועלכער האָט אָקאָרשט־וואָס געענ־דיגט דעם פּעטערבורגער אוניווערזיטעט אַלס קאַנדידאַט פאַר די מזרח־שפּראַכן, און איז אויך געווען באַוואוסט אַלס שיינער העברעאישער סטיליסט. מאַנדלקערן איז ניט געווען קיין מענש פון אידייען און פון פעסטע אָנשויאונגען; דאָס איז געווען אַ מענש, וואָס שווימט מיט שטראָם און דרייט זיך מיטן ווינט. בעת די חברה האָט אים געגעבן איבערזעצן אין העברעאיש אילאָווייסקי'ס היסטאָריע, האָט ער זיך שוין ניט געדונגען, נאָר ער האָט געטאָן ווי זיין רבי כוואָלסאָן האָט אים געלערנט. און לייענט מען מאַנדלקערנס געשיכטע פון רוסלאַנד אין דער אויסגאַבע פון חברה „מפיצי־השכלה״, קען מען זיך ניט באַפרייען פון דעם שלעכטן איינדרוק, וועלכן ער מאַכט מיט זיינע שאָוויניסטיש־פּאַטריאָטישע און רוסיפיקאַטאָרישע טענדענציעס. אזא צייט איז דאַמאָלסט געווען, און אַזעלכע קנעכטישע שטרעמונגען האָבן דאַן באַהערשט דעם גרעסטן טייל פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ. דער קומעדיגער מחבר פון דער „קליאַטשע״ האָט אָבער צו זיי ניט געהערט. אַבראַמאָוויטש איז שוין יעמאָלט געווען אַ דעמאָקראַט מיט לייב און לעבן...

איך דערמאָן מיך דאָ אָן אַ קליינעם פּרט. בעת גאָרדאָן האָט מיר באַקאַנט געמאַכט די דאָזיגע גאַנצע עפּאָפּייע מיט דער העברעאישער איבערזעצונג פון אילאָווייסקי'ס געשיכטע און ס'איז געקומען צו רייד וועגן מאַנדלקערנס ספר, האָט ער מיר דערציילט דעם פאָלגנדן פאַקט: אז מאַנדלקערן האָט פאַרענדיגט איבערזעצן די געשיכטע—דאָס איז געווען אינמיטן זומער 1872—האָט דער

קאָמיטעט איבערגעגעבן דעם כתב־יד אים, יל״גן, עס צו סטיליזירן. אין יענער צייט איז געקומען קיין פעטערבורג ר׳ משה מאַנטיפיאָרע ממליץ צו זיין אויף יידן פאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. איינמאַל פאַרנאַכט איז אַריינגעגאַנגען מאַנדלקערן צו יל״ג׳ן און האָט ביי אים געבעטן, ער זאָל אים געבן אויף עטליכע טעג זיין ספר. אויף יל״ג׳ס פראַגע, צו וואָס ער באַדאַרף דעם ספר, האָט ער אים געענטפערט, אַז ער וויל באַזוכן מאַנטיפיאָרען און ווייזן אים זיין ווערק, און געוויס וועט ער פון אים באַקומען אַ רעכטע מתנה. אויף דעם האָט אים געזאָגט יל״ג, אַז דער ספר געהערט צו דער חברה, און אַז ער האָט ניט דאָס רעכט אַרויסצוגעבן אים אפילו אויף אַ מינוט, און אויסערדעם וועט געוויס מאַנטיפיאָרע זיין בוך ניט לייענען. דאַן האָט זיך מאַנדלקערן איינגעטשעפּעט אין יל״גן, ער זאָל אים געבן צום ווייניגסטן די לעצטע העפט (דער גאַנצער ספר איז באַשטאַנען פון זיבעצעהן העפטן), אין וועלכער עס ווערט גערעדט וועגן מאַנטיפיאָרען און וועגן זיינע גרויסע השתדלותן לטובת דעם יידישן פאָלק. יל״ג האָט ממלא געווען זיין רצון און האָט אים געגעבן דאָס העפט. דאַן איז געגאַנגען מאַנדלקערן און האָט זיך פאָטאָגראַפירט, האַלטנדיג אין האַנט זיין ספר, אויף וועלכן עס שטייט אָנגעשריבן מיט גרויסע אותיות „ע ב ר י א נ כ י״ (איך בין אַ ייד), כדי ער זאָל דורך דעם נושא חן זיין ביי דעם גאַאיוון פרומאַק מאַנטיפיאָרע. און אַזוי איז טאַקע געווען. מאַנטיפיאָרע איז, ממש, נתפעל געוואָרן פון דעם יונגן געלערנטן, וואָס שרייט אויס פאַר דער וועלט, אַז ער איז אַ ייד, און ווער ס׳איז נאָר צו אים אַריין,—אַלעמען האָט ער געוויזן דאָס טשיקאַווע בילד. געוויינליך האָט שוין ביי אים מאַנדלקערן געכאַפּט אַ מנה יפה...

IV.

אַבראַמאָוויטש אין ווילנע.—די מידל מיט די באַבעס.—אַ נס וואָס מער ניט ווי איין פאַטש.—דער חדר מיט די שמעקעדיגע ריחות.—ווי מ׳לערנט „משלי״ מיט קינדער.—אַבראַמאָוויטש און מזח געפינען איינער פאַר דעם אַנדערן הספרים אין תנ״ך.

כ׳וויל דאָ פאַרענדיגן מיינע זכרונות וועגן אַבראַמאָוויטשן מיט אַ פּאָר קליינע עפּיזאָדן, וועלכע זיינען דורך איינצעלנע שטריכן פון זיי זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער גרויסן דיכטער.

סוף זומער 1909 האָט אַבראַמאָוויטש פאַרבראַכט אין ווילנע עטליכע טעג. כ׳האָב אים דאַמאָלסט אַרומגעפירט אין שטראַשונס ביבליאָטעק. צוריקגייענדיג זיינען מיר דורכן אייזערנעם טויער אַרויס אויף דער יידישער גאַס.

— קומט צו אָ ט אַהער—האָט צו מיר אַבראַמאָוויטש געזאָגט אַריבער־

גייענדיג די געסל, גלייך וויזאווי. דאָרטן האָט ער זיך אָפּגעשטעלט לעבן אַ פּאָר יידענעס, וואָס זיינען געזעסן צוגעשפּאַרט צו אַ וואַנט מיט קאָשיקעס עפּל, האָט מיט זיין היסטאָרישן באַרנשטעקן אַ קלאַפּ געטאָן צוויי מאָל אויף דער ערד און געזאָגט:

— אָט דאָ דאַרף איך מאַכן אַ ברכה!

כ׳האָב אויף אים אויסגעסטאַרצעט אַ פּאָר אויגן, ניט פאַרשטייענדיג וואָס ער מיינט.

— אויב איך האָב קיין טעות ניט—האָט אַבראַמאָוויטש צו מיר געזאָגט— איז דאָ, אָט אויף דעם אָרט געשטאַנען אַמאָל ראַמיילעס ישיבה. איאָ?

— גאַנץ ריכטיג.

— אויב אַזוי דאַרף איך דאָ מאַכן די ברכה: „ברוך שעשה לי נס במקום הזה".

— וואָס הייסט—האָב איך אים געפרעגט—האָט איר דען דאָ וואו מיר שטייען איצט געקענט טרעפן אַן אומגליק?

—ס׳הייסט אַן אומגליק? אַן אומגליק מארץ האומגליקן! איר קוקט מיך אָן? אָט הערט זשע: איר האָט דאָך, מן הסתם, געהערט, אַז איך האָב אַמאָל געלערנט אין ראַמיילעס ישיבה? כ׳בין דאַמאָלס געווען אַ בחור׳ל פון אַ יאָר 16—17. פלעגט אונז אַ מיידל אַלע טאָג אינדערפרי נאָכן דאַוונען אַרויפטראָגן באָבעס. געשמאַקע באָבעס זיינען דאָס געווען; זיי ליגן מיר נאָך עד היום אין מאָגן. פלעגט זיך דאָס מיידל האָבן אַ טבע אָפּצושטעלן זיך אין פירהויז. איינ־מאָל, איך געדענק שוין היינט ניט ווי דאָס האָט פּאַסירט—האָט מיר פאַרדרייט דער קאָלטן, און דאָס איז געוויס געווען מעשה־שטן, אַריינצובעטן דאָס מיידל מיט די באָבעס אינעווייניג אין דער ישיבה אַריין. זי לעגט מיר אַזוי אַריין אינס מעסטעלע די באָבעס, און איך שטיי מיר אַזוי און רייד מיט איר, און האָב בשעת מעשה שטאַרק הנאה: אַ שוואַרץ־חנ׳עוודיג מיידל איז דאָס געווען מיט גרויסע קאַרשן־אויגן און מיט באַקן ווי די עפּל, און אַ מיילעכל האָט דאָס געהאַט ווי אויף שרייפעלאַך, און איך אַ בחור—אַ שקאָץ!... ערשט מיט אַמאָל איז צו מיר פון הינטן אונטערגעשפּרונגען דער משגיח, און אַ געשריי־טאָגנ־דיג ווי ניט מיט זיין קול: „שגץ, אין אַ מקום קדוש!" האָט ער מיר אַראָפּגעלאָזן אַ פּאַטש, אַז ס׳מיר, ממש, פינסטער געוואָרן אין די אויגן, ס׳האָט מיר געגומפן פינטלען מיט „עקודים, נקודים וברודים". ווי געפעלט דאָס אייך, וואָס אַ ייד, אַ געלער משגיח ניט קאָן?

האָב איך אַבראַמאָוויטשן געפרעגט:

— נו, איז דאָך דאָס טאַקי געווען אַן אמת׳ער אומגליק, און איר רעדט גאָר וועגן אַ נס!

— דעם נס ווילט איר וויסן?—האָט מיר אַבראַמאָוויטש געענטפערט—ווי פאַרשטייט איר דאָס אַליין ניט? ער האָט דאָך מיר געקאָגט געבן ניט איין

פּאַטש, נאָר צוויי, און פאַרוואָס ניט דריי? און פאַרוואָס טאַקי ניט די גאַנצע פיר בעת מ׳איז אַ משגיח אין ראַמיילעס ישיבה און מ׳האָט צוויי לאַפּעס ווי די בערן, און מ׳האָט זיך מיט זיי ניט וואו אַהינצוטאָן?...

* *

גייענדיג האָט מיך אַבראַמאָוויטש געבעטן, כ׳זאָל אים אַריינפירן אין אַ וועלכן ס׳איז חדר.

— ביי אונז אין אָדעס — האָט מיר אַבראַמאָוויטש געזאָגט — זיינען אפילו אויך דאָ חדרים מיט מלמדים. אָבער זיי הויבן שוין אָן צו שמעקן מיט היינטוועלטיגקייט, מיט דעם, וואָס לייט רופן עס מאָדערניזם, כביכול, און איך גאָר צו זעהן אַן אמת׳ן יידישן חדר מיט אַן אמת׳ן יידישן מלמד, טאַקע אַ מלמד כמו שנאמר, מיט אַלע פּיטשעווקעס.

כ׳האָב ממלא געווען אַבראַמאָוויטשעס רצון, און האָב אים אַריינגעפירט אין אַ חדר ניט ווייט פון מיין וואוינונג.

אַרויפגייענדיג אויף די טרעפּ און אַריינגייענדיג אין אַ טונקעלן קאָרי־דאָר, האָבן זיך עפּעס פון אַ ווינקל גענומען הערן זעהר ניט קיין שמעקעדיגע ריחות...

— אָט דאָ איז דער חדר! — האָט אַבראַמאָוויטש אויסגערופן — איך גע־דענק, איך דערמאָן מיך, דערזעלביגער אַמאָליגער ריח... אפשר ווייסט איר, מיין פריינד, וואוהין מ׳לייגט אויף אַ ווײַלע אַוועק די נאָז־לעכער?...

אין אַ מינוט אַרום האָט ער מיר אַ פרעג געטאָן מיט אַן ערנסטער מינע:

— זאָגט מיר, כ׳בעט אייך, היתכן, אַז דער דאָזיגער ריח זאָל דאָס זיין אָט יענער ריח התורה, וועלכער האָט אונז דערהאַלטן ביז אויפן היינטיגן טאָג אין גלות?

כ׳האָב געשוויגן.

— און זאָגט מיר, זייט מוחל, איר זייט דאָך עפּעס אַ ציוניסט, זיינען מיר שוין אין ארץ־ישראל גאַראַנטירט פון דעם דאָזיגן ריח?

כ׳האָב אַלץ געשוויגן.

און אַבראַמאָוויטש האָט אַ זאָג געטאָן אינם זעלביגן ערנסטן טאָן:

— מחשבות׳ן, כ׳האָב פאַרגעסן. אין ארץ־ישראל האָבן מיר דעם באַרג לבנון; דער לבנון שמעקט ווי אין פּסוק שטייט: „וריח לו כלבנון״, און אַז אַ פּסוק זאָגט נאָר, איז שוין, פאַרשטייט איר מיך, גאָר אַנדערע דבורים.

דערווײַלע האָט זיך דערהערט דורך אַ טיר די קולות פון די חדר־ייִנגלאַך. מיר זיינען אַריינגעגאַנגען. ביי אַ טיש זיינען געזעסן אַ קינדער צעהן אַן ערך, און דער מלמד איז געשטאַנען.

נאָך דעם ערשטן „שלום עליכם״ האָב איך אַ זאָג געטאָן:

— איר ווייסט, קינדערלאַך, ווער דער גאַסט איז? דאָס איז דאָך דער זיידע ר׳ מענדעלע!

— מיר ווייסן! מיר ווייסן!—האָבן די קינדער אויסגעשריען, און איינער פון זיי האָט תּיכף מוסיף געווען:

— כ׳האָב געלייענט!

האָט אים אַבּראַמאָוויטש מיט זיין ליבליכן שמייכל אַ פרעג געטאָן:

— אַזוי? דו האָסט געלייענט? זאָג מיר נאָר מיין קינד, וואָס האָסטו געלייענט?

אויף דעם האָט דאָס יינגל תּיכף אויסגעשאָסן:

— די קליאַטשע!

— אַ מעשה מיט אַ פערדעלע! הא, וואָס זאָגסטו?—האָט אים אַבּראַמאָוויטש געפרעגט אַ גלעט־טאָנדיג אים פאַרן בעקל.

— ניין, דאָס איז אַ משל!

— אַ משל? אַנטקעגן וועמען?

— אַנטקעגן אונז, יידן—האָט דאָס יינגל געענטפערט—; אַזוי האָט מיר געזאָגט מיין עלטערער ברודער.

— נו, בטל׳ט ניט, קינדערלאַך! לערנט, לערנט.

— נו, זאָגט, קינדער!—האָט דער מלמד אַ קאָמאַנדעווע געטאָן—; זאָגט אָבער שיין, מיט אַ ניגון!

די קינדער האָבן געלערנט „משלי״, און האָבן אָנגעהויבן אַלע צוזאַמען, זינגענדיג אויפן קול:

„מוקש—אַ שטרויכלונג, אדם—אַ מענש, יָלֵעַ—זאָגט, קֹדש—הייליג, ואחר—און נאָך, נדרים—נדרים, לבקר—צו פאָרשן״.

אַבּראַמאָוויטש האָט אָנגענומען איינעם פון די קינדער פאַר זיין מאַרדעטשקע און האָט אים געפרעגט:

— פאַרשטייסטו, מיין פייגעלע, דאָס, וואָס דיין מיילעכל האָט דאָ איצטער אַרויסגעזאָגט?

דאָס יינגל האָט געשוויגן. דאָ האָט זיך אַרויסגעכאַפּט דער מלמד:

— זאָג, זאָג, וואָס וויל דאָ שלמה המלך האָבן.

דאָס יינגל האָט עפּעס אָנגעהויבן צו ברומען אונטער דער נאָז, און האָט זיך אָפּגעשטעלט.

— זאָל זאָגן אַן אַנדערער!—האָט דער מלמד אויסגעשריען—; משקע, זאָג דו!

דער אַנדערער האָט אויך גענומען זאָגן: מוקש—אַ שטרויכלונג, אדם—אַ מענש, און ווייטער ניט פון אָרט.

און אַזוי איז געווען מיט אַ דריטן און מיט אַ פערטן יינגל. קיינער האָט ניט אָנגעהויבן צו וויסן דעם פּשט פון די ווערטער.

דאָ האָט אַבּראַמאָוויטש געזאָגט:

— שלמה המלך אַליין איז אפילו געווען אַ גרויסער חכם, אַ וועלט־חכם,

אָבער לערנען זײַנע חכמות מיט אַזעלכע עופה׳לעך איז גאָר קיין חכמה ניט. קומט לאָמיר גיין!

כ׳האָב דאַמאָלסט באַגלייט אַבראַמאָוויטשן ביז צו זײַן קוואַרטיר. די גאַנצע לאַנגע וועג איז ער געגאַנגען פאַרטראַכט און פאַרטיפט אין זיך, און האָט מיט מיר אַ וואָרט ניט אויסגערעדט. ער האָט זיך געפונען אונטער דעם שווערן אײַנדרוק פון חדר.

דעמזעלבן טאָג איז אַבראַמאָוויטש געווען אײַנגעלאַדן צו מיטאָג צו דעם באַוואוסטן ציוניסטישן עסקן ה׳ יצחק ליב גאָלדבערג. בײַם מיטאָג בין איך אויך געווען צוזאַמען מיט דעם העברעאישן לערער און איינער פון די מחברים פונ׳ם פירוש אויף תנ״ך „מקרא מפורש״, דוד נאַטיק. ס׳איז געקומען צו רייד וועגן מלמדים, חדרים און תנ״ך. דאָ האָט זיך אַבראַמאָוויטש שטאַרק צופלאַקערט, און האָט אין אַ שעה׳איגן שמועס אויסגעגאָסן וואָס ס׳האָט אים אויפגעקאָכט אויפן האַרצן אונטער דעם שלעכטן רושם, וועלכן עס האָט אויף אים געמאַכט דער חדר.

דאָס איז ניט געווען קיין שמועס אין געוויינלעכן זין פון וואָרט, נאָר אַ מין גלענצענדער פאַרטראָג וועגן די מעלות און חסרונות פון דער יידישער אַלטער און נײַער פּעדאַגאָגיק. יעדעס וואָרט איז געווען אַן אוצר פון טיפע געדאַנקען, און עד היום טוט מיר זעהר לייד, וואָס כ׳האָב דאַמאָלסט אַבראַמאָוויטשעס געשפּרעך בײַ מיר ניט פאַרצייכנט.

* * *

גראָד אין דער צײַט, וואָס אַבראַמאָוויטש איז געקומען באַזוכן די רעדאַקציע פון „הזמן״, וואו כ׳בין דאַמאָלס געווען אַ מיטאַרבעטער, איז אַהין אַרײַנגעקומען דער שריפטשטעלער יהושע מזח, וועלכער איז שוין יעמאָלט געווען אַ זקן מופלג, און האָט נאָך אַ מאָל האָלט געהאַט צו זאָגן אַ וויץ.

אינמיטן געשפּרעך האָט אים אַבראַמאָוויטש אַ פרעג געטאָן:

— זאָגט מיר נאָר, ה׳ מזח, ווי אַלט קענט איר זײַן ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר״?

— כ׳וועל אײַך ענטפערן ווי משה יאַנג האָט אַמאָל געענטפערט: „כ׳ווייס ניט צו פ צו פ״... נאָר דאָס געדענק איך, אַז בעת איר האָט אָפּגעדרוקט אײַער ערשטן מאמר אין „המגיד״ וועגן חנוך, האָב איך אַקאָרשט־וואָס אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַ דריטע ווײַב...

— הייסט עס, אַז איר זײַט עלטער פון מיר—האָט אַבראַמאָוויטש געזאָגט מיט אַ שמייכל;—וואָלט איר אָבער געוואוסט ווי איך בין אײַך מקנא!

— איר, ר׳ שלום יעקב, זײַט מיר מקנא?—האָט מזח געפרעגט פאַרוואונדערט—;וואָס זײַט איר מיר מקנא? מײַן דלות? מײַן עלנד לעבן? מײַן אַרומשלעפּן זיך מיט די ספרים איבער די הײַזער?...

— אויף דעם קומען מיר דאָך עפּעס אַרויס פון דער משפחת־סופרים, שמעון

ולוי׳ס אייניקלאך. איר זייס, ראַכט זיך, א לוי? די לויים פלעגן אַרומגיין אי־בער די שייערן נאָך די מעשרות, און מיר, יידישע מחברים, שלאָגן אָפּ די־נגידישע שוועלן מיט אונזערע ספרים. כ׳בין אייך אָבער מקנא גאָר פאַר אַן אנדער זאַך. שטאַרבט איר, חלילה, און מ׳קומט אייך מספיד זיין אין א העב־רעאיש בלאַט, לאָמיר זאָגן: אין „הזמן״, למשל, האָט שוין באַלד אייער ספדן אַ קעפל פאַר זיין הספד. און נאָך וואָס פאַר אַ קעפל, אַזש פון תנך, פון ישעיה׳ן אַליין: אוי, גוואַלד געשריען: „אין מזח עוד!״...

מזח האָט אַ מינוט אַ טראַכט געטאָן און האָט געזאָגט:

— איר האָט מיר, ר׳ שלום יעקב, גאָרניט וואָס מקנא צו זיין. אין דעם פאַל זייט איר שוין פיל גליקליכער פון מיר. אויף אייך איז דאָ אַ פסוק, איז שוין דאָס איינמאָל א פסוק! „שלום, שלום, ואין שלום״!...

און דער זיידע האָט זיך האַרציג צולאַכט.

יצחק ליבוש פּרץ.

(געבאָרן—1851; געשטאָרבן—1915).

פּרץ אַלס דיכטער, פּרץ אַלס דיינקער, פּרץ אַלס געזעלשאַפטליכער טוער,—פון די דאָזיגע אַלע זייטן איז שוין פּרץ פיל צו ווייניג באַלויכטן געוואָרן אין אונזער פּרעסע און ליטעראַטור. לחלוטין נ י ט באַלויכטן געוואָרן איז פּרץ אַלס—מ ע נ ש. פון ד ע ר זייט קען מען נאָך ביי אונז פּרצ׳ן כמעט ל ג מ ר י ניט. און פּרצ׳ן אַלס מענש ד אַ ר ף מען קענען, און ס׳איז אויך דאָ וואָס צו קענען. פּרץ דער מענש איז אַ גאַנצע אָפּגעשלאָסענע וועלט אָן און פאַר זיך, און קיינער קען זיך ניט באַרימען, אַז ער האָט דעם שליסל צו דער דאָזיגער זעהר אינטערעסאַנטער וועלט. די סבה דערפון איז דאָס, וואָס פּרץ האָט, קענטיג, אַליין ניט געוואָלט, אַז איימיצער, ווער עס איז, זאָל דעם דאָזיגן שליסל באַזיצן. ווער ס׳האָט נאָר ווען עס איז געהאַט אַ שטיקל אומגאַנג מיט פּרצ׳ן, ד ע ם האָט פּרץ דער מענש געמוזט אויסקומען צייטנווייז זעהר רעטזלהאַפט, זעהר אומפאַרשטענדליך, באַזונדערס דורך זיין ניט אויסגעהאַלטנקייט, דורך זיין ניט קאָנסעקווענטישקייט אין באַציהונג צו לייטן. אַמאָל האָט ער אייך אויפגענומען מיט אַ זעהר ליכטיג פּנים, העכסט פריינדליך, גערעדט מיט אייך ברידערליך, אַז עס האָט אייך, פּשוט, געגלעט, געוואַרימט ביי דער נשמה, און אַ מאָל איז ער אייך פאָרגעקומען עפּעס אַזוי פרעמד, עפּעס אַזוי קאַלט, אַז אייך האָט אָפּגעגאָסן ווי מיט אַ דוש אייזיג וואַסער. און אַזוי פאַרשיידנאַרטיג־לוינענהאַפט האָט זיך פּרץ באַצויגן אויך צו זיינע נאָהענטסטע באַקאַנטע, צו זיינע שטענדיגע שטוב־איינגייער. אַמאָל פלעגט זיך, למשל, שטאַרק וואַרפן אין די אויגן פּרצ׳ס באַציהונג צו זיין אינטימסטן פריינד, וועלכער איז מיט אים געווען, ממש, א י י ן גוף און א י י ן נשמה, דאָס איז י ע ק ב ד י נ ע ז אָ ן. ס׳פלעגן פאָרקומען געוויסע מאָמענטן, אמת גאַנץ זעלטענע, אין וועלכע מ׳האָט בשום אופן ניט געקענט גלויבן, אַז דינעזאָן געהערט זיך עפּעס אָן מיט פּרצ׳ן. אין אַזעלכע מאָמענטן איז טאַקע באמת שווער געווען צו פאַרשטיין פּרצ׳ן.

בכלל איז פּרץ געווען אַ מענש פון שטימונגען אויך אין אַלטעגליכן וואָכעדיגן לעבן. צייטנווייז האָט מען געמוזט שטוינען צוקוקנדיג זיך מיט וואָס

פאַר אַ שנעלקייט ער איז אַריבערגעגאַנגען פון איין שטימונג צו דער צווייַ=
טער. למשל, אַט זיצט ער און רעדט מיט אייך און פאַרברייננגט מיט אייך, און
וויצלט זיך און איז פריילאך, און מיט אַמאָל, עפּעס גאָר פון העלער הויט,
באַפאַלט אים אַ טרויער און ער ווערט אומעטיג, און איר הויבט גאָר ניט אָן
צו וויסן פאַרוואָס און פאַר ווען, און וואָס איז דאָס אין אים אַזוי פּלוצלונג
פאָרגעקומען. ווידער טרעפט, אַז ער פירט מיט אייך אַן ערנסטן געשפּרעך,
זיין מויל שפּריצט געדאַנקען=פונקען, שיט פּערל און בריליאַנטן, און מיט אַמאָל
האַקט ער איבער אינמיטן און ווערט שטיל, לאָזט אייך אַליין, גייט אַוועק אין
אַן אַנדער ווינקל און בלייבט שטיין פאַרטראַכט. איר בלייבט זיצן אויף אייער
אָרט ווי געפּלעפט, איר פילט זיך ניט גוט און ווי באַליידיגט. אַמאָל זיצט מען
אין אַ געזעלשאַפט און מ׳אַמפּערט זיך, מען דיספּוטירט וועגן וויכטיגע ליטעראַ=
רישע אָדער לעבנס=פראַגן. פּרץ נעמט דעם גרעסטן אָנטייל אין די ויכוחים און
רעדט, ווי זיין שטייגער, מיט גרויס התלהבות. פּלוצים הויבט זיך פּרץ אויף פון
אָרט און ווערט נעלם. דער וואונדער איז גרויס, קיינער ווייס ניט וואָס אי=
בערצוקלערן, און מ׳צוגייט זיך...

מ׳האָט געקענט גלויבן, אַז ס׳איז ניטאָ קיין באַשטענדיגקייט אויך אין
פּרץ׳ס כאַראַקטער. בכלל איז פּרץ געווען אַ דימענט, פּשוט אַ מענש אָן אַ גאַל,
איז תּמיד גרייט געווען צו טיילן זיך מיטן צווייטן דעם ביסן, אַוועקגעבן אים,
ווי מ׳זאָגט, דאָס לעצטע העמד. פון דער נאַטור איז פּרץ געווען אַ גרויסער
בעל=רחמנות; צי ער האָט געקאָנט צי ניט געקאָנט, האָט ער קיינעם קיינמאָל
אין גאָרנישט אָפּגעזאָגט. נאָך אין זיינע יונגע יאָרן, בעת ער האָט געוואוינט
אין זאַמושץ, לובלינער גובערניע, און האָט זיך דאָרטן מפרנס געווען פון אַד=
וואָקאַטוריע, איז זיין שטוב געווען אָפן, פראַנק און פריי פאַר יעדן נויטבאַ=
דערפטיגן, פאַר יעדן נצרך; קיינער איז פון פּרץ׳ן מיט ליידיגן ניט אַוועק.
נאָר ווייניגע, געציילטע מענשן ווייסן, אַז וואוינענדיג נאָכדעם אין וואַרשע
האָט פּרץ מאַטעריעל געשטיצט געוויסע יונגע ליטעראַטן, אין וועלכע ער האָט
אָנגעמערקט אַ וועלכן ס׳איז פונק פון טאַלענט. געגן דעם זיינען אָבער פאַר=
געקומען אויך אַזוינע צייטן, ווען ס׳האָט אויסגעוויזן, אַז פּרץ איז אַ גאַנץ
קאָנאַפּער אידעאַליסט בנוגע צו דיני=ממונות... ער פלעגט זיך, צום ביישפּיל,
שטאַרק דינגען מיט צייטונגס=אַרויסגעבער, מיט פאַרלעגער. פון דעם האָט דאָס
געוואַקסן, אַז בשעת פּרץ איז אין אַ שיינעם פרימאָרגן אַריבער פון דעם ריי=
נעם, דעמאָקראַטישן „פריינד" צום האַלב=געלן „היינט", האָבן זיך געפונען
אַזעלכע, וואָס האָבן דאַמאָלסט אונטערגעמורמלט, אַז דער גורם דערפון איז
געווען דער גרויסער האָנאָראַר. אין אמתן איז דאָס אָבער געווען אַ שקר
גמור. דאָס איז ניט געווען קיין געלט=חילוף, נאָר אַ חילוף אין דער אוי=
דיטאָריע. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען פּרץ האָט גענומען הופן
אין דער נעפּלדיגער אַלטיידישער, אַלטמאָדישער שול, וועלכע איז „אויך גע=
וואָרן העכער און האָט אַריינגעשפּאַרט אין הימל אַריין, און איז געווען מיט

אַ גאָלדענעם דאַך און מיט קריסטאָלענע פענסטער". אַ שול=קלאַפּער־זיין האָט פּרץ ניט געקאָנט אין דעם פון אַל׳ץ דאָס אַלטע און טראַדיציאָנעלע זיך אָפּגעזאָגטן „פריינד", און האָט זיך געמוזט צוליב דעם אויסקלייבן אַ באַזונדער „ווינקעלע" אין גרויסן בנין פון „היינט", וועלכער האָט זיך אינגאַנצן באַזירט אויף די רינגען פון דער עבר=קייט. איך זאָג דאָס ניט אַלס אַקסיאָמע; דאָס איז מער ניט ווי מיין פּערזענליכע מיינונג.

נאָר ניט דאָס בין איך אויסן. איך האָב דאָ נאָר געוואָלט אָנווייזן, אַז פּרץ האָט געמאַכט דעם איינדרוק אַלס מענש, וועלכער איז צוזאַמענגעוועבט פון לויטער געגנזאַצן און קאָנטראַסטן, וואָס מוזן אויסגעפאָרשט און ערגרינדעט ווערן. דער באַוואוסטער פראַנצויזישער קריטיקער ט ע ן זאָגט, אַז אַ זשעני איז דער סימבאָל פון א י נ ה י י ט ל י כ ק י י ט, פון ג אַ נ צ ק י י ט און פון ה אַ ר מ אָ נ י ע. פּרץ איז געוויס געווען אין זיין פאַך, און ביי אונז, אַ גאון, און אין דעם אינערן פון זיין נשמה האָבן זיך די אַלע קאָנטראַסטן און געגנזאַצן בוודאי אויסגעגליכן. אלא וואָס דען? מיר האָבן ניט די מעגליכקייט אַריינצודרינגען אין דעם דאָזיגן קדשי=קדשים. אונז פעלן די טרעפּלאַך, וואָס פירן אַהין...

איך מיין, אָבער, אַז די דאָזיגע טרעפּלאַך וואָלטן ביי אונז מיט דער צייט געקאָנט באַשאַפן ווערן, ווען יענע, וואָס זיינען נאָהענט געווען צו פּרצ׳ן און האָבן אים געזעהן און באַטראַכט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן און אומשטאַנדן וואָלטן פאַרעפנטליכט זייערע ערינערונגען און זייערע איינדרוקן וועגן אים. אין דעם פּרץ=ביכל, וועלכע ס׳האָט אַרויסגעגעבן די רעדאַקציע פון דער „יידישער וועלט" גלייך נאָך זיין טויט, איז געמאַכט געוואָרן די ערשטע התחלה דערצו. נאָכדעם זיינען אויף דעם געביט געמאַכט געוואָרן נאָך אייניגע פּרובן. דאָס איז נאָך אָבער גאַנץ ווייניג. דער, וואָס קען נאָר ע פּ ע ס דערציילן וועגן פּרצ׳ן, מ ו ז קומען און דערציילן. איטליכע ערינערונג וועגן פּרצ׳ן, אפילו די קלענסטע, וועט אַמאָל קענען דינען אַלס גוטער מאַטעריאַל צו דער גרינדליכער ערפאָרשונג פון פּרצ׳ס מענשליכער, מאָראַלישער פיזיאָגנאָמיע, און ממילא שוין אויך צו פּרצ׳ס נשמה אויף וויפל זי האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין זיינע דיכטערישע שאַפונגען.

.I

מײַן ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פּרצ׳ן.—פּרצ׳ס ערשטע העבּרעאישע שירים.—פּרצ׳ס באַציהונג צו די העבּרעאישע צײַטונגען אין די 70-ער יאָרן.—סמאָלענסקינס מײנונג װעגן ייִדישע שרײַבער.—סמאָלענסקין װעגן פּרצ׳ן.—פּרץ באַקלאָגט זיך אויף זײַן גײַסטיגער עלנטקײַט.—זײַן שיר אין „כנסת-ישראל".—פּרצ׳ס מײנונג װעגן גאָלדפאַדענס פּיעסעס—פּרץ באַשליסט צו נעמען זיך פאַר דער ליטעראַרישער טעטיגקײַט.—איך אַבאָניר פאַר אים די ערשטע העבּרעאישע טעגליכע צײַטונג „ה י ו ם".—פּרצ׳ס חסידישע ערצײלונג אין „היום".—פּרץ פאַרעפנטליכט אַ סעריע העבּרעאישע שירים אין „האסיף".—זײַן קריטישע באַציהונג צו די השכּלה-טענדענציעס.—פּרין דרוקט אין „הצפירה" זײַן ערצײלונג „הציץ ונפגע".—די רעדאַקציע צוקאָלעטשעט די ערצײלונג.—פּרצ׳ס עגמת-נפש.

מײַן ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פּרצ׳ן איז געװען אין יאָר 1886. קומענדיג דאַמאָלסט צו פאָרן אויף עטליכע טעג קײן װאַרשע, האָט פּרץ באַזוכט די רעדאַקציע פונם העבּרעאישן יאָר-בוך „כנסת-ישראל", און דאָרטן האָב איך זיך מיט אים געטראָפן.

אין יענער צײַט איז נאָך פּרץ דעם ייִדישן לײען-פּובליקום כּמעט װי גאַנץ אומבאַקאַנט געװען. אויף דעם שער פונם קלײנעם ביכל העבּרעאישע שירים („ספורים בשיר ושירים שונים"), װאָס ער האָט מיט אַ יאָר צען צוריק (1875) אַרויסגעגעבן בשותפות מיט זײַן שװער גבריאל יהודה ליכטנפעלד, האָט ער זײַן נאָמען ניט אַרויסגעשטעלט; מער ניט װי אין טעקסט גופא האָט ער זיך אויף אײניגע פון זײַנע שירים אונטערגעשריבן מיט די ראשי-תּבֿות י. ל. פּ., כּדי „אָפּצוזאָמען זיך פונם מאַטעמאַטיקער", װי ער האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט אין אַ געשפּרעך. נאָך דעם פלעגט פּרץ פון צײַט צו צײַט דרוקן אַ שיר, אַמאָל אין סמאָלענסקי׳ס „השחר" און אַמאָל אין גאָטלאָבערס „הבקר אור". בכלל איז פּרץ דאַמאָלסט געװען אַ גאַנץ זעלטענער גאַסט אין דער ליטעראַטור. װי שטאַרק ס׳איז אין פּרצ׳ן פון תּמיד אָן געװען דער אינערלעכסטער דראַנג צום שרײַבן, צום אַרויסזאָגן זיך פאַרן „ברײטן עולם", האָט ער זיך פונדעסטװעגן קײנמאָל ניט געשטופּט צו די רעדאַקציעס, קײנמאָל ניט אָנגעשלאָגן זיך מיט זײַנע אַרטיקלען, און דעריבער אויך קײנמאָל ניט געשטאַנען אין קײן שום פאַרבינדונג מיט אַ װעלכער ס׳איז צײַטונג אָדער זשורנאַל. מ׳האָט אים קײנמאָל ניט באַגעגענט ניט אין „המגיד", ניט אין „המליץ" און אפילו ניט אין דער פּױלישער „הצפירה". סמאָלענסקין האָט אַמאָל אין „השחר" אַרויסגעזאָגט אַ מײנונג װעגן ייִדישע שרײַבער, אַז „זײ זײַנען ניט קײן גרויסע מבֿינים, און װאו זײ געפינען נאָר אַ לײדיגן אָרט, דאָרטן כאַפּן זײ זיך אָן". אויף פּרצ׳ן האָט מען דאָס ניט געקאָנט זאָגן. פּרץ איז געװען אין דעם פּרט דער אמת׳ער גרויסער „מבֿין". געשריבן האָט ער שטענדיג, און ניט װײניג, װי עס װײַזט אויס, אָבער אַלץ פאַר זיך, און ניט פאַר׳ן דרוק, און דאָס איז די סבּה,

וואָס אין דער צייט, וועגן וועלכער איך רעד דאָ איצט, איז זיין נאָמען געווען באַקאַנט נאָר זעהר אַ קליינעם לעזער=קרייז, דערהויפּט פון ליטעראַטן, צווישן וועלכע ער האָט געהאַט אַ צוויי, דריי גרויסע פאַרערער. מיר אַליין איז, זיי= נענדיג די מיטעלע 70=גער יאָרן אין ווין, אויסגעקומען אַמאָל צו הערן פון סמאָלענסקיס מויל — מיין איינציגער אַווטאָריטעט צו יענער צייט — אַז פּרץ „וואַקסט אַ צווייטער גאָרדאָן”, און געוואוסט האָב איך דעמאָלט, אַז נאָך איי= נער אַ באַרימטער שרייבער, ראובן בּרוידעס, האַלט אויך זעהר שטאַרק פון פּרצ'ס פּאָעטישן טאַלאַנט. דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס די אומגע= ריכטע באַגעגעניש מיט פּרצ'ן אין דער רעדאַקציע פון „כנסת ישראל”, האָט מיך בשעת מעשה זעהר אָנגענעם איבּערראַשט.

פּרץ האָט זיך דאַמאָלסט פאַר מיר שטאַרק באַקלאָגט אויף זיין גייסטיגער עלנטקייט אין זאַמאָשץ, אויף זיין אָפּגעריסענקייט פון ליטעראַטור און פון שרייבער; ער האָט ניט מיט וועמען אָן ערנסט וואָרט אויסצורעדען. וואָלט אים ווער געוועקט, געמונטערט, וואָלט ער געוויס פיל עפּטער געשריבען, געדאַנקען האָט ער גאַנצע פּעק, דערהויפּט וועגן דער משונה'דיג ווילדער קינדער=ערציהונג אין פוילן. די מאַנסביל זיינען אומויסנד, פאַנאַטיש, אַבערגלויביש, און די פרויען „בילדן” זיך כלומרשט, לערנען שפראַכן און קריגן באַלד פיינט טאַטען= מאַמען. אין גרויס פוילן איז ער ניט לאַנג געווען, האָט דאָרטן געזעהן טעכטער פון ידי שענסטע יידישע הייזער ראָמאַנסירן מיט אולאַנער=אָפיצערן און האַסן דאָס אייגענע פאָלק, ווי דעם טויט. דעם איינדרוק, וואָס דאָס האָט אויף אים געמאַכט, האָט ער איבערגעגעבן אין זיין שיר, וועלכן ער האָט אָנגעשריבן פאַרן „כנסת=ישראל”: „לעלמה עבריה והיא מתנכרה”.

דעם דאָזיגן געדאַנק האָט פּרץ נאָך טיפער אַנטוויקלט דעמזעלבן טאָג אין אָוונט אין שאול פנחס ראַבינאָוויטשעס וואוינונג. דערביי איז אויך געווען דער באַוואוסטער יידישער דראַמאַטורג אברהם גאָלדפאַדן, וועלכער האָט פאַר אונז דעקלאַמירט זיין באַקאַנטע פּאָעמע „דער שטיין פון האַרצן”. איך געדענק, אַז פּרצ'ן איז ניט אַזוי שטאַרק געפעלן געוואָרן דער אינהאַלט פונ'ם געדיכט גופא, ווי גאָלדפאַדענס קינסטלערישע דעקלאַמאַציע. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַלגעמיינער געשפּרעך וועגן דעם יידישן טעאַטער, און פּרץ האָט באַנוצט די געלעגנהייט אויפצוואַרפן גאָלדפאַדענען זיין „שמענדריק” מיט די „צוויי קונע לעמלאַך” א. אַז. וו.—אַז איך וואָלט געהאַט אייער טאַלאַנט— אַזוי האָט זיך פּרץ דאַמאָלסט אויסגעדריקט, כאָטש ווי מיר איז שפּעטער עטליכע מאָל אויסגע= קומען פון אים צו הערן, האָט ער פון גאָלדפאַדענס טאַלענט ניט אַזוי שטאַרק געהאַלטן—וואָלט איך געבויט מיינע דראַמעס צי קאָמעדיעס אויף פיל וויכטיגערע און אמת'רע זייטן פונ'ם יידישן לעבן. אָט נעמט, למשל, די סיסטעמלויזיגקייט פון אונזער קינדער=ערציהונג אין פוילן... און פּרץ האָט גאָר פון דאָס ניי גע= נומען רעדן אויף דער דאָזיגער טעמע, און גערעדט האָט ער אַזוי שיין און

מיט אַזוי פיל התלהבות, אַז ער האָט באַגייסטערט אַפילו דעם טרוקענעם, פלעגמאַטישן שפּ״רן. גאָלדפאַדן, געדענק איך, האָט זיך שטאַרק אָנגענומען פאַר זיינע „העלדן״ און געוואָלט אויפווייזן, אַז זיי זיינען לגמרי ניט קיין קאַריקאַ־טורן, נאָר אמת׳ע באַשעפעניש, גענומען פונם לעבן, פונם וואָליניש־יידישן לעבן, צוגעריכט צוליבן עפעקט מיט פאַרשיידענע מינים טעאַטער־קרייטיכער. פּרץ האָט זיך מיט גאָלדפאַדענען לאַנג מתוכח געווען, האָט אָפּגעשלאָגן אַלע זיינע טענות און פאַרגעלייגט אַ גאַנצע רשימה בילדער, וועלכע קאָנען און דאַרפן אָנגעטאָן ווערן אין דראַמאַטישע פאָרמען און פאָרגעשטעלט ווערן אויף דער יידישער בינע. אַז איך דערמאָן מיך איצטער אָן יענער בילדער־גאַלעריי, געפין איך צווישן זיי עטליכע אַזוינע, וואָס האָבן שפּעטער מיט דער צייט פיל מיטגעווירקט צו פּרצ׳ס גרויסקייט.

די איינציגע טעג, וואָס פּרץ האָט דענסטמאָל פאַרבראַכט אין וואַרשע, וואו ער איז שוין ניט געווען פון עטליכע יאָר, און די אויסערעדעניש, וועלכע זיינען אים דאָרטן אויסגעקומען צו הערן פון פאַרשיידענע זייטן, פאַרוואָס ער פאַרלאָזט אַזוי זיין פען, האָבן אויף אים געווירקט, אַז קומענדיג צוריק קיין זאַמאָשץ, זאָל ער זיך נעמען מיט אַ באַזונדער חשק צו ליטעראַרישער אַרבעט. אַזוי האָט ער מיר מודיע געווען אין זיין ערשטן בריוו. דערביי האָט ער מיר גע־בעטן שרייבן אים וועגן יעדער נייער ליטעראַרישער ערשיינונג, וואָס באַווייזט זיך, אָדער וועגן וועלכער עס ווערט גערעדט צוערשט אין וואַרשע. לויט זיין בקשה האָב איך זיך פאַר אים אַבאָנירט ביים אַלטן נחמיה טשערנאָוויטש אויף קאַנטאָרס „היום״. ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט, און אינם פעליעטאָן פון „היום״ איז אָפּגעדרוקט געוואָרן פּרצ׳ס אַ פראַכטפולע חסידישע ערציילונג מיטן נאָמען „הקדיש״. דאָס איז געווען פּרצ׳ס ערשטע בעלעטריסטישע זאַך אין פּראָזע. אינם זעלבן יאָר האָט פּרץ פאַרעפנטליכט אין סאָקאָלאָוו׳ס „האסיף״ אַ סעריע שירים אונטער דעם אַלגעמיינעם נאָמען „מנגינות הזמן״. אין די דאָזיגע שירים איז געווען צו באַמערקן פון פּרצ׳ס זייט אַ קריטישע באַציהונג צו די השכלה־טענדענצן און אַ שטאַרקער קער צו די נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען פונם יידישן פאָלק. ערטערווייז וואַרפן זיך דורך אין די דערמאָנטע שירים — אמת, גאַנץ שוואַכע — קאָסמאָפּאָליטיש־דעמאָקראַטישע נטיות.

שפּעטער אַ ביסל האָט פּרץ אַריינגעשיקט אַ גאַנץ היפּשע ערציילונג — „הציץ והנפגע״ האָט זי געהייסן — אין דער רעדאַקציע פון „הצפירה״. פון דער דאָזיגער ערציילונג האָט פּרץ געהאַט מער קרענקונג, ווי נחת. די שטילע, גע־לאַסענע „הצפירה״, וואָס האָט זיך שטענדיג אָפּגעהיט ניט אָנצורירן אפילו אַ פליג אויפן וואַנט, האָט געפונען, אַז פּרץ דריקט זיך אויס אין זיין ערציילונג צו פריי קעגן כלי־קדש און וואויל־לערנער, און האָט זיך גענומען מעקן גאַנץ בהרחבה׳דיג די דאָזיגע שעדליכע פּריקייטן. זי האָט אַזויפיל געמעקט, ביז ס׳איז איבערגעבליבן פון יעדן קאַפּיטל נאָך ווייניגער ווי די העלפט. געוועגלי־

זיינען די נעט געבליבן ביז אויפגעסטריגעוועט, און ס'האָט זיך, פשוט, גיט געקלעפּט אַ וואָרט צו אַ וואָרט. פּרצ'ס פֿאַרדראָס איז געווען ניט משער צו זיין, וויפיל פּרץ האָט ניט געשריבן אין רעדאַקציע, וויפיל ער האָט זיך ניט געבייזערט און ניט געבעטן, מ'זאָל אים אַזוי פיל ניט צוקאַלעטשן זיין ערציילונג דורך די מעקענישן, אָדער מ'זאָל זי גאָר אינגאַנצן אויפהערן צו דרוקן,—קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן: די ערציילונג איז געדרוקט געוואָרן, און מיט וואָס אַ נומער מער, אַלץ מער געשעדיגט און פאַרדאָרבן. אין אַ שיינעם פרימאָרגן באַקום איך אַ בריוו פון פּרצ'ן, אין וועלכן ער בעט זיך רחמים, איך זאָל אַריינגיין צום אַלטן סלאָנימסקין און דורכרעדן זיך מיט אים: סטייטש, ווי טוט ער דאָס אַזוי און אַזוי? איך האָב תיכּף ממלא געווען פּרצ'ס בקשה; ליידער איז אָבער מיין טרחה געווען אומזיסט. סלאָנימסקי האָט מיר געענטפערט, אַז ער מישט זיך גיט אין די זאַכן, און האָט מיך אָפּגעשיקט צום יונגן סאָקאָלאָוו. צו סאָקאָלאָוו'ן בין איך אָבער ניט געגאַנגען. די מיטאַרבעטער פון „כּנסת־ישראל" און „האסיף", וואָס זיינען אַרויס אין איין צייט, האָבן זיך גערעכנט, אַ ביסעלע טאַקע מחמת מיינונג־פֿאַרשיידענהייט און אַ רעכט ביסעלע מחמת דער ביטערער קאָנקורענץ, פאַר מענשן פון צוויי פיינדליכע מחנות און האָבן זיך שטענדיג געפּיט אויסצומיידן איינער דעם אַנדערן. איבער דער סעם האָב איך, די רעכטע האַנט פון שפ"ר'ן אין זיין „כּנסת־ישראל", ניט געקאָנט און ניט געטאָרט האָבן קיין עסקים מיט דעם בעל־הבית פונ'ם „האסיף". איך האָב אָבער געוואָלט צוליב טאָן פּרצ'ן און האָב אָנגעשטעלט אויף סאָקאָלאָוו'ן בייטראַגלע ליטעראַטן פון דער זייט. איינער פון זיי איז געווען א. ש. פרידבערג (ה"ש), וועלכער האָט דאַמאָלסט געאַרבייט אין דער רעדאַקציע פון „הצפירה", און ער האָט דאָס געפּועל'ט, אַז ס'זאָל געטאָן ווערן פּרצ'ס בקשה און מ'זאָל די ערציילונג אינגאַנצן אויפהערן צו דרוקן. אָבער אין אַן ערך דריי וואָכן אַרום האָט די „הצפירה" פּלוצים אָנגעהויבן צו דרוקן די ווייטערדיגע המשכים פון פּרצ'ס ערציילונג ביז'ן סוף מיט אַן אָנמערקונג פון דער רעדאַקציע, אַז „איבער אַ געוויסער אורזאַך האָט זיך אָפּגעהאַלטן דאָס דרוקן פון דער דאָזיגער ערציילונג ביז היינט". די סבה דערפון איז געווען אַ גאַנץ פּשוט'ע: עס האָבן זיך געפונען אַזעלכע לעזער, וועלכע האָבן געמאָנט שטאַרק ביי דער „הצפירה" דעם המשך פון דער ערציילונג, און די רעדאַקציע באין ברירה האָט זיך געמוזט אָפּזאָגן פון דער מעקעניש און נאָכגעבן דעם עולם...

II.

מײַן צװײטע באַגעגעניש מיט פּרצ׳ן אין פּלאָצק.—ער דערצײלט מיר, אַז ער האָט אָנגעפֿאַנגען צו שרײַבן ייִדיש.—װי אַזױ פּרץ האָט אָנגעשריבן זײַן „מאָניש".—װאָס שלום-עליכם האָט צוטאָן איבער׳ן „מאָניש".—פּרץ װיל אַרײַנטרעטן מיט אַ פּראָטעסט נעגן די ייִדישע רעדאַקטאָרן.—פּרץ שרײַבט אַ צװעלף קלײנע ערצײלונגען און שיקט זײ מיר צו.—איך זוך פֿאַר אים אַ פֿאַר־לעגער און נעפֿין נים.—דינעזאָן װערט זײַן פֿאַרלעגער.—די התחלה פֿון פּרצ׳ס באַקאַנטשאַפֿט מיט דינעזאָנען.

צום סוף זומער אין יאָר 1838 האָב איך זיך אַ צװײטן מאָל באַגעגנט מיט פּרצ׳ן. דעם מאָל האָב איך זיך מיט אים געטראָפֿן אין פּלאָצק בײַ דעם באַװוּסטן שרײַבער און פּעדאַגאָג אברהם יעקב פּאַפּירנא. דאַמאָלסט האָט מיר פּרץ דערצײלט אַ נײַס, אַז ער האָט אָנגעהױבן שרײַבן ייִדיש, און אַז דאָס שרײַבן קומט אים אָן זעהר לײַכט; ס׳זײַנען דאָ טעג, װאָס אין יעדן פֿון זײ שרײַבט ער אָן אַ נײַע סקיצע אין ייִדיש. אגב, האָט ער זיך מיט מיר געהאַלטן אַן עצה, װאָס צו טון מיט די דאָזיגע סקיצעס, ד. ה. װאו צו דרוקן זײ. פֿריער אַ ביסל װאָלט ער זײ צוגעשיקט זײַן „בן-עיר" (מיט די װערטער האָט פּרץ געמײנט צעדערבוימען, דעם רעדאַקטאָר פֿונ׳ם „ייִדישן פֿאָלקסבלאַט", װעלכער איז געװען אַ געבאָרענער אַ זאַמאָשצער), אָבער איצטער, אַז דאָס בלאַט איז איבערגעגאַנגען צו דעם מטורף ישראל לעװי, װעלכן ער קאָן אָר־גאַניש ניט לײַדן, װײס ער ניט װאָס צו טאָן. איך האָב בשעת מעשה פֿאַר פּרצ׳ן קײן עצה ניט געהאַט, און האָב אים צוגעזאָגט זיך מישב צו זײַן װעגן דעם אין װאַרשע—װאוהין איך האָב געדאַרפֿט אָפּפֿאָרן פֿון פּלאָצק—מיט באַ־קאַנטע ליטעראַטן.

גראָד האָט זיך געמאַכט, אַז אין װאַרשעװער ליטעראַרישע קרײַזן האָט מען אין יענער צײַט שטאַרק אָנגעהױבן צו שמועסן װעגן דעם, אַז דער באַ־קאַנטער ייִדישער הומאָריסט שלום-עליכם, װעלכער איז פּלוצים געװאָרן אַ גביר אדיר, טרעט צו אַרױסצוגעבן אַ ייִדיש זאַמל-בוך מיט דעם אָנטײל פֿון די גרעסטע ייִדישע שרײַבער. איך האָב װעגן דעם תיכף מודיע געװען פּרצ׳ן און האָב אים פֿאָרגעלעגט, אַז אױב ער האָט בײַ זיך עפּעס רעכטס, טאָקע משופּרא דשופּרא, זאָל ער עס נעמען באַלד און צושיקן שלום עליכמ׳ען. באַקומען מײַן בריװ, האָט זיך פּרץ אױפֿגעזעצט און האָט אָנגעשריבן זײַן קלאַסיש געװאָרע־נע, ברילליאַנטענע באַלאַדע „מאָניש", מיט דער דאָזיגער באַלאַדע, װעלכע איז אָפּגעדרוקט געװאָרן אינ׳ם ערשטן באַנד פֿון שלום עליכמ׳ס „ייִדישע פֿאָלקס־ביבליאָטעק", האָט זיך פּרץ באַלד קונה שם געװען, װי אַן אמת׳ער פּאָעט. כמעט אַלע, װאָס האָבן דעם דערמאָנטן זאַמל-בוך רעצענזירט, האָבן אײַנ־

שטימט, אַז „מאַניש" איז אַ קינסטלער-ווערק, וואָס אין יידיש איז נאָך זיין גלייכן קיינמאָל ניט געווען.

ס'זיינען נאָך ניט אַריבער קיין צוויי וואָכן, זינט ס'איז אַרויס די „פאָלקס-ביבליאָטעק", האָב איך באַקומען פון פּרץ'ן אַ בריוו מיט אַ גרויסן „וי'הי": שלום-עליכם האָט זיך באַגאַנגען מיט זיין „מאַניש" פּונקט ווי די „הצפירה" מיט זיין „הציץ ונפגע"; אויך אַרויסגעוואָרפן גאַנצע שטיקער, אין פיל ערטער אי-בערגעמאַכט, צעדרייט אַנדערע בתּים מיטן קאָפּ אַראָפּ און מיט די פיס אַרויף, באופן, אַז ס'איז פאַרדאָרבן געוואָרן די ריכטיגע כּוונה. צו דעם דאָזיגן בריוו האָט פּרץ צוגעלייגט דעם אָריגינאַל פון „מאַניש", כּדי איך זאָל זעהן און זאָל זיך איבערצייגן.

דעם לעזער, וואָס וויל זיך גענויער באַקענען מיט די איינצלנע משונה-דיגע פאַרענדערונגען און תּקונים, וואָס שלום-עליכם האָט געפונען פאַר נויטיג צו מאַכן אין פּרץ'ס „מאַניש", שיק איך אָפּ צו דער יובילײ-אויסגאַבע פון פּרץ'ס ווערק. איך וויל דאָ נאָר אָנווייזן אויף עטליכע זעהר כאַראַקטעריסטישע שינויים, וואָס ווי מ'זאָל זיך דעם קאָפּ ניט ברעכן, קאָן מען בשום אופן ניט פאַרשטיין, וואָס שלום-עליכם איז מיט זיי אויסן געווען, און ווי אַזוי ס'האָט זיך אים גאָר געלייגט אויפן זינען, אַז ז י י נ ע אויסדריקן פּאַסן בעסער פאַר פּרץ'ס.

פּ ר ץ האָט אָנגעהויבן זיין באַלאַדע מיט די דאָזיגע ווערטער:

„ס'איז געווען אַמאָל איין עלוי,
ניט געקענט די וועלט אַפילו".

קומט ש ל ו ם-ע ל י כ ם און פאַרריכט אויף ד ע ם שטייגער:

„געווען אַמאָל איז אַ גרויסער עלוי
ער האָט די וועלט נישט געוואוסט אפילו".

פּ ר ץ מעלט מאַנישעס משפּחה, וועלכע איז געקנאָטן פון לויטער לומדים, און זאָגט:

„סאַמע גאונים און למדנים
מיט איין „אלף-בית רבנים"
ס'קלינגט מיט איר די וועלט;
און מבינים גרויסע זאָגן:
זיי וועט אַללע איבעריאָגן,
מאַניש, אונזער העלד!"

קומט שלום-עליכם און וואַרפט דאָס אינגאַנצן אַרויס.

פּ ר ץ וויל געבן דעם לעזער אַ באַגריף פון דער צייט, אין וועלכער די געשיכטע האָט פּאַסירט, און וואַרפט אַרויף אויפן פּאַפּיר די דאָזיגע העכסט מאָלערישע שטריכן:

„געלעבט האָבן דעמאָלט
נאָך די אַלטע בעלי-בתּים,

ביט מעשענע בריללען
און זילבערגע בתים

*

גאָלד די עטרות
און אײַזן די מחות...
אַנדערע יאָרן,
אַנהערע כחות...

*

פולל ס׳בית=המדרש
און טאַקי מיט קאָפּף
מען לערנט נאָך אין פּאָליש
מען לערנט אויף די טרעפּף" א. אַז. וו.

קומט שלום=עליכם און געפינט, אַז דאָס איז אינגאַנצן איבעריג און מעקט דאָס אויס.

פרץ מאָלט אַזאַ בילד:

„און געגן דעם צהר
קאָמט אללע אין דער פריה,
לילית די גאָלדענע
לאָקקן זיך צו".

געפעלט ניט שלום=עליכמ׳ן דאָס וואָרט „לאָקען" און בייט עס איבער אויף „האָאָר".

פרץ פרעגט:

„צו פלאַצען די דעמבעס
און סאָסנעס אין וואַלד?"

געפעלט דאס אָבער ניט שלום=עליכמ׳ן און ער פרעגט כהאי לישנא:

„צו פלאַצן סאָסנעס
און דעמבעס אין וואַלד?"

און אַזוי ווייטער, און אַזוי ווייטער. ס׳איז זיך נאָך דעם לייכט פאָרצושטעלן דעם צער און עגמת=נפש, וואָס די דאָזיגע תיקונים האָבן פאַרשאַפט פרצ׳ן.

ווי ווייט די דערמאָנטע געשיכטע מיט זיין „מאָנישן" פון דער „פאָלקס=ביבליאָטעק" האָט פאַרביטערט פרצ׳ן, באַווייזט דער דאָזיגער פאַקט: דעמזעלבן יאָר אין אָנהויב ווינטער האָב איך, און נאָך אייניגע יונגע ליטעראַטן מיט מיר, געחלומ׳ט אַרויסצוגעבן אַ העברעאישן זאַמל=בוך. פרץ איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט מיר צוגעזאָגט זיין מיטאַרבעטערשאַפט און האָט עס אויך באַלד מקיים געווען. ער האָט מיר צוגעשיקט פאַרן זאַמל=בוך זעהר אַ געלונגענע אי=בערזעצונג פון היינעס „דיספוטאַציאָן" און דערצו אַ פובליציסטישן אַרטיקל מיט דעם נאָמען „אספו ידיכם!", וועלכער איז געווען אַ מין פלאַמענדיגער אויפרוף צו די יידישע שרייבער, אַז ז׳י זאָלן ניט דערלאָזן די רעדאַקטאָרן

קריכן זיך אויפן קאָפּ און באַגיין זיך אומצערעמאָניש מיט זייערע ליטעראַרישע אַרבעטן. דער אַרטיקל האָט זיך געענדיגט מיט אַן אָריגינעלן פאָרשלאָג, אַז די יידישע שרייבער זאָלן צונויפרופן ערגעץ־וואו אַ קאָנפערענץ צו מישב זיין זיך וועגן זייערע פראָפעסיאָנעלע אינטערעסן און אָנצונעמען באַשלוסן קעגן דער מוטוויליגקייט (אין העברעאישן טעקסט—געדענק איך—האָט דאָס געהייסן „שרירות־לב״) פון די רעדאַקטאָרן.

פון דער צווייטער זייט האָט דער זעהר גרויסער ערפאָלג, וואָס „מאָניש״ האָט געהאַט בײם יידישן פובליקום, צוגעגעבן פרץ׳ן פיל מוט ווייטער צו פירן זיין ליטעראַרישע טעטיגקייט. דעמזעלבן ווינטער האָט ער מיר צוגעשיקט אַ העפט מיט צוועלף פון זיינע נייסטע יידישע ערציילונגען און האָט מיר געבעטן דערביי צו זעהן געפינען אַ דרך, ווי אָפּצודרוקן זיי אין וואַרשע. קיין האָנאָראַר האָט ער פאַר זיי ניט פאַרלאַנגט, נאָר אַ געוויסע צאָל עקזעמפלאַרן. אַז איך האָב איבערגעלייענט די ערציילונגען און העכסט אַנטציקט געוואָרן, האָב איך זיי באַוויזן ד י נ ע ז אָ נ ע ן. דינעזאָן, וועלכער איז, ווי באַוואוסט, די לעצטע 25 יאָר געווען פרצ׳ס נאָהענטסטער און אינטימסטער פריינד, האָט נאָך דאַמאָלסט פרץ׳ן ניט געקענט, מער ניט, וואָס ער איז אונטער די אויגן געוואָרן זיינער אַ הייסער חסיד, זינט ער האָט אין דער פאָלקס־ביבליאָטעק״ דורכגעלייענט זיין „מאָנישן״. די ערציילונגען האָבן געמאַכט אויף דינעזאָנען זעהר אַ שטאַרקן איינדרוק, און ס׳איז ביי אונז געבליבן מהנה צו זיין מיט זיי נאָך אייניגע באַקאַנטע וואַרשעווער ליטעראַטן. אין אַ געוויסן אָוונט האָבן מיר זיך צוזאַמענגעקליבן ביי ס פ ע ק ט אָ ר ן, וועלכער האָט צו יענער צייט אַרויסגעגעבן דאָס יאָר־בוך „הויז־פריינד״, און דאָרטן האָט ספעקטאָרס געוועזענער שוועער א. ש. פרידבערג (דער דאַמאָלסטיגער צענזאָר פון יידישע ביכער אין וואַרשע) פאָרגעלעזן פרצ׳ס ערציילונגען פאַר אייניגע ליטעראַטן. דער אַלגעמיינער רושם פון די ערציילונגען איז געווען אומגעהייער גרויס. אַלע האָבן דערפילט אין פרץ׳ן אַ נייע געוואַלדיגע ליטעראַרישע קראַפט. ס׳איז ביי אונז באַשלאָסן געוואָרן צו זוכן און צו געפינען אַ פאַרלעגער, וואָס זאָל אָפּדרוקן אויף זיינע הוצאות די דאָזיגע פרצ׳ס ערציילונגען, און דינעזאָן האָט אויף זיך גענומען משתדל צו זיין זיך אין דער זאַך.

איך האָב דאָס באַלד מודיע געווען פרץ׳ן און האָב אים פאָרגעשלאָגן אָפּצוטראָגן זיך וועגן זיינע ערציילונגען מיט דינעזאָנען. אויף דעם האָט מיך פרץ געבעטן געריסן אין זיין נאָמען אומבאַקאַנטער־ווייז דינעזאָנען און צו זאָגן אים, אַז ער האָט שטאַרק הנאה געהאַט לעזנדיג אין שלום־עליכמ׳ס „פאָלקס־ביבליאָטעק״ זיין בילד „קרעפלעך זאָלסטו עסן״. צו דעם האָט מיך נאָך פרץ געבעטן באַזונדער, איך זאָל אים שרייבן, וואָס פאַר אַ סאָרט מענש איז דינעזאָן, צי ס׳לוינט זיך קאָרעספאָנדירן מיט אים א. אַז. וו. וועגן מיין תשובה פרץ׳ן האַלט איך דאָ איבעריג אַ וואָרט צו זאָגן: איר אינהאַלט גייט שוין אַרויס גענוג קלאָר און דייטליך פון דעם ברידערליכן בונד, וועלכער איז באַלד נאָך

דעם געשלאָסן געוואָרן צווישן פּרצ׳ן מיט דינעזאָנען און וועלכער ס׳האָט זיך געצויגן ביז פּרצ׳ס לעצטע מינוט...

דער רעזולטאַט פון דער דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ איז געווען, אַז די־נעזאָן אַליין איז געוואָרן דער פאַרלעגער־אַרויסגעבער פון די דאָזיגע פּרצ׳ס ערציילונגען, וועלכע האָבן פּרצ׳ס נאָמען נאָך פיל פּאָפּולערער געמאַכט

III.

פּרצ׳ס ליבע צו קליינע קינדער.—פּרץ פירט די זאַמישצער תלמוד־תורה קינדער אויף פרישע לופט.—פּרץ אין דער זאַמושצער תלמוד־תורה.—זיין ויכוח מיטן מלמד.—אַן עבירה אַ פּסוק רש״י.—פּרצ׳ס נסיעה מיט דעם יינגל אין דאָרף אַריין.—פּרצ׳ס קינדער־מעשה׳לאַך.—דאָס יינגל מיט דעם פּאַקטערס מיידעלע.—פּרץ פאָרט צוריק מיטן יינגל אין שטאָט אַריין.—פּרץ לערנט איין מיט דעם יינגל דעם פּסוק רש״י.—פּרץ שיקט אַ צעטעלע צום מלמד פון תלמוד־תורה.

פּרץ האָט פון שטענדיג אָן זעהר ליב געהאַט קליינע קינדער. די קינדערשע וועלט מיט אירע ליידן און פרייד האָט אים תמיד זעהר פאַראינטערעסירט, און ער האָט זיך ליב געהאַט צו פאַרטיפן אין איר. דער גורל פון אונזערע קליינע קינדער, באַזונדערס פון די אָרעמע, פון די אַזויגערופענע „בני־עניים שמהם תצא תורה״, איז אים זיין גאַנץ לעבן־לאַנג געלעגן נאָהנט צום הארצן. אין טיפן טרויער איבער דעם ביטערן שיקזאַל פון די פאַרוואָרלאָזטע יידישע קינדער איז, ווי באַוואוסט, אויסגעגאַנגען פּרצ׳ס נשמה.

פּרצ׳ס באַזונדערע ליבע צו קינדער האָט זיך נאָך ביי אים אַרויסגעוויזן אין די מיטעלע 70־גער יאָרן פונם פאָריגן יאָר־הונדערט, בעת ער האָט געוואוינט אין זאַמאָשץ און זיך באַשעפטיגט מיט אַדוואָקאַטוריע. באַזונדערס פלעגט אים קריינקען צוקוקנדיג זיך ווי אַ לאַנגן זומערדיגן טאָג, אין די גרעסטע היצן, האַלט מען קליינע, ברעקלעך קינדער אויפגעפּרעסט צוזאַמען ווי די הערינג אין דער איינגער ד׳ על ד׳ איילנדיגער שמוציגער תלמוד־תורה, וואו מ׳מאַטערט זיי און מ׳ציט ביי זיי אַרויס די עצמות ביז אַ שטיק אין אָוונט מיט ניט פאַר זיי צוגעפּאַסטע חדושי־תורה. „מיין האַרץ פלעגט מיר באַגאָסן ווערן מיט בלוט—האָט מיר אַמאָל פּרץ דערציילט—זעהענדיג ווי די שטעטלדיגע שקצים לויפן אַרום גאַנצענע טעג בהרחבהדיג אויפן פרייען פעלד, זאַפּן אין זיך איין מיט דער פולער ברוסט די פרישע זומער־לופט און שעפּן זיך אָן מיט פולן געזונד פון גאָטס נאַטור, בעת זייערע יידישע חברים זיצן נעבאַך און שוויצן אין דער פאַרשטיקטער חדר׳דיגער און תלמוד־תורה לופט, און בלייבן דאָרטן אָן כוחות״. און פּרץ האָט ניט אויפגעהערט צו טראַכטן ווי און אויף וואָס פאַר אַן אופן אַ ביסל לייכטער צו מאַכן דעם דאָזיגן עלענד פון די יידישע קינדער, און איז צום סוף געפאַלן אויף אַ המצאה.

דריי מאָל אין וואָך פלעגט פּרצ׳ן אויסקומען צופאָרן צוליב זיינע אדהאָקאַטישע אינטערעסן אין דעם גמינעם סוד, וועלכער האָט זיך געפונען אין אַ דאָרף, אַ וויאָרסט 30 פון זאַמאָשץ. איז שוין ביי פּרצ׳ן געוואָרן כמעט ווי אַ מנהג צוצופאָרן זומער=צייט איטליכעס מאָל צו דער תּלמוד=תּורה, אויסקלייבן דאָרטן פון די תּלמידים אַ יינגעלע און נעמען אים מיט אין דאָרף אַריין. פאָרענדיג פלעגט זיך פּרץ אונטערהאלטן מיטן יינגעלע אויפן קינדערשן שטייגער, פּאַראינטערעסירן אים מיט דער אַרומיגער נאַטור, אויפמערקזאַם מאַכן אים אויף ד אָ ס און אויף י ע נ ץ, ערקלערן אים ד י און י ע נ ע ערשיינונג. אָנקומענדיג אין דאָרף פלעגט פּרץ די ערשטע זאַך אַריינפירן דעם יינגעלע צום יידישן פּאַקטער און הייסן אים געבן אַ פּאָר גלאָז פרישע מילך, אָט ערשט פון דער בהמה, מיט אַ גוטן, זאַטן פרישטיק. דערנאָך אַריינגעפירט אים אין וואַלד, איבערגעלאָזן אים דאָרטן אונטער דער השגחה פון׳ם פּאַקטערס קינדער, און אַליין אַוועק אין—סוד. אָפּגעפּטר׳ט דעם סוד, האָט זיך פּרץ ווידער גענומען צום יינגל, ערקוויקט אַ ביסל זיין יונג הערצל און ווייטער אַריינגעפירט אים אַליין אין וואַלד, אָנגעוויזן אים אויף יעדער גרעזעלע, און אַזוי אַ פּאָר שעה נאָכאַנאַנד. דאָס יינגעלע פלעגט צוריק קומען אין שטאָט ווי אַ באַ׳כשופטער, און פלעגט ניט אויפהערן צו דערציילן נאָכאַנאַנד מיט גרויס התלהבות זיינע איינדרוקן אין פעלד און אין וואַלד און באַזונדערס פון׳ם פעטער יצחק ליבוש׳ס זיסינקע מעשה׳לאַך, באופן, אַז. זיינע חברים, די תּלמוד=תּורה׳ניקעס פלעגן שוין יעדערער וואַרטן אויף זיין „אָטשערעד“ מיט דער ברענעדיגסטער אומגעדולד, און ווי פּרץ פלעגט נאָר אַריינקומען, פלעגט די גאַנצע מאַסע יונגינקע׳ קליינינקע מיילכעלעך אויסשיסן מיט אַמאָל: „מיך, מיך, נעמט מיך!“...

די אָרטאָדאָקסישע אָנפירער פון דער זאַמאָשצער תּלמוד=תּורה האָט אָבער די גאַנצע מעשה ניט געשמעקט. גלאַט מען נעמט אָרימע קינדער, און מען מאַכט זיי צולאָזן! מען מאַכט זיי פּשוט ווילד! ווי קומען תּלמוד=תּורה=קינדער צו לופט=סמופט?! ווי קומען דאָס תּלמוד=תּורה=קינדער אַרומצושפּאַצירן? מ׳זאָל זיי אַזוי נאָכגעבן, ווער ווייס וואָס עס קען נאָך פון זיי אויסוואַקסן! און ביי די גבאים פון דער זאַמאָשצער תּלמוד=תּורה איז געבליבן בהסכם אחד, אַז מען מוז זעהן מאַכן אַן עק צו דער לופט מיט דער אַרומשפּאַצירעניש. קיינער פון זיי האָט אָבער פּרצ׳ן ניט געקענט מעיז זיין, דער עולם האָט געהאַט רעספּעקט פאַר זיינע... ר ו ס י ש, ער איז פ אָ ר ט דער איינציגער אין שטעטל, וואָס קען זיך אויסטענה׳ן מיט „נאַטשאַלסטוואָ“. האָט מען אָנגעסטרויעט די מלמדים, אַז זיי זאָלן זעהן זוכן און געפינען אַ דרך ווי פּטור צו ווערן פון פּרצ׳ס „לופט“, מיט פּרצ׳ס „אַרומשפּאַצירענישן“.

איין מאָל, זייגער צעהן אין דערפרי—דאָס איז געווען אין זוהר אַ הייסן זומער=טאָג—איז פּרץ צוגעפאָרן מיט זיין בריטשקעלע, ווי זיין שטייגער איז, צו דער תּלמוד=תּורה. אַריינגייענדיג אינעווייניג האָט פּרץ געפונען די קליינינקע עופה׳לאַך זיצנדיג און שוויצנדיג, מחילה, ווי אין באָד אויפן פּאָל און

אַלע שרייען ווי אין אַ מאַנהויז און אַלע קוקן מיט רחמנות־פּנימלאַך אויפן געלן רבין, וועלכער זיצט אָן אַ קאַפּאָטע און מיט אַ היילן האַריגן בוזים, און איז כּלו — גרימצאָרן. ווי די קינדער האָבן נאָר דערזעהן פּרצ׳ן איז תּיכּף צווישן זיי געוואָרן דער געוויינליכער ליאַרעם מיט׳ן געפּילדער: „נעמט מיך! מיך! מיך!״

און פּרץ שטייט און שמייכלט זיס און באַרוהיגט די קינדערלאַך מיט זיינע ווייכע, זיסע ווערטער: איינציגוויז, איינציגוויז, קינדערלאַך, מיין ווע־געלע איז, ווי איר זעט, אַ גאַנץ קליינינקער, אַלע מיט אַמאָל קענען ניט פאָרן. „היינט נעם איך אָט דעם!״ און ריידנדיג האָט פּרץ אָנגעוויזן מיט׳ן פינגער אויף אַ קליינינקן אויסגעמאָגערטן און ווי אַ שניי בלאַסינקן יינגעלע מיט צוויי גרויסע קאַרשן־אויגן, וועלכער איז געזעסן אָן אַ זייט אין אַ ווינקל.

דער מלמד, וועלכער האָט שוין געהאַט וועגן דעם אַ פּאַרטיגע אינסט־רוקציע פון די גבאים, איז די ערשטע מינוט געוועסט צוטומלט געוואָרן. ער האָט ניט געוואוסט, וואָס פאַר אַ טאָן ער זאָל דאָ כאַפּן. ער האָט אָבער באַלד אָנגעגורט די לענדן און געזאָגט:

— הערט נאָר, ר׳ יצחק ליבוש! דאָס גייט ניט.

— וואָס הייסט? — האָט פּרץ געפרעגט שטאַרק פאַרוואונדערט.

— עס הייסט: איר נעמט אויף זיך אַ שווערע עבירה.

— וואָסער עבירה?

— איר ברענגט קליינע קינדער צו ביטול תּורה.

דאָ איז פּרץ אַריין מיט׳ן מלמד אין אַ ויכּוח. ס׳האָט אָבער ניט גע־האָלפן: דער מלמד איז געבליבן ביי דאָס זייניגע. צום סוף האָט פּרץ אַ זאָג געטאָן:

— ווייסט איר וואָס? איך האָב אַ פּלאַן, אַז דאָס יינגעלע זאָל זיך מיט מיר דורכפאָרן, און זאָל דאָך ניט קומען צו ביטול תּורה.

— אַ פּלאַן? ווי אַזוי? — האָט דער מלמד געפרעגט גאַנץ ערשטוינט — האַ כּיצד? ווי איז דאָס דען געמאָלט, אַז מען זאָל אַ טאָג אין יאָר ניט לערנען און ניט מבטל זיין פון תּורה?

— די זאַך איז גאַנץ פּשוט — האָט פּרץ געענטפערט, און געווענדעט זיך בעת־מעשה צו דעם יינגעלע מיט די קאַרשן־אויגן:

— זאָג מיר, מיין ליבינקער, וואָס לערנט איר דאָ היינט?

— רש״י!

— וועלכע רש״י, ד. ה. אויף וועלכן פּסוק? — האָט פּרץ געפרעגט.

דאָ האָט זיך דער מלמד אַרויסגעכאַפּט:

— אַ שיינע שטיקל רש״י, אַ וויכטיגע שטיקל רש״י, אָבער אַ גאַנץ שווערע, מ׳דאַרף גוט צו לייגן צו איר דעם קאָפּ. מיר הויבן ערשט אָן.

— איך וואָלט וועלן וויסן אויף וועלכן פּסוק...

— וואָס מאַכט דאָס אייך אויס אויף וועלכן פּסוק? אויף יעד

פסוק איז דאָ רש״י, און אַז מען לערנט ניט קיין רש״י, איז אויך ביטול תורה.

— אָבער פ אָ ר ט אויף וועלכן פסוק? — האָט פרץ געפרעגט.

— אויף דעם פסוק: „לא תבשל גדי בחלב אמו״ — האָט דער מלמד גע־ענטפערט און מוסיף געווען אויף דעם: איר ווייסט דאָך, בודאי, ר׳ יצחק ליבוש, אַז דער דאָזיגער פסוק געפינט זיך אין דער תורה דריי מאָל; קומט רש״י און דערקלערט אַז: אחד לאיסור אכילה, אחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול. דאַרף מען...

— שיין, שיין — האָט אים פרץ איבערגעריסן — ז ע ה ר וויכטיג, ז ע ה ר וויכטיג! ווייסט איר וואָס? אָ ט א י ך נעם זיך אָן אײַנצוחזר׳ן מיט דעם ייִנגל די שטיקל רש״י.

— וואָס רעדט איר, ר׳ יצחק ליבוש, ווי קומט דאָס צו אײַך? אַ מלמד זייט איר?

— אָט קוקט און שווייגט — האָט פרץ געזאָגט — מאָרגן אין דער פרי, אַז דאָס ייִנגל וועט צו אײַך קומען, וועט ער זיין קלאָר אין די רש״י ווי אַ וואַסער.

און פרץ האָט דעם ייִנגעלע מיט די קאַרשן־אויגן אָנגענומען פאַרן האַנט־און אַרויס מיט אים אויפן גאַס צו דער בריטשקע.

און דער מלמד האָט נאָכגעשריען נאָכן ייִנגל:

— געדענק, דו זאָלסט מאָרגן קומען צו גיין מיט דער פאַרטיגער רש״י! ווען ניט...

ווי נאָר די בריטשקעלע איז אַרויס אונטערן שטאָט, און איז אַריין אין דעם ים פון תבואה־זאַנגען, וועלכע האָבן זיך הויך ערהויבן פון ביידע זייטן וועג, האָט זיך פרץ פונאַנדערגערעדט מיטן ייִנגעלע און האָט אים גענומען דערציילן אַ גאַנצן ספור־המעשה מיט אַ וואונדער־שיינער בת־מלכה, וואָס האָט געהאַט לאַנגע גאָלדענע צעפּ מיט טיפע בלויע אויגן און האָט געוואוינט אין אַ גלעזערנעם שלאָס אויף אַ שפּיץ באַרג און האָט געזאָגט שירה מיט די פייגעלאַך א. אַז. וו. און דער ייִנגעלע הערט זיך צו איפּמערקזאַם, שלינגט די ווערטער, און קוועלט זיך אָן פון נחת. און פרץ הייסט אָפּשטעלן די בריטשקעלע, גייט אַראָפּ מיטן ייִנגעלע אין וואַלד אַריין, זעצט זיך מיט אים אַוועק אויפן גראָז, גיט אים איבערבייסן, און הייסט אים דערנאָך שפּרינגען, טאַנצן, און שפּרינגט מיט אים מיט, און טאַנצט מיט אים מיט... און מ׳שטייט אויף און מ׳פאָרט ווייטער ביז אין דאָרף אַריין. דער פאַקטאָר ווייס, אַז דינסטאָג האָט ער פאַר אַ גאַסט פרצ׳ן מיט אַ ייִנגעלע, און עס שטייט שוין אַ פאַרטיגער פרישטיק, און דעם פאַקטערס מיידעלע שטייט און קוקט שוין אויס מיט אומגעדולד דעם חבר, וואָס דאַרף קומען פון שטאָט און שפּילן זיך מיט איר אין פערדלאַך... פרץ האָט זיך אָפּגעפּאַרטיגט אין סוד, קומט צוריק, נעמט דאָס ייִנגעלע מיט דער מיידעלע און גייט מיט זיי אַוועק אין וואַלד אַריין, און לאָזט זיך מיט זיי שפּילן, קונדס׳עווען, הייסט זיך דעם ייִנגעלע ראַנגלען מיט

דער מיידעלע, זעהן ווער עס איז שטאַרקער... און שטאַרקער איז די מיידעלע, ניט אומזיסט: אַ פּאַקטערס אַ טאָכטער, ערצויגן אויף מילך און אויף פּוטער און אויף פרישע וואַלד־לופט. אָפּגעפּטר׳ט דאָס שפּילן און מען פּאָרט אַהיים, אין שטאָט אַריין. פּאָרנדיג באַרימט זיך דער ייִנגעלע, אַז ז יי ן קליין שוועסטערל לייגט ער אַוועק 10 מאָל אַ טאָג מיטן קלייניקן פינגערל, און ד י איז עפּעס אַזאַ גבור׳טע מיט רויטע באַקן... און פּרץ טרייסט דעם ייִנגעלע, גלעט אים זיינע שטרויענע בעקלאַך, און איז אים מבטיח, אַז ער וועט נאָך אַמאָל אויך ווערן שטאַרק... און מ׳פּאָרט ווייטער. פּלוצים באַמערקט פּרץ, אַז דער ייִנגל האָט אַראָפּגעלאָזן דעם נעזל און איז עפּעס אומעטיג געוואָרן. באַלד האָט ער זיך טאַקע פונאַנדערגעכליפּעט אויפן קול.

— וואָס איז דיר, ייִנגעלע? וואָס וויינסטו?

און דער ייִנגעלע האָט געענטפערט וויינענדיג:

— איך האָב פאַרגעסן... דערמאָנען אייך... וועגן דער רש״י...

— אי, טאַקע דו ביסט גערעכט! — האָט זיך פּרץ אַ כאַפּ געטאָן — גיכער, גיכער נאָמיר זיך נעמען צו דער רש״י...

— וואָס טוט מען — האָט דער ייִנגעלע קוים אַרויסגערעדט — איך האָב פאַרגעסן מיט צו נעמען דעם חומש...

— מ׳דאַרף ניט! מען דאַרף ניט! — האָט אים פּרץ געטרייסט — איך ווייס אויף אויסווייניג, אָט הער זיך איין...

און פּרץ האָט אים אָפּגעזאָגט אַפריהער דעם פּסוק הומש, דערנאָך די רש״י מיט דעם גאַנצן אויסרייד, און דעם קליינעם תּלמיד׳ל איז דאָס עפּעס אַלץ אויסגעקומען אַזוי גרינג, אַזוי לייכט פאַרשטענדליך, עפּעס גאָר ניט אַזוי ווי אין תּלמוד־תּורה, און באַלד האָט ער דאָס שוין אַריינגענומען אין קאָפּ, און איבערגעזאָגט פּרצ׳ן אויסווייניג וואָרט ביי וואָרט.

— איצטער האָסטו שוין פאַר דיין רבי׳ן ג אָ ר נ י ט וואָס מורא צו האָבן!... — האָט אים פּרץ צוגעגעבן מוט.

און פּרץ האָט עפּעס שנעל אויפגעצייכנט מיט אַ בליי־פעדער אויף אַ שטיקל פּאַפּיר, און בעת די בריטשקע איז אַריינגעפאָרן אין שטאָט און ער האָט דעם ייִנגל אַראָפּגעלאָזן אויפן מאַרק, האָט ער אים דערלאַנגט דעם צעטעלע און געזאָגט:

— מאָרגן, אַז דו וועסט קומען אין תּלמוד־תּורה, זאָלסטו דאָס איבערגעבן דיין רבי׳ן.

אין צעטעלע איז געווען געשריבן די דאָזיגע ווערטער:

„וואָס מוטשעט איר, נעבאַך, עופלאַך מיט איסורים און מיט לאַוין?
„אין עסן און אין טרינקען מאַכט זיי בעסער באַהאַוון...
„וואָס אַרט זיי די ציקעלע געקאָכט אין די מילך פון דער מוטער?
„הונגעריג זיינען זיי! גיט זיי בעסער אַ שטיקעלע ברויט מיט פּוטער...

„אלא וואָס דען? איר האָט ניט פון די מינים—
„סאָ מאַטערט זײ ניט, לכל הפחות, מיט אײערע דינים.
„שוואַכט ניט אָפּ אונזערע בלוט=יונגינקע כוחות,
„טריקנט ניט אױס אונזערע פריש צאַפּלדיגע נחות.

IV.

פרץ'ס פּסיכאָלאָגישער עטיוד „ליל זועה".— װי די קריטיק פון דער רוסיש-ײדישער זשורנאַליסטיק האָט אים אױפגענומען.—דער אײנדרוק פון דער דאָזיגער קריטיק אױף פרצ'ן.—פּרץ אין פּעטערבורג.—װער עס אַפּלאָדירט אים פאַר זײן „ליל-זועה".

אין 1893=טן יאָר איז דאָס געװען: פּרץ האָט שוין דאַמאָלסט געװאױנט אין װאַרשע און געדינט בײ דער גמינע בײם „טױטן=טיש", ד. ה. אַז אײמי= צער איז געשטאָרבן, האָט מען אים ניט געקענט ברענגען צו קבר ישראל אָן פּרצ'ס אַ צעטל. אין יענער צײט האָט שוין פּרץ אָנגעהױבן פּאָפּולער צו װערן אין בײדע ליטעראַטורן, אין דער העברעאישער און דער ײדישער. ער האָט שוין דאַמאָלסט געהאַט אַרױסגעגעבן זײן „ײדישע=ביבליאָטעק", און דער מבין האָט שוין אַרױסגעזעהן בחוש, אַז דאָס גײט אױף אַ נײער, גאַנץ גרױסער שטערן אױפ'ן האָריזאָנט פון דער ײדישער דיכטונג. פּרץ האָט נאָר װאָס אָנגע= הױבן זיך באַפרײען פון דער ײדיש=ליטעראַריש=שפּעפּערישער שאַבלאָנע און האָט גענומען ברעכן פאַר זײנע שאַפונגען נ ײ ע װעגן. אין דער צײט האָט ער אָנגעשריבן אױף העברעאיש און אָפּגעדרוקט אין סאָקאָלאָװ'ס „האסיף" אַ זאַך מיטן נאָמען „ליל=זועה" (אין ײדיש הײסט דאָס: אַ „נאַכט פון שרעק"). דאָס איז אַ פּסיכאָלאָגישער עטיוד, אין װעלכן עס װערט אָפּגעמאָלט דער פּאַ= טאָלאָגישער צושטאַנד פון אַ מענשן, װאָס זײן אײגענער „איך" איז בײ אים אָפּגעטעמפּט געװאָרן און ער פילט זיך אַלס צװײ=לינג, ד. ה. צוזאַמענגעװעבט פון צװײ באַזונדערע פּערזאָנען. די זאַך איז אַ מײסטער=װערק פון אַן ערשט= קלאַסיגן קינסטלער, און בײ הײנטיגן טאָג איז זי שוין איבערגעזעצט אין פילע אײראָפּײאישע שפּראַכן. דאַמאָלסט איז דאָס נאָך אָבער געװען אַ נײס, באַזונ= דערס אין אונזער אָרימער ליטעראַטור, און פּרץ איז געװענליך זעהר נײגעריג געװען צו הערן װי װעט זיך אונזער קריטיק אָפּרופן אױף דער דאָזיגער נײס. די װאַרהײט מוז מען זאָגן, אַז די דאַמאָלסטיגע געצײלטע א מ ת' ע ליטעראַטן האָבן זיך קנאַפּ װאָס גערעכנט מיט דער מײנונג פון דער א ײ ג ע נ ע ר, ד. ה. פון דער העברעאיש=ײדישער קריטיק. די דאָזיגע שײנע קריטיק איז נאָך דאַמאָלסט געלעגן אין די װינדעלאַך. דערפאַר אָבער האָט מען זיך גערעכנט מיט דער פ ר ע מ ד ע ר קריטיק, מיט דער קריטיק פון דער ר ו ס י ש=ײדישער

זשורנאַליסטיק, וואָס בראש פון איר זיינען געשטאַנען מענשן מיט קלינגענדיגע נעמען, וועלכע ווייסן גאַנץ גוט די אחריות פונ׳ם געדרוקטן וואָרט. באַזונדערס האָט מען זיך אין יענער צייט צוגעהערט צו דער מיינונג פונ׳ם קריטיקער פון „וואָסכאָד“, וועלכער האָט זיך אויף זיינע אַרטיקלען געחתמ׳ט מיטן פּסעוודאָנים „קריטיקוס“, און אַלע האָבן גאַנץ גוט געוואוסט, אַז אונטער דעם דאָזיגן פּסעוודאָנים באַהאַלט זיך דער דאַמאָלסט שוין באַרימט־געוואָרענער היסטאָריקער ש מ ע ו ן ד ו ב נ אָ ו ו. דובנאָוו׳ס קריטישע מסקנות זיינען באַטראַכט געוואָרן אַלס לעצטע ווערטער, אַלס הלכות פּסוקות, וואָס מען מוז זיי אָננעמען ווי זיי שטייען און גייען. אין דובנאָוו׳ס פּעדער איז געלעגן דער גורל פון די דאַמאָלסטדיגע יידישע און העברעאישע שריפטשטעלער. האָט ע ר אָפּגעפּסק׳נט, אַז ד ע ר אָדער י ע נ ע ר שריפטשטעלער האָט קיין טאַלענט ניט, האָט שוין יענער געמעגט זיין אין אמת׳ן דער גרעסטער טאַלענט, איז שוין זיין שיקזאַל געווען אָנגעחתמ׳ט און קיין זאַך האָט שוין ניט געהאָלפן, כאָטש גיי און שריי: חי וקים! אַ קליינינקייט אַביסל ווער דער פּוסק איז? דער רוסישער מאָנאַטס־זשורנאַל „וואָסכאָד“!... דער אָרגאַן פון די סאַמע אויבערסטע צעהן טויזנט!... פּרץ האָט זיך אַפילו מיט די אַווטאָריטעטן פון „וואָסכאָד“ ו ו י י נ י ג וואָס גערעכנט, און פון תּמיד אָן האָט ער געגלויבט מער אין זיינע א י י ג ע נ ע כּחות; דאָך האָט זיך אים אויך געוואָלט הערן דובנאָוו׳ס מיינונג באַזונדערס וועגן זיין „ליל־זוועה“, וואָס איז געווען לגמרי אַ נייער זשאַנר אין דער העברעאישער ליטעראַטור.

היינט שטעלט זיך פאָר, אַז דובנאָוו איז געקומען און האָט אין „וואָסכאָד“ אַרויסגעטראָגן וועגן דעם „ליל־זוועה“ דעם דאָזיגן פּסק־דין, וועלכן איך גיב אייך דאָ איבער אין אַ וואָרטליכער איבערזעצונג:

„די איינציגע אָריגינעלע ערציילונג אין דעם דערמאָנטן באַנד „אַ שרעקליכע נאַכט“ (אַ פּסיכיאַטרישער עטיוד פון ל. פּרץ) איז אָנגעשריבן מיט פּרעטענזיעס, זעהר בעצאַצקעס, און אין עפּעס אַ געהויבענער שטימונג. די ערציילונג צייכנט זיך אָבער אויס מיט אַזאַ אינערליכער פּוסטקייט, דאָס זי פאַרדינט לחלוטין ניט מ׳זאָל וועגן איר רעדן. בכלל רעכענען מיר, אַז אין דער העברעאישער בעלעטריסטיק, וועלכע איז זעהר אָרים אין רעאַליסטישע און פּסיכאָלאָגישע ערציילונגען, איז נאָך צו פרי אַרויסצוטרעטן מיט „פּסיכיאַטרישע“ ערציילונגען*).

„פּסיכיאַטרישע“ אין געגנזנפּיסלאַך.
הי איר זעהט: ק ו ר ץ א ו ן ש אַ ר ף!

אָט אַזוי האָט דובנאָוו אַמאָל פאַרשטאַנען פּרצ׳ן. און אַז דובנאָוו זאָגט, איז דאָס, מסתּמא, תּורת־משה, און אויסער אַ צוויי דריי ליטעראַטן מבינים, האָבן אַ ל ע, און וועגן דעם פּובליקום איז שוין גאָר ניטאָ וואָס צו רעדן, נאָר אַפילו אין דער ליטעראַרישער וועלט,—געהאַלטן, אַז דער „ליל־זוועה“ איז זעהר

---

*) „וואָסכאָד“, 1894, סענטיאַבר; ז. 30.

ניט קיין געלונגענע זאַך, און אַנדערע האָבן נאָך צו דעם צוגעלייגט: אַז אַזאַ טעמע איז בכלל ניט אָנגעמאָסטן פאַר פּרץ׳ן...

אַן אַנדערן, ניט פּרץ׳ן, וואָלט געוויס די דאָזיגע מיינונג פון דובנאָוון אָפּגעשלאָגן דעם מוט מיט דעם חשק צו ווייטערדיגע שאַפונגען, און מיר וואָלטן אַזוי דורך דעם געקענט, חלילה, פאַרלירן איינעם פון אונזערע בעסטע און גרעסטע טאַלענטן. צו אונזער גליק, און צום גליק פון אונזער ליטעראַטור, האָט דאָס אָבער געטראָפן פּרץ׳ן, וועלכער איז אויסער אַלע זאַכן געווען זעהר אַ שטאַרקע פּערזענליכקייט, און זעהר געגלויבט אין זיך, ווי איך האָב שוין דאָס פריהער אָנגעמערקט. דובנאָווס קריטיק האָט אויף אים קיין שום רושם ניט געמאַכט, און ער איז זיך ווייטער געגאַנגען זיין וועג, און קיינמאָל ניט געשוואומען מיטן שטראָם. אין וואַרשעווער יידישע ליטעראַרישע קרייזן איז דאַן אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל, וואָס פּרץ האָט דאַמאָלסט געזאָגט איינעם פון זיינע באַקאַנטע וועגן דעם דאָזיגן אינצידענט: „איך האָף, אַז די גוים וועלן מיר נאָך אַמאָל פאַרשטיין“.

און אַ יאָר 17-18 זיינען אַריבער, און פּרץ׳ס האָפענונג איז מקוים געוואָרן. פּרץ איז געגאַנגען און געוואַקסן און געוואָרן גרויס, זעהר גרויס. די יידישע דעמאָקראַטישע אינטעליגענץ, אָט די זעלביגע אינטעליגענץ, וועלכע האָט ביז אַהער געשעפּט אירע מיינונגען וועגן יידישע קינסטלערישע שאַפונגען און וועגן יידישע קינסטלער פון דעם רוסישן „וואָסכאָד“—אָט די זעלביגע אינטעליגענץ האָט אָנגעהויבן צו באַטראַכטן פּרץ׳ן פאַר איר גייסטיגן פירער, פאַר איר וועג-ווייזער. און די פאַרשטייער פון דער דאָזיגער אינטעליגענץ האָט אָנגענומען אַ שטאַרקע תשוקה קענען צו לערנען דעם פירער פערזענליך און צוהערן זיך צום דיכטערס ווערטער פון זיין אייגענעם מויל, און האָבן אַראָפּגעבראַכט פּרץ׳ן קיין פּעטערבורג. און פּרץ׳ס זיין אין פּעטערבורג איז געווען אַן אַפּאָפעאָז פאַר דער יידישער דיכטונג און פאַר דעם יידישן וואָרט. די יידישע אינטעליגענץ האָט איבער פּרץ׳ן ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. זי האָט אים, פּשוט, אויף די הענט געטראָגן, און אַ פיל-טויזנט-קעפּיגער עולם, פון אַלע פאָלקס-שיכטן, האָט זיך צוזאַמענגעקליבן אין זומער-טעאַטער הערן פּרץ׳ן לייענענדיג זיינע ווערק. און עד היום ווייס איך ניט, צי איז דאָס נאָר געווען אַ בלויזער צופאַל, אָדער פּרץ האָט דאָס געטאָן מיט אַ געוויסן מיין: די ערשטע זאַך, וואָס פּרץ האָט דאַמאָלסט פאָרגעטראָגן איז געווען דער „ליל-זועה“ (אַ „נאַכט פון שרעק“), און אַז פּרץ האָט דאָס געענדיגט לעזן, האָט דער נאַנצער זאַל געדונערט פון די אַפּלאָדיסמענטן, און איינער פון די שטאַרקסטע אַפּלאָדירער איז געווען אויך זיין אַמאָליגער אומבּרחמנות׳דיגער קריטיקער סעמיאָן יאַקאָוולעוויטש דובנאָוו!...

V.

פּרץ האלט אַ פאָרטראַג אין ווילנע.—דער באַנקעט לכבוד פּרצ'ן.—פּרץ אין אינטימען קרײַז פון די ווילנער ליטעראַטן.—פּרץ פרעגט אַ רעטעניש.—מ'פּרובט זיך טרעפן.—פּרץ גיט דעם ריכטיגן פּתרון.

פּורים, 1912=טן יאָר, איז פּרץ געקומען אויף אַן איינלאַדונג צו אונז קיין ווילנע, און האָט געהאַלטן אַ פאָרטראַג. ירושלים דליטא האָט געװאוסט אָפּצוגעבן דעם גרויסן יידישן דיכטער זיין געהעריגן כבוד. פון בייזע צינגער—און אפשר נ י ט פון קיין בייזע—האָט פּרץ געהערט, אַז די ווילנער יידישע אינטעליגענץ איז אַסימילירט, און דעריבער זיינען פּאַר אים די רעדעס, וואָס באַקאַנטע אינטעליגענטע פּערזענליכקייטן האָבן געהאַלטן אויף זיין באַנקעט, אַן אמת'ער סיורפּריז געװען, און האָבן אים אַנגענעם איבעראַשט. אַזוי האָט ער מיר דאַמאָלסט אויסדריקליך געזאָגט. פון ווילנע צוריק קיין וואַרשע האָט פּרץ געדאַרפט אָפּפאָרן אויף מאָרגן מיטן פאַרטאָגעדיגן שנעל=צוג. ער האָט איינגעלאַדן אייניגע פון זיינע גוטע באַקאַנטע ליטעראַטן צו פאַרברענגען מיט אים ביחידות ביז דעם צוג=אָפּגאַנג. צונויפגעקליבן האָבן זיך עפּעס מער פון אַ האַלבן מנין. האָט מען געוואָלט האַלטן לכבוד אים רעדעס אויף אַ ביסל משקה—האָט פּרץ ניט דערלאָזן; א י ך האָב געוואָלט דורכלייענען אַ הומאָריסטישן בריוו, וועלכן פּרץ האָט מיר אַמאָל געשריבן וועגן פרישמאַנס באַקאַנטע פּאָעמע „אופיר“, וואָס איז געוועזן געדרוקט אין שלום=עליכמ'ס „פאָלקס=ביבליאָטעק“,—האָט פּרץ נ י ט דערלאָזן: אַ תירוץ: פרישמאַן איז דערביי ניטאָ, קען מען אים אונטער די אויגן נים קריטיקירן. איך האָב געוואָלט דערציילן, ווי אַזוי פּרץ האָט אָנגעהויבן צו שרייבן יידיש, און ווי אַזוי איך האָב אים דאָס ערשטע מאָל באַקאַנט געמאַכט מיט דינעזאָנען,—האָט פּרץ ניט דערלאָזן; א י ך ל ע ב נ אָ ך, האָט ער געזאָגט; נאָמיר זיך בעסער אַ ביסל משמח זיין. אָט האָט מען זיך אָנגעהויבן לוסטיג מאַכן; מ'האָט געזונגען און מ'האָט געכאַפּט אַ טענצל. דאָס איז נאָך אָבער גאַנץ ווייט געוועזן פון אַ ג אַ נ צ ע ר שמחה, פון אַ ח ס י ד י ש ע ר שמחה, ווי פּרץ האָט האָלט געהאַט. מ ע כ אַ נ י ש זיינען געוועזן די געזענג, און אַ ו ט אָ מ אַ ט י ש זיינען געוועזן די טענץ; ס'האָט אין זיי געפעלט דער אינעווייניגסטער פונק, וועלכער פּלאַמט אויף די געפילן.

פּרץ האָט דאָס גוט באַמערקט און האָט געזאָגט:

— איך וויל ביי אייך פרעגן, רבותי, אַ קליינע פראַגע, און דער וואָס האָט עפּעס צו ענטפערן—זאָל ענטפערן.

און פּרץ האָט געפרעגט:

— אפשר קענט איר מיר ערקלערן די סיבה פון דער וואונדערליכער ערשיינונג, וועלכע איך זעה ניט בלויז היינט דאָ ביי אונז, נאָר אויך אומעטום:

עס קלײַבן זיך צונויף ייִדישע שריפטשטעלער צוזאַמען, כּדי צו פֿאַרבּרענגען אין אַ אמת־ער פֿרײלעכער, האַרציקער שטימונג, און קײנמאָל גײט זיך דאָס זײ ניט אײַן. קײנמאָל קומט דאָס בײַ זײ ניט אַרויס נאַטירלעך, קײנמאָל שטאַמט דאָס ניט פֿון טיפֿן האַרצן, פֿון אינווײניקסטן געפֿיל. האָט מען זיך אויף אַ ווײַלע פֿאַרקלערט, און ס'האָבּן זיך אָנגעהויבּן צו שיטן תּשובֿות. אײנער האָט געזאָגט: די דאָזיקע ערשײנונג װעט מען ניט בּלויז בּײַ ייִדישע שריפטשטעלער אַלײן, נאָר אויך בּײַ ז ײ ע ר ע, בּײַ די ג ו י ׳ א י ש ע ליטעראַטן. זײ, אַז זײ קלײַבּן זיך צונויף צוזאַמען, כּדי גײַסטיק־לוסטיק צו פֿאַרבּרענגען, גײט זיך דאָס זײ א ו י ך ניט אײַן. דער טעם דערפֿון איז גאָר אַ פּשוט־ער: יעדער שריפטשטעלער איז אַ בּאַזונדערע אָפּגעשלאָסענע װעלט אַן און פֿאַר זיך, און די דאָזיקע פֿאַרשײדענע װעלטן קענען זיך האַרמאָניש ניט אויפֿגיסן צוזאַמען. אַ ראיה דערצו קען מען בּרענגען פֿון די בּאַװאוסטע פֿראַנצויזישע שריפטשטעלער װי אַנאַטאָל פֿראַנס, למשל, און אַנדערע: ז ײ, אַז זײ פֿילן דאָס בּאַדערפֿעניש לוסטיק צו פֿאַרבּרענ־גען צוזאַמען, בּרענגען זײ אַראָפּ צו זיך אַן אַרטיסטין פֿון דער אָפּערע... נאָך אײנער האָט אָנגעװיזן, אַז די ייִדישע שריפטשטעלער פֿעלט פֿון דער נאַטור אָן דער אמת־ער קװאַל פֿון שׂמחה. זײ פֿעלט דאָס געפֿיל פֿון דער יוגנטלעכער פֿרײד. ייִדישע שריפטשטעלער װערן גיך אַלט, און די עלטער װײס ניט פֿון גאַנצע, פֿולקומע שׂמחות. נאָך אײניקע האָבּן געפֿונען אויף דעם אַנדערע טעמים. אָבּער פּרצ ן האָט קײן אײן תּשובֿה ניט צופֿרידן געשטעלט. מיט בּלי־צענדע שלאָג־װערטער, װי זײַן שטײגער איז, האָט ער צובּלאָזן אַלע תּשובֿות, און ס'איז פֿון זײ געװאָרן אַ בּאַרג מיט אַש.

ס'איז געקומען פּרצ'ס „אָטשערעד", און אַלע האָבּן אָנגעשטעלט די אויערן:

— װײסט איר, רבּותי — האָט פּרץ אָנגעהויבּן — פֿאַרװאָס די שכינה פֿון דער אמת־ער שׂמחה רוט ניט אויף אונזערע שריפטשטעלער, בּעת זײ קלײַבּן זי[ך] צונויף אינאײנעם מאַכן זיך אַ בּיסל תּדוה־דיק? װײַל זײ פֿעלט דער עיקר: א מ ו נ ה פֿעלט זײ! נאָר דער אומבּאַגרענעצטער, אײניקסטער, טיפֿער גלויבּן פֿון שריפטשטעלער אין דער נוציקײט און אין דער נויטיקײט פֿון זײַן אַרבּעט פֿאַר דער צוקונפֿט פֿון זײַן פֿאָלק, פֿון זײַן שפּראַך און פֿון זײַן ליטעראַטור; נאָר דער דאָזיקער גלויבּן אַלײן קען ערשט בּרענגען דעם שריפטשטעלער צו דער אמת־ער, ריכטיקער, געפֿילפֿולער שׂמחה!

שלום ראבינאָוויטש

שלום-עליכם.

(געבאָרן—1859; געשטאָרבן—1916).

אויסער שלום-עליכמ׳ס גרויסע קינסטלערישע באַדייטונג, וועגן וועלכער מ׳האָט שוין ביי אונז פיל גערעדט, האָט ער נאָך פאַר זיך אַ סך פאַרדינסטן אַלס קריטיקער פון דער יידישער ליטעראַטור און אַלס רעדאַקטאָר. וואָס שלום-עליכם האָט אויפגעטאָן אויף די דאָזיגע געביטן, דאָס ווייסן נאָר גאַנץ ווייניגע, און אויך ניט גענוי ווי די מעשה איז געווען. פאַרפאָלגנדיג שלום-עליכמ׳ס ליטעראַרישע טעטיגקייט פון איר אָנפאַנג ביזן לעצטן טאָג און שטייענדיג מיט אים אַ לאַנגע צייט, באַזונדערס אין די ערשטע יאָרן, אין אַ בריוו-וועקסל, בין איך ביכולת איבערצוגעבן עטליכע זעהר אינטערעסאַנטע פרטים, וועלכע זיינען שייך צו דעם ענין. נאָר קודם-כל מוזן מיר וואַרפן אַ קורצן צוריקבליק אויף דעם מצב פון דער יידישער ליטעראַטור ביים ערשטן שלום-עליכמ׳ס ארויסטרי אַלס קריטיקער. דאָס איז געווען אין די מיטעלע **80**-גער און אין אָנהויב **90**-גער יאָרן פונם פאָריגן יאָרהונדערט.

איך האָב מיך דאָ אָבער ניט גאַנץ ריכטיג אויסגעדריקט. אייגנטליך האָט נאָך גאָר אין יענער צייט קיין יידישע ליטעראַטור אין פולסטן זין פון וואָרט ניט עקסיסטירט; דאָס, וואָס עס איז דאַמאָלסט געשריבן געוואָרן אויף יידיש, איז ניט געווען אפילו קיין בלאַסער שאָטן, אפילו קיין אונטערשלאַק פון אַ ליטעראַטור. דאָס איז עפּעס געווען אַ מין פאַרזעהעניש, אַ תהו-ובוהו׳דיגער פלאַנ-

אָדער, דייטליכער געזאָגט, דאָס איז געווען אַ פּאַק מיט שוואַרצן פאַרב פאַרגי סענע מאַקולאַטור-פּאַפּיר...

די ערשטע פידל פון דער אַזוי אָנגערופענער „יידישער ליטעראַטור" איז דאַמאָלס געווען אַ געוויסער נחום מאיר שייקעוויטש, וועלכער איז באַקאַנט געווען ביי דעם לעזע-פּובליקום מיט זיין פּסעוודאָנים שמ״ר. דער דאָזיגער שייקעוויטש-שמר איז געווען אַ פּינסקער יונגער-מאַנטשיק, און דוקא אַ באַגאַבטער. און באַגאַבט איז ער געווען אין דעם זין, דאָס ערשטנס האָט

ער געהאַט אַ גאַנץ ווייכע פּעדער; זיין שפּראַך איז אפילו געווען דייטשמעריש, דאָס וואָס מען רופט ביי אונז „סמאַרגאָנער אשכנזי", אָבער לייכט פאַרשטענדליך, ס׳האָט זיך געלייענט ווי אַ וואַסער. צווייטנס, האָט ער פאַרשטאַנען דעם קונץ איבערצוניצעווען סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען פון רוסיש און פון דייטש, און צו פאַריידישן זיי; האָט אומגעביטן פאַריז אויף היידוטשיסאָק און בערלין אויף באַלטערמאַנץ וכדומה, האָט אָנגערופן די העלדן מיט יידישע נעמען; אַ גלח איז געוואָרן להבדיל, אַ רב, מיט פאות געוויינליך, פון אַ קלויסטער איז געוואָרן, להבדיל, אַ בית=המדרש, און נאָך אַזעלכע פאַרשיידענע אומענדערונגען, און עס איז אַרויס אַ „העכסט אינטערעסאַנטער ראָמאַן" פון יידישן לעבן. דריטנס איז דאָס געווען, אויב עס איז אַזוי ערלויבט צו זאָגן, אַ געבענשטער בויך, האָט געבאָרן ראָמאַנען, ווי אַמאָל אונזערע עלטער=באָבעס אין מצרים: ששה בכרס אחד, צו זעקס מיט אַ מאָל. און זעקס איז נאָך גאָרניט, ער האָט געשאָטן מיט ראָמאַנען פון אַרבל. און עס האָט ניט געדויערט פיל צייט, און שייקעוויטש=שמר איז געוואָרן דער פּאָפּולערסטער יידישער שרייפטשטעלער ביי דער מאַסע, געוויינליך. די מאַסע האָט זיך פראָסט געקוויקט מיט שמר׳ס ראָמאַנען, געלעבט מיטן לעבן פון זיינע העלדן, געפרייט זיך מיט זייער פרייד און געטרויערט און פאַרגאָסן ביטערע טרערן אויף זייער טרויער. ביי דער מאַסע זיינען שמר׳ס איבערגעניצעוועטע העלדן געוואָרן אידעאַלן, סימבאָלן פון מאָראַל און פון מענשליכער עטיק. און מיר מוזן קאָנסטאַטירן דעם פאַקט, און דאָס מוז פאַרשריבן ווערן אין דער געשיכטע פון דער פאָרהיסטאָרישער יידישער ליטעראַטור, אַז פיל האָבן מיטגעהאָלפן צו שמר׳ס פּאָפּולאַריטעט די דאַמאָלסטדיגע יידישע פאַרלעגער, באַזונדערס אונזערע ווילנער פאַרלעגער. זיי האָבן דאָס באַשאַפן דעם גרויסן מאַרק פאַר שמר׳ס שונד=ליטעראַטור. דורך זיי האָבן שמר׳ס ראָמאַנען פאַרפלייצט די יידישע גאַס און אַריינגעטראָגן זייער גיפט אין דאָס יידישע הויז. זיי האָבן זייער שענדליכן מסחר געטריבן מיט דער סעמפקייט און מיטן פאַרדאָרבענעם געשמאַק פון דער יידישער מאַסע, און האָבן איר גייסטיג געשפייזט מיט די באַשטעלונגען, וואָס זיי האָבן געמאַכט ביי שמר׳ן. און באַשטעלונגען האָבן זיי געמאַכט אויף „קאַטאָרזשניקעס" און אויף „פרומע מערדערס" און אויף „טיראַנישע ברידער" און אויף „אָרימע מיליאָנערן" און „רייכע בעטלערס", און אויף נאָך אַזעלכע פאַרפוילטע, דומפיגע סחורות. די סחורה איז אָבער געגאַנגען, די סחורה האָט זיך פאַרשפרייט, די סחורה האָט אויף זיך געהאַט אַ סך בעלנים, און מער האָבן אונזערע דאַמאָלסטדיגע ווילנער פאַרלעגער ניט געדאַרפט.

און דער גרויסער שמר האָט געבאָרן קליינינקע שמר׳לעך. דער גרויסער שמר איז געווען די זון, אַרום וועלכן עס האָבן זיך געדרייט פיל פּלאַנעטעלאַך אין דער צורה פון אַן אַברהם יצחק בוכבינדער, אַ שמעון בעקערמאַן, אַ משה מאַראַחאָווסקי פון באָהוסלאַוו, אַ עוזר בלאָשטיין, און נאָך אַזעלכע מיני שלעק. אַנדערע פון זיי האָבן געוואָלט אָפּנאַרן דעם עולם, און האָבן זי
ך

באַנוצט מיט שמר׳ס נאָמען אויף זייערע ווערק. בוכבינדער, למשל, האָט אויף זיין ראָמאַן די „אַריסטאָקראַטקע" ארויסגעשטעלט זיין אייגענעם נאָמען מיט גאַנץ קליינינקע אותיות׳לאַך, און פון אויבן אויפן שער־בלאַט האָט ער געשטעלט מיט גרויסע בוכשטאַבן „פאַרפאַסט אויף דעם אַרט פון שמ״ר"; שמעון בעקערמאַן האָט אָפּגעדרוקט אַ דראַמע אין 4 אַקטן מיטן נאָמען „הדסה" און דערביי אָנגעשריבן אויפן שער מיט קדוש־לבנה אותיות „אויף דעם שטייגער פון שמ״ר". איינער אַ אולריך קאַלמוס האָט איבערגעניצעוועט איינעם פון שמר׳ס ראָמאַנען „אַ פּאַטש פון זיין ליבן נאָמען" און האָט דערפון באַשאַפן אַ „דראַמע". און אַזוי האָבן דאָס דער רבי מיט די תלמידים געבעל־הבית׳עוועט גאַנץ בהרחבה׳דיג אין דער יידישער ליטעראַטור, פאַרנומען אין איר דעם גאַנצן אויבנאַן, און געוואָרן אין איר די איינציגע טאָנגעבער, די איינציגע מושלים בכפה, האָבן פאַרטריבן דעם אַלטן דיק׳ן, האָבן פאַרטריבן אַבראַמאָוויטשן, האָבן פאַרטריבן לינעצקען, און האָבן אָפּגענומען דעם חשק ביי דעםווירקליכן טאַלענט צו שאַפן וואָס עס איז אויף יידיש.

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן ביז די מיטעלע 80־גער יאָרן. דוד פרישמאַן איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט פאַרבייגייענדיג אין איינעם פון זיינע פעליעטאָנען אין דעם העברעאישן טאָגבלאַט „היום" אָנגעדרייט שמר׳ן פאַרן אויער. דאָס איז אָבער געווען אַ אייראָפּעאישער, מאָדערנער דריי, און דעריבער האָט שמ״ר אַראָפּגעשלונגען דעם ביטערן פּיל גאַנץ רוהיג, און האָט זיך ווייטער גאַנץ געלאַסן פאַרגעזעצט זיינע „העכסט אינטערעסאַנטע שאַפונגען" עפּעס ווי ניט אים מיינט מען דאָס. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז געקומען קריטיקוס־דובנאָוו אין „וואָסכאָד" און האָט זיך אויך אַ ביסל אַ נעם געטאָן צו שמר׳ן. אָבער טאַקע מער ניט ווי אַ ביסל, און דערצו נאָך אין רוסיש, און דעריבער האָט דאָס ניט געווירקט. ביז עס איז געקומען אין צעדערבוימס „יודישעס פאָלקסבלאַט" איינער, אַן אַנאָנים, וועלכער האָט זיך אונטערגעשריבן „דער יודישער גזלן" און האָט זיך אָנגעזעצט אויף שמר׳ן מיט דער גאַנצער חבריא ווי עס באַדאַרף צו זיין, מיט אַלע קלאַפּער־געצייג פון דער קריטיק. האָט מען אָבער געדאַרפט קענען דעם דאַמאָלסטדיגן רעדאַקטאָר פונם „יודישן פאָלקסבלאַט", — צעדערבוימען. דאָס איז געווען אַ ייד, וועלכער האָט שטענדיג געוואָלט יוצא זיין לכל הדעות, „אי נאַשים אי וואַשים", ער אַליין, כאָטש אַ רעדאַקטאָר ביי יידן, האָט געהאַט זעהר אַ קנאַפּן עסטעטישן געשמאַק. ווייניגער פאַר דעם איז נאָך געווען זיין פאַראַנטוואָרטליכקייטס־געפיל, און דעריבער האָט ער אָן אַ שום קווענקלעניש אויפגעעפנט די טויערן פון זיין צייטונג פאַר שמר׳ס אַ תשובה. אין דער דאָזיגער תשובה האָט זיך אפילו ניט געקלעפּט אַ וואָרט צו אַ וואָרט, דערפאַר איז דאָס אָבער געווען אַ ווינקעלעס פון כל המיני זלזולים און גראָבהייטן און אַלערליי ציניזמען אויפן אַדרעס פונ׳ם „יידישן גזלן" און פון אַלע זיינע קריטיקער, און האָט אויף זיין פובליקום „געמאַכט זעהר אַ גרויסן רושם. נאָך

דער דאָזיגער תּשובה איז נאָך שמר בײַ זיך פיל האָפערדיגער און פיל שטאָלצער געוואָרן, און האָט זיך ווייטער געבאַקט זײַנע ראָמאַנען, און האָט ווייטער פאַרפעסטעט די לופט אין דער יידישער גאַס, און עס איז געקומען דערצו, אַז כאָטש גיי און ווער דערשטיקט...

אָט איז געקומען שלום=עליכם.

I.

װי אַזוי שלום-עליכם איז געװאָרן אַ שרײַבער.—שלום-עליכמ׳ס ערשטע קאָרעספאָנדענציע אין „הצפירה“.—ער הױבט אָן צו שרײַבן „מאַטריסטיקע“ אין „המליץ“.—שלום-עליכם װענן זײַן קוריאָזער אונטערשריפט: „א נ י ה צ ע י ר“.—דער ערשטער שלום-עליכמס אַרױסטרעט אין ייִדישן פאָלקסבלאַט“.—שלום-עליכם שרײַבט לידער און װאַרפט אַװעק.—דעם אײַנדרוק, װעלכן עס מאַכט אױף אים ש מ״ר.—שלום-עליכם באַטראַכט די פראַגע װי אַזױ אַרױסצוטרעטן געגן שמר׳ן.—דער נײַער בעל-הבית פֿונ׳ם „ייִדישן פאָלקסבלאַט“.—„שמר׳ס משפּט“.—די שרײַבער פֿונ׳ם פאָלקסבלאַט“ מיטן רעדאַקטאָר בראש נעגן שלום-עליכמ׳ן.—שלום-עליכם באַשליסט אַרױסצוגעבן אַ גרױסן ייִדישן זאַמלבוך.—זײַנע גרױסע האָנאָראַרן.—זײַן בריװ צו יהודה ל י ב נ אָ ר ד א ן.—שלום-עליכם װעגן דער ריכטונג פֿון זײַן זאַמלבוך.—

זעהר, זעהר אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי שלום עליכם איז געקומען צו דער יידישער ליטעראַטור. אין דעם פּרט האָט געטראָפן שלום עליכמ׳ן דאָס, וואָס עס האָט פּאַסירט כּמעט מיט אַלע אונזערע גרעסטע יידישע שרייבער, וועלכע זיינען געוואָרן ליטעראַטן ניט ווייל זיי האָבן אין זיך דערפילט דעם ב אַ ר ו ף צו דעם, ניט ווייל דער געטליכער פונק, וואָס טליעט ביי זיי אין הארצן, האָט זיי געשטויסן דערצו, נאָר צופעליג, דורך לעכערליכע קליינינקייטן. די ליטעראַרישע קאַריערע פון ס מ אָ ל ע נ ס ק י נ ע ן, למשל, האָט זיך אָנגעהויבן פון אַ חודעה, וועלכע ער האָט אָפּגעדרוקט אין „המגיד“ וועגן אַני-עגונה, וואָס זוכט איהר מאַן; די ערשטע דיכטערישע שאַפונג פון י ה ו ד ה ל י ב ג אָ ר ד אָ ן איז געוועזן — אַ מצבה אויף אַ שכן; ב ר ו ד ע ס איז געוואָרן אַ שרייבער פון דעם טאָג אָן, וואָס עס האָט זיך אָפּגעדרוקט אין „הלבנון“ זיין ערשטע קאָרעספּאָנדענציע וועגן אַ בהמה, וועלכע האָט געבאָרן אַ קאַלב מיט צוויי קעפּ. און די דאָזיגע משונה׳דיג=ווילדע ערשיינונג האָט מען געזעהן ניט בלויז ביי אונזערע אַלטע, נור אויך ביי אייניגע פון אונזערע היינטיגע מאָדערנע ליטעראַטן. דער טאַלאַנטפולער פובליציסט, שמואל ר אָ ז ע נ פ ע ל ד, למשל, האָט אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיגקייט מיט קליינשטעטלדיגע קאָרעספּאָנדענציעס, וועלכע ער האָט געדרוקט אינ׳ם „המליץ“. און גאַנץ אומגעריכטערהייד איז אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור אויך ש ל ו ם ע ל י כ ם. זיין ליטעראַרישע לויפבאַן האָט זיך אויך אָנגעפאַנגען פון אַ קליינע קאָרעספּאָנדענציע אין „הצפירה“ וועגן אַ

חסידישן יונגן מאַן, וואָס האָט זיין שיינער, רייכער שווערין בשום אופן ניט געוואָלט געבן קיין חליצה. „שיינע עטליכע בויגענס פּאַפּיר האָב איך אָנגעשריבן וועגן דער דאָזיגער חליצה — אַזוי האָט מיר שלום-עליכם אַמאָל ביי אַ געלעגנ-הייט געשריבן — אָבער דער אַלטער, טרוקענער בעל-חשבון חיים זעליג סלאָנימסקי, האָט דאָס אויף אַזוי פיל געחסר׳ט, אַז עס איז דערפון איבערגעבליבן דריי, ד. ה. עס האָבן זיך אָפּגעדרוקט ניט מער ווי דריי שורות!... פאַר כעס האָב איך אָוועקגעוואָרפן זיין „הצפירה" און האָב אָנגע-הויבן צו „געבן פון מיין האָניג" דעם „מליץ". און געשריבן אין „המליץ" האָט שלום-עליכם בעת ער איז שוין געווען ראַבינער אין לובען, פּאָלטאַווער גו-בערניע, און געשריבן האָט ער לויט דעם לעצטן וואָרט פון דער דאַמאָלסט-דיגער העבּרעאישער זשורנאַליסטיק: לויטער עצות, לויטער פּאָרשלאָגן: עצות וועגן לגאָטניקעס, עצות וועגן פאַרשיידענע קהל׳שע ענינים און עצות וועגן חנוך. און די עצות זיינען געווינליך געווען בטלנ׳ישע און אָן אַ שום רעאַלן באָדן, אָט ווי אַלע יענע עצות, זיעלכע זיינען געווען דער זאַלץ פון דער אַמאָ-ליגער מאמר׳יסטיקע. נאָר נאָך מער בטלנ׳ישער האָט זיך שלום-עליכם דאַ-מאָלסט אַרויסגעוויזן מיט זיין חתמ׳נען זיך אויף זיינע מאמרים. אויף יעדן מאמר האָט ער זיך געהאַט אַ געוויינהייט אונטערצושרייבן: „אני הצעיר הרב שלום ראַבּינאָוויטש". שרייבנדיג אין „העולם" די „געשיכטע פון דער העבּרעאישער פּרעסע" האָב איך מיך אָפּגעשטעלט אויף דעם דאָזיגן קור-יאָז. האָט מיר שלום-עליכם אַריינגעשריבן אַ בריוועלע אָט מיט דעם לשון: „ע, פּאַניע ציטראָן, איך האָב זיך דאָך אין אייך גענאַרט: איר זייט דאָך טעמפּיג, מחילה, אויף דער עברי! דאָס דאַרף מען דאָך גאָר לייענען: „אני הצ̣ע̣ר הרב", ד. ה. איך בין אַ רב, וואָס טויג אויף צער! אַי, וועט איר בוודאי פרעגן: אם כן, אויב אַזוי, טאָ ווי קומט דאָ דער „יוד"? זאָגט טאַקע מורנו ר׳ פורישקעוויטש, אַז מען דאַרף דעם „יוד" אויף צער... און טאָמער געפעלט אייך ניט דער פשט, איז דאָס אַ טעות פון דעם בחור הזעצער, אָט פון יענעם שיי-נעם בחור, פון וועלכן איך און איר און נאָך אַזעלכע זינדיגע באַשעפענישן ווי מיר האָבן שטענדיג צו זינגען און צו זאָגן".

יידיש האָט שלום-עליכם אָנגעהויבן צו שרייבן אונטער דער השפעה פון מ. ספּעקטאָר.

דער ערשטער שלום-עליכמ׳ס אַרויסטרעט אין דער יידישער ליטעראַטור איז געווען אין 1883-טן יאָר. זיין ערשטע געדרוקטע זאַך איז געווען אַ קליינע ערציילונג מיטן נאָמען „צוויי שטיינער". די דאָזיגע ערציילונג איז געווען געדרוקט אין „יודישן פאָלקסבלאַט" אין דריי פּאָרזעצונגען. אויף די ערשטע צוויי פּאָרזעצונגען האָט ער זיך געחתמ׳ט עטוואָס פאַרשטעלט: שלום ראַב — וויטש; אונטער דער דריטער פּאָרזעצונג האָט ער זיך שוין אונטער-געשריבן גאַנץ אָפן: ראַבינער שלום ראַבינאָוויטש. ערשט אין דריי פערטל יאָר אַרום איז ער אַרויס מיט זיין פּסעוודאָנים „שלום-עליכם", ביי

װעלכן ער איז פאַרבליבן ביזן לעצטן טאָג. זיין ערשטער באַװייזן זיך אין דער ליטעראַטור האָט קיין באַזונדערן רושם ניט געמאַכט. דער זשאַנר, מיט װעלכן ער האָט אָנגעהויבן, דער פעלעטאָן װעגן דעם אָפּגעשטאַנענעם, פאַרגליװערטן טראַדיציאָנעלן קליינשטעטלדיגן לעבן, האָט שוין דאַמאָלסט געהאַט פיל װיכ־טיגערע פאָרשטייער פאַר אים, באַזונדערס לינעצקי׳ן. שלום־עליכם אַליין איז אויך אין זיך ניט געװען זיכער, און האָט זיך גענומען װאַרפן אין אַלע זייטן. איך װייס ניט, אויב עס איז אַלעמען באַקאַנט, אַז אַ געװיסע צייט האָט שלום־עליכם געשריבן ש י ר י ם, און לגמרי ניט קיין גרעאָטענע. דאָס זיינען געװען מער ניט װי לייכטע חרוזים, אָן אַ שום פונק פון אמת׳ער פאָעזיע. באַלד האָט דאָס שלום־עליכם אַליין אָנערקענט און האָט אַװעקגעװאָרפן די שירים. נאָך שיינע עטליכע יאָר האָט שלום־עליכם אַלץ געטאָן איין זאַך און געפּרובט זיינע כחות אויף פאַרשיידענע ליטעראַרישע געביטן, איבערגייענדיג פון דעם איינעם צום אַנדערן. ער האָט געשריבן דראַמעס, ערציילונגען פאַר גרויסע און פאַר קליינע, האָט געשריבן געזעלשאַפטליכע פעלעטאָנען, האָט געשריבן לידער און פּראָזע, ביז ער האָט זיך ענדליך געפונען און האָט אָנגעהויבן צו װאַקסן — — —

דאָ האָט ער דערשפּירט די געשטיקטע לופט. שמר מיט זיין גאַנצער חברייא מיט זייער שדים־טאַנץ אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן אויף אים געמאַכט אַן׳אומגעהייער־שװערן איינדרוק, און האָבן אים, פּשוט, נידערגעשלאָגן. פון א י י ן זייט מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר ־ ס פ ר י ם, אָט דער מענדעלי, װאָס שרייבט אים אין אַ פּריװאַטן בריװ: „אַז איך שרייב איבער מיין אומגליקליך פאָלק טריפט זיך מיר דאָס בלוט; איך לאַך כלומר׳שט, נאָר עס איז אַ ביטער געלעכ־טער מיט גרינע װערים, און שרייבנדיג מיט אַ ברען, ברען איך טאַקע דערװייל אַליין און גיי ביסלעכװייז אויס װי אַ ליכט“, און פון דער אַ נ ד ע ר זייט: שמר מיט זיינע סקאַנדאַליעזע ראָמאַנען! פון א י י ן זייט לינעצקי, װעלכער גייט אָפּ מיט בלוט בשעת ער רעדט, בשעת ער שרייבט, בשעת ער דענקט פון׳ם אָרעמען יידישן פאָלק, און פון דער צװייטער זייט—ב ו כ ב י נ ד ע ר מיט זיינע גראָבע עם־הארצות׳דיגע פאַיאַצישע שטותים!—דער דאָזיגער געדאַנק האָט גע־עקבערט און געבויערט טאָג װי נאַכט שלום־עליכמ׳ס מח, ביז ער האָט צום סוף באַשלאָסן אַװעקצװאַרפן זיין גאַנצע ליטעראַרישע אַרבעט און נעמען זיך נאָר צו איין זאַך: אָפּצורייניגן די יידישע ליטעראַטור פון דער אַרומיגער פאַר־פּעסטעטער לופט, און אָפּראַמען פון איר װעג שמר׳ן מיט זיין כנופיא. אָבער װי מאַכט מען דאָ און װאָס הויבט מען דאָ אָן צו טאָן? אַרויסטרעטן געגן שמר׳ן מיט זיין באַנדע אין צייטונגס־אַרטיקלען,—איז אוממעגליך. ערשטנס איז ניטאָ װאו די איינציגע יידישע צייטונג, „דאָס יידישע פאָלקסבלאַט“, איז אַריינגע־פאַלן אין נייע הענט, און דער נייער בעל הבית, י ש ר א ל ל ע װ י האָט ער בעהייסן, איז אַן׳אומנאָרמאַלער מענש, פּשוט אַ מטורף: דרוקט אין זיין יידיש בלאַט פייערדיגע אַרטיקלען ג ע ג ן יידיש, חוזק׳ט אָפּ און מאַכט פּענדזע פון

די גרעסטע און בעסטע יידישע ליטעראַטן, און צילט זיך צו באַגראָבן די יידישע שפּראַך מיט אירע ליטעראַטן צוזאמען. צווייטנס, קען מען צו אזא בריה ווי שמר ניט צוטרעטן מיטן לעצטן וואָרט פון דער אייראָפּעאישער קריטיק, מיט אויפקלערונגען, מיט סברות, מיט געדאנקען, מיט אַנשויאונגען וועט מען דאָ גאָרנישט מאַכן. דאָ מוז מען האָבן לגמרי אַנדערע מכשירים, דאָ מוז האָבן לגמרי אַנדערע כלי=זיין, דאָ מוז מען אַרבעטן מיט האַרמאַטן, מיט שווערע אַרטילעריע...

אָבער דאָס אַלץ האָט דער קליינשטעטלדיגער ראַבינער נאָר געקענט טראַכטן, טראַכטן ביי זיך אין האַרצן, און אפשר אויסדריקן דאָס אויך אין געשפּרעך צי אין בריוו מיט פריינד, מיט חברים, אָבער ניט טאָן. ווי קומט דאָס, ווי פּאַסט דאָס גאָר פאַר אַ ראַבינער גיין באַשעפטיגן זיך מיט פּאַפּירענע מלחמות? וואָס וועט פּאָרט זאָגן די שטאָט? וואָס וועלן פּאָרט זאָגן די גבאים, די „פּני“? מ׳וועט אפילו, אַז דער ראַבינער שרייבט אַ מאָל אַ ביסל אונטער, אָבער וואָס און וועגן ווייסט מען ניט. זאָל אויסברעכן אַ מלחמה וועט מען דאָך מוזן וויסן, עס וועלן דאָך ווערן קולות און גוואַלדן. שלום=עליכם האָט זיך געפּייניגט אין דער שטיל, האָט שטאַרק געליטן; זייענדיג פון דער נאַטור טעמפּעראַמענטפול האָט אין אים געקאָכט און געזאָדן. גאַנצע צוויי יאָר האָט ער אַ פּעדער אין האַנט ניט גענומען. פּלוצלונג איז ער ווי פאַרשוואונדן געוואָרן פון דער ליטעראַטור.

און דערווייליע האָט זיך אונטערגערוקט אַ קריזיס אין שלום=עליכמ׳ס פּערזענליכן לעבן. דער לובנער ראַבינער איז ווי דורך איין נאַכט געוואָרן מיט אַ מאָל אַן עושר! מיט אַ מאָל איז ער געוואָרן פריי און ניט אָפּהענגיג פון גבאים, און פון רעדל=פירער, און פון דער גאַנצער וועלט. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז ביי אים ווידער אַרויסגעשוואומען דער געדאַנק מאַכן אַ סוף איינמאָל פאַר אַלע מאָל מיט ביידן: אי מיט שמר׳ן אי מיט לעוו׳ס „יידישן פאָלקסבלאַט“, און איז תיכף צוגעטראָטן אויסצופירן אים בפועל. בנוגע צו שמר׳ן האָט ער אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט אויפן האַרצן, אויסגעלאָזן צו אים אין אַ באַזונדער ביכל. דאָס איז ניט געווען קיין קריטיק. שלום=עליכם האָט געפונען, און אַזוי איז טאַקי געווען דער אמת, אַז שמר שטייט נידעריגער פאַר דער קריטיק. ער האָט גענומען, פשוט, און האָט שמר׳ן אַוועקגעזעצט אויף דער באַשולדיגונס=באַנק און האָט אים געמשפּט, — געמשפּט ווי אַ געוויינליכן פאַרברעכער*)...

דאָ איז אָבער פאָרגעקומען זעהר אַ טרויעריגע ערשיינונג. לא די, וואָס אונזער דאַמאָלסטדיגע פּרעסע, די העברעאישע און די יידישע, האָט שלום=עליכמ׳ן ניט אונטערגעהאַלטן, לא די, וואָס קיין איינציגער פון די שרייבער האָט שלום=עליכמ׳ן מאָראַליש ניט געשטיצט, האָבן זיך נאָך געפונען אַזעלכע,

*) „שמר׳ס=משפּט“, בערדיטשעוו, 1839.

און דוקא ליטעראַטן מיט נעמען, מיט לעווין, דעם רעדאַקטאָר פון „פאָלקס־בלאַט" בראש, וועלכע זיינען שטאַרק אָנגעפאַלן אויף שלום־עליכמ׳ן, און ניט גלאַט אַזוי זיך אָנגעפאַלן, נאָר מיט די ערגסטע זלזולים, געמאַכט אַש פון שלום־עליכמ׳ן מיט זיינע ווערק. איינער פון די דאַמאָלסטיגע באַוואוסטע יידישע ליטעראַטן, וועלכער האָט זיך באַהאַלטן אונטערן פסעוודאָנים י ו ס ף י ו א ל ה ע ר ד נ ע ר *), האָט געמאַכט שלום־עליכמ׳ן פאַר אַ פּראָסטן עם־הארץ. נאָך איינער אַ ליטעראַט מיט אַ נאָמען איז געקומען אויפווייזן, אַז שלום־עליכם קען אפילו קיין יידיש ניט א ו י ס ל י י ג ן, און שרייבט נח מיט זיבן גרייזן. „נאָך מער איז ניט צו פאַרשטיין—אַזוי האָט יענער ליטעראַט געשריבן אין לעווי׳ס „פאָלקסבלאַט"—די העזה פון אַזאַ שלום־עליכמ׳ן, אַז ע ר ר ע ד ט וועגן אַ לשון. דאָ מוז שוין פשוט אַ קאַץ טאַקע לאַכן אין די הויפנס. איך רעכען ניט דער מיה ווערט אויפמערקזאַם צו מאַכן אויף זיינע ליבע עברי, פון וועל־כער עס ברעכט זיך אויס די ציין יעדער וואָס האָט נאָר עטוואָס אַ באַגריף פון אַ שפּראַך". שלום־עליכם דער קינסטלער, דער מ י י ס ט ע ר פ ו ן ד ע ר ר י י־כ ע ר. פ ו ן ד ע ר ז אַ פ ט י ג ע ר י י ד י ש ע ר מ אָ ד ע ר נ ע ר ש פּ ר אַ ך, איז גאָר געוואָרן מיט אַמאָל אַן עם־הארץ, וועלכער קען גאָר אפילו ניט אויסלייגן קיין יידיש! אָט אַזאַ קבלת־פנים האָט דאָס שלום־עליכם דאַמאָלסט געהאַט אין אונזער פּרעסע נאָר בלויז פאַר זיין גוטער, פאַר זיין גערעכטער כונה אויסצו־ראַמען דעם שמוץ פון דער יידישער ליטעראַטור. און צום פאַרבעסערן איז נאָך געקומען לעווי און האָט אָנגעהויבן צו דרוקן שמר׳ס אַ העכסט אינטערע־סאַנטן ראָמאַן ביי זיך אין „פאָלקסבלאַט", דאָ האָט שוין שלום־עליכם מער ניט געקאָנט אויסהאַלטן און איז צוגעטראָטן צו פאַרווירקליכן זיין צווייטן פּלאַן: אונטערצוגראָבן און אַ תל צו מאַכן פון לעווי׳ס „פאָלקסבלאַט"**).

כדי צו פאַרווירקליכן דעם דאָזיגן פּלאַן, האָט שלום־עליכם באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ גרויסן יידישן זאַמל־בוך, און צוצוציהען צו אים אַ ל ע יידישע שריפטשטעלער, טאַקע אַלע ביז איינעם. ווי ציט מען אָבער צו אַלע יידישע שרייבער, בעת די גאָר בעסערע צווישן זיי האָבן אַוועקגעוואָרפן שרייבן יידיש, זינט שמר מיט זיין כאַליאַסטרע האָט זיך אויסגעשפּרייט אין דער יידישער לי־טעראַטור אויף אַלע פיר, און אַנדערע האָבן אָפּגעלאָזן די יידישע פּען צוליב לעווי׳ס בעלי־הבתּ׳ווען, און נאָך אַנדערע צוליב דחקות; דאָ האָט זיך שלום־

*) דער פּסעוודאָנים פון י ו ס ף י ה ו ד ה ל ע ר נ ע ר, דער איבערזעצער פון „אוריאל אַקאָסטאַ" און פון אַנדערע טעאַטער־שטיק, וועלכער האָט זיך אויף דער עלטער געשמד׳ט.

**) אין דעם ווײַטער ציטירטן שלום־עליכמס בריוו צו נאָרדאַנען, שרײַבט ער בײַם סוף: „ס׳איז נעווען אַ צײַט ווען צעדערבוים פלעגט מיר אַרײַנברענגען אין גרויס צאָרן מיט זײַן קאַלטער באַציהונג צו זײַן בלעטל. הײַנט קומט מיר אויס צו זאָגן: „חבל על דאבדן". איצט איז דאָרטן אַלץ אַזוי פאַרדאָרבן, אַזוי ווילד, דאָס דו מוזט אַרײַנקומען אין גרויס פאַרצווײַפלונג און ש־ביטערונג, און העלפן איז ניטאָ מיט וואָס. אָט דאָס האָט מיר דערוועקט צו נעמען זיך פאַר אַן עסק, וועלכער איז, אפשר, ניט באַקוועם פאַר מײַן קעשענע

עליכם מישב געווען און האָט אויפגעטאָן א נייס. ער האָט גענומען צאָלן האָ־
נאָראַר פאַרן שרייבן! שלום־עליכם איז געווען דער ע ר ש ט ע ר, וואָס האָט
א יידישן שרייבער א צורת מטבע באַוויזן. ביז אים האָט א יידישער ליטעראַט
קיינמאָל די העזה ניט געהאַט אפילו צו חלומ׳ן וועגן האָנאָראַר, און אַ פשיטא
שוין וועגן האָ נ אָ ר אַ ר פ אַ ר ד ע ר ש ו ר ה! אין זיינע בריוו צו די יידישע
שרייבער, וועלכע ער האָט איינגעלאַדן מיטצואַרבעטן אין זיין זאַמלבוך, איז
ער די ערשטע זאַך אַרויסגעפאָרן מיט דער מטבע.

זעהר כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט איז דער בריוו, אין וועלכן שלום־
עליכם האָט דאַמאָלסט איינגעלאַדן דעם באַקאַנטן העברעאישן דיכטער י ה ו ד ה
ל י ב ג אָ ר ד אָ ן (יל״ג) מיטצואַרבעטן אין זיין זאַמלבוך.

אין דעם דערמאָנטן בריוו שרייבט שלום־עליכם, אונטער אַנדערן,
פאָלגענדעס:

„איך הצעיר באלפי יהודא, לאַז אַרויס אויף גאָטס וועלט אַ גאַנץ גרויסען
סבאָרניק כמין זשורנאַל להבדיל אויף זשאַרגאָן, נישט צוליב אַ געשעפט ח״ו
(איך האָב אין קיעוו בעסערע געשעפטען), נור להרים קרן שפת יהודית, צו
הויבן דעם האָרן פונם אָרעמען זשאַרגאָן.

סע פאַרשטעהט זאַך, אז וואו סע איז דאָ א זשאַרגאָניסט, איז ער מיי־
נער. ערשטענס ווייל דער עולם קאָן מיך שוין אַ קאַפּ, אַז איך דאַרף דיא ציג
ניט מעלקען, און צווייטענס ווייל איך האָב אויפגעטהון אַ נייס אין דער יודי־
שער ליטעראַטור, דהיינו: צאָהלען יעדען שרייבער פאַר דער שורה (ווער האָט
געצאָהלט ביז אַהער געלט פאַר זשאַרגאָן שרייבען?) און פיין צאָהלען. למשל
אבראַמאָוויטש׳ן גיב איך 10 קאָפּ׳ פון דער שורה פאַר פּראָזע, ער מעג אָנ־
שרייבן אַ מילליאָן שורות; לינעצקען אויך דאָס זעלבע כמעט; און אפילו די
קטנים, וואָס מען דאַרף זיי אויפרופן „עם כל־הנערים״ גיב איך פון 3 ביז 5
קאָפּ׳. נאָך אַ נייס: איך וועל נישט געבען קיין שום מודעה און וועל נישט
אויסנאַרן קיין קערבלאַך ביים עולם, ביז דער בוך וועט ניט אַרויס פון דרוק
(אין באַרדיטשעוו) און דעם מקח וועל איך שטעלען ביליגער פון באָרשטש,
בכדי לזכות את הרבים: גאָר פויגעלדיג!—

לכן אדוני, אליך נפשי אשא, לך עיני תלויות, חאָטש מיט וואָס סע ניט
איז דערקוויקן מיך פון אייערע יודישע ווירשען, וועלכע איר קאָנט ערב שבת
בין השמשות, צווישן יאָ און ניין, אַ קיצעל טהון די מוזע—און לאָז זעהען דאָס
פאָלק, דאָס אָרעמע פאָלק, אַז „ער״ אליין, גאָרדאָן, „דער גאָרדאָן״, שעמט
זיך ניט און שרייבט אויך זשאַרגאָן!—

וועגן גאָנאָראַר רעד איך נישט מיט אייך: פון 20 קאָפּ׳ פאַר יעדע
שורה׳לע שטעל איך אייך אליין—און דאָס איבעריגע שטעלט אייך אליין ביז
50 קאָפּ׳ ועד בכלל, נאָר מיינט ניט, אַז איך ווילל אייך „קויפען״ פאַר געלט;
איך וויים, וואָס הייסט זיין אָפּגעריסען פון אַ שפּראַכע און זיין רעכט פערר־
נומען מיט אַ ציימונג—רעכנט איך, אַז די צייט איז געלט, און פאַר געלט וועל

איך אייך אויך מקריב זיין דיא גילדענע צייט הגם גאָטט ב״ה האָט מיך געשטראָפט מיט הויבשע עטליכע קאַפּלאַך.

איך וואַרט אויף מיין קוויטעל, וואָס וועט זיין אָנגעצייכענט פון אייך בקרוב״*).

לויטן אמת האָט מען בנוגע צו שלום־עליכמ׳ן ניט געקענט זאָגן, אַז ער „צאָלט״ האָנאָראַר, ווייל ער האָט ניט געצאָלט, נאָר פשוט גע ש אָ ט ן מיט האָנאָראַר. פרישמאַן האָט אים צוגעשיקט פאַר זיין זאַמלבוך ניט קיין גרויסע פּאָעמע, בערך, „אוּפיר״ הייסט זי. האָט אים פאַר איר שלום־עליכם אַריינגעשיקט עטליכע הונדערט רובל! מ׳האָט דאַן גערעדט וועגן אַ רובל 300 בערך. איך בין דאַמאָלסט געווען אין וואַרשע, און געדענק נאָך עד היום וואָס פאַר אַ אומגעהייער שטאַרקן רושם דאָס האָט געמאַכט אין די יידישע ליטעראַרישע קרייזן. מ׳האָט דאַמאָלסט איבערגעגעבן פון מויל צו מויל, אַז חברה שרייבערס אין לאָדז, וואו פרישמאַן האָט דאַמאָלסט געוואוינט, האָבן זיך אַלע אַ לאָז געטאָן לויפן צו פרישמאַנען, כדי אָנצוקוקן מיט די אייגענע אויגן דעם קאָנווערט, אין וועלכן עס זיינען געלעגן שלום־עליכמ׳ס הונדערטער; און פון דער פּראָווינץ זיינען געלאָפן צו פרישמאַנען בריוועלאַך מיט אָנפראַגעס, צי די מעשה מיט די הונדערטער איז טאַקע אמת, און צי איז דאָס ניט אויסגעטראַכטע זאַך. איך שעם מיך ניט און דערצייל גאַנץ אָפן, אַז דער 50־גער, וואָס שלום־עליכם האָט מיר אַריינגעשיקט פאַר מיין דריי־בלעטלדיגן אַרטיקל, האָט מיר אויך, פשוט, ווי דעם מה צודולט. דאָס איז געווען מיין „ערשטער האָנאָראַר״, און אַזוי אומגעריכט!

זעהר כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, וואָס שלום־עליכם האָט מיר געענטפערט אויף מיין אָנפראַגע: וואָס פאַר אַ ריכטונג זיין זאַמלבוך וועט האָבן. „וואָס מיר ריכטונג־שמיכטונג — האָט מיר שלום־עליכם געשריבן — די זון האָט אַ ריכטונג? די לבנה האָט אַ ריכטונג? ל ייכ ט ן, ל ייכ ט ן און ל ייכ ט ן וויל איך, אויסטריקענען דעם גרויסן געמויזאַכץ, אין וועלכן אונזער בידנע יידישע ליטעראַטור טרינקט זיך איבערן האַלז; מאַכן אַ וועג אין מדבר וויל איך, אַ וועג פאַר אַבראַמאָוויטשן, אַ וועג פאַר שאַצקעסן, דעם מחבר פון „יודישען ערב פסח״, אַ וועג פאַר אונזער בר־קצינ׳ן**), און פאַר אַלע אונזערע ריינע, ליכטיגע גייסטער״.

און אין אמתן זיינען אין שלום־עליכמס „פּאָלקס־ביבליאָטעק״ געווען פאַרטראָטן די בעסטע שרייבער פון אַלע דאַמאָלסטיגע יידישע שטרעמונגען; דער האַלב־אַסימילירטער משכיל, דער סתם־נאַציאָנאַליסט און דער געברענטער נאַציאָנאַליסט, דער חובב־ציון. דאָס איז אָבער ביי שלום־עליכמ׳ן ניט געווען

---

*) זעה „וווילנער זאַמלבוך״ ערשטער באַנד, זייטל 244.

**) דער פסעוודאָנים פונם באַקאַנטן יודיש־העברעאישן שריפטשטעלער י. ח. ראַבּינאָוויצקי.

דער עיקר. דער עיקר איז ביי אים געווען די קריטיק. אין דער קריטישער אָפּטיילונג פון זיין זאַמלבוך האָט ער, שלום־עליכם, אַליין דעם גרעסטן אָנטייל גענומען אונטערן פּסעוודאָנים: ביכער־פרעסער, און האָט אין דעם אַרויס־געוויזן אַ גאַנץ גרויסן טאַלענט. זיין קריטיק איז געווען שאַרף און בייסנד; זיינע סאַרקאַזמען האָבן געטראָפן ווי שפּיזן די, צו וועמען זיי האָבן זיך געצילט, און האָבן געווירקט פאַרניכטנדיג אָפּריהער אויף שמר׳ס תּלמידים און דערנאָך אויפן רבי׳ן אַליין. אינגיכן האָט זיך געלאָזט הערן, אַז שמר־שייקעוויטש האָט פאַרלאָזן רוסלאַנד, און האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. לעווי מיט זיינע עט־ליכע שרייבערלעך האָבן נאָך אַריינגעכאַפּט צו פאַרוואַרפן מיט בלאָטע די „פאָלקס־ביבליאָטעק״ מיט שלום־עליכמ׳ן צוזאַמען. אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום איז שוין דאָס „פאָלקסבלאַט״ געוואָרן אַ שוכן־עפר. און אויב פון יענער צייט אָן האָבן אין דער יידישער ליטעראַטור אָנגעהויבן צו בלאָזן פרישע, געזונטע ווינטן, און אויב פון יענער צייט אָן האָט דער יידישער לעזער, אָנגעהויבן צוגעוואוינען זיך צו אַן אמת ריין קינסטלעריש יידיש וואָרט,—האָבן מיר דערפאַר צו פאַרדאַנקען איינציג און אַליין נאָר אונזער פאָלקס־דיכטער, אונזער גרויסן שלום־עליכמ׳ן.

II.

לעוואַנדעס בריוו צו מיר אין שלום-עליכמס „פאָלקס-ביבליאָטעק״.—איך מיט דינעזאָנען האָבן פאַרדרוסן אויף שלום-עליכמ׳ן.—מיר שרייבן אים אַ בשיתּפות־דיגן בריוו.—שלום-עליכמס תּשובה.—די תּשובה איז קיין תּשובה ניט.—דינע־זאָן זאָגט זיך אָפּ פון דער ווייטערדיגער מיטאַרבעט אין דער „פאָלקס-ביבליא־טעק״.—דינעזאָנס באַציהונגען צו שלום-עליכמ׳ן.—איך דרוק אָפּ לעוואַנדעס ביאָגראַפיע.—וואָס שלום-עליכם האָט מיר וועגן דעם געשריבן.—זיין באַצי־הונג צו יל״ג׳ן.

אָנפאַנגס מערץ 1888 איז געשטאָרבן דער אין זיין צייט זעהר פּאָפּולער געוועזענער רוסיש־יידישער שריפטשטעלער ל. לעוואַנדע. אין אַ חדש אַרום, אין אַפּריל, האָב איך ערהאַלטן פון שלום־עליכמ׳ן אַ בריוו, אין וועלכן ער איז מיר מודיע, אַז ער טרעט צו אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך, און שרייבט מיר דערביי בזה הלשון: „היות ווי כ׳האָב געהערט פון דינעזאָנען, אַז איהר האָט זיך מכּמה יאָהרען אויפגעשריבן מיט לעוואַנדען, בכן וואָלט אפשר מעגליך געווען, דאָס איר זאָלט אויסקלייבן פון אייער פּעקל עטליכע אינטערעסאַנטע בריעף, בעזונדערס געזעלשאַפטליך־ליטעראַרישע, און אַליין עס אויך מתרגם זיין ללשון העם כּיד היידיש הטובה עליכם, און צושיקען זיי מיר. בנוגע דעם שכר וועלען מיר צו בית־דין ניט גיין״. איך האָב אויסגעקליבן איינינע פון לע־

וואַנדערס בריוו. אַזעלכע זיינען בײַ מיר אויסגעקומען מער וויכטיגער פאַרן ברייטן עולם, האָב זיי איבערגעזעצט, און צוזאַמען מיטן אָריגינאַל אוועקגעשיקט זיי שלום-עליכמ׳ן. אין מיין בריוו, וועלכן כ׳האָב צוגעלעגט צום כתב-יד, האָב איך אויסגערעדט מיט שלום-עליכמ׳ן, אַז טאָמער וויל ער מאַכן וואָס ס׳איז פאַר אַ שנוי, צי אַ תּיקון, זאָל ער מיר אַפריהער וועגן דעם מודיע זיין. בעת די „פאָלקס-ביבליאָטעק״ איז אַרויס פון דרוק, און שלום-עליכם האָט מיר אַריינגעשיקט אַן עקזעמפּליאַר—כ׳האָב דאַמאָלסט געוואוינט אין וואַרשע,—האָב איך זיך געכאַפּט, אַז אַ י ן בריוו, און גראָד ד ע ר, וועלכן איך האָב געהאַלטן פאַר דעם מער אינטערעסאַנטערן, איז ניט אַריין אין זאַמלבוך. איז דאָס מיר געווען אַ פּלא.

אין דעם דאָזיגן בריוו האָט מיר לעוואַנדע געשריבן זיין מיינונג וועגן סאָקאָלאָווס גראָב-בייכיגן זאַמלבוך „ה א ס י ף״, וועלכער איז דאַמאָלסט געווען אַ איבעראַשנדע נייס אין דער העברעאישער ליטעראַטור, און באַזונדערס וועגן אַ קריטישן אַרטיקל פון אַ חשובן שריפטשטעלער, וואָס האָט זיך אין אים אָפּגעדרוקט, און האָט אַרויסגערופן ביי אַ געוויסן טייל לעזער אַ גרויסע ערביטערונג. דערביי האָט לעוואַנדע אַרויסגעזאָגט אייניגע גאַנץ אָריגינעלע געדאַנקען בנוגע דער העברעאישער ליטעראַטור בכלל. אויף ד ע ם סמך האָט זיך דאָס מיר געדאַכט—ווי איך האָב שוין געזאָגט,—אַז דווקא ד ע ר בריוו וועט שלום-עליכמ׳ן שטאַרק פאַראינטערעסירן, און ער וועט אים צווישן די איבעריגע לעוואַנדעס בריוו געבן אין זיין זאַמלבוך אַן אָרט סאַמע אויבנאָן. ערשט אַ ל ע בריוו זיינען אָפּגעדרוקט, אַנדערע נאָך מיט הערות פון דער רעדאַקציע, און י ע נ ע ר בריוו איז ניטאָ. דאָס האָט מיר דאַן אַ ביסל פאַרדראָסן. און פאַרדראָסן האָט מיר ניט פאַרוואָס שלום-עליכם האָט דעם בריוו ניט געדרוקט, נאָר ווייל ער האָט ניט געהאַלטן דעם אָפּרייד, און האָט מיר פריהער וועגן דעם ניט געגעבן צו וויסן.

איך בין דאַמאָלסט אַריין צו דינעזאָנען. גראָד האָב איך געפונען דינעזאָנען זיצנדיג און בלעטערנדיג די „פאָלקס-ביבליאָטעק״, וועלכע ער האָט אויך אָקאָרשט-וואָס ערהאַלטן. דערביי האָב איך גלייך באַמערקט, אַז דינעזאָן איז אַביסל אויפגערעגט. איך האָב נאָך דאַן ניט באַוויזן באַקאַנט צו ווערן מיטן גאַנצן אינהאַלט פון דער „פאָלקס-ביבליאָטעק״; מער ווי לעוואַנדעס בריוו האָב איך ניט דורכגעקוקט. דעריבער איז מיר קשה געוואָרן זעהענדיג, אַז דאָס זאַמלבוך האָט מיט עפּעס דינעזאָנען דערצאָרנט.

— איר ווילט הנאה האָבן?—האָט ער מיר אַ פרעג געטאָן.

— פון וואָס?

— אָט זעט ווי מ׳זידלט מיר!...

אין יענעם באַנד פון דער „פאָלקס-ביבליאָטעק״ האָט זיך אָפּגעדרוקט אַ פּיינע קריטיק געגן דינעזאָנען פאַר זיין אַרטיקל „די יידישע שפּראַך און אירע שרייבער״, וועלכן ער האָט דאַן מיט אַ קורצער צייט צוריק פאַרעפנטליכט אין

ספעקטאָרס „הויזפריינד“. דער רעצענזענט איז שטאַרק אָנגעפאַלן אויף דינעזאָ־נען באַזונדערס דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אין זיין אַרטיקל באַנוצט מיט צו־פיל העברעאישע אויסדרוקן. די רעצענזיע איז אָבער געווען געשריבן צו שאַרף און בייסנדיג, און ערטערווייז האָט זי דינעזאָנען ממש פערזענליך באַליידיגט.

— געגן קריטיק קען מען גאָרנישט האָבן—האָט דינעזאָן געזאָגט—; קריטיק מוז זיין, און דאַרף זיין, און בפרט אין אונזער ליטעראַטור, וואו ס׳איז דאָ צו ראַמען אַזוי פיל מיסט. און קריטיקירן מעג מען ניט בלויז אַן אייגענעם מיטאַרבעטער (אין דעמזעלביגן באַנד „פאָלקס־ביבליאָטעק“ האָט זיך אָפּגעדרוקט דינעזאָנס אַ סקיצע), נאָר אפילו אַן אייגענעם טאַטן. אַלץ דאַרף אָבער האָבן אַ מאָס; אַז ניט, ווערט דאָך דאָס ניט קיין ליטעראַטור, נאָר אַ פישמאַרק...

דאָ האָב איך דערציילט דינעזאָנען מיין פאַרדרוס אויף שלום־ע׳יכמ׳ן וועגן לעוואַנדעס ניט געדרוקטן בריוו.

אויף דעם האָט זיך דינעזאָן אָפּגערופן:

— זעט זשע; אין דעם ווייס איך שוין ניט ווער עס איז גערעכט, און ווער ס׳איז אומגערעכט. אין פלוג איז דער שכל מחייב, אַז ווייבאַלד ער איז דער רעדאַקטאָר, מעג ער וואָס ער וויל דרוקן און וואָס ער וויל ניט דרוקן. אלא וואָס דען? מודיע זיין פריהער האָט ער אייך יאָ געדאַרפט נאָכ־דעם, אַז ביי אייך איז געווען אַזאַ מדובר. מסתמא האָט ער דאָס אָבער פאַרגעסן.

— כ׳קלער אָבער—האָב איך געזאָגט—אַז מ׳מוז אויף דעם רעאַגירן; פטור בלא כלום אי אפשר; מ׳דאַרף הערן וואָס וועט שלום־עליכם זאָגן. ווייסט איר וואָס? לאָמיר אים שרייבן אַ בשותפות׳דיגן בריוו.

— אָס, לאָז מיינע איבערגיין, און בפרט אַז איך זעה אין דעם קיין נוצן ניט. די זאַך איז שוין אַן אָפּגעטאָנענע, און פאַרפאַלן. אַזוי גיך וועל איך שוין קיין נייע אַרטיקלען אין יידיש ניט שרייבן, און ממילא וועט מיך שוין שלום־עליכם׳ס רעצענזענט לאָזן צורוה.

איך האָב אָבער דינעזאָנען גענומען איינפווייזן, אַז ווייבאַלד מיר באַציען זיך צום עצם געדאַנק פון דער „פאָלקס־ביבליאָטעק“ מיט גרויס צופרידנהייט, און מיר ווילן, דאָס זי זאָל מאריך ימים זיין און האָבן אַ קיום, לעגט שוין דאָס אויף אונז אַרויף אַ חוב אויפמערקזאַם צו מאַכן שלום־עליכמ׳ן אויף זיינע פעלער, כדי ער זאָל זיי דעם צווייטן מאָל אויסמיידן.

אַזוי האָב איך דינעזאָנען ביסלעכווייז איבערגערעדט, און מיר האָבן ביי־דע אָנגעשריבן שלום־עליכמ׳ן אַ בריוו. ער, דינעזאָן, אַפּריער. און איך—גלייך נאָך אים.

איך געדענק, אַז דינעזאָן האָט געשריבן אין אַ גאַנץ רוהיג און געלאַסע־נעם טאָן. ער האָט זיך, קענטיג, אָנגעשטרענגט ניט אַרויסצוווייזן אַפילו דעם קלענסטן צייכן פון ערגערניש. ער האָט זיך נאָך, פאַרקערט, געפּרובט וויצלען

און זאָגן „חכמות״. איך ווידער האָב געשריבן גאַנץ קורץ און געהאַט צו שלום־עליכמ׳ן נאָר די איין טענה: איינמאָל אָפּגערעדט — דאַרף זיין אָפּגערעדט, און אַ רעדאַקטאָר איז אַזאַ בשר ודם ווי אַלע, און דאַרף אויך האַלטן וואָרט.

ס׳האָט לאַנג נ ט געדויערט, און אויף דינעזאָנס אַדרעס איז אָנגעקומען פאַר אונז פון שלום־עליכמ׳ן אַ בשותפות׳דיגע תשובה, און אַ גאַנץ לאַנגע, פון וועל־כער איך גיב דאָ איבער בלויז איר כאַראַקטעריסטישער התחלה, אַרויסוואַרפנדיג די עטליכע ערטער, אין וועלכע עס ווערן אָנגערירט געוויסע פּערזאָנען:

„צו מיינע מיטאַרבייטער הנאהבים והנעימים, ובראשם דער מחבר פון „הנאהבים והנעימים!״

איהר ביידע האָט אייך אָנגעזעטצט אויף איין שלום־עליכמען. שנים אוחזים בטלית — ביידע האַלט איהר מיר פאַר די פּאָלעס, און רופט מיך אַרויס אויף מלחמה, אָדער, ווי מ׳זאָגט ביי לייטען, אויף א „דועל״. נו, כ׳זאָג מיך ניט אָפּ. איז מען א רעדאַקטאָר ביי יודען, דאַרף מען קענען שמעקען פּולווער. אָבער ניט מיר און אויך ניט אייך האָבען אונזערע סאַטעס קיינמאָל ניט געלערענט צו האַלטען אין האַנט אַ שווערד אָדער א ביקס. איר געדענקט דאָך, מן קסתם, אַז אויף דעם האָט זיך שוין אַמאָל ערגעטש, וואו בעקלאָגט אונזער יל״ג*). בכן האָבען מיר, לויס, מיין מיינונג, קיין אַנדער ברירה ניט ווי נאָר צו געברויכען אונ־זער אַלטען יודישן כלי־זין — די ציצית. חער פון אונז זאָל אָבער אָנהויבען דעם דועל? געוויס — איך. וואָרום וואָס ווען דאָ זיין די גרוי־סע רבותא פאַר דער וועלט ווען צוויי מחברים וועלען אָוועקלעגען אַ קליין מחבר׳ל? בכן מאַך איך די התחלה. איך וועל מיך אָבער פּרובען אָנהויבען בשלום; אפשר וועלען מיר זיך פאַרשפּאָרען צו קריגען. ראשית מוז איך אייך זאָגען, אַז אייער יד אחת איז, אייגענטליך, גאָר ניט קיין יד אהת. איר קומט צו מיר ביידע מיט פאַרקעהרטע טענות; איינער פון אייך שרייט „סאָג״, און דער אַנדערער — „נאַכס״. דינעזאָן טענה׳ט: שלום־עליכם האָט פּוגע בכבוד געווען דער העברעאישער שפּראַך! אין שלום־עליכמ׳ס פאָלקס־ביבליאָטעק שעמט מען זיך מיט א לשון־קדש וואָרט! סאָמער האָט ער אַריינגעבראַכט אין זיין אַרטיקעל א צוויי, דריי העברעאישע פראַזען, האָט דאָס שוין שלום־עליכמ׳ס רעצענ־זענט ניט געקענט פאַרטראָגען, און האָט וועגן דעם מרעיש עולם געווען. אַזוי, הייסט עס, האַלט דינעזאָן שלום־עליכמ׳ען פאַר אַ דם־שונא פון לשון קדש. קומט אָבער תיכף צו געהען ציטראָן און טענה׳עט פּונקט קאַפּויר. יאָ, זאָגט ער, מ׳דאַרף ליעב האָבען העברעאיש און מ׳דאַרף ליעב האָבען העברעאישע שרייבער; דערפון איז נאָך אָבער ניט גע־דרונגען, אַז מיר דאַרפען פאַרדעקען די חסרונות פון העברעאיש

---

*) געמיינט יל״ג׳ס באַוואוּסטן שיר „בין שני אריות״.

אי״ פון איהרע שרייבער, און בפרט אז דער וואָס קומט ענטדעקען די דאָזיגע חסרונות איז ניט אבי־ווער, איז ניט קיין קטלי קניא, קיין אדם מן השוק, נאָר עפּעס א לעוואַנדע. און איך, שלום־עליכם, מה אמר ומה אדבר, וואָס זאָל איך זאָגען און וואָס זאָל איך רעדען און מיט וואָס זאָל איך מיך פאַר אייך רעכטפאַרטיגען? ואָגט, אדרבה, איר אַליין, ווי אַזוי און אויף וועלכען אופן קען איך יוצא זיין פאַר אַייך ביידען? די־נעזאָן פּרובט אויף מיר אָנוואַרפען א פּחד; ער זאָגט: „ווי מיר האָבען דערלעבט „שמר׳ס משפּט״, קען, אפשר, אָנשטיין א טאָג, אויך פון „שלום עליכם׳ס משפּט״. אָך! נעהמט מיך, אדרבה, און משפּט מיך בראש גלי, און משפּט מיך כמו שנאמר, מיט אַלע תגין, מיט אַ בעשול־דיגונגס־באַנק, מיט עדות, מיט דינים, אָט טאקי אזוי ווי איך האָב גע־משפּט שמר׳ן. כ׳האַלט אָבער, אז איר פאַרשפּאָרט מיך שוין צו משפּט׳ן; פון דער מינוט אָן, וואָס כ׳בין געוואָרען א רעדאַקטאָר ביי יודען, האָב איך מיך שוין אליין אָפּגע׳משפּט—צו האָבען אויף זיך פאַר בעלי־בתּים קריכער די גאַנצע וועלט, ובתוכם אַזעלכע מיני שלעק ווי א. און ווי ב. און ווי ג״ — — —

איך דאַרף באַמערקען, אַז דאָס איז נאָך ערשט געווען דער אָנהויב פון שלום־עליכם׳ס תשובה־בריוו. פון דאַנען אָן און ווייטער האָט ער זיך אַריינגע־לאָזן אין דעם ענין פון יידישע רעדאַקטאָרן, די לעבעדיגע און די טויטע, האָט זיך אָפּגעשטעלט באריכות אויף ישראל לעווי׳ן, און איז אַזוי געשפּרונגען פון טעמע צו טעמע ביז ער האָט פאַרענדיגט מיט „האָט אַייך א גוטן תמיד״, און וועגן דער עצם זאַך אליין, וועגן מיינע מיט דינעזאָנס טענות, האָט ער זיך געמאַכט כלא ידע און ניט אויסגערעדט קיין האַלבן וואָרט.

אויף דינעזאָנען האָט שלום־עליכם׳ס תשובה געמאַכט א שווערן רושם. ער האָט זיך דאַן צו מיר אָפּגעריפן:

— כ׳האָב אַייך געזאָגט, אַז ס׳איז אומזיסט דאָס שרייבן; כ׳האָב גע־וואוסט, אַז שלום־עליכם וועט אונז נאָר „פאַררעדן די ציינער״. נו, מילא; וואָס ס׳איז געוועזן—איז געוועזן. ניט שלום־עליכם אַרויס אַ צווייטע „פאָלקס־ביבליאָ־טעק״, שרייב איך שוין אין איר קיין וואָרט ניט.

און דינעזאָן האָט געהאַלטן וואָרט. וואָס שלום־עליכם האָט זיך ביי אים ניט צובעטן, ער זאָל אים געבן א וואָסערע ס׳איז זאַך צום צווייטן באַנד „פאָלקס־ביבליאָטעק״, האָט ניט געהאָלפן.

דינעזאָן, וועלכער האָט תמיד הויכגעשעצט שלום־עליכמס טאַלענט, איז אים אָבער פאַרבליבן אַ הייסער, איבערגעגעבענער פריינד ביז זיין לעצטן טאָג. די נעג:זייטיגע באַציהונגען צווישן דינעזאָנען מיט שלום־עליכם׳ן (באַזונדערס פון 1908-טן יאָר אָן, ווען ש״ע איז אין באַראַנאָוויטש פּלוצלונג געפערליך קראַנק געוואָרן) איז אַ העכסט אינטערעסאַנטער קאַפּיטל פאַר זיך, צו וועלכן איך וועל זיך נאָך, אפשר, אַמאָל צוריקקערן.

אין אַ יאָר צעהן אַרום איז מיר אויסגעקומען צו שרייבן לעוואַנדעס ביאָגראַפיע*). ביי דער געלעגנהייט האָב איך פאַרעפנטליכט עטליכע פון זיינע בריוו, און צווישן זיי אויך יענעם בריוו, צוליב וועלכן ביי מיר איז אַמאָל אַרויס דער סכסוך מיט שלום-עליכמ׳ן.

אין איין טאָג באַקום איך גאַנץ אומגעריכטערהייד פון שלום-עליכמ׳ן אַ בריוו, אין וועלכן ער שרייבט מיר:

...„דאָס, וואָס איהר האָט ערשט ביי זיך געפועל׳ט צו טהון אין תרנ״ח, האָט איר געוואָלט, אַז איך זאָל דאָס טהון אין תרמ״ח. איר האָלט, אַפנים, ניט פון הלל׳ס מימרה: „כל דעלך סאני״ און — ווי ווייטער שטעהט. אייך האָט זיך געוואָלט, אַז דוקא דורך שלום-עליכמ׳ן זאָל נתגלגל ווע-רען דער גרויסער זכות אויסצופויקען פאַר דער גרויסער וועלט, דאָס לפי דעתו פון דעם גרויסען לעוואַנדען איז אונזער גרויסער יל״ג ניט קיין גרויסער משורר, נאָר אַ גרויסער בעל-סגנון, ד. ה. אַ מענש מיט אַ פען... אַזעלכע בשורות זאָגט מען אָבער אָן דורך אַ גוי, אָבער ניט, להבדיל, דורך שלום-עליכמ׳ן. און זעהט נאָר וואָס שלום-עליכם איז! גראָד בעת אין מיין פאָרטפעל האָט זיך געפונען אייער לעוואַנדעס בריעף, בין איך אַרומגעגאַנגען אויף יל״ג׳ן מיט אַ הארץ. דאָס איז געווען אָקאָרשט וואָס ער האָט מיר אָפגעפסק׳נט אין אַ בריעף, אַז „יודיש איז די טרויעריגסטע ערשיינונג אין דעם היסטאָרישען לעבען פונם יודישען פאָלק״. פאַרשטעהט איר דאָך גאַנץ גוט ווי איך בין דענסטמאָל געווען אויף אים אויפגע-בראַכט, און ווי, ממש, кстати ס׳וואָלט פאַר מיר געווען נעהמען און אָפדרוקען אין מיין „פאָלקס-ביבליאָטעק״ לעוואַנדעס בריעף, כדי גאָרדאָן זאָל זעהען, אַז מ׳האַלט אים גאָר ניט פאַר אַזאַ גרויסען פוסק. „ולא מפיו אָנו חיים״... איך האָב דאָס אָבער ניט געטהון. יל״ג האָט נאָך גע-נעלעבט, און איך האָב אים ניט געוואָלט מצער זיין. און, הערט וואָס איך וועל אייך זאָגען: איך אויף אייער אָרט, וואָלט אפילו איצטער, לאחר מותו, אויך ניט מפרסם געווען ברבים לעוואַנדעס בריעף, ראשית, משום יקרא דשכבי, והשנית, ווייל ביי מיר, און איך רעכען, אַז אויך ביי נאָך טויזנטער יודען ווי איך, איז נאָך גאָרדאָן פערבליבען עד היום דער גרעסטער יודישער משורר און, מחשבות׳ן, ווי קומט אויס ביי אייך?“... — — —

---

*) אין „לוח אחיאסף“ 1898.

III.

שלום-עליכם ווערט אַ יורד.—זיין איינציגע פרנסה ווערט נאָר פון דער פעדער.—זיין סכסוך מיטן „יוד" צוליב אַן אַרטיקל.—שלום-עליכם הערט אויף צו שרייבן אין „יוד".—דער נייער פעליעטאָניסט פון „יוד".—עס ווילט זיך גלויבן, אַז דער חדישער לעזער האָט זיך פאַרבענקט נאָך שלום-עליכמ'ן.—מיין שמועס וועגן דעם דאָזיגן אינצידענט מיט אליעזר קאַפלאַן.—וואָס שלום-עליכם אַליין האָט געזאָגט וועגן דעם.

אין די לעצטע 90=ער יאָרן האָבן זיך שלום=עליכמ'ס „שנות=השבע" פאַרענדיגט. זיין גרויסן קאַפּיטאַל האָט ער פאַרלאָרן אויף דער בערזע דורך פאַרשיידענע אומגעלונגענע ספּעקולאַציעס, און ער איז געוואָרן אַ יורד. ס'איז געקומען אַזוי ווייט, אַז זיין איינציגער מקור פון חיונה איז ביי אים געוואָרן די פען. אין די יידישע רעדאַקציעס האָט מען דאָס גאַנץ גוט געוואוסט, און דעריבער איז אויסער וואָס מ'האָט שלום=עליכמ'ן תמיד געצאָלט דעם גרעסטן האָנאָראַר, פלעגט מען נאָך אים אויך פון פאָראויס אַרויסגעבן גרויסע אוואַנסן אויפן חשבון פון זיינע ווייטערדיגע אַרבעטן. שלום=עליכם האָט זיך אָבער אין די גוטע יאָרן צוגעוויינט צו לעבן ברייט און בהרחבה'דיג, און ס'איז אים ניט אַזוי לייכט געווען אָפּצוגעוויינען זיך פון דעם... דעריבער איז ער שטענדיג געווען אַ גרויסער נצרך, און זיך תמיד גענויטיגט אין געלט. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו פאָדערן פון די רעדאַקציעס אוואַנסן אויף אוואַנסן, און פאָדערן פלעגט ער דרינגענד, דורך טעלעגראַמעס, און ניט קיין קליינע סומעס, נאָר גרויסע. ס'האָט אויך געטראָפן, אַז ווען מ'פלעגט אים אַרויסשיקן דעם אוואַנס ניט אַזוי גיך, אָדער ניט אין אַזאַ סומע, ווי ער האָט געפאָדערט, פלעגט ער נעמען סטראַשען, אַז ער הערט אויף צו שרייבן... און תמיד פלעגן די דאָזיגע סטראַשונקעס האָבן אַ ווירקונג. מ'פלעגט זיך אָנטאָן די לעצטע כחות, מ'פלעגט ניט היטן צאָלן פּינקטליך קיין אַנדערע שריפטשטעלער, אַבי נאָר צו באַפרידיגן שלום=עליכמ'ן. מ'האָט זיך גאָר ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז אַ יידישע צייטונג זאָל קענען עקסיסטירן ניט האָבנדיג צווישן אירע שטענדיגע מיטאַרבעטער שלום=עליכמ'ן, דעם פאָלקס=ליבלינג.

האָט גראָד אַמאָל געדאַרפט פּאַסירן—דאָס איז געווען אין 1903=טן יאָר—אַז אַזאַ סכסוך איז אַרויסגעקומען ביי שלום=עליכמ'ן מיט דעם יידישן וואָכנבלאַט „ד ע ר י ו ד". דעם „יוד" האָט דאַן אַרויסגעגעבן די באַוואוסטע געזעלשאַפט „א ח י א ס ף", און ניט צוליב געשעפט, נאָר כדי צו פאַרשפּרייטן דורך אים אונטערן פאָלק דעם ציוניסטיש=נאַציאָנאַליסטישן געדאַנק. פון דער ערשטער מינוט אָן איז שלום=עליכם געוואָרן פון דעם „יוד"'ס הויפּט=מיטאַרבעטער, און האָט אין אים געשריבן זיינע בעסטע זאַכן. מ'קען זאָגן, אַז ערשט אין „יוד" האָט זיך שלום=עליכמס טאַלענט פונאַנדערגעבליט און דערלאַנגט צו

זיין העכסטער מדרגה. די חברה האָט דאָס געוואוסט צו שעצן, און זיך תּמיד שלום-עליכם׳ן געקומען אַנטקעגן אין יעדער הינזיכט: געצאָלט אים דעם גרעסטן האָנאָראַר, און געגעבן אים אוואַנסן וויפל ער האָט נאָר פאַרלאַנגט. אַלץ האָט אָבער אַ שיעור, און איינמאָל האָט איר שלום-עליכם אַרויסגעשטעלט אַ שטרענגע פאָדערונג וועגן אַן אוואַנס, וועלכע זי האָט ביי איר בעסטן ווילן בשום אופן ניט געקענט דערפילן. עס האָבן אויך ניט געהאָלפן שלום-עליכם׳ס התראות, אַז ער הערט אויף צו שרייבן. שלום-עליכם האָט פאַרווירקליכט זיינע התראות, און איז מיט אַמאָל פאַרשוואונדן געוואָרן פון „יוד". ס׳איז אַרויס אַ נומער און צוויי און דריי, און פון שלום-עליכם׳ן האָט זיך ניט באַוויזן קיין איינ-ציגע שורה. אין די ליטעראַרישע קרייזן — און באַזונדערס אין די וואַרשע-ווער — האָט זיך דאָס גלייך געוואָרפן אין די אויגן, און מ׳האָט וועגן דעם פיל גערעדט. די אַלגעמיינע מיינונג איז געווען, אַז שלום-עליכמס אַוועקגיין פון „יוד" וועט מאַכן אַ גרויסן רושם אויפן עולם לעזער, און ממילא וועט זיך דאָס אויך אָפּרופן אויף דעם פינאַנסיעלן מצב פון דער צייטונג.

ס׳האָט געוועסט אויסגעוויזן, אַז אין פובליקום האָט מען דאָס אויך באַ-מערקט, און אַז ס׳איז דאָרטן געוואָרן אַ שטיקעלע באַוועגונג. מ׳האָט געקענט מיינען, אַז דער עולם האָט זיך גענומען שטאַרק נאָכפרעגן ביי דער רעדאַקציע וועגן שלום-עליכם׳ן און זיין אויפהערן מיטצואַרבעטן אין „יוד". געקענט האָט מען דאָס מיינען באַזונדערס נאָכדעם, ווי אין „יוד" האָט זיך אָנגעהויבן צו דרוקן אַ סעריע פעליעטאָנען אונטער דער אַלגעמיינער קעפּל: „אַ פּעקל מעשיות אַלטע און שפּאָגל-נייע, אייגענע און נאָכגעמאַכטע פון אַ נייעם סאָרט מחבר", וועלכער האָט זיך משתדל געווען צו שרייבן אויף שלום-עליכם׳ס שניט און לויט זיין זשאַנר, און וועלכער איז, אַפּנים, געווען אויף אַזוי פיל נאַאיוו צו גלויבן, אַז אים וועט זיך איינגעבן צו פאַר-בייטן שלום-עליכם׳ן. דער דאָזיגער מחבר האָט אויך אויף דעם געגעבן אָנצו-הערעניש אין זיין הקדמה, אין וועלכער ער זאָגט: „איך וועל מיט דער צייט אויך געפינען לייטזעליגקייט אין אייערע אויגן, וכאשר היית עם משה, אַזוי ווי איר זענט געווען מיט די פריערדיגע מעשיות-שרייבער, אָט אַזוי וועט איהר נויגען אייער חסד אויך צו מיר, און איהר וועט מיך אויך ליעב בעקומען אָט פונקט ווי איך אייך. ובכן — ויהי בישורון מלך! ס׳איז געוואָרען אַ נייער מעשיות-מאַ-כער"*).

ווי געזאָגט האָט אויף דעם סמך געקענט אויסווייזן, אַז די לעזער פון „יוד" האָבן דערפילט, דאָס עס פעלט זיי שלום-עליכם און האָבן זיך נאָך אים פאַרבענקט. באמת איז אָבער ניט אַזוי געווען דער פאַל. אַ קורצע צייט נאָכ-דעם האָב איך מיך אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס אין מינסק צוזאַמענגעטראָפן מיט דעם גרינדער און הויפּט-פירער פון „אחיאסף", אליעזר קאַפּלאַן, און

*) זעה „דער יוד" 1903 נומ. 33.

קומענדיג מיט אים איינמאָל אין אַ שמועס צום אינצידענט מיט שלום־עליכמ׳ן, האָט ער מיר איבערגעגעבן די פאָלגנדע פּרטים:

— איר קענט אייך ניט פאָרשטעלן ווי צורודערט מיר זיינען געוואָרן פון דעם, וואָס שלום־עליכם האָט מיט אַמאָל אויפגעהערט מיטצואַרבעטן אין „יוד". פון איין זייט האָט אונז לייד געטאָן די זאַך זוויסנדיג, אַז דאָס איז ניט ביי אים קיין קאַפּריז, אַז ער האָט דאָס געטאָן ניט פאַר וואוילטאָג, און מיר זיינען ניט ביכולת אים צו העלפן; און פון דער אַנדער זייט איז ביי אונז געווען קלאָר ווי דער טאָג, אַז דער „יוד" פאַרלירט דורך דעם אַ גרויסן טייל פון זיינע אַבאָנענטן. מיר האָבן אין דעם ניט געצווייפלט זעהענדיג מיט וואָס פאַר אַ ליבשאַפט דאָס פאָלק לייענט שלום־עליכמ׳ן און ווי עס שלינגט, ממש, איטליכעס וואָרט, וואָס גייט אַרויס פון זיין פען. איר וועט אָבער ניט וועלן גלויבן ווען איך וועל אייך זאָגן, דאָס די גאַנצע עטליכע חדשים, וואָס שלום־עליכם האָט געפעלט אין „יוד", איז ניט אָנגעקומען אין דער רעדאַקציע אפילו קיין איינציגע פּאָסט־קאַרטל מיט אַן אָנפראַגע: פאַרוואָס שוויַיגט דאָס עפּעס שלום־עליכם? פאַרוואָס זעהט מען אים עפּעס ניט שוין פון אַ לאַנגע צייט אין „יוד"? פּשוט, אַזוי ווי אין „יוד" וואָלט עפּעס פאַר דער צייט גאָרנישט פאָרגעקומען.

אויף דעם האָב איך מיך אָפּגערופן:

— ווי ס׳ווייזט אויס איז דאָך עפּעס יאָ געווען; והראיה דער פלוצלונג אַרויפגעשוואומענער נייער פעליעטאָניסט, דער מחבר פונם „פעקל מעשיות", וואָס האָפּט, אַז דער לעזער וועט אים אויך קריגן ליב?

— מיינט איר אַזוי—האָט מיר קאַפּלאַן געענטפערט—האָט איר אַ גרויסן טעות. צו דער הקדמה פון יענעם פעליעטאָניסט האָט די רעדאַקציע פון „יוד" קיין שום שייכות ניט געהאַט, וויל—איך חזר אייך איבער נאָך אַ מאָל—קיין איינציגער לעזער האָט ביי אונז ניט געמאָנט, אַז מיר זאָלן אים געבן דוקא שלום־עליכמ׳ן. די עטליכע ווערטער פון דער הקדמה, וועלכע האָבן אייך אַרויפ־געבראַכט אויפן געדאַנק, דאָס מ׳האָט מיט דעם געהאַט בדעה מרמז זיין די לעזער פון „יוד", אַז דער הזיק פון שלום־עליכמ׳ס פעליעטאָנען וועט זיי אומ־געקערט ווערן דורך אַן אַנדערן, געהערן צום מחבר אַליין, וועמ׳כער איז, אויף וויפיל איך קען אים גאָר ניט אַזאַ שוטה צו רעכענען, אַז ער קען קאָנקורירן מיט שלום־עליכמ׳ן.

דערביי האָב איך מיך פון קאַפּלאַנען דערוואוסט, אַז דער מחבר פון יענער סעריע פעליעטאָנען אין „יוד", וועלכער האָט זיך אונטערגעשריבן מיטן פּסעוודאָנים „גוט מאָרגן", איז מרדכי בן הלל הכהן.

* * *

אָנהויב יאָר 1905 זיינען די פאַרלעגער פון דער העבּרעאישער טעגלי־כער צייטונג „הזמן", אין וועלכער כ׳האָב דאַן געאַרבעט אַלס מיטגליד פון

דער רעדאַקציע, צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אויך אַ טעגלעכע „יידישע צייטונג“ אונטערן נאָמען „די צייט“. אין יענער צייט איז שלום-עליכם דורכגעפאָרן ווילנע. זיין קוואַרטיר איז דאַן געווען ביים רעדאַקטאָר פונם העברעאישן קינדער-זשורנאַל „החיים והטבע“, י. ב. לעוונער, וועמעס וואוינונג עס איז געווען ביי דער קאַנטאָר פון „הזמן“. אין איין אָוונט זיינען מיר זיך געזעסן זאַלבע-דריט און געשמועסט וועגן דער נייער יידישער צייטונג, וואָס דאַרף אינגיכן אָנהויבן אַרויסצוגיין אין ווילנע און וועגן דער גרויסער און שווערער קאָנקו-רענץ, וואָס זי וועט האָבן אויסצושטיין מצד דעם „פריינד“, וועלכער האָט זיך זעהר פּאָפּולער געמאַכט ביים פאָלק. האָט זיך דאַמאָלסט אָפּגערופן שלום-עליכם:

— איך מיין, אַז דאָס וועט זיך נאָר אָן דעם בודזשעט, וועלכן די פאַרלעגער האָבן באַשטימט פאַר זייער בלאַט. אויב זיי וועלן שכל האָבן צו גרופּירן אַרום זייער בלאַט שריפטשטעלער מיט נעמען, וואָס זאָלן נעמען, און וועלן צאָלן די פויגל-דיגע האָנאָראַרן, קענען זיי האָבן דעמזעלביגן ערפאָלג ווי דער „פריינד“, און אפשר נאָך אַ גרעסערן, ווייל ווילנע געפינט זיך פּאָרט אין צענצער פונ׳ם יידישן תחום. דער עיקר איז אָבער גוטע שריפטשטעלער מיט גוטע, דאָס הייסט, גרויסע האָנאָראַרן.

אין יענער מינוט האָב איך מיך דערמאָנט אָן דעם סכסוך, וואָס איז אַמאָל פאָרגעקומען צווישן שלום-עליכמ׳ן מיטן „יוד“, און האָב מיך אָפּגערופן:

— לויט ווי מיר איז באַקאַנט פון דער פּראַקטיק על-פּי מעשה-שהיה איז דער יידישער עולם-לעזער גאָר ניט אַזוי שטאַרק להוט נאָך שרייבער מיט גרויסע קלינגענדיגע נעמען. דער יידישער לעזער קען זיך אָרגאַניש ניט צוזאַמענבינדן ניט מיט זיין צייטונג און ניט מיט זיין שרייבער, ווי גרויס און ווי געאַכט יענער זאָל ניט זיין.

— אויב פּראַקטיק—האָט זיך אָפּגערופן שלום-עליכם—טאָ לאָזט מיך; איך בין זיך אייך מודה-ומתודה: בדידי הוה עובדה, מיט מיר אַליין האָט פּאַסירט, אַז צוליב אַ געוויסער סבה האָב איך דריי חדשים נאָכאַנאַנד ניט געשריבן אין אַ בלאַט, אין וועלכן איך בין פריהער געווען אַ שטענדיגער מיטאַרבעטער און האָב מיך געדרוקט אין יעטווידער נומער. און כ׳ווייס פון זעהר אַ ריכטיגן מקור, דאָס קיינער פון די לעזער האָט זיך וועגן דעם ניט אָנגעהויבן צו באַ-קימערן און קיינער פון זיי האָט זיך ניט פאַראינטערעסירט צו וויסן, וואָס איז דאָס אַזוינס געוואָרן מיט שלום-עליכמ׳ן. ביי מיר אין קיעוו גופא, וואו כ׳האָב, דאַכט זיך, אַזוי פיל לעזער-חסידים, פלעגן מיר נאָר אַמאָל אין גאַס אַ פרעג טאָן אַ משה ראָזנבלאַט, אַ איזגור וכדומה פון די קיעווער שרייבערלאַך: וואָס איז דאָס די מעשה, וואָס מ׳האָט אייך שוין עפּעס אַזאַ לאַנגע צייט ניט גע-זעהן אין יענעם בלאַט? פון דעם אמתן לעזער אָבער, אָט פון יענעם פאַר-שוין, פאַר וועלכן איך שרייב, זאָל איך דאָס הערן כאָטש איין וואָרט! טאָ-מער ווילט איר אָבער דערפון דרינגען, אַז דאָס פאָלק באַציט זיך צו שלום

עליכמ׳ן גלייכגילטיג, זייט איר אייך טועה, במחילה. דאס וועלן אייך באשטע-
טיגן אויך מיינע פארלעגער. די טבע ניט צו פילן קיין אינערליכן צובונד
אפילו צו דעם שריפטשטעלער, וועלכן מ׳לייענט זעהר גערן און מיט גרויס
התמדה איז ניט קיין ספעציפיש יידישע. דאס איז א גאנץ געוויינליכע ער-
שיינונג, וועלכע מ׳קריגט צו זעהען אויך ביי לייטן. איך געדענק, למשל, אז
דער באוואוסטער רוסישער סאטיריק סאלטיקאוו-שטשעדרין האט זיך אמאל
ערגיץ-וואו באקלאגט אויפן רוסישן לעזער, דאס ס׳איז ניטא קיין שום אנהאנג
צווישן אים מיט דעם שריפטשטעלער. „דער שריפטשטעלער שרייבט זיך, און
דער לעזער לייענט זיך — אזוי האט זיך אויסגעדריקט שטשעדרין — און
נאר אין דעם באשטייט זייער גאנצע געגנזייטיגע באציהונג”. ביי דעם
יידישן לעזער, וועלכער טראגט כל ימיו א סך דאגות אויפן קאפ אוי-
סער זיין בלאט מיט זיינע שריפטשטעלער, קומט דער דאזיגער כאראקטער-
שטריך ארויס פיל שארפער און בולט׳ער. פון דער אנדער זייט האלט איך,
אז ווען איין שריפטשטעלער, ווי באדייטנד ער זאל ניט זיין, ווערט מיט
אמאל נעלם פון א בלאט אויף א לאנגער צייט, קען טאקי גריילאך זיין, דאס
דער יידישער לעזער זאל דאס ניט באמערקן און זאל אויף דעם ניט רעאגירן.
איך רייד דא אבער ניט וועגן א יחיד, ווער ער זאל ניט זיין, צו שלום-
עליכם, צו אן אנדערער, נאר וועגן גאנצן אנסאמבל פון בלאט, וועלכער דארף
פון לכתחלה אן זיין צוזאמענגעשטעלט מיט דעם געהעריגן געשמאק באופן, א
ס׳זאלן אין אים אריינגיין אי מענדעלי, אי פרץ, אי ספעקטאר, אי שלום אש
און אלע אנדערע זייער גלייכן, וועלכע מיר האבן אזוי ווייניג, אזוי
ווייניג...

IV.

דער באנקעט לכבוד דוד וואלפסאן אין נחום סאקאלאוו.—דער עולם פארלאנגט,
אז שלום-עליכם זאל „עפעס זאגן”.—שלום-עליכם לאזט זיך בעטן.—דער עולם
לאזט ניט אפ.—א דעפוטאציע פון „יהודיה”.—שלום-עליכם שטעלט זיך זאגן
און הערט אויף אינמיטן.—מיט וואס שלום-עליכם דערקלערט דאס.

אין יון 1908 זיינען צוריקוועגס פון פעטערבורג דורכגעפארן ווילנע דער
דאמאלסטדיגער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט-ארגאניזאציע דוד
וואלפסאן צוזאמען מיטן גענעראל-סעקרעטער נחום סאקאלאוו. דער ציוני-
סטישער צענטראל-קאמיטעט פאר רוסלאנד, וואס האט זיך דאן געפונען אין ווילנע,
האט איינגעארדנט לכבוד די געסט א גרויסארטיגן באנקעט אין גראנד-האטעל,
אין וועלכן עס האבן זיך באטייליגט א היבשער שטאטישער עולם און אויך
ספעציעל צוליב דעם אנגעפארענע דעלעגאטן פון אנדערע שטעט. א היבשע
ביסל רעדעס זיינען אין יענעם אוונט געהאלטן געווארן, און אויף פארשיידענע

שפּראַכן: העברעאיש, יידיש, רוסיש און דייטש, און דער עולם האָט, ווי דער מנהג איז, אַלעמען אַפּלאָדירט, דעם מער און דעם ווייניגער. צו באַזונדערס שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן האָט זוכה געווען די העברעאישע רעדע פון נחום סאָקאָלאָוו, וועלכע איז געווען לויט איר סטיל און לויט איר אינהאַלט ממש אַ מייסטער־שטיק.

נאָכדעם, ווי ס'האָבן זיך שוין פאַרענדיגט די רעדעס, האָט אין זאַל מיט אַ מאָל אויסגעבראָכן אַ געשרייעריי פון אַלע זייטן:

— שלום עליכם! שלום עליכם!

צופעליג האָט זיך שלום עליכם יענעם טאָג אויפגעהאַלטן אין ווילנע פון צוג צו צוג, און איז געווען פון די איינגעלאַדענע צום באַנקעט. די גאַנצע צייט איז ער געזעסן ביים באַזונדער טיש פון די ווילנער זשורנאַליסטן און ליטעראַטן, צווישן וועלכע ס'האָט זיך דאַמאָלסט געפונען אויך דער באַוואוסטער קריטיק ב ע ל־מחשבות, אַלס דעלעגאַט פון די קאָוונער ציוניסטן, אויב כ'האָב קיין טעות ניט.

אַז דער עולם האָט באַמערקט שלום עליכמ'ען, האָבן אַלע, גלייך ווי מ'וואָלט זיך פריהער וועגן דעם צונויפגערעדט, אָנגעהויבן צו פאָדערן, אַז שלום עליכם זאָל „עפּעס זאָגן".

די ערשטע עטליכע מינוט איז שלום עליכם געבליבן זיך רוהיג אויף זיין אָרט, ניט איבעררייסנדיג זיין שמועס מיט די זשורנאַליסטן און האָט אויף די געשרייען ניט געענטפערט.

דער עולם האָט אָבער ניט נאָכגעלאָזן. פון אַלע טישן האָט מען ניט אויפגעהערט צו שרייען מיט א יי ן קול:

— שלום עליכם! שלום עליכם!

דאָ איז שלום עליכם אויפגעשטאַנען פון אָרט, און האָט שמייכלענדיג אַ זאָג געטאָן:

— רבותי! כ'בעט אייך, לאָזט מיך צורוה, איך בין ניט קיין רעדנער; כ'האָב, ממש, ניט וואָס צו „זאָגן"...

דער דאָזיגער שלום־עליכמ'ס ענטפער האָט אַרויסגערופן אין זאַל א גרויסן טומל. ס'האָבן זיך גענומען הערן קולות:

— שלום־עליכם זאָל זיין, און זאָל גאָרנישט „זאָגן"! ווי קען מען דאָס גאָר דערלאָזן?

— שלום־עליכם איז נ י ט קיין רעדנער! טאָ ווע ר זשע איז שוין אַ רעדנער?

— איר האָט געוואָלט, אַז ער זאָל ש ו י ן, ד י מינוט, כאַפּן „זאָגן"? ער לאָזט זיך בעטן, ווי אַלע גרויסע שרייבער, אָבער „זאָגן" וועט ער!

— פאַרוואָס האָט זיך ס אָ ק אָ ל אָ ו ו ניט געלאָזט בעטן?

— פאַניע שלום־עליכם! אָט טוט צוליב אַן עולם און לאָמיר הערן איי־ערן א אָר...

און שלום-עליכם זיצט און שווייגט, און ער ווייס ניט וואָס צו טאָן; מען דערקענט אָן אים, אז אים ווילט זיך זעהר ניט ריידן.

דער ליאַרים ווערט אָבער ניט קלענער. דער עולם וויל זיך בשום אופן ניט באַרוהיגן: ניט אַנדערש, אַז שלום-עליכם זאָל רעדן!

זעהענדיג, אַז דאָס נעמט קיין סוף ניט, האָט מען זיך גענומען ווענדן צו שלום-עליכמ'ן פון הויפּט טיש. ביי וועלכן עס זיינען געזעסן די געסט און אַרום זיי די מיטגלידער פון קאָמיטעט און די פאָרשטייער פון די ווילנער ציוניסטן. איך געדענק, אַז דער ערשטער האָט זיך געקערט צו שלום-עליכמ'ן דער דאַמאָלסטדיגער ווילנער ראַבינער ד"ר קאַנטאָר מיט די פאָלגנדע ווערטער:

— הער שלום-עליכם! אַט זייט ניט עובר אויף „אל תמנע"...

דערנאָך זיינען צוגעשטאַנען צו שלום-עליכמ'ן אויך באָריס גאָלד-בערג, דרויאַנאָוו, און גאָר צום סוף אזיך וואָלפסאָן און סאָקאָ-לאָוו...

פון זשורנאַליסטן-טיש האָט מען אויך געפּרובט ווירקן אויף שלום-עליכמ'ן, אַז ער זאָל זיך „אָפּטשעפּען און זאָגן אַ פּאָר ווערטער"...

און דערווייל וואָס ווען הערט זיך דער עולם ניט אויף צו קאָכן. מ'איז געפאַלן אויף אַ המצאה, און מ'האָט, אויסגעריכט צו שלום-עליכמ'ן אַ דעפּוטאַציע פון צוויי קליינינקע מיידעלאַך, תלמידות פון דער העברעאישער מיידל-שול „יהודיה", וועלכע זיינען צו אים צוגעגאַנגען און געזאָגט:

— „יואיל נא אדונינו הסופר הגדול, מר שלום-עליכם, לכבדנו בדבריו היקרים!"

שלום-עליכם האָט זיך נאָך אַ ביסל געקווייִנקלט. לסוף האָט ער זיך אויפ-געהויבן פון אָרט, איז צוגעגאַנגען צום הויפּט-טיש, האָט זיך אויף אַ פּאָר מי-נוט פאַרקלערט, און גענומען רעדן...

ער האָט אַרויסגעזאָגט אַ פּאָר גאַנץ שוואַכע וויצן, פון וועלכע דער עולם האָט אַ ביסל געלאַכט, עפּעס נאָר ווי כדי אָפּצוגעבן דעם צינז, וואָס קומט דעם גרויסן הומאָריסט... שלום-עליכם האָט זיך ווידער אַ קליינע ווײַלע פאַרטראַכט, און דערנאָך „אויסגעשמאָקצעט" פון זיך נאָך אַ צוויי, דריי וויצן, און—האָט זיך אָפּגעשטעלט.

ביים זשורנאַליסטן-טיש האָט מען באַמערקט, ווי שווער עס קומט אָן שלום-עליכמ'ן צו רעדן, און ווי לויט אַ סיגנאַל האָט עמיצער אָנגעהויבן צון אַפּלאָדירן און צו שרייען „בראַוואָ!" און אַלע נאָך אים. מיט דעם האָט זיך באַנוצט שלום-עליכם, האָט זיך אַ בויג געטאָן צום פּובליקום, ווי אַפּדאַנקנדיג אים, און האָט זיך אוועקגעזעצט אויף זיין אָרט.

דער עולם איז געבליבן אַנטוישט. אַנדערע האָבן געקוועטשט מיט די פּלייצעס. אַלע האָבן דאָס אָבער גלאַט אַראָפּגעשלונגען, און קיינער האָט וועג

דעם ניט גערעדט. מ׳האָט אַ קלאַפּ געטאָן די „התקוה״, און בײַ אירע קלאַנ־
גען איז מען זיך צוגאַנגען.

אונטערפירנדיג, צוזאַמען מיט נאָך איינִיגע שריפטשטעלער, שלום־
עליכמ׳ן צום וואָקזאַל—ער איז דאַן גלייך פאַרטאָג אָפּגעפאָרן קיין וואַרשע—
האָט ער צו אונז געזאָגט:

— וואָס יידן זיינען! וויבאַלד שלום עליכם, מוז ער שוין זיין אַ רעדנער,
און וויבאַלד א רעדנער מוז ער שוין רעדן, וואָס איז? אַזוי איז דער מנהג,
אַז אויף א באַנקעט „זאָגט״ מען. דער אמת זאָגנדיג אייך בין איך פון דער נאַטור
ניט קיין רעדנער. זיץ איך ביי׳ם שרייב־טיש און שרייב—גייט דאָס ווי אַ וואַסער,
די געדאַנקען ווערן ביי מיר אין מח קאָמבינירט ממש ווי א פייל פון בויגן, אָן
אַ סימן חבלי לידה. האַלטן אויסווייניג רעדעס ווי לייט, איז מיר אָבער שווער,
כמעט אוממעגליך. און מיינט ניט חלילה, אַז דאָס איז מחמת „אימתא דציבורא״.
שלום־עליכם איז ניט קיין שרעקעדיגער ייִנגל, און די אַלע דרשות־האַלטער
זיינען אויך ניט קיין גרויסע פלאָקענשיסערס... דאָ איז אָבער דאָ גאָר אַן אַנדער
סבה. איך שטעל, אפשר, דעם „רעדן״ אויף א צו הויכער מדרגה. אויב „רעדן״—אַזוי
האַלט איך—מוז דאָס זיין, ממש, „הלא כה דברי כאש״, ניט קיין פייער־ווערק,
ניט קיין ראַקעטן לאָזן, נאָר א פייער, וואָס זאָל אַריינדרינגען טיף אין דער
נשמה, און אַזאַ פייער פאַרמאָג איך ניט; אָט שווייג איך. אַזעלכע שטור־ישע
סצענעס ווי די היינטיגע ביים באַנקעט, איבערלעב איך ניט דעם ערשטן מאָל.
אין קיעוו האָב איך צוליב דעם די גאַנצע צייט אויסגעמידן אַלערליי אסיפות און
פאַרזאַמלונגען. איצטער ווייס מען שוין דאָרטן, אַז כ׳בין ניט פון די רעדנער און
מ׳בעט מיך שוין ניט רעדן. פון היינט אָן וועט מען שוין דאָס וויסן אויך ביי
אייך אין ווילנע. און אויסזאָגן וועל איך אייך אַ סוד, אַז מחמת דעם האָב איך
מיך קיינמאָל ניט געלאָזן קלייבן צו אַ ציוניסטישן קאָנגרעס...

V.

שלום עליכם׳ס לעצטער באַזוך אין ווילנע.—זיין שלעכטעם אויסזעהן.—שלום
עליכמ׳ס פעלעטאָנען און לעבן״ געגן די רעדאַקטאָרן פון די יודישע צייטונגען.—
„זיי זיינען ווערט דעם שטעקן״.—שלום־עליכם באַקלאָגט זיך אויף זיין געזונט.—
מיין פאָרשלאָג פאַר די ווילנער עסקנים פאַלט דורך.—שלום עליכמ׳ס אַרויס־
טרעט פאַר׳ן ווילנער עולם.—דער איינדרוק פון זיין לייענען.—מיין לעצטער
געזעגענען זיך מיט אים.

אין מאַי 1914 איז שלום עליכם געקומען קיין ווילנע. ער האָט דאַמאָלסט
זעהר שלעכט אויסגעקוקט, איז געווען אָבגעצערט און בלאַס, אַ מידיקייט און אַ
שוואַכקייט זיינען געלעגן אויף אַלע זיינע באַוועגונגען; מ׳האָט געזעהן באַשיינ־
פּערליך, אַז ער איז נאָך אַ גאַנץ שטאַרקער חולה. איין טאָג, אַז כ׳בין צו אים

אַריין אין בריסטאָל (דער האָטעל, וואו ער איז איינגעשטאַנען), האָב איך אים געפונען שרייבנדיג און האַלטנדיג בשעת מעשה אין דער אנדער האַנט אַ גלעזל מיט אַ שוואַרצפּאַרביגן געטראַנק.

דערזעהענדיג מיך האָט ער זיך אָפּגערופן:

גוט וואָס איר זייט געקומען. מיט איין קלאַפּ האָט איר מיך אויסגעלייזט פון אָט די ביידע ביטערע טראָפּנס.

דערביי האָט ער אַוועקגעלעגט אָן אַ זייט דאָס פּאַפּיר, און אָפּגערוקט פון זיך דאָס גלעזל, און געזאָגט:

— אָט דאָס איז אַ גאַליגער פעליעטאָן פאַרן „ל ע ב ן", און דאָס איז אייער גאָלדבערגס „מים המאָררים"...*).

איך דאַרף דאָ באַמערקן, אַז אין יענער צייט האָט שלום-עליכם געשריבן אויסשליסליך נאָר פאַרן טעגליכן בלאַט „דאָס לעבן", וואָס איז דאַן איבערגע-גאַנגען אין דעם רשות פונם באַוואוסטן וואַרשעווער ביכער-פאַרלאַג „צ ע נ-ט ר אַ ל". ער האָט דאַמאָלסט געשריבן אין „לעבן" אַ סעריע פעליעטאָנען, אין וועלכע ער האָט שאַרף איראָניזירט אויפן חשבון פון די רעדאַקטאָרן פון די אַנדערע וואַרשעווער יידישע צייטונגען, וואו ער האָט פריהער געאַרבעט בקביעות.

אין אַ קליינע ווײַלע אַרום האָט שלום-עליכם צו מיר אַ זאָג געטאָן:

— איך ווייס, אַז דער עולם מורמלט אויף מיר שטאַרק צו פאַר מיינע לעצטע פעליעטאָנען אין „לעבן". מ'זאָגט, אַז איך האָב דאָס ניט געדאַרפט, און, אפשר, האָב איך דאָס ט אַ ק ע נים געדאַרפט. אָבער דאָס איז ביי מיר אַרויס גאָר אומגעריכטערהייד, כמעט ניט ווילנדיג. פריהער איז ביי מיר עפּעס אַרויפגעשוואומען אויפן געדאַנק—האָב איך גענומען און האָב דאָס „עפּעס" אַרויפגעשריבן אויפן פּאַפּיר; דערנאָך איז צו ד ע ם „עפּעס" צוגעקומען נאָך אַן „עפּעס", און אַזוי אַרום האָט זיך אַרויסגעדרייט אַ גאַנצער קנויל פון „עפּעסן", און ס'איז געוואָרן א י י ן פעליעטאָן, און דער איינער האָט שוין נאָך זיך, מיט דעם כח פון דער אינערציע, נאָכגעשלעפּט אַ צווייטן און אַ דריטן פעליעטאָן, און אַזוי פעליעטאָנט זיך דאָס, און איך ווייס אַליין ניט, ווען וועט דאָס נע-מען אַ סוף; עס שפּאַרט זיך פון אַלע זייטן, און ס'איז מיר שווער צו פאַר-דרייען דעם קראַן...

אין אַ פאָר מינוטן אַרום האָט ער אַ זאָג געטאָן,

— אין דער אונטערשטער שורה זיינען זיי אָבער ד אָ ך ווערט דעם שטעקן...

אין ד ע ר מינוט האָט זיך געעפנט די טיר, און ס'איז אַריינגעגאַנגען דער בוכהענדלער ש. ש ר ע ב ע ר ק, אַ שותף פון „צענטראַל" און איינער פון די דאַמאָלסטיגע בעלי-בתים פון „לעבן".

*) געמיינט: „ביאַמאַלץ".

אַז שלום־עליכם האָט אים דערזעהן, האָט ער, פאַרזעצנדיג מיט מיר זיין שמועס, פארענדיגט אין אַ ביסל אַ נידעריגערן טאָן:

— און די, ניט ווייניגער פון יענע..

איך האָב פארשטאַנען, וואָס ער האָט מיט דעם געוואָלט זאָגן.

פון דעם איז אַריבער אונזער געשפרעך צו שלום־עליכמ׳ס ווייטערדיגע ליטעראַרישע אַרבעטן.

דאָ האָב איך מיך אָפגערופן:

— איר האָט איצטער באַדאַרפט צונויפנעמען די כחות און שאַפן עפּעס וואָס קאַפּיטאַלישעס; דער עולם ערוואַרט נאָך פון אייך פיל.

אויף דעם האָט מיר דאַן געענטפערט שלום־עליכם מיט אַ ביטערן שמייכל:

— דער עולם ערוואַרט נאָך פון מיר, זאָגט איר; איך אַליין ערוואַרט פון זיך אויך. וואו נעמט מען דאָס אָבער די כחות, וועלכע איר הייסט מיר צו־נויפנעמען? אפשר פון אייער גאָלדבערגס ביאָמאַלץ?... אפשר פון די אַרומפּאַ־רענישן איבער די שטעט? אָט דאַרף איך היינט אין אָוונט משמח זיין אייער ווילנער עולם... קנאַפּ כחות וועט דאָס מיר צוגעבן?... קנאַפּ פודן געזונט וועט מיר דערפון צוקומען?... אדרבה, גיט אַן עצה און זאָגט, וואו נעמט מען כחות?

דאָ האָט זיך אַריינגעמישט אין געשפרעך שלום־עליכמ׳ס פרוי, וועלכע איז פון אים, ווי אַ גוטע פייע, ניט אָפגעטראָטן אויף אַ מינוט. די האָט אים געבעטן זיך ניט אויפרעגן, און אויף ווי ווייט מעגליך וואָס ווייניגער רעדן. דערביי האָט זי דערציילט, דאָס נאָך איטליכן מאָל, וואָס ער לייענט אָפּ פאַרן עולם, ווערט ער באַגאָסן מיט אַ שווייס, וועלכער גיט אים אויך קיין געזונט ניט צו.

איך דערמאָן מיך, אַז גייענדיג צוריק פון שלום־עליכמ׳ן האָב איך זיך אָנגעטראָפן אין גאַס מיט אַ פּאָר פון די חשובֿ׳סטע ווילנער כלל־טוער, און האָב זיי דערציילט דעם זעהר טרויעריגן איינדרוק, וואָס אויף מיר האָט געמאַכט דער געזונט־צושטאַנד פון אונזער גרויסן פאָלקס־דיכטער. דערביי בין איך געוועזן אויף אַזוי פיל נאַאיוו אַרויסצוזאָגן פאַר זיי דעם געדאַנק, אַז אפשר וואָלט געוועזן אַ פּלאַן צו פאַרשפּאָרן שלום־עליכמ׳ן זיין היינטיגן עפנטליכן אַרויסטריט, און זעהן צו באַקומען פאַר אים דעם האָנאָראַר פון אַן אַנדער מקור... די ביידע עסקנים האָבן אויף מיר אויסגעגלאָצט די אויגן, און האָבן זיך אפילו ניט געוואָלט אַריינלאָזן מיט מיר אין קיין שום ויכּוחים. אַזוי פרעמד און אַזוי ווילד האָט זיך זיי, אפנים, אויסגעוויזן מיין פאָרשלאָג...

*

און אין דעמזעלביגן אָוונט איז דער גרויסער צירק אויף דעם לוקיש־קער פּלאַץ געוועזן אָנגעפּאַקט מיט מענשן איבער און איבער. אַ גרויסער עולם

איז אַוועק צוריק, ווייל ס'האָט ניט געסטייעט קיין בילעטן. אַזוי פיל בעלנים זיינען ביי אונז געווען צו הערן שלום־עליכמען. די ערשטע רייהען זיינען גע־ווען פאַרנומען פון דער „גאָלדענער פאָן“, פון דער רייכער אינטעליגענץ, און נאָך זיי איז געגאַנגען דאָס „פאָלק“. און אין יענעם אָוונט האָט שלום־עליכם פאָרגעלייענט עטליכע פראַגמענטן פון זיינע ווערק ממש קינסטלעריש. ניט צום ערשטן מאָל האָב איך דאַמאָלסט געהערט שלום־עליכמען לייענענדיג פאַרן ווילנער עולם, ער האָט נאָך אָבער אויף מיר קיינמאָל ניט געמאַכט אַזא שטאַרקן איינדריק ווי יענעם מאָל; עפּעס ווי ער וואָלט זיך דאַמאָלסט משתדל געווען אַרויסצוּווייזן זיך מיט דעם גאַנצן גלאַנץ פון זיין דעקלאַמאַטאָרישן טאַלענט. דער רושם אויפן עולם איז געווען גוואַלטיג. דער צירק האָט זיך, ממש, געטרייסלט פון די אַפּלאָדיסמענטן מיט די שטורמישע אָוואַציעס. ס'האָט געציטערט די לופט פון די געשרייען: „שלום־עליכם!“ „שלום־עליכם!“

בשעת דער הפסקה בין איך אַרויף צו שלום־עליכמען הינטער די קוליסן. איך האָב אים געפונען זיצנדיג אויף אַ שטול, לעבן אים די פרוי, און וויש־דיג מיט אַ טיכל דעם שוויס פון זיין שטערן. דער־זעהענדיג מיך האָט ער צו מיר געזאָגט:

— זעט, כ'בעט אייך, טוט מיר אַ טובה און באַרוהיגט דעם עולם. כ'בין שוין איינמאָל צו זיי אַרויסגעגאַנגען, און מער קען איך ניט.

ביי באַרוהיג אַ פיל־טויזנט־קעפּיגן המון! ס'איז געווען, ממש, אוממעגליך. איך, און צו מיר נאָך עטליכע, האָבן געבעטן דעם איינעם און דעם אַנדערן, מ'האָט דאָס איבערגעגעבן כמעט אין אַלע רייהען, אָבער אומזיסט. דער עולם האָט ניט אויפגעהערט צו רופן: „שלום־עליכם!“ „שלום־עליכם!“

דער פאָרהאַנג האָט זיך אויפגעהויבן. שלום־עליכם איז אַרויסגעגאַנגען און האָט איבערגעלייענט נאָך אַ פּאָר פון זיינע זאַכן, און אַלץ מיט דעמזעל־ביגן גוואַלטיגן ערפאָלג.

ער האָט אָבער דאָס גאַנצע פּראָגראַם ניט דערלייענט. ס'איז אים געווען שווער. ער האָט זיך אָנגעשטאָן אַ כּח און איז אַ פּאָר מאָל אַרויס, לויט דעם רוף פונם עולם, אויף דער בינע, האָט אָפּגעדאַנקט פאַרן גרויסן כּבוד, און איז אַוועק.

שלום־עליכם איז שוין געלעגן אויפן קאָפּע ביי זיך אין נומער, און אין צירק האָט נאָך די מאַסע אַלץ געשריען מיט איין קול:

— „שלום־עליכם!“ „שלום־עליכם!“

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז שלום־עליכם אָפּגעפאָרן פון ווילנע.

מיר האָבן אים באַגלייט צום באַן. איך געדענק, אַז שלום־עליכם האָט דאַן אויף אונז אַלעמען געמאַכט זעהר אַ שווערן איינדרוק מיט זיין שלעכטן אויסזעהען.

אַז דער צוג האָט זיך שוין גענומען רירן, האָט שלום־עליכם צו אונז אַרויסגעשריִען דורכן פענסטער פון וואַגאָן:

— ל־ה־ת־ר־א־ו־ת!...

דאָס איז געשעהן אין מאַי 1914.

• • •

פונקט אין צוויי יאָר אַרום, אין מאַי 1916, איז אונז אָנגעקומען די בשורה פון אַמעריקע:

— — — „געשטאָרבן איז שלום־עליכם!“